

50634

SZEK

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTIK

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

(SZÁMOS FÁMETSZVÉNYNYEL.)

XIII. KÖTET.

BUDAPEST.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1879.

XF 79 XP 2505

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000723048

OSZK
KÖNYVELOSZTÓ
FŐLÖSPÉLDÁNY

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TÁRGYMUTATÓ AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

XIII-dik kötetéhez.

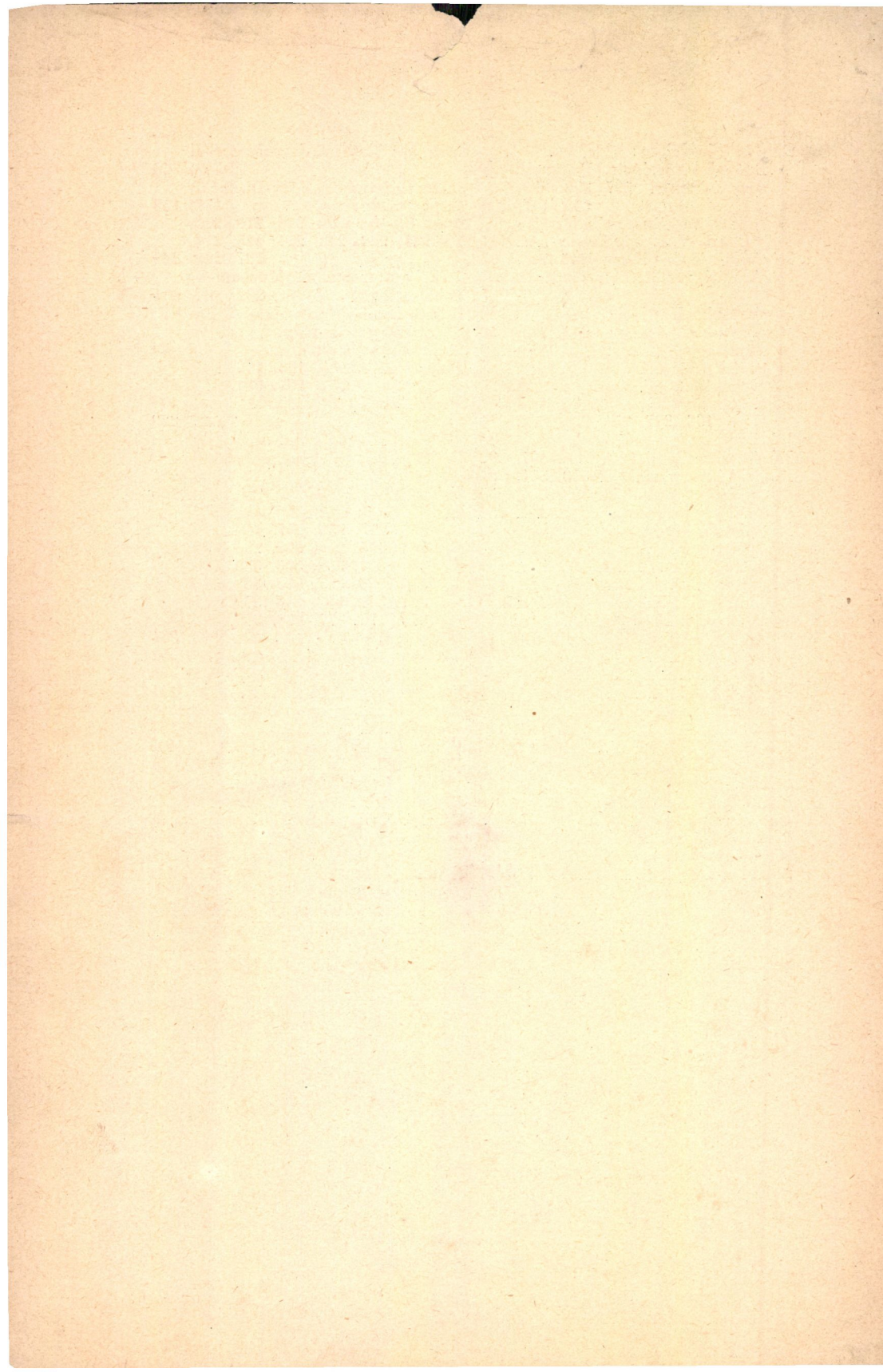
	Lap		Lap
Adalékok a czéhek történetéhez	406, 407	Carthagói erődítés	124
» a magyar ipar történetéhez 116, 117	117	Cogolniceanu	284
Adományok (l. Követendő példa.)		Cesnola	290
Ajtai Mihály pénzverde-igazgató		Czímeres levél 1364-ből	193, 194
1705-ben	28, 94, 96	Czímeres pecsétek 1412-ből	69, 70
Apaffi fejedelem aranyverőjének szegődsége	78	Czímertan magyar nyelven	410
Apollo szobra	290	Czudar László czímere 1372-ből	311, 312, 313, 314
Arany kereszt XVI. századi (l. János Zs. keresztje.)		Csáky-család régi ékszerei	191, 192
Aranyműves a XVI. századból	117	Cserey Jánosné, született Zathureczky Emilia régiség-adománya	287, 410
Arch. Közlemények	328	Csukás XV. sz. síremléke	382
Ásatások:		Dobó-család kincsei	77, 78
» Bettingeni	369	Ebenchöch Ferencz ajándéka	409
» Duna-Almási	121	Egyházak:	
» Gerendási	158, 159	» Bártfai	4, 89, 90, 91, 92, 93
» Hévízi	286	» bécsi Sz.-István	85
» Hissarlíki	37	» Brassai főtemplom	296, 297, 298, 299, 300, 301, 302
» Muli	158	» brassai hegyi-templom	302, 303
» Mykenaei	123, 124	» Budai főegyház	4, 7, 8
» Nagy-Bisztereczli	409	» Csejtei	146
» Nagy-Falusi	244	» Dejthai	144
» Nagy-Körösi	287, 365, 366, 367, 368, 408	» Felső-regmentesi	3
» Naupliai	36	» Jáki	6
» Olympiai	36, 124, 164, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 289, 290, 412	» Karancssági	4
» Öthalmi	285	» Kassai sz. Erzsébet kápolna	3, 4, 41, 42, 43, 44, 45
» Pergamosi	212	» Kis-Disznódi	374, 375, 376
» Pompéji	369	» Lóczy	4
» Szegedi	195, 196	» Modrói	142
» Székesfehérvári	155, 156, 157	» Nádasi	143
Auraria minor s Auraria major	16	» Nagy-Disznódi	342, 343, 344
Aquincumi kereskedők testületének emléke	284	» Nagy-Szebeni	376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383
Bellunói ezüst tál	38	» Nagy-Váradi	29, 30
Borostyánkő lelet	163, 164	» Nahacsi	143, 144
Borsodmegye mint régész. lelhely	199	» Segesvári hegyi-templom	336, 337, 338, 339
Bosznia czímere	324	» Strassburgi Münster	330
Botesi pogány temetkező 14, 15, 16, 17, 18, 19		» Szt.-Bertalan egyh. Brassóban	293, 294, 295, 296
Brassai pénzverde régi bélyegei	162	» Ulmi dom.	37, 38
Bronz régiségek	32, 50	» Varsányi	6
Bronz török	104, 105, 106	» Vizaknai	342
» csákányok	106, 107, 108	» Zsegrai	6
» kocsi	134, 135, 136	Egyházi festőművészet emelésére alakított bizottság	161, 162
Bubics Zsigmond	84	Egyletek:	
Bútorzat a XVI—XVII. században	149, 150	» Bécsi érmészeti	412

	Lap		Lap
Egyletek:		Gyűjtemények:	
» Békésmegyei régészeti ...	247, 328, 329	» Gróf Batthyányi-féle ...	269
» Berliini arch. társulat 123, 124, 329,	370	» Gróf Bánffy Györgyé ...	269
» Délmagyarországi történelmi s régészeti ...	81, 121	» Gróf Teleky Sámuelé 261, 262, 263	271
» Fehérmegyei tört. s rég. egylet ...	198, 199	» Bruckenthal-féle ...	311
» Felsőmagyarországi muzeum-egylet ...	161, 162	» Bukaresti 307, 308, 309, 310, 311	370
» Horvátországi régészeti társulat ...	83, 163, 247, 248, 409	Háború régisekért ...	317
» Hunyad-vármegyei tört. s régészeti társulat ...	409	Harang ...	35
» L'Academie des Inscriptions ...	105	Hazai műemléktár ...	197
» Pozsonyvármegyei régész. egylet ...	198, 365	Heraldikai pályá-kérdés ...	365
» Római Instituto di Corrispondenza Archaeologica ...	124, 125	Heraldikai kézikönyvtár ...	121
» Tiszafüredi régészeti egylet ...	365	Herkules-szobor ...	369
» Westfalai tört. s rég. társulat ...	206	Hímző-művészetről ...	344, 345, 346, 347, 348, 249, 350
Egyiptomi béka-alakú mécsesek ...	165	Horvátországi régészeti hírek 37, 201, 247, 248	82, 83
Egy lelet története ...	115, 116	Hunyadi László síremléke ...	162
Emléktábla N.-Szombatban, I. Lajos király halálára ...	248, 249	Igazítás ...	291
Eresi márvány Herkules (I. Herkules).		Iparmúzeum (I. Muzeumok).	
Erdélyi ötvösök (I. Ötvösök).		Iparművészeti jegyzetek 259, 260, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274	
Erdélyi százszok ipari-tevékenysége 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69		Irodalom (I. Régészeti).	
Ezüstművek a XVII. századból ...	318, 319	Ismeretlen czímer ...	264
Ezüst pohár XVII. századi (I. Komáromi I.).		János Zs. aranykeresztje 365, 366, 367, 368	270
Éremtáblák (I. Weserle).		Jüngling István ötvös ...	411
Érmészet 1707-ben ... 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103		Károly (V.) francia király ingóságai ...	261, 262
Érmészeti adalék:		Kelta arany-ékszerek ...	181, 182, 183
» a kassai és kolozsvári pénzverdek történetéhez ...	28, 29	Keveháza ...	151, 152, 153, 154
» Bocskay-aranyok ...	74	Kladeos ...	289
» Zágrábi pénzverde 1525-ben ...	114, 115	Komáromi I. ezüst pohara ...	327
» Érmészeti figyelmeztetés ...	162	Követendő példa ...	204, 205
» Mai tizkrajárosaink próbaverete ...	409	Krisztus monogramjai ...	171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180
Építkezési kiállítás ...	205, 206	Külföldi érdeklődés hazai régésztünk iránt ...	33
Falazott várak a tatárjárás előtt ...	362	Külföldi érdeklődés a magyar régészet iránt ...	164, 165, 206
Falfestmények ...	9	Lapitha-csoportozat ...	289
Falfestmények:		Leletek:	
» lepeglavai ...	35	» Abonyi ...	286
» gerényi ...	368	» Aggteleki ...	32
» nagy-szebeni ...	380	» Apati ...	195
Főpapjaink áldozatkésztsége ...	83	» Béla-Lebenyei ...	407
Gyűjtemények:		» Apponyi ...	344
» Bécsi cs. k. régiségi 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137		» Berek-Sarányi ...	195
		» Béeli ...	120
		» Boljevei ...	122
		» Botesi s Karabiai (I. Római bányagyarmat).	199
		» Csákó-vári ...	
		» Csepel-szigeti (I. Östemetők).	

	Lap		Lap
Leletek:		Magyar nemzeti muzeum:	
» Csépi	49	» házi ünnepélye	161
» Dobrói	35	» régiségtárának adott ajándékok	
» Dohányosi	312	32, 33, 79, 80, 81, 119, 120,	
» Fehérmegyében	199, 200, 203	121, 160, 161, 196, 243, 244,	
» Felső-Bedrinai	123	284, 285, 286, 325, 326, 362,	
» Fokorúti	31, 180, 181, 182, 181	363, 407, 408	
» Füzesgyarmati	408	» római terme	81
» Garam-Vezekényi	285	» vett régiségei 33, 81, 120, 161,	
» Gaurai	195	197, 244, 285, 326, 363 363,	409
» Gerendási	120, 197	Magyar n. muzeumi évkönyv	81
» Gulácsi	195	» reformok	34
» Kun-Halasi	159	Magyarországi műemlékek ideigl.	
» Letenyei	325	bizottsága	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7,
» Miskolci	35, 36	8, 9, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47,	
» Nagy-Bisztoreczsi	310	89, 90, 91, 92, 93	
» Nagy-Hörsögi	200	Magyar Történelmi-Társulat	246, 247
» Nagy-Körösi (l. Ásatások).		Megrendelési felhívás	126
» Német-Ujfalusi	120	Menyhért festész XVII. századból	154
» Nyitra-Sámbokréti	122	Miniaturók (l. Prágai codexek).	
» Ó-Budai	283, 284, 362, 363	Miskolc város évkönyveiből	317, 318
» Pancsovai	363	Mommsen	9, 10
» Peregi	50	Muzeumok:	
» Petrijanczi	201	» Anthropologiai-ethnographiai	250
» Pilini 103, 104, 105, 106, 107, 108		» Bázeli	370
» Porto d'Anzoni	125	» Berliini (ipar)	205
» Pusztá-Pogácsi	120	» Bukaresti	284
» Római	250	» Felső-Magyarországi	34
» Sopronyi	202	» Florenczi	206
» Szaraz-Eri	161	» Freiburgi	330
» Szegedi	32	» New-Yorki	290
» Szeged-Óthalmi	284	» Országos ipar-művészeti	34
» Szobi	31	» Prágai	206
» Solymosi-Bucsovai	363	» Sepsz-szt-györgyi	287
» Sziszeki	247, 248	» Zágráhi	34
» Szőlös-Györki	160	Műemlékeink rajzai a berlini épít-	
» Titeli	327	kezési kiállításon	205, 206
» Tóbereki	282	Műemlékek fentartásáról szóló tör-	
» Tót-Györki	325	vény	38
» Tószegi	263	Műtörténelmi adatok	360
» Tököli	32, 33	Művészek czímere	360, 361
» Trójai	37, 85	Nagy-Disznódi oltárkép	273
» Upponyi	115, 116	Nagy-Enyedi viaszablák	242, 243
» Virjei	121	Nicolaus Lapidica	242
» Zsámbokréti	408	Nike szobra	213
Lenhossék József	84	Nyáry Pál-féle kehely	305
Lindenschmidt	82	Nyereg (l. Keleti)	
Lovas-pecsét	396, 397	Ó-Budai római emlékek	3, 81, 82
Magyar érmek az Anjou-királyok		Ocsovay Dániel vésnök	94
korából	392, 393, 394	Ó-keresztény emlékek	25
Magyar feliratú sírkövek	358, 398	» amulet	179, 180
Magyar könyvészet	287, 285	» méces	177, 178
Magyar pecsétek	83, 84	» síriratok	171
Magyar n. muzeum:		Órás a XVI. századból	117
» csere által szerzett régiségei		Orgonák történetéhez	276, 277,
161, 408		278, 279, 280	
» gipsz-öntvény gyűjteménye	81	Országos régészeti és embertani tár-	
» gyarapodása 303, 304, 305, 306, 307		sulat munkaköre és feladata 30, 31	

	Lap		Lap
Orsz. embertani és rég. társulat		Pecsétek a müncheni levéltárban	28
hirdetményei 40, 87, 88, 127, 128,		Pecsétek (I. Magyar pecsétek)	
167, 168, 208, 252, 292, 332,	372	Pecsét gyűjtemény	407
» ülései 31, 32, 78, 79, 118,		Pecsét lenyomati módszer 27, 28, 412	
119, 155, 156, 157, 158, 159,		Pecsétmetszés 1707-ben 139, 140, 141	
160, 195, 196, 283, 284, 324,		Pécsi székesegyház ékszerai 319,	
325, 362		320, 321, 322, 323	
» ülései sorrendje	31	Pénz-verő bélyegek XV-XVI. szá-	
Óskeresztyén műemlékek 169,		zadból	162
170, 171, 172, 173, 174, 175,		Polgári tripos	38
176, 177, 178, 179, 180		Posztófestés és gyártás XVII. szá-	
Óskori:		zadban 74, 75, 76, 77	
» edények 53, 54, 55, 56		Prágai codexek fényképei 364, 365	
» bronz-láncz	304	Praxiteles	216
» bronz-homlokdisz 303, 304		Prisse D'Avennes	36
» erősítések	199	Pulszky F. levele Cserey Jánosné-	
» érezbányászat nyomai Borsod-		hoz	410
megyében	281, 282	Rákóczi F. (II.) aranypénzei 28, 29	
» lelet a neuchateli tóban	165	Ráttkay Gáspár ingóságai ... 117, 118	
» temetők ... 47, 48, 49, 50, 51,		Régészeti hírek az egyetemről 197, 198	
52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,		Régészeti irodalom:	
200, 244		» Inscriptiones quae Zagrabiae in	
» tűzpadféle telepessort	35	museo nationali asservantur	
Öntő-minták 132, 133, 134		24, 25, 26	
Ötvösök a XVI—XVII. században		» Archivalische Zeitschrift 26, 27, 28	
64, 65, 66, 67, 68		» Der Helm von seinem Ur-	
Ötvösség 1707-ben 137, 138, 139		sprung gegen die Mitte des	
Ötvösök Nagy-Szebenben 386, 387, 388		siebzehnten Jahrhundert	38
Ötvösök Rozsnyón a XVI. század-		» Dürer Albert családi nevérol	
ban	154	70, 71, 72, 73, 74	
Paionios	213, 215	» Történelmi és Régészeti Érte-	
Pannóniai edények 57, 58		sítő 111, 112, 113, 114, 280, 281	
Paraszt várak 373, 374		» Arch. Közlemények 122, 123	
Pauer püspökrégészeti működései 34, 35		» Magyar családélet és háztartás	
Pecsétek:		a XVI—XVIII-dik században	
» Mihály esztergomi érseké 20, 21		146, 147, 148, 149, 150, 151	
» Ugrin országbíróé 21, 22		» Nürnberg. Handwerksrecht	
» István, Márk fiáé 22, 23		des sechzenten Jahrhundert 165	
» Lőrincz vajdájé	23	» Les arts a la cour des Papes	
» Bika vicze-palatinusé 69, 70		pendant le XV et XVI siecle	
» Orosz Lászlóé	70	187, 188, 189, 190, 191	
» Martel Károlyé 108, 199, 110, 111		» Repertorium für Kunstwissen-	
» Szepsii kerékgyártó és kovács		schaft ... 234, 235, 236, 237,	
czéhé	145	238, 239	
» Szepsii lukatos, asztalos, ötvös		» La Renaissance en France	249
czéhé	146	» Die römischen Katakomben	250
» Drugeth-csalátlé 184, 185, 186, 187		» Az orgona-építészet története	
» Demeter Sándor fiáé 229, 230		276, 277, 278, 279, 280	
» Zsechi M. országbíróé 231, 232		» Geschichte des deutschen arch-	
» Treutl Miklós tárnoké ... 233, 234		chaeologischen Instituts 314,	
» Lajos kalocsai érseké XVI. szá-		315, 316, 317	
zadból	275	» Századok	327, 328
» Gara Mikl. nádoré	275, 276	» Arch. Közlemények	328
» Junker testvéreké (I. művészek		» Törvényjavaslat a műemlékek	
czímere)		megóvása tárgyában 356,	
» Örmény püspöke XIII. század-		357, 358	
ból	364	» Cypern, seine alten Städte, Grä-	
» Czudaré (I. Z alatt).		ber sat.	369, 370

	Lap		Lap
Régészeti irodalom:		Szárnyoltárka renaissance-korból	
» Budapest története. Budapest			305, 306
az ó-korban	397, 398, 399,	Szárny-oltárkép (l. Nagy-Disznódi)	
	400, 401, 402	Szepesi vár	157, 158
» Inventaire du mobilier de		Szent-György vára	218, 219, 220,
Charles V. Roi de France	411	221, 222, 223, 224, 225, 226,	
Régészeti előadás Nagy-Körösön	35	227, 228, 229	
Régészeti és műtörténeti előadások	286, 287	Székely muzeum (l. Muzeumok)	
Régészeti hír Ercsiből	123	Tabulae Ceratae	202, 203, 204
Régészeti kiállítás	244, 245, 246	Tabula honestae missionis (l. Ró-	
» Florenczben	249	mai katouai okmány)	
» Székesfehérvári	33	Hallstatti pogánytemető	59
Régészeti irodalmi vállalat	125	Tartalom	39, 86, 126, 166, 207,
Régészeti könyvtár	39, 86, 126,	251, 291, 331, 371, 412	
166, 207, 251, 291, 331, 371		Thaly Kálmán	408
Régészeti szakjelentés Pannoniáról	85	Traján szobra	289
Régészeti szellemidézés	201, 202	Trypos (l. Polgárdi)	
Római bányagyarmat	350, 351,	Újabb leletek Fehérmegyében	199,
352, 353, 354, 355		200, 201	
Római bányamaradványok	156	Utánzott műkincsek	205
Római építvány-maradványok	3	Uti jegyzetek a királyföldről	253,
» épület-maradványok ügye	81, 82	254, 255, 256, 257, 258, 293,	
» érem lelet	121	294, 295, 296, 297, 298, 299,	
» feliratos kövek	121	300, 301, 302, 303, 333, 334,	
» feliratos oltárka	283	335, 336, 337, 338, 339, 340,	
» katonai okmány 9, 10, 11, 12,		341, 342, 343, 344, 373, 374,	
13, 14		375, 376, 377, 378, 379, 380,	
» méceses	352, 353	381, 382, 383, 384	
» tükör	352, 353	Ülve eltemetett őskori csontvázak	51, 52
» víz-vezeték	3	Vandalismus Németországban	368, 369
Román átmeneti műemlékek	141,	Vándorlevelek	240, 241
142, 143, 144		Varró Dániel minta-vésnök	140, 141
Rozenau festész	380	Viestnik	163
Rozsnyó város számadási könyvei		Vincze Gábor halála	406
XVI. századból	154	Visegrád (l. Salamon-tornya)	
Röckl Albert pecsét-érem lenyo-		Viollet-Le-Duc	288
mati módszere	27, 28	Weserle éremtáblái	162
Rumén régészet	38	Zászlók XVI. századból	62, 63
Rupp Jakab	323	Zeus-szobrocska	290
Salamon-tornya	45, 46, 47	Zeus-temploma	36, 213, 214, 215
Sarcophag (ó-keresztény)	170	Zománczozás történetéhez	118, 119
Sebastian Hann	267, 268	Zománczos kelyhek	254, 255, 256,
Semper	206	257, 258, 259, 260, 261, 264, 265	
Sírkövek (l. Magyar feliratú)		Zománczos kereszt a XV. század-	
Schlimann	37, 85	ból	265, 266
		Zudar György-féle czímer	194

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 6. SZ.

1. SZÁM.
JANUARIUS.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 ivnyi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiai bérépület).

Évi jelentés a magyarországi műemlékek id. bizottságának működéséről 1878-ban.

A bizottság halál által elveszté egyik beltagját b. Augusz Antalt, ki egyszersmind a budavári fő-egyház építkezési bizottságnak elnöke volt; e helyre a nm. miniszter kinevezte Havas Sándort nyugalm. államtitkári helyettest, ki egyszersmind bizottságunk beltagjává lett. Kültagoknak kineveztettek dr. Haynald Lajos, kalocsai érsek, Kandra Kabos, héjeő-bábai lelkész és Kruesz Krysostom pannonthalmi főapát.

I. Hazánk emlékeinek rajzai, leírásai és illetőleg törzsívei ez idén a következőkkel szaporodtak.

Drahotuszký Ferencz, címz. kanonok és a bizottság kültagja, beküldé a koosi templomnak, bajmóczi, zólyomi és pusztazólyomi várnak, valamint Hrabovszky György trencséni várkapitány predméri templomban levő síremlékének rovatos leírását, kilencz darab rajzzal.

Gózon Imre, kültag, megküldi a rakicsani kápolnáról, a Mura-sz.-mártoni templomról és a bellatinczi várkastélyról szóló három törzsívét. Utóbb megküldi a stridoi alsó-templom, eapsinai sánczolás, szentilonai folyosó és kápolnának,

a nedelici, macineci, pottureni és cirkovljáni templomoknak rovatos leírását, alaprajzaik és méreteik vázlatával.

Kandra Kabos, kültag és hejeő-bábai lelkész, megküldi a diósgyőri várra vonatkozó régészeti tanulmányait két rajzzal.

Könyöky József, kültag és a pozsonyi főreáltanoda tanára, megküldi az alistáli, bösi, bári, békei, csötörtöki, egyházzelleyei, gombai, guthori, illésházai, kürthi, sz.-mihályi, nagy-magyari, nagy-pécskai, püspöki, pruki, somorjai, süli, szarvai, szemeti, szerdahelyi, sz.-erzsébeti, várkonyi, vajkai, mária-völgyi templomoknak és a vöröskői vár téglapadozatának leírását 52 darab jeles rajzzal és öt darab fényképpel.

Ismételve beküldi a pozsonyi káptalan és koronázási templomnak leírását 28 igen jeles rajztáblával és egy e templom szentélyének, restaurációja után, új felszentelése alkalmával általa kiadott nyomtatványt.

Miskovszky Victor, kültag és a kassai főreáltanoda tanára, megküldi az eperjesi, rozsnói, késmárki és felső-sebesi templomoknak, valamint a rozsnói őrtorony leírását 37 darab stylszerű rajzzal. Miskovszky építészeti aquarelle-festményeit, melyek a képzőművészek háza megnyitása alkalmával ki voltak állítva, a párisi világtárlatra elküldvén, azon kitüntetésben részesült, hogy őt a milánói tudományos és művészeti akadémia levelező tagjává választotta.

Ujabban Miskovszky bizottságunk felszólítására elkészítette és beküldte a lőcsei szentegyháznak az u. n. nagyzárdának (jelenleg gymnasium) templomának és régi épület-részenek, a lőcsei városház és harangtoronynak, valamint a Thurzó-házaknak rajzait, melyek az előadó által kiadott lőcsei monographiában megjelentek.

Miskovszky bemutatta a bizottságnak három szorgalmatosan és ízléssel készített aquarellejét, melyek a kassai dom fő homlokzatát, szentélyét és belsejét távlatilag ábrázolják és melyeket a bizottság egyenkint 200 frttal díjazandónak ajánlott.

Idősb *Storno Ferencz* kültag beküldte a győri székes-egyház, a szakolczai plébánia s a soproni sz. Mihály-czimű plébánia templomnak igen sikerült rajzait és leírásait három törzsíven és tizenhét rajztáblán. A szintén felvételre kitűzött kis-mártoni, kőszegi és veszprémi templom rajzain még dolgozik.

Stein Tivadar, építész, beküldi a jáki templom homlokzatának sikerült rajzát (aquarelleban). — Ezen kitűnő műemléknek felvételével megbízott

Steindl Imre b. tag, ki tanítványaival augusztus hóban Jákra rándult és jelenleg az ott felvett és felmért vázlatokat iskolájában kidolgoztatja. — *Steindl Imre*, a bizottságunk megrendelése folytán a mult években elkészített rajzokat előbb a képzőművészek háza felavatása alkalmával kiállította és később Párisba küldte, hol azok alapján *Steindl* a francia vallás-, közoktatás- és művészeti ügyek minisztere «Officier d'académie»-nek kinevezte és ezen felül arany érdem-éremmel kitüntette. — *Steindl* kiadta ez idén, a bizottság segedelmével, a «Magyarországi műemlékek» első füzetét, tanítványai által rajzolt autographiákban (nagy folio). E munkának tartalma: a szász-sebesi (Mühlenbach Erdélyben) kápolna (2. lap), a beszterczebányai pléb. templomból (3 lap, egy kettős lap), a körmöczbányai vártemplomból (2. 1. két kettős lap), a beszterczebányai pléb. templomnak keresztelő-medenczéje (2 lap); a szász-sebesi templom (három kettős lap).

Zsigmondy Gusztáv, b. mérnök, felmérte és lerajzolta az óbudai római vízvezetékét, a puskaportörő malomtól a város felé futó irányban.

Ugyancsak *Zsigmondy* felmérte és lerajzolta a Pest parti védgát építése alkalmával a viza fogó szomszédságában feltakart római épület maradványait. Előadó indítványára az ásatás mélyebbre vitetvén, *Zsigmondy* rajzát az ujjal fel-tűnő alakzatokkal kiegészítette.

II. Emlékeink restauratióját illetőleg:

Steindl Imre, készíti a kassai sz. Erzsébet templomá-

nak restaurationalis terveit, egyidejűleg Kassán a restauratio folyamatban van, minek előrehaladásáról tüzetesebben Steindl mint vezető-építész teend jelentést. A múlt évi munkálkodásról szóló jelentése bizottságunknak máj. 29-kén tartott ülésében volt bemutatva. Kiküldve volt Steindl, hogy jelentést tegyen a szepes-olaszi templom tatarozásának befejezéséről. Jelentésében Vajdovszky János szepes-olaszi plébánost, ki a tatarozást a helyen vezette, elismerésre méltónak nyilatkoztatta. Ugyancsak Steindl volt megbízva a lóczi (Nógrád) templom restauratiojára vonatkozó tervnek megvizsgálásával és illetőleg javításával. A bizottság máj. 29-ki ülésében Steindl tervét elfogadta. Ugyanő tett jelentést a felső-regmetesi (Abauj) ref. templomnak állapotáról, minek folytán a bizottság a nm. minisztert megkérte, hogy ezen Árpádkori templomka restauratiojára két éven át öt-öt száz forintot engedélyezzen.

Vége Steindl Imre kiküldetett a tűz által károsított bártfai templom állapotának megvizsgálására. A tető leégett, és a tűz által a boltozat is megkárosult. Ezidőszerint bevárandók a bártfai tanács rendelkezései.

Schulek Frigyes, b. építész, folytatja tatarozási működését Visegrádon és a budavári főegyházban, miről tüzetesebb jelentése szól.

A budavári főegyház építési bizottsága részéről beérkezett nyolcz ülésének jegyzőkönyve 1877. decz. 28, 1878. jan. 19, febr. 23, márczius 13, april 12, október 16, október 25 és november 29-éről. E jegyzőkönyvekről jelentést tett az előadó. F. é. utalványozva volt restauratoria 64,593 frt, jövő évre pedig Schulek közelítőleg 61,000 forintot előirányzott a kőanyag beszerzésére és kifaragására a tetőzetig.

Schulek Frigyes, b. építész, kiküldetett a csötörtöki templom (Csalóköz) megvizsgálására és jelentéstételre e vizsgálat eredményéről. Ugyancsak *Schulek* elkészítette és bemutatta a kis-szebeni templomtorony restauratiojára vonatkozó tervet, melyet a bizottság helyeselve elfogadott. Végre Schu-

lek lett megbízva a Visegrádon talált római feliratos kövek elszállításával a magy. nemz. muzeumba.

A lébenyi templom restauratiojára a bizottság budget-jéből ez idén 1500 frt fordított. Sajnálattal kell meg említeni, hogy a tatározás lelkes előmozdítója, Dingraff Gáspár, lébenyi plébános, ez idén elhalt.

A bizottságnak n. muzeum útján értésére esvén, hogy Óbudán a római vízvezetéknek megmaradt pilléreit a földbirtokosok bontani kezdik, hogy ezen rombolást meggátolja, felírást terjesztett a nm. miniszterhez és írt a fővárosi tanácsnak is ez ügyben. Interpellatio is történt az országgyűlés alsóházában; minek következtében a rombolást eddig legalább tovább nem folytatták,

Lasztokey László, tanár az eperjesi kir. gymnasiumban az eperjesi parochialis templom keletkezésére és tágitására vonatkozó igen fontos három okmány másolatát küldte meg.

Dr. Thallóczy Lajos, hivatalnok az országos levéltárban, ajánlkozott, hogy e levéltárnak magyar műemlékekre vonatkozó adatait és okmányait fölkeresi és ezekre vonatkozó repertoriumot készítend. Előadó megbízott, hogy dr. Thallóczyval együtt e repertorium készítésére szükséges utasítást készítsen.

Ugyancsak dr. Thallóczy küldte meg a magyar váraknak 1437-ik évben keltezett jegyzékét mely az «Archaeol. Közlemények» XII. kötetében megjelent.

A bizottságnak előbbi határozata folytán egy albizottság (tagjai voltak a bizottság részéről Hegedüs Candid, Pulszky Ferencz és az előadó) a magyarországi műemlékek fölkeresése, megismertetése, fenntartása és tatározása érdekében *törvényjavaslatot* készített, melyet a bizottság f. é. febr. 11-kén tartott ülésében elfogadott és előadót az ehez csatolandó indokolás elkészítésére utasította. *A törvényjavaslat az indokolással a nm. miniszterhez felterjesztetett.*

A bizottság titkára a marc. 27-kén tartott ülésnek bemutatta a budavári főegyház építési bizottságának 1877-ik

évi munkálkodásáról szóló jelentését. Ez az idei «Archaeologiai Értesítő» 2-ik számában nyomtatásban megjelent.

Ugyancsak a titkár a bizottság meghagyásából elkészítette a bizottság levéltárában őrzött rajzok, képek és fényképek lajstromát, mely szintén az «Archaeologiai Értesítőben» és ezen kívül külön nyomatban is megjelent.

Előadó tavál Németországnak, a Harz-hegység körül fekvő középponti részét; az idén pedig Magyarország felső részét beutazván, utijegyzeteit szintén az «Archaeologiai Értesítőben» közölte. A németországi útjára vonatkozókat a nm. miniszternek is beterjesztette.

Magyarországi útja folytán, két eddig alig említett árpádkori templom lett ismeretessé: a *varsányi* (Hontban) és a *karáncssági* (Nógrádban). Jelenti egyuttal, hogy a zsegrai templom falképeinek legnagyobb részét a helybeli plébános, Duhony, nagy fáradsággal és kegyelettel feltakarta és hogy az u. n. vörös kolostor, a Dunajecz partján végenyészete felé közeledik; miért is indítványozza, hogy annak fölmérésével és lerajzolásával a késmárki művész Weisz Gusztáv Adolf bizassék meg, ki a Tököly várának kápolnáját ügyesen restaurálta.

Kelt Budapesten, 1878. decz. 29-kén.

Az ez évi utolsó, decz. 30-kán tartott (rendkívüli) ülésen Schulek Frigyes b. építész bemutatta jelentését az ez idén a budavári főegyház és a visegrádi várban véghevitt restauratiokról; és Steindl Imre b. t. jelentését a kassai sz. Erzsébet-templomának ez idei restauratiojáról, valamint a bártfai plébania templomának az april 22-dikén Bártfán kiütött tűz által szenvedett megkárosításáról. Mind a négy jelentés fölterjesztendő.

Előadó indítványára elfogadtatik a dunajeczi u. n. vörös kolostornak felmérése és lerajzolása Weisz Gusztáv Adolf által; és elfogadtatik az előadó által benyújtott, a magyarországi k. levéltár okmányai kivonatából készítendő hazai műemlékek repertoriumának terve, illetőleg utasítása.

Végre elfogadtatott a kiküldött albizottságnak javaslata, mely azon föltételeket tárgyalja, mik alatt intézetünk készletével a legközelebbi székes-fehérvári kiállításához járulhatna. A kiállítási bizottságnak válasza beváratik.

Kelt Budapesten, 1878. decz. 31-kén.

Dr. Henszlmann Imre,

a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának előadója.

Jelentés a budavári főegyháznál az 1878-ik évben teljesített helyreállítási munkákról.

Ezen év első havában elvégeztetett az épület belsejében szükséges földásási munkálat s a rothadó anyagokkal telített föld kihordása után, annak helyébe tiszta faltörmelékkel kiegyenlítettetett a talaj.

A templom keleti részének szükségessé vált lebontását megelőző előmunkálatok, mint a főkrypta kiürítése, biztosító falak és állványok emelése, valamint kellő munkahelyiségek (nevezetesen iroda, szobrász- és kőfaragó-műhelyek, pallérszobák, szertár stb) berendezése megtétetett, szerszámok s eszközök beszereztek, a vízvezeték berendeztetett, az anyagszállításokra szerződések kötettek.

A fizetésekre nézve pedig a nagymélt. vallás és közoktatási miniszterium 1878. martius 13-kán 6626. sz. a. kelt magas rendeletével oly módozatot állapít meg, mely szerint az illető követelések legkésőbbben 10—14 nap alatt kiegyenlítettnek.

Szóval minden megtétetett, hogy a munka fennakadás nélkül s megfelelő gyorsasággal végeztethessék.

A templom keleti részének lebontása megkezdetett a fedélzetnek félhosszában való leszedésével, az ideiglenesen fennmaradt nyugoti fedélrész keletfelé elzárattott és biztosított.

Azután leszedettek a keleti rész boltozatai, falai és pillérei, mely alkalommal még sokkal rosszabbaknak bizo-

nyúltak mindezen részletek, mint a milyeneknek föltételeztettek.

Gondos figyelmet és nagy óvatosságot igényelt az összeköttetésüket veszített alkatrészek leszedése. — A tartatlan állapot minden képzeletet felülmúlt. — Égésnek nyomai mindenütt mutatkoztak, sőt némely helyen többszöri ismétlésről tanúskodtak. — A boltozat tátongó hézagaiban és a felülfalazás üregeiben tetemes mennyiségű olvasztott ólom találtatott.

Különös figyelem tárgyává kellett tenni még a szomszéd pénzügyminiszterium délkeleti épületszárnyát is, mely a templomnak roskatag északi falára nehezedik. — A templom északi falának illető része, valamint a rajta nyugvó épületszárny ideiglenes biztosításnak megfelelő módon fölszereltetett.

A bontás alkalmával számos faragott részlet és különösen sok XIII-ik századbeli falfestési maradványok kerültek napfényre; mindezek lemásoltattak vagy eredetiben összegyűjtettek.

A falbontás befejezte és a fölösleges anyag eltávolítása után utóbbi, részben eladatott, megindult az új alap lerakása.

A sziklatalaj, részint az alapfalak számára azon helyeken, hol megbízhatlan repedezett állapotot mutatott, részint az ujonnan építendő krypta számára nagyobb mérvű sziklafejtést igényelt. — A sziklaalap kiemelése kedvéért még az utolsó pillanatban megváltoztattam a krypta tervét. — Talaját az eredeti tervtől eltérőleg részben 40, részben pedig 65 cm-rel csekélyebb mélységre helyeztem s ennek folytán az építészeti részletezést is meg kellett változtatni, a mi csupán rajzbeli áldozatba került.

Időközben a Boszniát megszálló sereg mozgósítása fegyver alá szólította irodai személyzetemet; szorgalma, erélye és szakképzettsége által kitűnő segédem Luchs Rezső ezen mozgalom áldozatául esett.

Az új személyzet felfogadása és az ügyvitelbe való bevezetése nem csekély nehézséggel járt.

A munka azonban, habár némi hullámzással, szüntelenül folyt, de legnagyobb erélylyel akkor vitetett, midőn Felséges Urunk és Királyunknak szeptember 12-én kelt legmagasabb elhatározása következtében a szükséges pénzalap biztosítva volt.

Szeptember, október és november hónapokban elhelyeztetett a déli kis torony és szentély alapzata, továbbá a főszentély alatti krypta déli és keleti fala a fölötte lévő külső lábazattal együtt s azóta folyton készülnek a jövő évben elhelyezendő faragott kövek.

Végül megemlítendő a templomnak $\frac{1}{20}$ nagyságban gypszből készülő mintája, mely minden részeiben hű hasonmása leend a templomnak s most már az épület nagyrészét (a nagy tornyok és az északi melléképületek nélkül) kívül-belül kifejlesztve tünteti fel a szemlélő előtt.

Budapest, 1878. december hó végén.

Schulek Frigyes,
vezér-építész.

Alsó-Pannoniában lelt római katonai okmány.

Egy kis bronztáblácska csonka részét mutatom be, mely daczára igénytelen kinézésének igen érdekes és bátran mondhatni róla, hogy a n. muzeum utóbb nyert legbecsebb szerzeményei közé tartozik. Ráth Gy. kir. táblai tan. elnök ajándéka.

A táblácska «tabula honestae missionis», oly okmány, melyet egy huszonöt év óta szolgálatban állott katona nyert, mikor elbocsátották; Érdynk ezért az ily fajta emlékeket «becsületbeli bocsátványok»-ra keresztelte.

Aránylag kevés ilyen tabula maradt fön; az ismert példányok száma, melyek az összes római birodalom területén színre kerültek, alig több mint hatvan és egynéhány.

Mommsen az ismert berlini Corpus inscriptionum III. kötetében és folytatólag a berlini «Ephemeris epigraphica» II. kötetében összegyűjtötte azokat és ugyancsak a Corpus idézett kötetében kimerítően irt értekezésben ez em-

lékek történeti érdekességét fejtegeti, és rendes szövegezésök magyarázatát, formai és tartalmi szempontból előadja.

Tekintettel ama kimerítő értekezésre, mely már évek óta közkézen forog, rövidre szabhatom az adonyi okmány ismertetését.

Az adonyi okmány tökéletlen, mert a két együvé tartozó táblából csak az egyik van fön és ez is csonkán. Az okmány szövege rendszerint kétszer volt a táblákba belevésve. A lepecsételésre szánt két tábla külső két lapjába vésett szöveg a belsőn ismétlődött.

A külső lap írása rendesen több gonddal van bevésve s így könnyen megkülönböztető az adonyi lapon is a külső a belsőtől, a külső lap írása rendes római lapidar betűket tüntet föl, míg a belső lapon az írás jellege szabálytalan és kúszált.

a) A külső lap szövege:

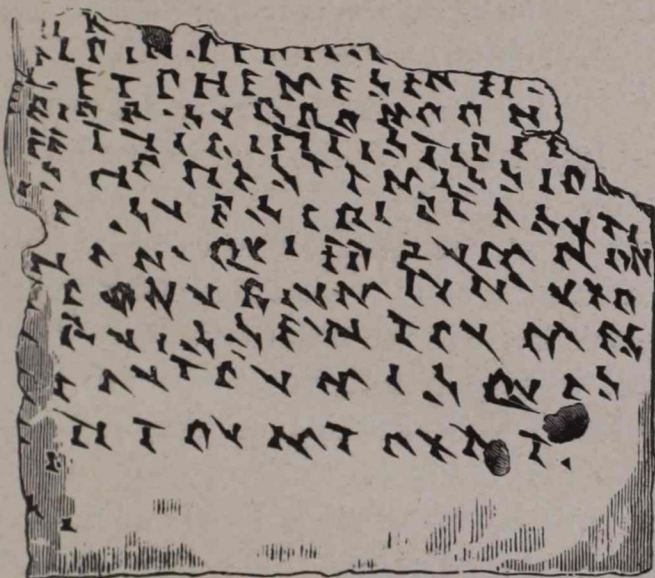
EQVORVM NOMINA SVBSCRIP	1
ROMANAM QVI EORUM NON	
CUM VXOR · QVAS TVNC HABVIS	
SUIS DATA AVT CVM IS QVAS POS	
AXAT SINGVLIS PRAETEREA	5
DECVRIONVM ET CENTVRIO	
I PROVINC · EX SE PROCREATIS	
LANI ESSENT · AD · III · IDVS · AVG ·	
AEMILIO SEVERO · CANTABRINO COS ·	
EST · OCTAVIVS FVSCVS ·	10
VRIONE ·	
FLVCILIANO POROL ·	
SECVNDINAE VX · EI BASS	
ANO FEI · ET LVCIDAEF EI	
ER QVE FIXA EST ROMAE	15
AD · MINERVAM	

Olvasása:

	e quorum nomina subserip
	romanam qui eorum non
	cum uxor(ibus) quas tunc habuis
5	s iis data aut cum is quas pos
	axat singulis praeterea
	decurionum et centurio
	(n) provinc(ia) ex 3e procreatis

- (? l)ani essent, ad III. idus Aug.
 Aemilio Severo Cantabrino cos.
 10 est Octavius Fuscus
 (?c) urione
 f(ilio) Luciliano porol(issensi)
 Secundinae ux(ori) ei(us) bass(ianae ?)
 ano f(ilio) ei(us) et Lucidae f(iliae) ei(us)
 15 (ae) r(ea) que fixa est Romae
 ad Minervam.

b) A belső lapnak meglehetősen hű másolatát adja az ide mellékelt fametszet:

A szöveg szabályos római lapidar betűkkel:

- 1 H R
 ALPIN · PEDIT · I
 N · ET II HEME:EN ET
 ERIOR · SVB POMPON
 5 E ET VIGINTI STIPEN
 IS HONESTA MISSION
 A SVBSCRIPTA SVN
 NAM QVI EORVM NON
 T CONVBIVM CVM VXO
 10 ABVISENT CVM ES
 TA AVT CVM IS QVAS
 ENT DUMTAXAT
 13 I
 ?

A szöveg olvasása :

1	hr alpin(orum) pedit(ata) (et) n. et II. Hemesen(orum) et (inf)erior(e) sub Pompon(io)
5	(quingu)e et viginti stipen(dia) (dimiss)is honesta mission(e) (nomin)a subscripta san(t) (roma)nam qui eorum non(dum). (e)t conubium cum uxo(ribus)
10	(h)abuissent cum es(t) (da)ta aut cum is quas (duxiss)ent dumtaxat
13	i

Miként látjuk a két lap föliratai nem adják az okmány egész szövegét.

Hibázik a szöveg kezdete, a császár említése, ki a katonákat elbocsátja és jó része azon hadcsapatok névsorának, melyekből katonák elbocsátattak.

Azontúl a szöveg mindvégig megvan, de miután a négyszögű lemez széle kétfelől csonka, mindkét lapon a sorok jó része elől hiányos.

A csapatok lajstromából a belső lapon (b) fönmaradt három sor csonka. Ezekből csak a cohors Alpinorum peditata (2. sor) és a secunda (?) Hemesenorum állapítható (3. sor) meg biztosan.

Következik ezután még talán egy csapat említése, melyre az ET a 3. sor végén utal és a szokásos megjegyzés, hogy e csapatok hol állomásoznak és kinek vezérlete alatt állanak.

Fölriratunkban (4. sor) e phrasis talán így szólt: (et sunt in Pannonia inf)erior(e) sub Pomponio Hogy a csapatok állomásozó helye Alsó-Pannonia volt, a diploma lelhelyéből gyanítható — Vetus Salina (Adony) dunaparti alsó-pannoniai telep lévén.

Az 5. és 6. sor említi az elbocsátást, melyet a katonák 25 évi szolgálat után nyertek s ez a szokott formula szerint

így szólhatott: (quinqu)e et viginti stipen(dis emeritis dimiss)is honesta mission(e).

Ezentúl a belső lap szövege megvan a külső felíratban (1—5. sor) is, mely a (mission)e e bétűjével kezdődik.

A szövegben már most szokás szerint azon jogozatok soroltatnak föl, melyekben a császári constitutióban fölso-
rolt kiszolgált katonák részesülnek. Neveik rendesen a constitutio végén voltak említve, azért olvassuk táblánkon (a 1. sor) quorum nomina supscrip(ta sunt).

A jogozatokat tartalmazó passus kiegészítve, valószínű-
leg így szólt: (civitatem) romanam qui eorum non (haberent dedit et conubium) cum uxor(ibus) quas tunc habuis(sent cum est civitas) iis data aut cum is quas pos(tea duxissent dumt) axat singulis. (2—5. sor.)

A római polgársági jog és ezzel együtt a római házas-
sági jog ilyen formán történt megadása után rendszerint a keltezés és a többi befejező záradék következik.

Nem úgy a jelen esetben. Okmányunk minden eddig
ismert hasonnemű tabula szövegezésétől abban tér el, hogy benne e helyütt praeterea (5 sor) bekezdéssel különleges intézkedés foglaltatik. Értelmét a tábla csonka volta miatt még nem sikerült biztosan megállapítani. Alighanem a határőri tisztség, a határőri katonaság és ezeknek itt szüle-
tett magzatjai különös kedvezményekben részesülnek általa. (5—8. sor.)

A császári rendelet kiállításának datuma, mely a 8. és 9. sorban foglaltatik, csonka. Tudjuk ugyan a napját A D III. IDVS AVG, mely nap augusztus 11-ikének felel meg, de az évet megállapítani nem sikerült, mert az évet jelző két consuli név közül az első hibázik, a második pedig — Aemilius Severus Cantabrinus — a római császárság évkönyveiben nem található meg.

A diploma szövege elejétől kezdve eddig hű másolata azon rendeletnek, melyet a császár Rómában valamennyi elbocsátott katona dolgában egyszerre adott ki és tett köz-
hírré és melyről minden egyes katona a maga számára

hiteles másolatot vett. Minden egyes ilyen másolaton közvetlenül a keltezés után rendszerint a csapat volt megnevezve, melyben a diploma megrendelője szolgált volt és a csapat előljárója is meg volt említve.

A jelen esetben (a 10. sorban) a csapat neve hibázik, de tudjuk a százados (?) nevét (cui pra)est Octavius Fuscus.

Maga az okmány tulajdonosa a 11. sor tanusága szerint (dec)urione alig hanem decurio volt; neve nem maradt reánk teljesen filius Lucilianus porolissensis (12. sor).

Látni való, hogy az okmány tulajdonosa daciai eredetű Porolissumbeli születésű volt.

Az elnyert jogozatokban rajta kívül még része volt Bassianae(?)-ből származó feleségének Secundinának, továbbá egy fiának kinek neve — anus végzetű volt és Lucida nevű leányának. (12—14. sor).

Az említett Porolissum a mai Mojgrád helyén terült el és az alsó-pannoniai Bassianae-t a mai Petrovcze környékére szokták tenni.

Az okmány záradéka (15. és 16. sor) a szokásos hitelesítési formula: *descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae fixa est Romae in muro post templum ad Minervam.*

Szorítkozzom ezuttal az okmánynak itt adott rövid ismertetésére, mert czélom volt a nagyérdekű emléket mennél hamarább a tudományos világ közhasználatára adni, behatóbb tárgyalását más alkalomra vagyok kénytelen halasztani.

Hampel József.

A botesi pogány temetkező.*

(Erdély bányavidékén.)

Ez év nyarat Erdélyben, a kies fekvésű Zalatna bányavárosban töltvén, többi közt egy kirándulást tettem két rokonom *Lukács János* és *Lukács László* aranybányáihoz,

* Bejelentetett a magyar történelmi társulat 1878. novemberi ülésében.

melyeknek elseje a *Botes*, másika a *Korabia* vagy *Vulkoj* nevezetű hegyekben van. Ezen kirándulás alkalmával 4000 lábnyi magasságban, a Botes és Korabia közti hegyoldalon, egy rengetegek által környezett vad, de régényes vidéken — mintegy *hatvan pogánysirra* találtam, melyekről Erdély régészeti és történelmi irodalmában — tudtomra — még említés nem történt.

A lelet — nézetem szerint — tudományos szempontból, nagyérdekű; mielőtt azonban erről szólnék, legyen szabad rövid szavakban bemutatnom az illető vidéket, hol ezen sírok találtattak.

A *Gyulafehérvár*hoz, az egykori római *Apulum*hoz közel fekvő Zalatnáról, Erdély ezen szomorú emlékű bányavárosából, négy órai lovaglás és meredek hegyek megmászása után, erdők, hegygerinczek és vízmosásokon át megérkezünk a *Korabia* és *Botes* nevezetű hegyeket összekötő hegyélre, honnan elragadó kilátás nyílik az erdélyi ugynevezett *érczhegységre*, melyben Európának legjelentékenyebb arany- és ezüst bányászata foly.

Előttünk emelkednek a híres *Detonáták*, ezen érdekes bazaltsziklák. Tovább a *Verespatak* felett emelkedő *Kirnik* és *Letye* nevű hegyek láthatók, melyeknek fehér-fakó színe elüt a többi hegyek élénk zöld színétől. A lábaink alatt elterülő völgyekben *Abrudbánya* sz. k. bányaváros és *Bucsum* bányaközség fekszik.

Ez azon vidék, hol történelmi emlékeink szerint, már a rómaiak alatt nagymérvű aranybányászat folyt. A *Kirnik*, *Korabia* és *Botes* elvitázhatlan bizonytságot tesznek a rómaiak nagymérvű bányászkodása mellett. A Kirniken vannak a *Csetatyének* nevezett nagyszerű bányaüregek; a Korábián mély bevágások és szakadások bizonyítják, hogy a napszint-ről való bányászkodást itt is folytatták a rómaiak. Ugyanennek nyomai láthatók a Botes nevű hegyen is.

Csak jelzem a rómaiak itteni bányászkodásának emlékeit, a napszintről folyt bányászat által hátrahagyott nagyszerű üregeket, a nevezett hegyekben talált római művű

bányákat, az ezekben talált hires viaszos táblákat, nagyszámu bányaeszközöket, az Abrudbányán és Zalatnán — a hajdani Auraria minor és Auraria majorban — talált tömördek római emléket, — mint eléggé ismeretes és irodalmilag is elég részletesen tárgyalt műveit és hagyományait a rómaiak által e vidéken nagyban üzött bányaiparnak.*

A 4266 láb vagy 1348 méter magas Vulkoj hegyet, a valamivel alacsonyabb Botessel lankás hegygerincz köti össze. E hegygerinczről, valamint a Botes és Vulkoj tetőiről, az erdők már rég elpusztultak, buja legelő van a lankásabb hegyoldalon, mely azonban tele van száz és száz turzás és régibb felhagyott bányák omladékaival.

Midőn e hegyoldalon jártam, *Hesky* János nyugalmazott tengerészhadnagy, ki már gyakrabban járt e vidéken, figyelmeztetett mintegy 60 kis halomra, melyek a hegygerincz egyik oldalát elborították. E dombok körülbelül egy méter átmérővel bírnak, egy méter magasak, szabályosan kerek, s közepe mindeniknek kissé be van süppedve; valamennyi gyeppel van benőve; valamennyi közül azonban kimagaslik egy nagyobb, szintén egészen szabályosan kerek halom, mely nagy, szabálytalan terméskövek halmazával van borítva.

Meglehetősen ismervén e vidék régi történetét, tudtam, hogy az ezzel foglalkozó munkákban a Korabia s a Botes környékén talált római emlékekről van ugyan szó, de egy valóságos nagy régi temetkezőről nem tétetik említés; kezdtek tehát érdekelni e halmok. Kérdezősködtem a vidék népénél, gondolva, hogy a románajku bányásznép, mely e vidéken él, tán bír némi sejtellemmel e temetkezőről, habár legalább egy tündérrege, vagy egy hagyományos monda alakjában is. Azonban sejtelmemet, hogy talán e dombok alatt sirok vannak, a leghatározottabban kétségbe vonták, állítván, hogy itt erdő volt valaha s a hatalmas törzsek gyö-

* L. bővebben: *Neigebauer*, Dacien és *Vass J.* Erdély a rómaiak alatt, mely két munkában mindaz, mi a hajdani római Erdélyre nézve ismeretes, meglehetősen ki van merítve.

kerei által felfogott s a víz ellen megóvott föld képezte e halmokat.

A dombok szabályos nagysága és egymástól való szabályos, mondhatni egyforma távolsága azonban ellentmondott e felfogásnak, bár képtelenségnek nem látszott.

Valószínűtlennek látszott azon föltevés is, hogy e dombok ugynevezett *turzások*. A közönséges bányásznép között ugyanis azon babona van elterjedve, hogy ha álmában a hegy egyik vagy másik helyén lángot lát kitörni: ott aranyat talál; másnap aztán elmegy a bányamunkás a megálmódott helyre s elkezd ásni, — néha talál is valamit, mert a hegy aranytartalmu, legtöbbször azonban nem talál semmit, csak *meddő* követ. Ezer és ezer ilyen vájás borítja a Botest és Vulkojt, ezer meg ezer ilyen kőhányás utal e babonás hitre. Az említett dombok szabatossága és az ily műveletnél elkerülhetlen *kőhányásoknak* (a már említett egy nagyobb halom kivételével) teljes hiánya azonban nem mutatta valószínűnek ezen föltevést sem.

Elhatároztuk tehát *Hesky* tengerészhadnagygal, ki szintén kiváló érdeklődést tanúsított — hogy egyikét e domboknak felásatjuk.

Egy alkalommal részt vevén a Rómer Flóris ur által rendezett *érdei* ásatásokban, voltak némi gyakorlati ismereteim arra nézve, hogy a lehető vigyázattal és óvatossággal fogjunk munkához.

Kikerestem egy egészen épnek látszó dombot, melybe egész hosszában északról délre egy árkot vágattam. Az első kapavágások után meggyőződünk, hogy emberi kéz által felhordott dombbal van dolgunk, a föld egészen porhanyó volt s közönséges — *de nem nagy* — kődarabokkal vegyes. Egy lábnyi mélységben már *némi csekély szénnyomokra* találtunk. Még egy lábbal lejjebb ásva, a domb kellő közepén az *eddigieknél nagyobb szabálytalan közönséges kődarabokat* emelt ki a bányamunkás csákánya. Alig emeltettük ki ezeket, egy terjedelmes a nedvesség által tömörre vált *szénrétegre* akadtunk. Köröskörül a földet gondosan eltávolítva, kifejtettem nagy

vigyázattal az egész szénréteget. A réteg egészen kelet felé feküdt, mintegy 6 lábnyi hosszúságban, és $1\frac{1}{2}$ lábnyi szélességben. Vastagsága $2\frac{1}{2}$ —3 lábnyi volt és még emberi kéz által én előttem meg nem bolygattatott. Megállapítván eként kiterjedését, kiemeltük aprádanként az egész réteget. Apróra megvizsgálván tartalmát: nagymennyiségű szenet, elszenesedett csontdarabokat és apró cseréptöredékeket találtunk, — melyekből néhány darabot magammal hoztam. (Értekező bemutatja az ásatás eredményét.)

A szénréteg alatt ismét egy réteg szabálytalan szén és koromtól fekete terméskő volt, az egyes darabokon a láng nyomait tisztán ki lehetett venni. Ezeket is kiemeltetvén, a csákány már *ösföldet* ért, melyet emberi kéz még meg nem bolygattott. A további ásatás tehát fölösleges volt.

A lelet, annak körülményei, a közvetlen szemlélőt azon föltevésre jogosítják, hogy a földszínen legelőbb is közönséges nagy kődarabokból egy tűzhelyet csináltak, a felrakott fahalmazra reá fektették a hullát hosszában kelet felé, reá ismét néhány kődarabot raktak s mikor elhamvadt, odahordott földdel beborították.

Munkánk bevégeztével két rumén bányamunkást vezetett hozzánk a kíváncsiság a szomszédos Korabia hegységről, honnan az ásatást észrevették. Egyikök ekkor elmondta, hogy mintegy négy év előtt egy halmot ő is felásott volt s ugyanazt találta a mit mi, szenet, hamut, csontot, cserépdarabokat, — de semmi érczet, fegyvert, vagy eszközt; — s hogy a fentebb már említett nagyobb, kőhalmazzal körülvett sírban is ásott, és ugyanazokat találta.

Kétségtelen tehát, hogy mindmegannyi halom egy-egy sír.

Nem vagyok szakember, bár mig a politikai élet igénybe nem vett, kedvencz előszeretettel tanulmányoztam a régészetet, s kivált Erdély őstörténelmét. De annyi, azt hiszem kétségtelen, hogy az általam felásatott sír: *pogány sír* s tekintve, hogy mintegy 60 ilyen halom megszámlálható: *a Botes nevű hegy oldalán 4000 lábnyi magasságban, ma lakatlan,*

csak bányászok által látogatott vidéken, — egy egész pogány temetkező van, melyet Erdély régészeti és történelmi irodalma még ez ideig föl nem derített.

A mennyire mégis bérczes kis hazám viszontagságteljes történetét ismerem, nem látszik valószínűtlennek előttem azon föltevés, hogy e hely azon dákok temetkezője lehetett, kikről följegyezte Erdély történelme, hogy a rómaiak által meghódíttatván, bányamunkára kényszerítették. A Botesen és a Korábián a római bányászkodás kétségtelen nyomai találtattak; sőt a Korábia alatt, *a botesi temetkezőtől csak egy negyedórányira a Loretto* nevezetű bánya mellett láthatók nyomai egy római castrumnak, hol valószínűleg a Korábia és a Botesben bányászkodó telep igazgatósága s a dák bányamunkások fékentartására Apullumból (Gy.-Fehérvár) mint jelentékeny római haderő állomáshelyéről kirendelt helyőrség állomásozott.*

Egyébaránt nem bocsátkozom további fejtegetésekbe; egyszerűen felhivom a történelmi tudományok kedvelőinek figyelmét e temetkezőre. Óhajtható lenne e tekintetben a részletesebb szakszerű vizsgálat, és e czélból a komoly történetbúvárnak én, ki ismerem ama vidéket és ott számos összeköttetésem van, szívesen és készségesen felajánlom közreműködésemet.

Lukács Béla.

Egyház- és országnagyaink pecségei 1304-ből.

A ki Fejér György Oklevéltárát figyelemmel forgatja, a VIII. k. I. f. 160. lapon az egyház- és országnagyok egy részének mint I. Károly hiveinek Pozsonyban aug. 24. 1304. évben Rudolf osztrák herczeggel kötött szövetséglevele, érdeklődését bizonyosan fel fogja kelteni.

Figyelmemet annyival is inkább magára vonta ezen oklevél, mert reméltem, hogy az abban megnevezett egyház-

*) V. ö. Samuel *Köleséri*, *Auraria romano-dacica*. 17. l. *Vass József*, *Erdély a rómaiak alatt*. 142. l.

és országnagyok pecsétjeikkel az oklevelet megerősítvén, azok rajzait megnyerhetem és közzétehetem.

Reményemben nem csalatkoztam; az oklevél eredetije ugyan is Fejér szerint a bécsi cs. k. titkos államlevéltárban őriztetvén, midőn e végett *Károlyi Árpád* urhoz e levéltár egyik őréhez fordultam, ő szíves volt nékem mind az oklevélről függő pecsétek leírását, mind pedig négy érdekesebb s eddig nem ismert pecsét rajzát megküldeni; melyek leírása a következő:

Az oklevél íróhárttyára van írva, hajtásán 19 függő pecsét számára ugyanannyi hármás bemetszés látszik, de csak 10 pecsét függ róla, a többi hely üres, honnét nemcsak a pecsét, de maga a hárttyaszelet is hiányzik; az, vajjon a hiányzó pecsétek tulajdonosai jelen voltak-e az oklevél kiállításakor, s pecsétjeiket reá függesztették-e az oklevélre, nagyon is bizonytalan; lehet hogy azok az ország akkori zavaros viszonyai miatt nem jelentek meg a szerződés megkötésére s hogy az oklevél fogalmazója mégis beírta neveiket az oklevélbe; minden esetre feltűnő, hogy míg az oklevélben megnevezett egyháznagyok pecsétjei mind épen megvannak, addig a világiak pecsétjei közül négy egymás mellett hiányzik u. m. *Lóránt nádoré*, *Kopasz báné*, *Lőrincz fia Lökösé* és *Tivadar báné*, majd ismét kettőé ugymint *Apor nádoré* és *Péter vajdáé*, végre ismét három ugymint *Kakas mesteré*, *Tamás fiáé Jánosé* s egy ismeretlené, ki az oklevélben nincs megnevezve, miután abban 18 egyén neveztetik meg, holott mint föntebb megjegyeztük az oklevélen 19 pecsétnek helye látszik.

Az oklevélen a középen függ *Mihály esztergomi érsek* pecsétje, alakja tojásdad és többi főpap-társai pecsétjeinél nagyobb; sárga viasz fészekben veres viaszba van nyomva, az érseket állva s teljes díszben tünteti elő, jobbában pásztorbotot tart, balját áldásra emeli, a pecsét köriratában ezt olvassuk:

S · MICHAELIS · DEI · GRA · SCĒ STRIGONIE ·
ARCHIEPI.

A mint látjuk, a pecsét vésete művész-kezekről tanuskodik, valamint a pecsét épségét is bámulnunk kell; mindez jele annak, hogy a pecsétek gondos őrizet alatt állanak.

Az illető történeti szakmunkákból tudjuk, hogy Mihály csak egy évig ült az érseki széken, pecsétjei tehát ritkák, s ezen körülmény az 1-ső szám alatt közölt pecsét érdekességét még inkább növeli, valamint az is, hogy a főpapok pecsétjei között az elsők közül való, mely veres viaszba nyomatott. (L. Pray Hier. I. 164.).

Az esztergomi érsek pecsétje mellett jobbra függnek a többi egyháznagyok pecsétjei, u. m. István kalocsai érseké, Péter erdélyi, Tivadar győri, Miklós boszniai és János nyitrai püspökök pecsétjei.

Balról pedig az esztergomi érsek pecsétje mellett a világi országnagyok pecsétjei vannak az oklevélre függesztve.

Az első ezek között a Csák nemzetségből származott Pous fiának Ugrinnak pecsétje.

Az oklevélben nincs ugyan megemlítve, de más oklevelekből tudjuk, hogy Ugrin ezen időben az országbírói tisztet viselte másképp nem is volna annak értelme, hogy miért foglalná el az első helyet a világiak között; azt, hogy utána Omode, Loránt és Apornádorok pecsétjei következnek, csak úgy magyarázható meg, hogy hazánknak a XIV. század elején való zavar-
teljes állapotában a nádori hivatalt többen hogy úgy modjam bitorolták, s e miatt a nádori fény és rang alászállott; azok, kik III. Endre király alatt nádorok voltak, Venczel király uralkodása alatt megtartották a nádori czímet, így oklevelünkben egyszerre három nádort látunk megnevezve;

nádoroknak nevezik még ezeken kívül magukat s az azzal járó hatalmat gyakorolták ezen időben az Ákos nemzetségből való István, Németujvári Iván és Csák Máté; mindegyike ezeknek mint egy kis király uralkodott saját birtokain, minden esetre a koronás király hatalmának rovására s a haza veszedelmére.

De térjünk tárgyunkhoz. Ugrin országbírónak a második helyen közölt pecsétje gyönyörű véset, s rajza is a leg-sikerültebbek egyike, maga a pecsét pais alakot tüntet elő, a bal hátulsó lábán álló koronás oroszlányban a Csák nemzetség czímerére ismerünk, mely Csák Péter nádornak

ifj. Kubinyi Ferencz Monumentái I. kötetében közölt pecsétjével ugyanazonos, ettől pecsétünknel azonban azon eltérést találjuk, hogy az oroszlány fején Mihály arkangyal áll, mellette jobbról S, balról M betük; jeléül annak, hogy Ugrin országbíró ezen szent nevének kiáltásával indult a harcra; — a pecsét körirata ez:

† · SIGILLVM · VGRINI · FILII · PO(V)S · †.

Ugrin pecsété mellett függ Omode nádor pecsétje, ennek hasonló rajzát már az Archaeol. Értesítő múlt évi kötetében ismertettük.

Ezután kellene mint föntebb említettük, Loránt nádor, Kopasz bán, Lőkös és Tivadar bán pecsétjeinek következni, ezeknek azonban csak helyét látjuk az oklevélen, egyéb nyomuk nincsen.

Most következik azon gyűrűpecsét, melynek rajzát a harmadik helyen közöljük, ez Márk fiának Istvánnak pecsétje; a sárga viasz fészkeben a pecsét veres viaszra van nyomva; a viasz ezen színe a család előkelő voltát tanúsítja,

a pecsét körirata: † S · MAGISTRI STEFANI. A czímerben ismét hátulsó lábán álló oroszlányt látunk, tulajdonosa tehát a Csák nemzetséghez tartozhatott.

Apor nádor és Péter vajda pecsétjei számára ezután két hely ismét üresen áll.

Ezek után Lőrincz vajda pecsétje függ az oklevélen, melyet negyedik helyen közlünk, a pecséten jobbra dült pais felső bal sarkán sisakkal, melyen három pávatoll díszelg a pais mellett jobbról és balról folyondár-növény szolgál ékítményül, a pais czímerében három damascirozott pólya van elhelyezve.

A pecsét köriratában ezt olvassuk:

(† S.) LAVRANCII ·
VAIVADA · FILII ·
COMITIS · R · DA ·
VIGMA (N).

Lőrincz vajda a Vigman (ma Igmánd) nemzetségből való volt, atyjáról Miklósról 1273-ban van emlékezet (Fejér C.

D. VI. 2. 397.) Lőrincz vajda fiával Miklóssal a Vigman nemzetségből 1345. évben találkozunk (Hazai Okmánytár V. 119.).

Ezzel tehát ezen nemzetség czímerét is ismerjük, mely nemzetségről az Árpádkori Okmánytár V. 271. és VI. 567. ll. szintén találunk említést.

A pávatoll-díszítmény, de maga a sisak is érdekes e pecséten, mert az eddig közölt pecsétek között alig találunk régiebbet, melynek paisa fölé sisak lenne elhelyezve.

A három utolsó pecsét helye, mint már fentebb említettük, ismét üresen áll.

Nagy Imre.

Régészeti irodalom.

Inscriptiones quae Zagrabiae in museo nationali asservantur. Coll. S. Ljubic. Zagrabiae 1876.

Ljubics Simon, a horvát országos nemzeti muzeum igazgatójának fennt czimzett szépen kiállított 77 lapra terjedő latin nyelven írt munkája fekszik előttünk. Ezen, az újabb horvát régészeti irodalom díszére való dolgozat ismeretése alkalmával, egyszersmind a zágrábi horvát nemzeti muzeum epigraphiai gyűjteményéről is meg fogok röviden emlékezni.

Ljubics munkáját két részre osztja: az inscriptiones latinae és inscriptiones graecaere. Ezen főfölosztáson belül ismét több alosztályt különböztet meg, így: a) inscriptiones in lapide, b) inscriptiones in tegulis, c) in lucernis, d) in clypeis, e) in laminis, f) in fibulis gemmisve etc., és végre g) in fistulis. Valjon helyes-e ezen fölosztás? nem volna-e helyesebb a föliratokat lelhelyük vagy tárgyuk szerint fölosztani? azt e helyen vitatni nem akarom.

Összesen 195 latin és 11 görög föliratot ismertet, melyek közt van 12 oltárka (cippus), 59 sírkő, egy emlékkő (Hadrianusra, Kr. u. 125-ből; Sisciai lelet.), 3 szoborföli-rat, 3 bronztábla, 45 téglabélyeg, 10 karczolat téglákon, 51 lámpabélyeg, 2 fölirat római sisakokon, 8 fölirat gem-mákon és fibulákon és 1 ólomcsövön. A görög föliratok közül 9 kövön, 1 téglán és 1 bronztáblán van.

A cippusok következő isteneknek vannak szentelve: I(ovi) O(ptimo) M(aximo); I(ovi) O(ptimo) M(aximo) G(enio) LOC(i); I(ovi) O(ptimo) M(aximo) C(oelesti) I(unoni) O(pti-mae) O(mnipotenti) SOLI GENIO LOCI; I(ovi) O(ptimo) M(aximo) ET CERERI; IVNONI REGINE; (IV)NONI; LIBERO PATRI AVG(usto); SILVANO; SIL(vano) AVG(usto); DI(i)S DE(a)B(usque) AVG(ustis); FORTV-NAE CASVALI; és G(enio) L(oci).

A föliratokon említett különböző hivatalok, legiók, cohorsok stb. a következők: Q. Nassius Q. f. Trocertus Draco, Aedilis, IIII. vir juri dicundo (lelhelye Spalato); G.

Ingenuius G. f. Quirina Rufinianus, Decurio coloniae Sisciae (Sziszek); Diogenes Aug. Lib. Tabularius Provinciae Dalmatiae (Salona); Q. Publicius Aemilianus rhetor (Salona); centurio leg. X. geminae (Labor Zagorjében); veteranus leg. II. adiutricis (Eszék); legio XI. (Spalato); Q. Mucius Hegetor, medicus cohortis XXXII. (Sziszek); Valerius Valentinus veteranus ex equitibus (Spalato); beneficiarius consulis (2 Sziszek).

A három ércztáblán levő fölirat közül az egyik egy tabula honestae missionis Vespasian császár korából («Caesare Aug. f. Domitiano, Cn. Pedio Casco consulibus»), mely Szlavóniában a Brod melletti Grabarje nevű faluban találtatott; a másik egy Sziszekben talált bronz votiv-tábla; a harmadik pedig a hires Traguri ólomtábla (tabula plumbea Traguriensis). Ez utóbbi egy valószínűleg az V. vagy VI. századból való rendkívül érdekes ó-keresztény emlék; tartalmát eddig már többen közölték, így De Rossi (Bulletino di Archaeologia Cristiana Serie II. An. II. 1871. p. 38.), Predelli (Archivio Veneto T. I. P. II. p. 441.), Schuchardt Hugó (Zeitschr. für vergl. Sprachw. XX. 1871. 4. p. 241.), és Zangemeister K. (Mommsen, Corp. Inscr. Lat. III. II. p. 241.)

Ó-keresztény emléket az említetten kívül Ljubics még 5-öt hoz föl, ugymint: egy Julia Felicia nevű nő sírköve (Spalato); egy Daruvárban talált téglá, melyen a labarum Constantini (☩) és a két görög betű alpha és omega látható; egy kötöredék a labarum Constantinivel (Daruvár); egy lámpa, szintén az említett labarummal mint bélyeggel (Sziszek); és végre egy nőnek Sziszekben talált sírköve, melynek föliratát különös szépsége miatt ime közlöm: HVIC · ARCAE · INEST · SEVE | RILLA · FAMVLA · XPI · QVAE | VIXIT · CVM · VIRO · NOVEM | CONTINVIS · ANNIS · CVIVS | POST · OBITVM · MARCELLIANVS · SE | DEM · HANC · VIDETVR · CONLOCASSE · MARITVS.

Lehelyre nézve a zágrábi muzeum föliratai mind Hor-

vát-, Szlavon- és Dalmátországokban találtattak; és pedig 44 Sziszekén, 13 Salonában, 23 Spalatóban, 12 Citta-vechiában (Lesina szigetén), 7 Daruvárban, 6 Eszéken, kettő-kettő Varasdon (Aquae Jassae), Tuhovecben (Varasd mellett) és Kninben, egy-egy Goriczában (Zágráb mellett), Laborban (Zagorje), Mitroviczben, Segniában, Humaczban (Ogulin), Prevlakában (Nona mellett Dalmátiában), Omisaljban (Veglia szigetén), Vranjiczében (Salona mellett), Topolében, Nonában, Garduniben (Dalmatia), Susedben (Zágrábm.), Rugviczében (Zágrábm.), Grabarjében (Slavonia), Tragurban (Dalm.), Livnóban, Mucsban (Dalm.), Szelczeben (Slavon.), és Gariczában (Veglia szigetén).

Miután, miként-e rövid vázlatomból is kitünika zágrábi epigraphiai gyűjtemény eléggé gazdag és Alsó-Pannonia történetére igen érdekes; ennél fogva megérdemelte Ljubics abbeli fáradságát is hogy e gyűjteményt elég pontosan és részletesen leírja. Közleményének csak azon hibája van, hogy az illető kövek minőségét, nagyságát, a betűk nagyságát stb. sehol sem említi; pedig tudvalevőleg ilyen külső körülményekről sokszor az illető fölírat honnanlétére és készítésének idejére lehet következtetést vonni.

Boynychich Iván.

(*Archivalische Zeitschrift*. Herausgegeben v. Dr. Franz v. Löher. III. köt. Stuttgart, 1878. XIII. közlemény.) *

Löher Ferencz, kinek nem épen magyarbarát érzelmekkel írott utazási könyvét közönségünk híréből bizonyára ismeri: 1876-ban «*Archivalische Zeitschrift*» cím alatt évi kötetekben megjelenő folyóiratot indított meg. E kötetek tartalmát egyjára részben természetesen a szoros értelemben vett levéltári czikkek foglalják el; de emellett nincs elmúlva az ezen tudománynyal sógorsági viszonyban álló pecséttan sem. A levéltári tudománynak, ha szabad magunkat így kifejezni, élettársa a diplomatica, ennek meg testvére a sphragistico-heraldica. Ránk nézve azonban kiváló érdekekkel bír, s *ezennel*

* A Röckl-féle pecsét- és emlényomatokról.

hazai régiségtáraink figyelmét föl is hívjuk arra a czikkre, melyet e folyóirat a müncheni levéltár pecsét- s érem-lenyomatainak készítése módjáról közöl. Már a II-ik kötetben olvastunk egy kisebb tanulmányt a bajor államlevéltár gazdag pecsét- és emlékérem-lenyomat gyűjteményéről, ez azonban inkább általános vázlat, még e közlés a Röckl-féle érczbenyomásai módszer titkait írja le, s így mindenkire nézve gyakorlati érdekekkel bír. A majdnem 30 nagy 8-r. oldalra terjedő egész tanulmányt kellene ideiglatnunk, ha annak teljesen kimerítő tartalmát akarnók adni. Itt csak a körvonalak kijelölésére szorítkozunk, az érdeklődőket magára a jelzett folyóíratra utaljuk.

Tudvalevő dolog, hogy a régi, részint viasz, részint szurok, részint gyurmából készült oklevélbeli pecsétek hosszabb-rövidebb idő alatt a megromlás törvényének esnek áldozatul. A pecsét felületén apróbb foltok ütnek ki, ezek mindig nagyobbakká válnak, végre az írást s alakokat lepik be, míg végre az anyagot teljesen szétmorzsolják mely ellen nem használ a kivált régente divatozott zsákbavarrás sem. Csak az országos levéltár kincstári osztályában őrzött XIV. XV. századi pecsétekre utalunk, melyeknek legnagyobb része csak viasztörmelék képében búvik ki a környező zsákokcskákból. Ujabb időben többfélekép igyekeztek e bajon segíteni: gypsöntvények által. Ámde a gipsz kényes és igen törékeny anyag; az ólom és horgony hamar élegül s felületök meghomályosodik, s az amúgy sem valami éles körvonalú czímerek s körírások teljesen elvesznek. A bronzlenyomat pedig nehézkes, s kissé bajos ha correct öntvényt akarunk nyerni.

Röckl Albert vegyész Münchenben nagyobbyszerű pecsét- és érem-gyűjteményre akarván szert tenni, az érczbenyomásnak bizonyos módját találta föl, melynek titkát 1871-ben a bajor állam vette meg. *Röckl*, *Dalbez* nevű tanítványa a bajor államlevéltárnál alkalmazást nyert, s az ottani nagyobbyszerű pecsétgyűjtemény rendes öntője.

Löher X. szakaszban írja le az öntési eljárást. Az ércz

tartós és könnyű előállításánál fogva ajánlatos. Vegyülete a horganynak s bizmuthumnak s ezüstös fénye van. Lehet azonban arany, ezüst, bronz mázt is adni. A részletesen leírt öntési módot követő fejezetben azt olvassuk, hogy a bajor államlevéltárban 50 mark díj mellett oktatást nyerhet bárki ez öntvénymodorban és csak egy heti időbe kerül a megtanulása.

Ezután felsorolja az államlevéltár pecsétgyűjteményét, mely 16-féle szempontból van összeállítva: 1. Német császárok s királyok, 2. pápák, 3. idegen fejedelmek (Magyar 1313. Agnes; 1367. N. Lajos, 1489. Ulászló (?)), 4. bajor hgek, 5. egyéb német fejedelmek, 6. bibornokok, 7. patriarchák, érsekek, püspökök, 8. apátok, 9. nagymesterek, 10. nemesség, 11. városok, 12. világi egyesületek, 13. egyházi egyesületek, 14. tudósok, 15. művészek, 16. történeti személyek. Ezenkívül igen érdekes az emlékérem-lenyomatgyűjtemény is, (1. fejedelmek; magyar: Lajos és Mária 2. egyházi rend, 3. nemesség, 4. helyek), melynek darabjait cikkiró fel is sorolja. Mindezen pecsétékről az államlevéltárban a lenyomat súlyához mért díjért szívesen szolgál ilyféle példányokkal; az árak igaz, hogy nem olcsók, egy császári pecsété 5 frt s a postaköltség is a beküldőt terheli, de ott, hol pecsétgyűjtemény alapításáról van szó, nem lehet mellőzni e módot.

E tanulmányt ismételve ajánljuk a hazai pecsét és éremgyűjtők figyelmébe:

Dr. th. l.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. A kassai és kolozsvári pénzverdék történetéhez. Hogy nemcsak 1705 de 1707-ben is verettek *Kolozsvártt* Rákóczi-féle aranypénzek: kétségtelenné teszi az alábbi két eredeti adat.

Ajtay Mihály nagy-bányai pénzverdeigazgató jelenti 1705. október 12-kén Nagy-Bányáról Rákóczinak: «Kálmánczay uram kezéhez küldöttem 1453 aranyat. *Kolozsvártt vert aranyokat* odaküldjem-e Ngodhoz, vagy penig de novo felverettessenek? méltóságos

parancsolatját elvárom.» — Tehát úgy látszik, a kolozsvári aranyok rosszúl valának verve. *Grabarics Jakab* abrudbányai inspector is csak próbára veretett vala későbbben Kolozsvártt néhány aranyat. Ugymint 1707. szept. 12-én Abrudbányáról ezt írja a fejedelemnek:

«Ujlag küldtem ki golyóbis-aranyat 1871 nehezéket (pénzzé veretésre Nagy-Bányára) Ajtay uram kezéhez, mely arany iránt Felséged kegyelmesen disponálhat; nemkülömben *minemű példájú* (formájú) *aranyat csináltatván hármat Kolozsvárott*, melyeknek is kettéjét, minemű példájuk legyenek? Felségednek elébbeni alázatos levelemben kiküldtettem».

A mi a kassai pénzverdét illeti, az erre nézve általunk közlött adatokhoz járuljon még egy-kettő.

Rákóczi 1706. ápril 6-kán Egerből utasítja az orsz. közjöveldelmi tanácsot, hogy a «kas-ai pénzverőházhoz cassirerségre applicálandó alkalmas személyeket» hozzon előtte javaslatba. Mikor pedig ezen év őszén Kassát Rabutin ostrommal fenyegetvén, előle a féltett pénzverdét Szepesvárába költöztették, ezen átszállításról Keczer Sándor felső magyarországi főhadbiztos és az orsz. közjöveldelmi tanács consiliarius, Eperjesről 1706. szept. 24-kéről ezt jelenti a fejedelemnek:

Kassán élelmi szerekről, költségről stb. jól provideáltam. «Pénzverő öszközöket parancsolta Generális Károlyi uram kihozatnom, együtt ahhoz értő mesteremberekkel; *ez elmúlt éjjel küldetett szekereket*, úgy hiszem, *még ma kiindíttatja* ő Nga. Az mit Libertásul és polturául még tegnap verhetek, — azt is bent lévő Radics uram regimentje cassájába adattam. Pénzverő öszközöket Szepesvárában igyekezem felállíttatni.»

Azonban az ostrom október 11-kén Rabutinnak visszavonulásával megszünvén, a pénzverde megint csakhamar visszaszállíttatott Kassára, úgy hogy történetében a szepesvári kirándulás csak egy kis rövid intermezzót képez.

Mind a négy föntebb idézett levélnek eredetije a kir. kamarai levéltár lybusában létezik.

Közli: *Thaly Kálmán*.

A váradi Sz. László-templom restauratiója 1699. *Benkovich* Ágoston váradi püspök 1699-ben emlékiratot nyújtott be a királyhoz, melyben Sz.-László temploma restauratiójának szükségét fejti ki. Minthogy a templom várbeli, tehát hadi területen állott, e fölött a hadi tanács ítélt. A cancellária elintézés végett, meleg ajánlattal küldi fel a haditanácshoz. Az átiratban említett memoriale az orszá-

gos levéltárban nem volt feltalálható, s így ezen nevezetes, műtörténeti érdekű adat alighanem a bécsi hadügyministerium levéltárában keresendő, hol azt a következő átirattal kapcsolatban könnyen föl lehetne találni.

Sacrae Caesareae Regiaeque Mattis Excelso Consilio Aulico Bellico per quam officiose insinuandum. Illustrissimum et Reverendissimum D. Augustinum Benkovich Episcopum Varadiensem etc. (Titulus) tenore Memorialis sui altenominatae Caesareae Regiae Mattis demisse intitulati praesentibus copialiter acclusi humillime supplicasse in eo, quod siquidem tota Civitas Varadiensis funditus sublata esset, Ecclesiaeque sive Templum Varadiense olim in Arce a Sancto *Ladislao Rege erectum et post piam ejusdem Mortem Reliquys ejusdem consecratum, ita et Augustissimi olim Sigismundi Imperatoris sepultura* condecoratum, nunc vero sine omni honore ac reverentia protritum esset, in eodem Loco restaurari permetteretur, vel si extra ambitum Fortality certum Spatium designandum esset tam pro restauranda Civitate, quam et Ecclesia in ea erigenda certus locus assignaretur.

Cujus praedecarata Instantia, et pro Dei gloria et cultu promovendo intentio praetitulato Consilio Aulico Bellico perquam officiose recommendatur.

Ex Consilio Cancellariae Regiae Aulico-Hungaricae Die 6 Aprilis 1699.

(Eredeti fogalmazat a m. k. orsz. ltár cancellariai oszt. 1699. Nr. 56 ex Aprili).

Közli: Dr. Thallóczy Lajos.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— Az Országos Régészeti és Embertani Társulat folyóiratunkat közlönyéül választván, ezt, tagjai, a folyó évtől, illetőleg a jelen számmal kezdve, tagdíj fejében fogják kapni. A társulat célja első sorban az őstörténelemnek és kapcsolatban az embertannak művelése, s a hazai közönség körében megkedveltetése. E főcélját rendszeres ásatások eszközlése, nyilvános gyűlések tartása, szakdolgozatok előadása, azoknak kiadása, a hazai gyűjtők és szakkedvelők egyesítése, s a magyar birodalom különböző vidékeire ilyen célokból teendő kirándulások által igyekszik valósítani.

A társulat munkakörébe tartozik még az antik s a középkori (különösen a magyar) régészet és érmészet is.

Ehhez képest a társulat egyelőre következő szakosztályokból fog állani:

- a) ősrégészeti és embertani,
- b) antik archaeologiai,
- c) magyar régészeti, magyar érem-, pecsét- és czimertani,
- d) keresztény műtörténeti osztályokból.

A társulatnak vannak alapító és évdijas (rendes tagjai).

Az alapszabályok 6. §-a értelmében lehet a) alapító tag, ki az «Országos Régészeti és Embertani Társulat» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyújtó 5%-os megfelelő értékű papirban adományoz.

b) Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át a társulat pénztárába 5 o. é. forintot fizet.

A társulat a júliusi és augusztusi szünidőt kivéve minden hónapban a M. T. Akademia Kisfaludy-termében nyilvános ülést tart.

Ülések sorrendje. Az 1879-ik évben következő keddi napokon lesz nyilvános ülés: januárius 28-ikán — februárius 25-ikén — márczius 18-ikán — április 29-ikén — május 27-ikén — június 24-ikén — szeptember 30-ikán — október 28-ikán — november 25-ikén — december 30-ikán.

— *Országos régészeti és embertani társulat.* Rendes ülés. Kezdeté 5 órakor. Elnök: Pulszky F. Jelen vannak mindkét tiszteletbeli elnök, alelnök, az osztályok elnökei és előadói. Szokatlan nagyszámú hallgatóság; diszes hölgyközönség; gr. Hadik *Barkóczy* Ilona, Pulszky *Polyxena* stb.

Pulszky Ferencz elnök megnyitja az ülést s körvonalozza röviden a társulat célját, előadásában kiemeli azt, hogy a társulat üléseiben nem a feszes akadémiai modort, hanem az egyes tárgyak élénk és a közönséget is érdeklő megismertetését fogja célul ismerni. Példa gyanánt maga a szobipolyparti kelta régiségek bemutatása mellett röviden jellemezte a hazánkban talált kelta régiségeket, különösen a fegyvereket s ékszereket. Az élénk tetszéssel fogadott előadás után *Rómer* szólt, melyben az új társulat feladatai között a vidéki egyletekkel szoros összeköttetést hangsúlyozza, és hogy a középiskolákban a történettel kapcsolatosan a régészet is taníttassék. Utána *Pulszky* F. mutatja be a fokrui Bukovinából visszakerült aranylelet néhány tárgyait: gyöngyöket, sodronytekert

cseket stb. és két — Szegeden talált népvándorlaskorabeli aranycsatot. Az *aggteleki* barlang ásatásának eredményeit b. *Nyáry* Jenő igen érdekesen vázolta, a legérdekesebb tárgyak előmutatásával illusztrálván előadását. Nevezetesen egy dolicocephal koponyát mutatott be, melynek homlokán a bal szem fölött nagy forradás van. Csetneki *Jelenik* Elek sikerült előadást tartott tököli ásatásairól, bemutattván az ott lelt igen csinos ép edényeket.

Csetneki előadására *Pulszky* F. és *Rómer* Fl. tettek néhány megjegyzést, ezáltal azt akarván elérni, hogy az egyes előadások vitatkozást keltve eszmecserét szüljenek. *Pulszky* F. megköszönvén a közönség részvétét, választmányi ülés vette kezdetét, melyben a társulat titkára, *Hampel* József vázolja a titkárság eddigi működését, bemutatja a tagok névsorát, kik egyhangulag megválasztattak (40 alapító), előterjeszti a pénztári jelentést, melyből kiderül, hogy eddig is 500 frt. tőkésített. Nehány kevésbé fontos ügy elintézése után a gyűlés $\frac{1}{4}$ 8-kor véget ért.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya* a lefolyt 1878. évi deczember havában következőkép gyarapodott. Vétetett két emlékérem aczélba vésett bélyege; egyik oválalakú, előlapján SZÉCHENYI ISTVÁN körirattal s ennek mellképével, hátlapján egy borostyánkoszorúban Széchenyi halálozási datuma 1860. APRILIS 8-ÁN; a másik Deák Ferencz emlékére készült, előlapján annak arczképével s születési évével, a hátlaapon koronázott magyar czimmerrel s HA ISTEN VELÜNK KI ELLENÜNK körirattal. — Megérkeztek az osztály örsege dé által novemberben a tökölyi ásatáskor talált őskori tárgyak. Legérdekesebbek a cserépedények s ezek közt különösen 18 drb. részben egész, részben nagyobb töredék, melyek felülete fényes vörös mázzal van bevonva s benyomott vonalakkal diszitve. A vonalak bemélyedő részei krétanemű anyaggal vannak kitöltve. Van még a cserépedények közt négy nagyobb hamvveder, nyolcz tál és csésze, két lábas edényke, és huszonhárom apróbb bögrécske. Az ugyanitt talált bronztárgyak közt van egy bekarczott diszitményű karperecz töredéke, két fél hold idomú boglárka, tíz darab, valószínűleg szijdiszitményül szolgáló bronzlapocska, huszonött darab félgömb idomú bronz pikkely, miket a rajtuk levő két lyuknál erősítettek a ruhára. Végül találtatott néhány bronzsodronyból készült henger- és lemezidomú bronztekercs-töredék. — *Weifert* Hugótól Pancsováról *Schwe-rer* János közvetítésével egy római sirban talált érdekes tárgyakat kapott az osztály. Van e leletben két éps egy törött üveg karperecz,

egyik színe sötétkék, a másik kettőé halványzöld; egy gyöngyfűzér 95 szem kék, vörös, fehér és zöld színű gyöngyből; tizenegy darab elmeszesedett, valószínűleg kagylóhéjból készített nagyobb gyöngyszem; egy bronz sodronyból készült karperecz, egy kis bronzcsengetyű s több apró bronztöredék. — Vétetett három sárgaréz pecsétnyomó. Egyik oválalakú Péter zágrábi püspöké volt, a másik egy asztalos és esztergályos czéh pecsétnyomója 1795-ből a hely kitétele nélkül, a harmadik a magyar királyi szabadalmi levéltaré.

Az éremgyűjtemény számára *Boross Jenő* úr ajándékozott 20 darab többnyire a XVII. századbeli ezüstérmet, melyek mint a gyűjteményben hiányzók a kis-küküllői leletből válogattattak ki. *Schwartz József* Budapestről M. Theresia egy rézermét ajándékozta. A *dobrói* (Szathmár m.) éremleletből, a muzeumi gyűjteményben hiányzó 102 darab a XVI. század második felében származó érem tartatott meg. Van köztük 6 drb. magyar denár, 2 drb. lengyel $\frac{1}{2}$ garas, 5 drb. lengyel garas, 84 drb. lengyel III-as garas és 5 drb. lengyel V-ös garas. *Hohenlohe-Waldenburg Frigyes* herczeg Kupferzellből a szentgotthárdi és Pécs melletti csatákban török ellen győzelmesen harczott gr. Hohenlohe-Neuenstein Farkas Gyula emléktallérját 1697-ből ajándékozta. — Ajándékoztak ezenkívül: *Magen Henrik* vág-szeredi lakos Grünfeld Náthán közvetítésével IV. Keresztély dán király ezüst II. márkját 1645-ből; *Fried Manó* Fülöpmajorból egy osztrák rézpénzt II. Ferencz idejéből; *Kocsis György* és neje *Jelencsik Örsébet* öt darab érmet, köztük Báthory Gábor 1613-iki garasát. Végül a budai örsi ezüstéremleletből megtartatott 46 drb, többnyire a XVI. század végéből s a XVII. század elejéből származó osztrák ezüstérem.

Az osztály a római teremben folyó asztalos munkálatok miatt a nagy közönség látogatása előtt zárva volt. *Csetneki.*

— A m. n. muzeum a székes-fehérvári kiállításon részt fog venni. Biztos hallomás szerint küldeményeit két csoportban állítandja ki. Az egyikében a Fehér-vármegye területén lelt érdekesebb emlékek — köztük a híres polgárdi trypos is — a másik csoportban a honi ipar emlékei állíttatnak fel. Az utóbbiak közt leginkább a hajdanta hazánkban virágzó ötvösség fejlődési története a XIV. századtól a XVIII. század elejéig lesz feltüntetve. Ha az említett kiállítás csakugyan létesül, s abban a m. n. muzeum kettős irányát követve az ország többi vidéki muzeumai is részt veendnek, ez esetben Székesfehérvár oly rendszeres kiállításnak lesz színhelyévé, minővel hazánkban meg ekkoráig egyetlen kiállítás sem dicsekedhetett.

— *A m. n. muzeumban* erélyesen folytatott reformokat illetőleg örömmel jelenthetjük, hogy ott jelenleg a 3. számú, vagyis az úgynevezett *római terem* szakszerű rendezése vétetett foganatba. Az illető tárgyak tudományos rendszer szerint fognak felállítatni. Ily módon, e terem ezentúl nem csak a nézők eddigénél nagyobb gyönyörűségére, de egyszersmind a komolyabb tanulmányok rég óhajtott könnyebbitésére is szolgálанд.

— *Az országos ipar-művészeti muzeum* szervezése folyamatban van. Úgy halljuk, hogy e muzeumot gyakorlati irányánál fogva az országos mintarajztanodával kapcsolják össze; s hogy a hazai műiparosok érdekeltsége az intézet iránt folytonos éberségben tartassék, egy túlnyomólag műiparosokból álló felügyelő bizottság fog számára felállítatni. Remélnjük, hogy legközelebbi alkalommal az új szervezeti szabályzat egyes főpontjait is közölhetjük olvasóinkkal.

— *A felső-magyarországi muzeum.* Az „*Abauj-kassai közlöny*“ jan. 1. és 9-ki számaiban, az említett muzeum részére mult évben adott ajándékok lajstromát közli. Az ajándékok nagy számát tekintve aligha van hazánkban vidéki muzeum, mely iránt a közönség buzgóbb érdeklődéssel viseltetnék mint a kassai iránt. A mult évben mintegy ezer darab tárggyal ajándékoztatott meg; aránylag a muzeum érem- s keramikai gyűjteménye a leg nagyobb, ősrégészeti és a természeti gyűjteményei ellenben a legkisebb kedvezésben részesültek.

Az ajándékok között a régi magyar cserepészetre nézve figyelemreméltó két régi, rendkívüli alakú, máz nélküli cserépcsupor, a száj szélén körül kiczifrázva, mindkettő a főtemplom (a kassai) mögötti Maurerház alapjának ásatásánál találtatott s egyikben Árpád-kori pénzdarabok is voltak elhelyezve. Kár, hogy a lajstromban, az árpád-kori pénzekkel talált többi pénzek föl nem említvék, mert csakis ez esetben lehetne az illető csuprok korát közelítőleg meghatározni.

— *A zágrábi horvát nemzeti muzeum* régészeti osztályánál egy segédőri állomás betöltendő. Ez állomással 1000 forint fizetés és 200 forint lakbér van összekötve.

— *Pauer János* a m. tud. akadémia tagja, örömmel jelenthetjük, a székesfehérvári egyházmegye püspökévé neveztetett ki. Tudományos működését hirdetik következő nagyobb művei: «Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében»; «Őseink emléke» (akad. székfoglaló); «Mi volt Domonkos szféhérvári prépost családi neve»; «A Székesfehérvárott koronázott királynék»; a «Székesfehér-

várott 1848-ban kiásott királyi sirok leírása»; a sz. Anna kápolna (Corvin Mátyás korából) eredetére vonatkozó oklevelek fölfedezése és kiadása szintén neki köszönhető; legutóbbi nagyobb szabású műve «Dioecesis Albaregalensis», melyet a szfejérvári egyházmegye százéves jubilaumára készített. A mint értesülünk ő mlga szándékáról, régészeti, történeti művekben és incunabulákban gazdag nagy könyvtárát a város közhasználatára szentelni s adományozni akarja.

— *Hazai műemléktár.* A vallás- és közoktatási miniszterium beléegyezett a műemlék-bizottság azon előterjesztésébe, hogy a hazai műemlékeket illető, s az országos levéltárban találtató adatok összegyűjtessenek. A munkálathoz lapunk segédszerkesztője már hozzá fogott.

— *Régészeti előadás Nagy-Körösön.* F. hó 12-én Dr. Thallóczy Lajos N.-Körösön, e hazafias város közönsége figyelmét a régészeti társulatra kívánván irányozni, a hazai leletekről, leginkább *Pulszky* és b. *Nyáry* Jenő cikkei után talpraesett előadást tartott. Levitt magával utóbb említett tudósunk gyűjteményéből 42 pilini s aggtelki tárgyat. Minthalljuk, a közönség nagyban érdeklődik a társulat iránt s a buzgó gyűjtő *Öreg János* tanár, *Lubock* fordítója máris többeket nyert meg az ügy részére.

— *Horvátországi régészeti hírek.* Ő felsége *Ljubics* Simont, a zágrábi horvát országos muzeum eddigi örét, az ujonnan szervezett horvát muzeum regiségtárának igazgatójává nevezte ki.

Dr. *Krsnjavi J.* a zágrábi «*Vienac*» 50-ik számában a lepoglavai fogház falfestményeit írja le. E leírásból azt látjuk, hogy az említett falfestmények többnyire a pálosok (kiknek kolostora a mostani fogház volt) történetére vonatkoznak; de vannak köztük mások is, így pl. *Corvin János*nak és a kolostor alapítójának *Cilley Hermann* grófnak arczképei stb. A képek épek, s a XVII-ik század kezdetéről valók. A lepoglavai fogház templomában vannak tudvalevőleg *Corvin János*nak és fiának *Keresztélynek* sirjai is. Sajnáljuk, hogy Dr. *Krsnjavi* ezeket cikkében részletesebben le nem írja. B. I.

— *Borsod-vármegye.* Miskolcz határában egy csekély emelkedésű halomlánczolatban, a melyet a diósgyőr-miskolczi ipar vasút építésénél metszettek keresztül, *Butykay József* úr a régészet buzgó híve egy összefüggő őskori tűzpadféle telepsoportra akadt.

Rendszeres ásatás még nem történt, azonban egyes jellemző cserépedényrészleteket már *Wagner János* gyűjteményében láttunk onnan; aki különben is jelenleg munkában lévő monographiájában

«a Borsodmegyei östelepekről» — a Muhi érdekes telepeken kívül a miskolci új lellyhelyről is részletesebben fog írni.

Külföld.

PRISSE D'AVENNES

a híres francia egyptolog, az Egyptom történetére vonatkozó számos
illusztrált művek szerzője — meghalt Parisban.

— *Olympiai ásatások.* A múlt téli munkálatok az Altis éjszaki részének kiásatására voltak irányozva; ez idő szerint az ásatások fő feladatául először, az említett szenthely déli és keleti részeinek napfényre hozatala tűzetett ki, oly célból, hogy az Altis díszkapuja, a Hippodomeia szentélye és ama számos épületek, melyek a szentliget körvonalán kívül esve egész az Alpheios folyóig terjedtek, megismertessenek. Másodszor, nyugati oldalról a nyugati fal, a Pausanias által említett oszlopcsarnok és a Stadion, — éjszak-nyugat felé pedig a Prytaneion és a Gymnasion fölkeresendők.

E feladatok nagy része már is sikerült. Ugyanis, mindjárt az ásatások kezdetén, az éjszak-nyugati szögben, a Heraion és az éjszaki Altis-kapu közt egy antik épület romjaira találtak, melyben az eleiek Prytaneionja fölismertetett. A másik nagy lelet az Altis déli részén tétetett; itt, a Zeus-templomától 40 mtr.-re, a szentliget déli határfalára bukkantak. Ezen fölfedezés Olympia topographiájára nagy fontossággal bír; jelesül, általa az eddigelé csak gondolomra kiszámított Altis térfogata kisebbnek bizonyult.

Az Altis déli falának közepe táján egy épület nyomaira találtak, mely kétségkívül az Altis egyik kapuja, s helyzete után ítélve épen az olympiai díszkapu. Ugyan a déli oldalon, az Altisen túl, egy 80 mtr. hosszú kéthajóju csarnok ásatott ki, mely a római korból származik s későbbi időkben a Zeus templomával együtt, a már más alkalommal említettük byzanti erődítés éjszak-déli részének kiegészítő részét képezte.

— *Görög ásatások.* Nauplia mellett egy terjedelmes nekropolis fedeztetett föl; sírjai sziklába vésettek. E sírok közül eddig még kevés bontatott fel azokban cserép-edényekre s idomtalan bálványokra találtak. Kastorchis Euthymios tanár e leletekről munkát irt. A múlt év okt. hava 9-én Stamatakis az említett helyre küldetett rendszeres ásatásokat tétetni. Tehát im most már Görögországban is a

hetruriaikhoz hasonló sziklákba vésett halotti városok fordulnak elő. Schliemann szept. végétől fogva Trója vidékén tartózkodik, s — *hissarlíki* ásatásait 125—150 munkással sikerrel folytatja. A többi közt egy nagy épület falának maradványaira talált (szerinte a király lakására), melyek azonban a tiryusi, mykánai és az ithakai cyklopi-kus épületek módjára, csakis a rájuk épített faházak alapfalait képezték, miként is hogy fölöttük 6—10' vastagságu hamuréteg fekszik. E helyen Schliemann becses leletekre bukkant, ugymint: egy különös szépségű gyilokra, egy ivoresontból készült disznót ábrázoló tárgyra, és egy bronz vázára, mely egy másik terracotta edényt foglalt magában. E két utóbbi darab már töredezett volt, de e hiányosságukat bőven kárpótolta a bennök talált kincs. Ezen kincs 22 arany s 13 darab ezüst fülbevaló, — két arany spiralis alaku fűzőtű, s a Schliemann mykeni ásatásairól irt munkájában a 297. és 299. számok alatt előforduló ábrákhoz hasonló 4 darab arany tárgy, — egy elektrón karperecz, — ezer számra menő arany gyöngy, s ugyanannyi ivoresont pálczácskákra fűzött ezüst gyűrű. Az ezüst leletek legnagyobb része egymáshoz volt olvadva.

A trójai faltól mintegy 60 láb távolságban Schliemann két arany hajtűre talált. Az egyiknek négyszögű felső gombján négy kétfülü s lapos fedőű vázácska áll. A fedők mindenike 10 mezőre, 6 kicsire 4 nagyra van osztva, s az utóbbiakon arany drótból készített csinos spirálé-ékesítések láthatók, melyek a mikenei ásatásokról irt munka 295. s 296. számú ábráihoz egészen hasonlók.

— *Az ulmi dom restauratiója* serényen halad. Éjszaki mellék-tornya már majdnem a középhajó-födélzetének magasságát eléri, s befejezése a jövő évre várható. Baldahin pártázatai colossalis Mózes csoportozattal fognak ékesíttetni (Mózes imádkozva, az Amalekiták elleni csatában), melyet a helybeli izraelita község készített. E mű kivitelével Bach H. stuttgardi szobrász bizatott meg. A dom renaissance ajtainak egyik szárnya már teljesen restauráltatott. A mellék-hajók 1878-ban megkezdett fedélzetei még ez év folytán elkészülnek. Nemkülönben a dom belsejének méltóságteljes helyreállítása is dicse-rendő buzgalommal folytattatik. E részről különösen megemlítendő: két festett ablak, melyek Münchenben, Zettler udvari üvegfestő mű-helyében, középkori stil szerint, Birkmayer és Dopfer kartonjai után készültek. Az egyikén, a Megváltó égbemenetele s a szentlélek megjelenése, a másikon az úrvacsora és a gethsemani tusa ábrázoltatik. A harmadik ablak — legközelebb fog elkészülni. Az alapletétel régi

emlékének polychromja, valamint a keresztelő medenczén hiányzott keresztelő sz. János és egy evangelista alakjai már helyreállítvák. A főoltár, gazdag góthikus pártázatának kivételével, már teljes pompájában díszlik. Fájdalom, hogy az említett oltár nem az eredeti régi főoltár, de a torony csarnokának volt mellékoltára. Legvégre meg kell említenünk, hogy a dom restaurációjának költségei a befolyó számos alapítványokon kívül — az úgy nevezett *Münster-Lotteriéből* évenként befolyt 60,000 márkával fedeztetnek.

— *A Beiblatt zur Zeitschrift für bildende Kunst* múlt évi dec. 27-ki száma «Die antike Kunst auf dem Trocadero» czímű cikkében, az említett kiállításra küldött római arany és ezüst művek közül mint valódi mű becsüeket, csakis kettőt tart érdemesnek névleg fölemlíteni, és pedig első helyen a pesti muzeum *Polgárdon* talált *tryposát*, s ez után a bellunói (Olaszország) ezüst tálat.

— *Suttner Gusztáv* báró ily czímű művének: „*Der Helm von seinem Ursprung bis gegen die Mitte des siebzehnten Jahrhunderts, namentlich dessen Hauptformen in Deutschland, Frankreich und England*“ (Wien C. Gerold's Sohn, 1878. 4o) 8-ik füzetek fekszik előttünk. A három első füzetben a régiebb sisakok ismertetvék — a 4-dik füzet a XIV—XV-dik századi, az 5—6-dik f. a XV-dik és a 7—8. füzetek a XV—XVI—XVII-dik századi sisakokat tartalmazzák. E munka becses s gazdag tartalmánál fogva a középkor jelmezeinek s különösen fölfegyverzés ismeretének tárát képezvén, azt a tudományos, valamint a művészeti szakférfiak teljes figyelmébe méltán ajánlhatjuk.

— *Rumén régészet.* Ruméniában jelenleg két művelője van az archaeológiának: *Odobesco*, a műtörténet alapos ismerője és *Sturdza*, ki a rumén érmek ismertetésével — a bécsi «*Numismatische Zeitschrift*»-ben — jó hirt vivott ki magának. A «*Coluna lui Traianu*» czímű történeti lap, mely néha archaeologiai tárgyú cikkeket is közölt, megszűnt. A bukuresti akadémia kiadványaiban azonban most is olvashatni, kivált érmészeti cikkeket.

— *A francia oktatásügy-miniszter* a kamara elébe a régi műemlékek feltartásáról szóló törvény javaslatot terjesztetett; e törvényjavaslat átnézésére az említett törvényhozó testület által egy 10 tagból álló bizottság neveztetett ki.

Régészeti könyvtár.

1. *Magyarországi régészeti műemlékek.* III. kötet, II. rész. Lőcsének régiségei, írta HENSZLMAN IMRE. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai bizottsága. XIV tábla és 88 fametszettel. Ára 8 frt.
2. *Archaeologiai közlemények.* A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai bizottsága. XII. kötet. 28 fametszettel.
3. *I Sigilli del Comune di Pisa,* illustrazione del Conte LUIGI PASSARINI pubblicata con note ed aggiunti da Moisé Supino. Pisa, Nistri 1878.
4. *L'Ile de Chypre, sa situation et ses souvenirs du moyen âge,* par M. L. DE MAS LATRIE. Paris 1879. I. Vol. 18-r.
5. *Numismatisches Wappen-Lexicon.* W. RENTZMANN. Berlin 1878. Hermann Veit. n. 8-r. Ára 45 mrk. (35 táblán 8400 metszet és 8 ív szöveg).
6. *Kleine Schriften von* WILHEM VISCHER weiland Professor der griechischen Sprache und Literatur an der Universität zu Basel. II. Band. Archäologische und epigraphische Schriften. Herausgegeben von Dr. Achilles Burchardt, Lehrer am Pädagogium zu Basel. Leipzig, Verlag von S. Hirzel 1878. 8. r. (26 lithographiai táblával.) Ára 20 mrk.
7. *Luca Signorelli und die italienische Renaissance.* Eine Kunsthistorische Monographie von ROBERT VISCHER Leipzig. Verlag von Veit et Comp. 1879, 8. r. Ára 10 mrk.

TARTALOM: Évi jelentés a magyarországi műemlékek id. bizottságának működéséről 1878-ban. Dr. Henszlmann Imrétől. — Jelentés a budavári főegyháznál az 1878-ik évben teljesített helyreállítási munkákról. Schuleck Frigyesztől. — Alsó-Pannoniában lelt római katonai okmány. Dr. Hampel Józseftől. — A botesi pogány temetkező. Lukács Bélától. — Egyház- és országnagyaink pecsétai 1304-ből. Nagy Imrétől. — Régészeti irodalom. Boynychich Ivántól. Dr. th. l.-tól. — Tárca: Érmészeti adalékok. A kassai és kolozsvári pénzverdek történetéhez. Közli: Thaly Kálmán. — A váradi Sz. László-templom restaurációja 1699. Közli: Dr. Thallóczy Lajos. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár. — Az országos régészeti és embertani társulat hirdetményei.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT HIRDETMÉNYEI.

Tagválasztások. A társulat f. é. januárius 28-ikán tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokúl: Pethő Gyula Münchenben, Dr. Platz Bonifác Zirczen, Wágner János Budapesten, Ludaics Miksa Ráczevén, Killer Frigyes Német-Csanádon, Sipos Soma Szarvason, Benka Pál Szarvason, Jedlicska Pál Felső-Dióson, Cséplő Péter Nagyváradon, M. kir. állami főreáliskola Déván, Blümelhuber-Ferencz Esztergomban, id. Mogyórossy János Békés-Gyulán, Sperlág József Hatvanban, Dregán Péter Bács-Almásán, Paúr Iván Sopronban, Kuliffay Adolf Ercsiben, Keller Emil Vág-Ujhelyen, Pilaszanovics Antal Baján, Haraszi Jákó Dóczon, Modrovich János Pozsonyban, Reissenberger Lajos Nagy-Szebenben, Gyalokay Ferencz Sátoralja-Ujhelyen, Schwerer János Pancsován, Fechtig Imre báró Csépán, Zsigmond Vilmos Budapesten, Forster Gyula Budapesten, Tiszafüred-vidéki régészeti egylet Tiszafüreden, Tariczky Endre Tiszafüreden, Kolozsvár László Hatvanban, Boleman Ede Léván, Margitay Gábor Maros-Vásárhelyt, Dr. Berkovits Zsigmond Nagyváradon. Az ev. egyházi közkönyvtár Miskolczon. A ref. Lyceum könyvtára Miskolczon, Butykay József Miskolczon, Drahotuszky Ferenc Zsolnán, Tarkő János Budapesten, Lomniczy Endre Budapesten, Markusz Gyula Budapesten, Bikkessy Béla M.-Óvárott, Hradczky Antal Szepes-Olaszin, Ragályi Miklós Dövényen, Weifert Hugó Pancsován, ajánlja a titkár. Krauss Jakab Budapesten, P. Szatmáry Károly Budapesten, Sipos Imre Budapesten, ajánlja az elnök; Lederer Sándor, Nyáry Gyula báró, Szalay Péter Budapesten, ajánlja a másodelnök; Despinits Péter Budapesten, ajánlja Dobóczy Ignác; P. Albin Teppé Pancsován, ajánlja Schwerer János; Eördeogh Dezső Budapesten, ajánlja Tarkő János.

(Folyt. követk.)

Ezen folyóiratot tagtársaink minden hónap első felében fogják kézhez venni és pedig a januáriusi számot februárius elején stb.

A befizetett alapítványok- és tagdíjakról minden választmányi ülés után e helyütt fog a társ. pénztárnok kimutatást adni.

Kérelem. Kérjük vidéki tagtársainkat, szíveskedjenek minden körükben előforduló leletről és egyéb érdekes régészeti mozzanatokról a társulati titkárt értesíteni.

A társulat titkári hivatala és pénztára a m. n. muzeumban van, hová minden a társulatot érdeklő közlemények, küldemények, pénzek stb. czimzendők.

A társ. titkár.

Budapest, 1879. januárius 29-ikén.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 6. SZ.

2. SZÁM.
FEBRUARIUS.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 ívnyi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiái bérépület).

Jelentés a Sz.-Erzsébet kassai templomában 1878-ban történt restaurationalis munkáról.

A múlt ülésben hozzám intézett felszólítás következtében ezennel egy vázlatos jelentést teszek a kassai székes-egyház helyreállítása körül történtek fölött.

Minthogy a helyreállításnál minden tekintetben a legszigorúbb igényeknek megfelelő kőanyag beszerzése kívánatos, sőt a restauratio sikere attól függ és ilyenmő anyag rendelkezésemre nem állott, annak kipuhatolása a legnagyobb fontosságú volt, ennek következtében az ez irányban megindított kutatások ez évben is a legnagyobb szorgalommal folytatattak.

A múlt évi kedvező eredményhez, sikerült ez idén Gernitzen (Poprád mellett) egy más kőanyagot fölfedezni, a mely könnyebben faragható és ennél fogva előállítási költségei csekélyebbek. Ezen greniczi kőből egy vaggonnal rendeltetett, hogy vele a téli idő tartama alatt azon kísérletek tétethessenek, a melyek a szepes-Olaszi kővel 1877/8-iki télen át tétettek, és annak kitünő ellenállását a fagy iránt bebizonyították.

A szepes-olaszi kőnek tekintve minőségét, ára, igen

kedvezőnek mondható, minthogy a nyersanyag az építkezési helyre szállítva köblábanként 1 frt 12 kr., annak átlagos megmunkálása (a gazdag tagozatú és síma munkák egybevetve) köblábankint 1 frt 21 krt tesz, úgy hogy a megmunkált kő, anyaggal együtt kölábanként 2 frt 33 krba kerül.

A kőfejtést az építés vezetősége előbb házilag kezelte, most vállalkozók által kezelteti; az egyik vállalkozónak megbízhatlansága az építés-vezetőségnek sok alkalmatlanságot okozott, és a munkálatokra hátrányosan hatott; ezen bajon segítve lön egy másik vállalkozónak szerződtetése által, úgy hogy az anyagszükséglet jelenleg teljesen fedezve van.

Nyers anyag nyeretett és szállíttatott:

és pedig régebben	49·960 kbm.
Mihalyk vállalkozó által .	59·344 »
Vandraskó »	6·584 »
Összesen	115·388 kbm.

Azonkívül még 200□ méter kölemez töretett régebben.

A kőanyag megmunkálása kedvezőtlen körülmények miatt, milyenek a szerszámok, jóra való kőfaragók és kőkészlet hiánya, csak május hóban vehette kezdetét.

Dolgoztak átlag az alantabb megnevezett hónapban következő számú kőfaragók:

Május	2
Junius	5
Julius	20
Augusztus	22
Szeptember	27
Október	15
November	23
Deczember	17
Összesen	131 kőfaragó,

úgy hogy átlag egy hónapon át $16\frac{3}{8}$ kőfaragó dolgozott. Az építésvezetőség törekvése oda irányult, a munkát

hazai munkások által készíttetni. Ez nagyrészből sikerült is, úgy hogy az alkalmazottak túlnyomó számban hazai kőfaragók, a kik ezen működésük által saját kiképeztetésüket is előmozdítják.

A már létező fűthető kőfaragó műhelyen kívül még nyílt kőfaragó fészerek állíttattak fel, hogy a munkások a nap és eső ellen védve, s ezáltal a munka folytonossága biztosítva legyen. Azonkívül egy kovácsműhely állíttatott fel, miáltal a kőfaragószerszám élesítésének költségei tetemesen kisebbek mintha azokat vállalkozók által kellene élesíttetni.

Meg kell említenem, hogy most már elegendő kőfaragószerszám áll rendelkezésre, mely részben vétetett, részben már is saját kovácsunk által készíttetett. Azonkívül emelő és elhelyező készletek szereztettek, illetőleg, készíttettek.

Továbbá felállíttatott fele a szentély helyreállításához szükséges állványoknak, úgyszintén a déli mellékkápolnák körüli állványok.

Az eddigelé megmunkált kömennyiség 104·438 kbm., vagy 3300·08 kb', azonkívül még 100□ m. lemez. A köelhelyezési munka csak elegendő kő megmunkálása után vehette kezdetét.

Elhelyeztetett eddigelé: az *I*-vel jelölt támpillérnél, alapzatától 1 ső díszormáig, összesen 23·577 kbm. kőanyag.

Az elhelyezési munkálatok szakadatlan folytonosságról gondoskodva van, a mennyiben *I*-nél az első díszoromtól a másodikig, *K* és *L* támpillérek részére az alapzattól egész a második díszoromig, a *G* és *H* támpillérek részére pedig az alapzattól az 1-ső párkányig, a megmunkált kőanyag vagyis 80·86 kbm. készletben van.

Ezen egész munkálatokat a szükséges vizsgálatokkal együtt Weber József munkavezető, minden pallér segédme nélkül végezte.

Azonkívül részletesen fölvétettek a szentély támpillérei és a déli előcsarnok, mely fölvételek után a szentélytámpillérek részletes kiviteli tervei és a déli előcsarnok részletes fölvételi terveinek nagyobb része elkészült.

Azonkívül Budapesten irodámban a székes-egyház helyreállítási tervezete annyira haladt, hogy 1879. február haváig teljesen el lesz készülve.

Áll ezen tervezet 15 lapból: 3 lap homlokzat (jelenlegi állapot), 4 lap restaurált homlokzat, 4 lap metszet (jelenlegi állapot), 3 lap alaprajz, 1 lap a helyreállított déli torony saroknézete, a mérlépték 1 cm. 1 m. A szentély restaurációjára Ő felsége 39,599 frtot legkegyelmesebben utalványozott.

A kutatások kimutatták, hogy a 4 vezetékpillérnek, úgyszintén a templom többi pillérének alapzatai nincsenek összekötve, hanem mindegyike külön-külön van alapozva, az alap egy kavicsrétegen nyugszik, e fölött van egy 4 méternyi humus-réteg, a melyből a felső három méter száraz, a 4-ik, a legalsó vízzel áthatott úgy, hogy a 4 méter magas alapzat 1 m.-nyi, magasságra vízben áll, mely körülmény az épületre nézve nagyon kedvezőtlen és némileg magyarázza a vezetékek nagy kigörcbülését.

Egyike a legelső teendőknek lesz a pillér-alapzatokat feszítő fallal összekötni és így utólagosan azon hibát helyrehozni, mely az épület alapozásánál követtetett.

A déli előcsarnok részletes fölvételénél kiderült, hogy ezen előcsarnokot majdnem egészen újból kellend építeni, úgy hogy a régiből csakis a gyámpillérek alsó részei, egyes kövek kiváltásával maradhatnak meg.

A déli torony alapfalai megvizsgáltattak és találtatott, hogy azok ép oly mélyre vannak alapozva, mint a vezetékpillérek, az alapfalak szélessége elegendő nagy és szorgosan, jó anyagból vannak készítve, úgy hogy a torony restaurálása és kiépítése, szilárdsági tekintetből semmi nehézséggel nem fog járni. Ez idén a helyreállítás költségei januártól egész decemberig a személyzet fizetésén kívül 17,706 frt 3 krt tettek, mely összegből még múlt évben készült munkák is fizettettek.

Részletezve:

1. Állványok, anyagok és kerítés, építési iroda-épület és kőfaragó műhely építése, kőfaragó szerszámok	összesen	5792	frt	22	kr.
2. Kassai irodai költségek (nem pontosak)		262	»	21	»
3. Pesti irodai költségek (Seefehlner papír- és rajzeszköz számlája, könyvkötő és postabérek, összesen		105	»	95	»
4. Kőszerzési és uti költségek, melyek Weber, Éder jegyző, Seyden állami mérnök urak által felszámoltattak		541	»	18	»
5. Koczkakő-szállítás, beletudva a régebben történt letakarítási munkákat, köfejtést, szállítást és a vállalkozók által szállított koczkakövekért járó fizetéseket, összesen		5309	»	25	»
6. Kőműves és napszámosok heti jegyzékei		755	»	37	»
7. Kőfaragók heti jegyzékei		4939	»	85	»
Főösszeg . . .		17,706	frt	03	kr.

Budapest, 1878. december 29-én.

Steindl m. p.

Jelentés azon munkálatokról,

melyek az 1878-ik évben Visegrádon a hibásan u. n. Salamon-torony helyreállításánál és a felső várromokhoz vezető utakon végeztek.

Az u. n. Salamon-torony déli részének folytatólagos helyreállítására a 2-ik emelet színvonala felett, melyen itt-ott néhány köréteg már korábban elhelyeztetett, vette kezdetét. A szükséges faragott kövek nagy részben elkészülve feküdtek az építkezés helyszínén, s csakis ezen kedvező körülménynek köszönhető, hogy a rendelkezésre álló 6000 forintnyi szerény összeggel, melyből régebbi adóságok is fedeztettek, sőt a fellegvár romjaihoz vezető utaknak fentartására és bővítésére szükséges összegek is kikerültek, a harmadik emelet színvonala elérhető. Most már a déli rész kiépítésének felét túlhaladtuk.

Elkészült tehát az 1878-ik évben: a délkeleti és a délnyugati ablakfülke a hozzátartozó boltívekkel együtt ujonnan,

míg a nyugati oldal déli ablakfülkéje részben megtartható állapotban találtatván, csupán kijavított; a nagy csigalépcső (melynek átmérője ca. 4 m., bálványa pedig 1·10 m.), annak 24 lépcsőfoka és 4 nagy nyughelye, a kis rejtett csigalépcső a 2-ik és 3-ik emelet színvonala között; a nagy lépcsőbe nyíló két kamra, végre a délnyugati ablakfülkét, a kis lépcsőt és a nagy lépcsőt összekötő átjáró.

A nyugati oldal éjszaki ablakfülkéje részben megújítandó lévén, boltíve leszedetett, s ezen alkalommal kiderült, hogy a harmadik emelet megfelelő ablakfülkéje, mely részben befalazva találtatott, egy kisebb rejtett helyiséget tartalmaz, mely összeköttetésben állott a második emelet ablakfülkéjével is. Ezen fölfedezés következtében az itt talált üreg felhasználásával rejtett lépcső összeköttetést terveztem a két emelet ablakfülkéje között.

Az építési állványok, hosszas használat következtében, annyira szenvedtek, hogy további használatuk alapos javítást fog igényelni; a lefolyt évben ezen állványok a pillanat szükségéhez képest összetákoltattak.

A folyó évre kitűzve volt cél elérése után november elején a falak a téli zord időjárás ellen ideiglenes tetővel befedettek.

A fellegrvárhoz vezető gyalogút tetemes javításokban részesült. Így különösen megemlítendő, hogy egyes fordulatok, melyek részben igen meredeken emelkedtek, meghosszabbítottak, föltöltettek, vagy lépcsőkkel megszakítottak.

Az utak a gyakori rohamos esőzések romboló hatását nagyon megerezhén, sok javítást igényeltek; törmelésekkel behintettek, helyenkint szükséges védfalak emeltettek és a vízcatornák kövel ujonnan kirakattak vagy javítottak, a búján kihajtó gáztól megtisztítottak.

A fellegrvár éjszaki oldalán fekvő terassok rendeztetek; fák ültetése, padok és asztalok elhelyezése, valamint kúszó növények felhasználásával készült lugasok felállításával általánosan szép kilátás élvezetére alkalmas szélmentes pihenőhelyek alakítottak.

Végre megemlítenő, hogy egy alkalmilag létesítendő új kocsit előmunkálata gyanánt a fellegvárba vezető egyik régi kocsit út lejtőmértétt. Ezen alkalommal következő mágasságok állapítottak meg: A Mátyáskapú kövezete 217 m., a felső udvar 248·6 m., a felső medencze felülete pedig 252·10 m.-rel van a Duna szempontja felett.

Budapest, 1878. december hó végén.

Schuleck Frigyes.

A csepelszigeti őskori temetők.

Felolvastatott az országos régészeti s embertani társulat rendes havi ülésén 1879. január 28-án.

A Csepelsziget nyugoti oldalán a Duna 1876-ban áradás alkalmával egy új medret szakított magának. A víz lefolyta után az ártér felületén cserépedényeket s egyéb régiségeket találtak kimosva, melyek egy része Ludaics Miksa ráczkevei kir. járásbíró birtokába kerültek, mintegy hetven darab különféle tárgyat pedig a m. n. muzeum régiségosztálya vett Plausin Imre tökölyi lakostól. A lelet közeli körülményeiről nem kaphattunk felvilágosító adatokat.

Múlt év őszén a szigetnek a Duna áradása által legfenyegetettebb részén Tökölytől Sziget-Ujfaluig az 1876-iki szakadáson keresztül egy védtöltést készítettek, mely nyolcz kilométer hosszúságban a part mentében, ettől mintegy hatszáz ölnyre huzódik éjszokról délnek. A töltéshez szükséges földmennyiséget a töltés közvetlen közeléből szereztek. E célból az egész vonalon 100 méter hosszú s 15—30 méter széles anyaggyödröket ástak, s átlag 1·5 méternyire mentek le; mélyebbre a felbugyogó talajvíz miatt nem lehetett. Ez anyaggyödrökben mindjárt a munkálatok kezdetén különféle régiségeket, különösen sok cserépedényt találtak, miről Jankovics Miklós kormánybiztos értesítette a m. n. muzeum igazgatóságát. Ennek következtében november 19-ikén kiküldtettem a leletek körülményeinek tanulmányozására és 23-ig, összesen öt napig maradtam ott.

Geologiailag a Duna medenczéje Budapesttől délre a vaskapuig alluvialis s diluvialis rétegekből áll. Az egész Csepelsziget egy alluvialis síkot képez. Hasonló rétegek képezik a Duna jobbpartján végigvonuló domblánczokat, melyek Tököly és Csép határával szemközt két meredek partot képeznek. Az éjszaki dombláncz gerinczén van a nemzeti hagyományainkban szereplő érd-battai halomtemető s egy földsánczokkal kerített őskori erőd. Ugyane dombok déli lábánál huzódik nyugatnak a szintén nemzeti hagyományainkban szereplő Tárnokvölgy, Dunára nyíló végén egy római hypocaustum maradványaival. Az alluvialis rétegek laza szerkezetüknél fogva az emberi kézművek és szerves maradványok fentartására különösen alkalmasak.

Elszórva egyes tárgyakat a munkálatok egész vonalán találtak. Voltak római edények, közép- és újabbkori vas-tárgyak, néhány érem, s egy egészen újkori elhagyott temető. Ezeknél sokkal fontosabb három őskori temető fölfedezése, mikben több száz sirt bontottak fel. Az éjszacról első temető Tököly helységtől másfél kilométernyi távolban kezdődik. Kiterjedését nem lehet meghatározni, mert ottlétemkor még csak mintegy 150 méternyi területen dolgoztak, hol 14 sirt bontottak fel.

Később hallám-Jankovics urtól, hogy éjszakra csaknem egész a faluig kiterjedt és mintegy kilométernyi hosszúságban mindenhol találtak sirokat. — A második temető az első temetőtől délre egy kilométer távolságban kezdődik s a töltésmentén hétszáz méternyire nyulik délfelé. Szélességi kiterjedése ismeretlen, mindazonáltal a legtermészetesebb lehetőség szerint kereknek véve, mely a különböző szabályos és szabálytalan idomok közt mintegy középalakot képez: az egész temető kiterjedése 384,650 □ méter lehet. E területből az anyaggyödrök kiásása alkalmával 10,500 □ métert bontottak fel és ebben 71 sirt találtak. Ez adatokat összevetve a temetőben átlag 2600 sir van. A számok a minimumot adják, mert igen valószínű, hogy a munkálatok vonala nem megy a temetőnek középpontján keresztül s ez

esetben az átló, a temető kiterjedése s a sirok száma is nagyobb. Másrészt az is igen valószínű, hogy néhány sir egészen kikerülte a munkások figyelmét, mert csak odaérkezésem után lettek figyelmesebbek s ekkor a munkálatok a vonal ezen részén jól előhaladtak már, így a kiindulási ponttól vett sirok száma is kisebb a valódi számnál. — A harmadik temető a töltés déli végén a csépi szőlők délkeleti szegletében Ercsivel szemben terül el. Itt 22 sirt találtak.

Azon hely, valószínűleg szintén temető, hol 1876-ban a víz által kimosott tárgyakat találták, a második temetőtől délkeletre egy kilométernyire fekszik.

A felbontott sirok jellege mindhárom temetőben egyforma. Egészen érintetlen állapotban egymástól különböző távolságban többnyire egyenként elszórva, néha 2—3 volt egy csoportban. Elhelyezésükben semmi rendet vagy sort nem lehetett fölismerni. Maga a földszíne alacsony fekvésénél fogva a temetők keletkezésétől már többször lehetett áradás alatt s így elmosás és iszapolás által valószínűleg lényegesebb változásokon ment keresztül.

A halottakat kétféleképp temették el: elégették, a hamvakat és csontmaradványokat cserépedénybe rakták, vagy a tetemet egyszerűen a puszta földbe ásták el.

Első esetben a halottakat a lehetőségig teljesen elégették. A fenmaradt szilárdabb csontrészek egészen elmeszesedtek s néhány fogon kívül alig ismerhetők fel. Ez elégetés nem történt a helyszínén, mint néha a halomba temetkezésnél, mert tüzelés nyomára sehol nem akadtak. A hamvakat tartalmazó edényeket nyílásukkal felfelé befedetlenül 0.5—0.9 méter mélységre a puszta földbe helyezték el.

A sirok fekvése semmi külső jellel (halommal vagy kövel) nem volt megjelölve, sem az edények nem voltak kövel leborítva vagy körülrakva. Ez egyszerű temetkezési módszer a Duna medenczájének eme részére jellemző. Tizennyolcz hasonlóan elásott hamvvedret találtak 1864-ben

Rác-Keve határának keleti részén. * Szemben a Duna bal-partján Pereg határában ásatott fel. Dr. Rómer Flóris hasonlókat 1876-ban, ** Ercsiből Tauscher Gyula küldött hasonló temetőben talált edényeket az erdélyi muzeumnak, végül Dunapentelén, Göbolyjárásán s a tétényi dombok lejtőjén számos hasonló sirt ástak fel. Mellékletül cserépedényeken kívül kizárólag bronztárgyak jönnek elő, vas nem találtatott még s ezért e sirok bronzkori eredete kétségtelen. Csak azáltal különbözik a hazánkban talált nagyobb bronzkori temetőktől, hogy a hamvvedrek sem befedve, sem kövel körülakva nincsenek mint például Pilinben, Liptó-Andrásfalván stb. mi különben a vidék közszegénységéből magyarázható. A hamvakat tartalmazó nagyobb edények alakja rendszeren gömbidomú, széles szájjal, apró fülekkel s a nagysághoz aránytalanul kicsiny fenékkal. Felületük egészen sima, anyaguk durván iszapolt, s szénnel kevert agyag. Mellékletül vagy a nagy edény mellé vagy magába a nagy edénybe apró bögrécskéket tettek. Két esetben apróbb bronz ékszerek is voltak a csontok közt elszórva; félhold idomú boglárkák, egy karczott díszítményű karperecz, vékony sodronyból készült lapos tekercsek és papírvékony lemezből készült félgömb idomú pikkelyek. E mellékleteket az elégetés után tették a hamvvedrekbe, s nem a halottakkal a máglyára, mert a holtakat megemésztő tűznek semmi nyoma rajtuk.

A második temetkezési mód szerint a halott ülő helyzetben, kinyújtott lábakkal, mellre csüggesztett fővel, kinyújtott s a testhez zárt karokkal a pusztá földbe helyezettett. A sir feneke és oldala sem kövel kirakva, sem letapasztva nem volt. Felbontás alkalmával a csontváz kevésbé szilárd részei, mint a lábfej, kézcsontok, bordák és csigolyák egészen elporlottak s a sárga földben barnább foltnak tűntek fel. A koponyák is egészen darabokra máltak, s nem az

* *Archaeologiai Közlemények* IV. k. 169. l.

** Rómer *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie* 19. lap.

eredeti magasságban, vagyis az ülő ember derékhosszúságának megfelelőleg, hanem valamivel lejjebb sülyedve találtak. Mindig a koponyaboltozat volt felül nem pedig az arcz, mint a fekvő csontvázaknál. Legjobban fenmaradtak a végtagok szilárd hengeres csontjai.

E temetési mód azáltal tér el az éjszak-európai megalitikus emlékekben talált módtól, mert ott a halottak lábai össze vannak húzva s a fej a két térd közé hajtva; a csepeli temetőben a lábszárak kinyújtva s fej egyenesen előre tekintett.

Mellékletük kivétel nélkül edényekből állt, melyek a lábfejtől jobbra balra voltak minden rendszer nélkül elhelyezve. Rendesen 2—3 nyílásával felfelé egymás mellé volt téve, egy esetben két szélesszájű bögrécske két egymásba, máskor egy bögrécske két egymásra fordított tál közé volt helyezve. Egyik csontváz mellrészén a szegycsont irányában egy lapos, négyszegletes, mind a négy szegletén átfúrt agyagpalalap volt. Hasonló kőlapocska 1876-ban is került a tökölyi tárgyakkal a n. muzeumba s mint hallám Jankovics urtól, még több csontvázon is találtak hasonlókat.

Szerszámot vagy oly ékszer, melyből a csontvázak temetkezési korára egyenesen lehetett volna következtetni, egyetlen sirban sem találtunk. Sajátságos, hogy a hazánkban eddig ismert ily ülve eltemetett csontvázaknál még sehol nem találtak. 1870-ben Dr. Rómer Flóris ásatott fel egy temetőt Kis-Várda és Anarcs között (Szabolcsmegyében), de a keletfelé fordult csontvázak lábai nem voltak kinyújtva, hanem a test alá húzva úgy, hogy inkább guggoltak mint ültek. A mellékletek csupa cserépedényekből álltak s a karhoz vagy a hát mögé voltak helyezve. * Egyes hasonló sírokat találtak Csepén (Komárom m.) minden melléklet nélkül; ** a kis-kartali pusztán Aszód és Pusztá-Varsány közt (Pest m.) egy «vörösre égetett s átfúrt nyakékszerrel»

* *Archaeologiai Értesítő* III. k. 221—223. l.

** *Arch. Ért.* II. k. 221. l.

s egy kis cserépedényvel; * Tápió-Farmoson két csontvázat; a bábotai magaslaton szintén találtak (Győr m.) egyet, szintén egy durva készítményű cserépedényvel. **

Külföldi temetők közt legközelebb áll a Németországban Monnstein mellett a Hinkelstein tövében fölfedezett, melyet Lindenschmidt ismertetett. *** Itt földforgatás alkalmával mintegy kétszáz sirt találtak, ebből mintegy hetvenet Lindenschmidt személyes felügyelete alatt bontottak fel. A csontvázak keletre fordulva minden külső jel nélkül ülő helyzetben voltak a pusztá földbe elásva. Mellékletül cserépedényeket, csiszolt kőszerszámokat s nagyszámú kagylóhéjból készített gyöngyöt találtak. Fémeszköznek nem volt nyoma. A cserépedények hasonlítanak a csepelszigeti sírokban találtakhoz, mennyiben ezek diszítménye is benyomott vonalokból áll, melyek mélyedése fehér krétanemű anyaggal van kitöltve. Keletkezési idejéről Lindenschmidt csak annyit mond, hogy minden idegen befolyást megelőző korból való s az edények jellegéből ítélve a fémismeretet megelőző kornak végére tehető. Tudvalevőleg Lindenschmidt amaz iskolának mestere, mely az őskor hármass felosztását nem ismeri el. Náluk a bronzkor mindvégig idegen műveltség terméke, mert a fémtárgyak nem helyi készítmények, hanem kereskedés útján jutottak a műveltebb délről éjszakra. E föltevés szerint a fémeszközök hiányát annak tulajdonítja, hogy e hegyek közt fekvő hely az appenini félszigetről éjszakra vezető utaktól, melyek főerei a Rajna és az Elbe voltak — távol esik. Ily utak létezése hazánkra nehezen lesz bebizonyítható valaha. Nálunk a bronzkorban önálló helyi ipar fejlődött ki, miről az öntésműhelyek s öntésre szolgáló eszközökön kívül bronzeszközeink jellege is tanuskodik. De tanuskodik még az is, hogy hazánk kereskedésre legalkalmasabb helyei a Duna és Tisza medenczéje, a dunáninnen és dunántúli kerületek síkjai bronztárgyakban

* *Archaeologiai Közlemények* VI. k. 45. l.

** *Arch. Közlemények* VII. k. 178. l.

*** *Archiv für Anthropologie* B. III. S. 101—125.

annyira szegények, hogy a zezzugos Mátravidék s a Kárpátok alig megközelíthető zugainak gazdagságához nem is hasonlítható.

Összehasonlítás után a csepelszigeti temetőkben nemcsak a temetkezési módban, hanem a két temetkezési módnál előforduló mellékletekben is észlelhető különbség. Nevezetesen azon kívül, hogy a csontvázak mellett fémnek nyoma sem volt, viszont az égetett hamvak mellett a négyszegletes kölapocskák hiányoztak teljesen: a cserépedények jellegében is lényeges különbségek vannak. Ez edények mind szabadkézzel készültek. Agyaguk sovány anyag, milyen a sziget éjszaki csúcsával szemben a Duna balpartján találtatik, csak az iszapolás általi finomítás foka különböző.

Az égetés általi temetkezésnél csak egy hamvveder volt bekarczolt vonalakkal díszítve, a többi hamvveder s a mellékelt apró bögrécskék díszítetlenek voltak. A csontvázak mellett talált edények nagyjából díszítvék s alakra is több változatosságot mutatnak. Legfeltűnőbbek az 1-ső és 2-ik ábrán látható bögrécskék, milyent mintegy húsz darabot találtak. Az oldalak konturvonala valamennyinél egyforma csak a nagyság s a szélesség és magasság közti arány változó. Anyaguk szénnel van keverve s finoman iszapolva. Inkább csak kiszikkasztva, mint kiégetve vannak. Fényes, élénk-vörös mázborítékkal bevont felületek hasonlít a terra sigillatához. Az oldalak vastagsága 0.003—0.0005 m. A díszítmények nem bekarczolás útján állítottak elő, mint legtöbb őskori cserépedényen, hanem az alakok vonalait bélyegzőkkel nyomkodták be s e mélyedéseket fehér krétanemű anyaggal töltötték ki. A díszítmények egész oldal körül futó vonalait is szabadkézzel készítették, de oly ügyesen, hogy azok szabályossága kétséget kelt, nem korongon állítottak elő; csak oldalról tekintve vehetni észre a vonalak szabadkéz munkájából eredő hullámos kanyargását. Ugyanazt árulják el az egyik edény fenekén az alsó köröknél a konturrajzok félrecsúszott határozatlan vonalai. Különben díszítésük modora túlterhelt és korlátolt. A párhuzamos vízszintes me-

zókra osztott felületnek csak két-három csikja mutat más mintát, a többi csikok recitativo-szerűen csekély változatossággal ismétlődnek valamennyi edényen. De a külön mintát mutató csikok változatossága

1. ábra.

akkora, hogy az e fajta husz edény között kettő sem található egészen egyforma. Legtöbbször jön elő a zezug-vonal, vagy egyszerűen vagy különféle combinációkban; előjönnek a csúcsával lefelé fordított s harántvonalakkal ki-

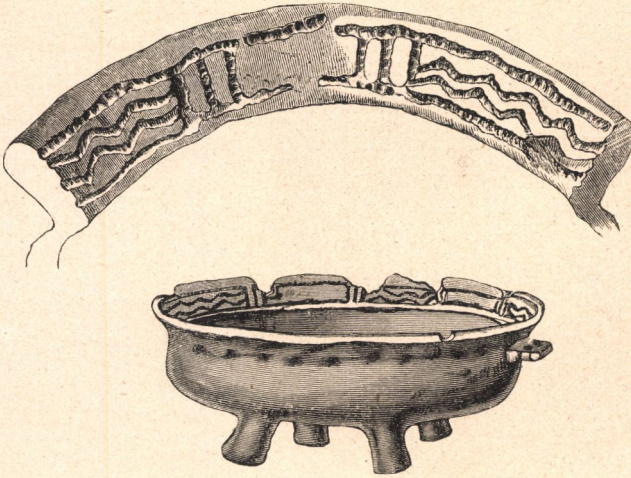
töltött háromszögek vagy központos körök sora; egy esetben csúcsaikkal egymásra fordított s harántvonalakkal kitöltött háromszögek sora, melyből egy tag az 1-ső ábrán látható edény combinált díszítésében is látható, vagy két sor, sakktáblaszerűen váltakozó négyszög. Csak pár edényen van a többi edényeken előforduló motívumokból combinált díszítés. Ez edények nehezen szolgáltak mindennapi használatra, mert daczára anyaguk

2. ábra.

porhanyósságának, falazatuk igen vékony s a csíkalakú díszítmények vonalai majdnem a vastagság feléig benyomúlnak, mi a szilárdság rovására történt.

Hasonló benyomott s krétanemű anyaggal kitöltött modorban van készítve a 3-ik és 5-ik ábrán látható edények

3. és 4. ábra.

díszitménye is. Dudordíszitmény nyolczvan edény közt csak három edényen fordul elő.

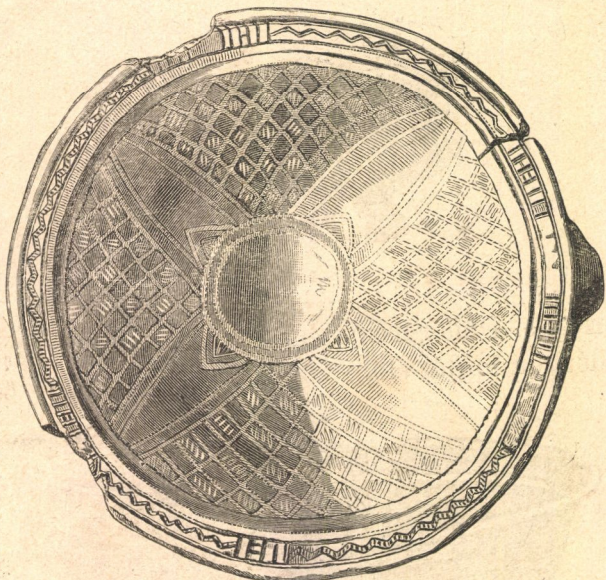

5. ábra.

Az égetve temetkezésnél talált bronztárgyak jellege az előhaladott bronzkorra mutat. Különösen a papírvékony boglárkák, melyek készítése előhaladott technikai ismereteket

igényel. Én a csontvázakat tartalmazó sírok keletkezését az égetve temetkezést tartalmazó sírokkal egyidejűnek tartom, bár a temetkezések eltérő módján kívül, mint láttuk, még a mellékletek jellegében is van különbség.

Leglényegesebb bizonyítékot a temetők fekvése nyújt. Ugyanis a nyolcz kilométernyi vonalon három temető van, melyben a két temetkezési mód együtt, egymással összekeverve s csaknem egyenlő számban jött elő. A II-ik temetőben talált 71 sír között 37 égetés és 34 elásás általi temet-

6. ábra.

kezés volt. E temetők határán kívül nem volt eset, hogy az egész vonalon felásott 120,000 \square méternyi területen, külön egyik vagy másik temetkezési mód szerint egész temetőt, vagy csak egyes sírt is találtak volna. A sírok fekvését a föld felületén külső jel sem mutatta, hogy netaláni későbbi nemzedék hagyományos szokásból három esetben elhagyott temetőket választatott volna temetkezési helyül. De a helyrajzi fekvés sem olyan, hogy az elpusztult nemzedék helyére költöző másik nemzedék a helyrajzi viszonyoktól kényszerített

volna mindhárom esetben ugyanazon területre temetkezni, miután az egész vidék síkság, s a geológiai viszonyok is az egész vonalon egyenlők.

Van ezenkívül bizonyíték a mellékletekben is, különösen a cserépedények jellege vall az előhaladott bronzkorra.

Igaz, hogy az 1-ső és 2-ik ábrán látható bögrécskék typusa alakjuk — díszítményeik szabályosan megtartott jellege — és felületük sajátságos élénk vörös máza tekintetében eddig elszigetelten áll, mi első tekintetre a kor meghatározásában kétséget kelt: de szabadabb modorban díszített vagy egészen díszítetlen cserépedények közt mindegyikre találunk analógiát az ismert kő- és bronzkori lelhelyekben talált edények közt. A legfeltűnőbb kúp- vagy gulaalakú talppalbíró edényekhez * hasonló van egy Beregmegyéből a m. n. muzeumban. Hasonló talppal bíró bögrécskéket pedig Pilinről és Tószegről ismerünk. A 3-ik ábrán látható kis lábas alakja a pilini sírokban találtaknak utánezata. **

Az alakon kívül, a benyomott, mésznemű anyaggal kitöltött vonalakból szerkesztett díszítési modor is messze, egész a kőkorig visszavezethető. Hasonlókat ismerünk Tószegről, *** későbbi időből Pilinből s a hatvani temetőből. † Természetesen mindenhol csak néhány fordult elő, mert itt még a bütyök díszítmények viszik a főszerepet, s a vonaldíszítmények is rendesen úgy vannak bekarczolva. De e díszítési modornak fejlődése nemcsak visszafelé, hanem fölfelé is követhető egy sokkal szabadabb és izlésesebb irányban a dr. Rómer Flóris által „*pannoniainak*“ nevezett edényeken. Ezek-

* 5-ik ábra. *Ant. Préh.* I. Pl. VI. fig. 4, 6.

** *Ant. Préh.* Pl. XIX. fig. 4. Hasonló analógiákat minden egyes edényre lehetne felhozni. Itt csak Hampel *Antiquités préhistoriques* tábláin láthatókra hivatkozom: A VI. tábla 1. és 18. alakja megfelel a tószegi edényekben V. tábla 4, 7, 13, 14, 16; a VI. tábla 2. alakja a piliniek közt XIX. t. 5. ábr.; a VI. tábla 3. alak a piliniekben XVIII. t. 7, és XIX. t. 2; végül a VI. t. 10. ábr. a piliniekben XVIII. 6. A VI. t. 5. ábrájának megfelelő alak majd minden őstelepecben s bronzkori temetőben előfordul.

*** *Ant. Préh.* Pl. V. fin. 5—6.

† *Ant. Préh.* Pl. XX. fig. 11, 17.

nél a falazat még vékonyabb, alakjuk változatosabb, a díszitményi idomok finomabbak, önállóbbak, az alakok kombinációja bonyolultabb s még sincsenek oly túlterhelten alkalmazva, mint a csepelszigeti díszített edényeknél. A körök sorozata itt apró központos köröcskékké, — a széles vastag zezzug-vonalak fűrészidomú fogazássá, — a vonal pedig pontos s vesszőcskéké sorává finomul. Ezen pannoniai edények társaságában a dudoros díszitmény hiányzik.* A cserépipar e fejlődésének az időrendi egymásután is megfelel. A csepelszigeti temetők csontvázakat tartalmazó sírjai s ezek mellékletei egy átmenetet képeznek a bronzkorszak és a vaskor kezdete között. A bronzkor első részében általánosan az égetve temetkezés van elterjedve nálunk s a bekarczott díszitményű (ciselirozott) bronztárgyakat többnyire dudorokkal díszített cserépedények társaságában látjuk föllépni az egész Karancsvidéken. A vaskor kezdetén az úgynevezett késő bronzkori tárgyakat, melyek díszitménye nem ciselirozott többé, hanem magának a tárgynak tagozásából áll, milyenek a babos karpereczek, gombokkal s bütykökkel díszített fibulák, lánczok és boglárók: már rendszeren csontvázakon találjuk. Ily csontvázak s ily bronztárgyak kíséretében jönnek elő a „pannoniai“ edények is.

Különben a bronzkor vége felé egy mélyre ható változást észlelhetünk egész Európában. Az átmenet a vaskorba nem erőszakos, mely a bronzkort jellegző szokásokat egyszerre eltörölte volna: hanem a régi temetkezési mód mellett tűnik fel az új. A bronzkori temetőkben talált sírok temetkezési módjának egyformasága a vaskor felé megszűnik s a nagyobb, ezen időből származó temetőkben mind a kétféle égetés és elásás által temetkezést feltaláljuk. A certosai temetőkben Bologna mellett 517 sír közül 130 égetés, 387 elásás; ** — a hallstadtiban 983 sír közül 455

* Römer *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie*. 164—165.

** Zannoni *Dei scavi della Certosa die Bologna*. Tav. IV—V.

égetés, 515 elásás és 13 részben égetés általi temetkezés jött elő.*

A kétféle temetkezési mód együtt előfordulásáról Sacken azt hiszi, hogy a mellékletek hasonló jellege után ítélve Hallstadtban mindkettő egyidejűleg divatozott, nem különböző időben olyformán, hogy a kettő közül az egyik később keletkezett s a másikat kiszorítá. A temetkezési különbség magyarázatául a vagyoni helyzetet nem vehetjük fel, mert mind a két módnál vannak gazdag és szegény sírok. Ő azt hiszi, hogy a különbség törzsi különbségből származik olyformán, hogy két különböző népfaj élhetett együtt békességesen, melyek mindegyike ragaszkodott a maga ősi hagyományaihoz. Vagy tán valami vallási meggyőződésben felmerült különbség lehetett az ok.

Sacken nézetét alkalmazhatjuk a csepelszigeti temetőkre is.

E bizonytalan nézeteken kívül egyebet nem nyujthunk. Ama csillogó hypothesisektől, mikkel az ily kérdéseket eddig megfejteni igyekeztek, s melyek a régészetnek mint kezdő tudománynak csak utjában álltak és hitelét rontották: napjainkban emanczipálva vagyunk. Temetőink viszonylagos korát ismerjük, de ebből sem időre, annál kevésbé következtethetünk valamely népre. A népek Európában először a nyelvemlékekben lépnek fel s csak azután szerepelnek az irott adatokban.

Hazánkban a legrégebb nyelvemlékek néhány folyónévben, néhány pannoniai római telep nevében a kelta vándorlás koráig nyulnak fel. E kelta népeknek pedig az előhaldott vaskorból származó tárgyakat tulajdonítottak. A mi tehát a kelta vándorlás korán túl az őskor két első szakaszában, — a kő- és bronzkorban történt, arra irott kutföket s nyelvmaradványokat hiában keresünk, arról csak a régészet és geologia nyujthat felvilágosítást valaha.

Csetneki Jelenik Elek.

* * *Das Grabfeld von Hallstadt.* S. 16.

Vázlatok

az erdélyi szászok ipari tevékenységéről az 1595—1605-iki hadi években, főtekintettel a nagy-szebeni műötvösségre.

Az «Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde» XIV. kötetének 2-ik, közelebbről megjelent füzetében, Dr. *Teutsch* Frigyes: «Nagy-Szeben s a szászok harcza a Habsburgokért 1598—1605» cím alatt egy értekezést közöl, mely a politikai történetre nézve édes keveset tartalmaz, legkevésbé szól pedig a szászok nagyszabású, hősi harczairól, melyekről a cím után sejtelmünk lehetne: de annál érdekesb okleveles anyagot tesz közzé a szász polgárok ipari tevékenységéről, mely dúló háboruknak közepette sem szűnt meg. Ez adatok leginkább a nagy-szebeni szász nemzeti levéltár számadásaiból vétettek.

A hadjárat sokat igényelt a szász polgártól. Nem értjük azt a majdnem győzhetetlen adót, hanem a hadi szerreknek természetben kirovását. Legelőbb is a tetemes mennyiségű lőpor jön számba, melyet részint a maguk, részint a hadat viselők részére szállítottak, miből — minthogy az ilyen sarczot épen nem mindig írták föl — nagyobbyszerű löporgyártásra következtethetünk. 1597. jul. 29-én Báthory Zsigmond fejedelem 400 mázsa lőport kíván tőlük; ugyanazon év nov. 9-én 100 tonnát (egy tonna valamivel többet nyomott a mázsánál) szállítanak Váradja felé, Gyula-Fehérvár mellett, hol a Maros főkikötőhelye volt, hogy innen vizen Temesvárra vigyék. 1601. jun. havában csak maga Besztercze városa 15 mázsa lőport adott Fiotta csász. parancsnoknak. 1603. apr. 18-án a szászok ugyancsak 100 mázsa lőport küldtek Basta részére Gyula-Fehérvárra. A szász városoknak meg volt a magok lőpor-készítőjük. A n.-szebeni löporkészítőt *Harnischmacher* Benedeknek hívták. Ez, 1604-ben N.-Szeben részére: máj. 22-én 500 *fl*-t, május 28-án 100 frt. ára puskának való lőport (1 frtra 3 *fl*-t számítva, ez mintegy 300 *fl*-ra becsülhető), jun. 15-én

240 fl . ugyanilyen fajta port, jun. 26-án 10 tonna kézi port, mely 1098 fl -ra becsülhető, jul. 26-án még 58 fl -ot szállított; május havában ezen felül 160 fl -t megújított, junius havában előlegképen 200 frtot kapott, a miért aztán öreg szemű port kellett készítenie, a mi mintegy 600 fl -t teszen ki. Mindamellett a szebeni lőporkészítő szállítmányaival nem érte be N.-Szeben városa. A város kényszerült a brassai lőporkészítőtől 853 fl . kézi lőport vásárolni. Szebenben a lőporkészletet egy külön lőporos toronyban, az ú. n. Schnepfenthurm-ban őrizték.

Hadi szereket illetőleg, ezenkívül hadi szekereket — s a mi a szász lótenyésztés virágzására nézve élénk világot vet — lovakat is szállítottak. Ugy látszik, hogy Szeben körül igen szép lófajta tenyészett, minthogy 1597. október 10-én Báthory Zsigmond fejedelem a maga számára 6 lovat vásároltatott, s később is 1601-ben 70 drbot szállítottak részére.

Különben Besztercze is 1601. jul. 2-án 4 lovat bocsátott rendelkezésére Camillus Gyula, Lengyelország felé tartó fejedelmi követnek. Az előfogatos hadi szekerek kiállítása már régtől fogva a szász papságnak állott tisztében, 1601. egyszerre hatlovas 36 drb. hadi szekeret kellett kiállítaniok, s amint Báthory Zsigmond hadi szükséglete nőttön nőtt, N.-Szeben még 8 szekeret s a szebeni káptalan 7 hatlovas szekeret állított ki.

Kötélverő munkát is, mint pl. istrángokat, öveket s egyéb köteles szerszámot ugyancsak nagy mennyiségben vett igénybe a harez. Ezzel szoros kapcsolatban áll a szurok, gyanta s fagygyúnak nagy mennyiségben szállítása, mi nyilván tüzlövegeknek (talán még e késő időben is tüzes nyilak?) készítésére enged következtetést vonnunk. Így p. 1597. márczius 1-én 3 mázsa gyantát és «egyéb a tüzi mesterséghez szükséges instrumentumokat» szállítanak a fejedelem részére, ugyanazon év május 23-án ismét néhány mázsa szurkot és fagygyút, később ismét 4 mázsa szurkot stb. s 1601. junius 21-én még tafotát is lövegek készítésére.

Kész sátorokat is kívánt a fejedelem, de a n.-szebeni

polgármester, ki a beszerzéssel volt megbizva, azzal mentegődött, hogy efféle nálok nem igen találkozik, mindamellett az év végével már 10 sátort küldhettek neki.

1597. július hó elején a fejedelem 12 nagy dobot rendelt meg a szebenieknél, de kívánságának dobot csináló hiányában nem felelhettek meg. E helyett Brassónak kellett ezeket szállítani, 1601-ben 12 pár rézdobot — egy kocsival együtt, mely a fejedelem részére küldetett — 352 fl. den. 60 értékben szállítanak; hasonló küldeménynyel szolgált Besztercze városa 848 fl. 70 den. értékben.

Szász iparosoknak tehát háború idején is akadt dolguk s ezért nem is oly föltűnő, mikor 1601-ban Báthory Zsigmond fejedelem, élénken sürgeti hogy szabókat, kovácsokat, kerékgyártókat küldjenek a táborba.

E hadi szállítmányokkal egyarányú lépést tartott a szászok hadi készülsége is. Nagyszámú fegyveres népet tartottak hadi lábon, minthogy pl. 1600-ban Szász-Sebes Szebenből 1000 embernyi segedelmet kért s egyidőben a többi ugyan csak szorongatott szász szék is számított Szeben segítségére. Brassó egymaga elég erős volt arra, hogy a 4000 főre rugó oláh betörő csapatokat győzelmesen visszaverje. A szász hadi illeték, melyet a fejedelem seregéhez kötelesek voltak állítani, rendszeren a királybirónak vezetése alatt szállott a táborba. Ilyen hadra szólítást 1598. júl. 31-én menesztettek hozzájuk. Már aug. 3-án *Kalmári János* Szebenből 12 szekérrel indult a táborba; szeptember 2-án a fejedelem még több fonatos kocsit kért; ugyanazon hó 14-én pedig 500 ember vonúlt ki, kiket a fejedelem rögtön a sereg mellé rendelt, ezeket «Zöld darabontoknak» hívták.

E zöld darabontok hadi zászlója, melyet 1598. aug. 1-én a szebeni polgármester készíttetett számukra, 15 rőf vörös tafotából, rőfjét 40 den. s 15 rőf zöld tafotából állott, rőfjét 35 den. a munkabér 1 fl. 25 kr. tett ki.

A zászló ilyenképen 12 fl. 50 den. került: nyilván két színű: vörös-zöld volt. Különben a polgármester ugyanazon évben még három pár zászlót készíttetett a szász dara-

bontok részére s számadásában kimerítő jelentést tesz, miféle posztóból állottak s mennyi volt az áruk.

Az első két zászlóhoz szükségeltetett:

73 rőf vörös tafota 38 denárjával.	27 fl. 75 d. *
15 » fehér » 36 »	5 » 40 »
Két vasas hegy	— » 50 »
Készítés díja	3 » — »
Két tok	2 » 50 »
Rúdjak 6 den.	— » 12 »
Összesen.	38 fl. 22 d.

Ebből kitűnik, hogy a zászlók színe túlnyomóan vörös volt, s a fehér tafota csak szegélynek illett be. Jóval kisebb s nem oly díszes anyagból készült a többi négy zászló. A két fehér zászlóhoz kellett:

18 rőf vászon à 26 den.	4 fl. 68 d.
6 » zöld bagazia a rojtokhoz á 25 d.	1 » 50 »
Két rúd	— » 12 »
Készítés díja	2 » 25 »
Tokjuk	— » 50 »
Összesen.	9 fl. 05 d.

Még olcsóbb volt a zászlók harmadik párja. Kellett

12 rőf fehér vászon	1 fl. 50 d.
16 » zöld tafota á 12 d.	1 » 92 »
2 rúd	— » 12 »
2 vas	— » 50 »
Készítés díja	2 » 25 »
2 tok	— » 50 »
Összesen.	6 fl. 79 d.

Úgy látszik, hogy ezeken a fehér-zöld zászlókon a színek egyformán voltak elosztva.

A szász darabontok élén a hadnagyok álltak, kiknek

* Egy denárral többet számítottak.

rang- és fizetési viszonyairól a számadások tételei fölvilágosítást nem adnak. Neveik után ítélve rendszerint magyarok voltak; 1597-ben *Löcsy* György s 1598-ban bizonyos *Miklós*-nak a nevével találkozunk, csak egyetlen egy ízben, 1605-ben említik a kőhalmi királybirát *Weyrauch* Dávidot, mint a ki egy Segesvártt összegyűlendő szász zászlóaljnak hadnagya volt. Egy ilyen zászlóaljban a hadnagyon kívül tisztesek voltak még: 3 sipos, 2 dobos, 2 zászlótartó s 2 «so vorgehen» nevű, a kiket én szakaszvezetőknek tartok. A hadnagy zsoldja havonként 10 forint volt, a siposé, dobosé, zászlótartóé és szakaszvezetőé 4—4 forint. Az élelmi szereket vivő terhes kocsira 18 frtot számítottak. Feltűnő azonban, hogy zsoldjuk 1599-ben, mikor pedig ugyancsak delelt a hadjárat, tetemesen alább szállott; a hadnagy havonként csak 6 frt, az alhadnagy 3 frt, egy dobos s egy zászlótartó 1 frtot kapván.

Örvendetes jelenség azonban, hogy még e háborús idők folytán is virágzott az az iparág, mely csak a belbéke arany napjaiban hajt szép virágokat, s nemcsak hogy nem hanyatlott, hanem azok szemét és szívét gyönyörködtette, kik adományaiban részesülének. Értjük a nemesércz-ipart, melyet az ötvösök képviseltek, kik N.-Szebenben is, valamint egyebütt a szász városokban külön czéhet alkottak. Mind mai napig fennmaradtak a szebeni ötvös-czéh könyvei, melyeket az iratokkal együtt, a városi tanács e század elején a czéh megszűnése alkalmávala levéltár részére megőrzés végett átvett. E könyvekben 1554. óta a czéh kiadásai s bevételei pontosan följegyezvék. Még az 1595—1605. háborús időkben is 300—500 frt. közt ingadozott vagyonuk. A fegyelmet ugyancsak szigorúan gyakorolták: aki a gyűlésről elkéssett, engedetlenkedett, vagy egyéb büntetést érdemlő dolgot követett el, keményen büntetteték.

A következőkben azon n.-szebeni ötvösök neveit közöljük, kik 1595—1605 között az említett könyvekben neveztetnek, és pedig nem úgy, mint *Teutsch* az Archivban időszakos, hanem betűrendben az évszámot is megemlítve, hogy ha majdan a magyar műtörténelem bizonyos bélyeg alapján

keresné, könnyebben feltalálható. legyen 10 évnyi időközben 60 mester van névszerint megnevezve, s ebből azt az igazolt következtetést vonhatjuk, hogy a mesterek száma évről-évre ugyanily számban maradt. A nevek itt következnek:

Agenstein Márton 1599. (? = Augustin Márton.)

Augustin György 1602.

Augustin János 1602.

Augustin Márton 1595.

Auner György 1605.

Auner István 1597.

Auner Mihály 1595.

Bausznerth Mihály 1605.

Binesch (Bines, Binnesz, Bunesch) Gergely. 1595.

Brölfft Pál 1595.

Bulkesch (Bulkheszer) Dániel. 1596.

Eckeherdt Endre 1603.

Ehrman Simon 1603.

Emrich Simon 1605.

Erosem (Ehroszem, Erosam) Péter 1595.

Fleischer Mihály 1600.

Flescher Boldizsár 1595.

Flischer Endre 1605.

Girtler János 1601.

Goldschmit Boldizsár 1599.

Gro (Gnor?) Imre 1602.

Henenk (Henenkh, Heinenkh) Dániel. 1595.

Henssel János 1604.

Hermesteder (Hermansteder) György 1595.

Hultzmenger (Holtzmeinger) József 1596.

József mester 1595.

Kautz (Khausz) Simon 1596.

Kenescher (Kenetzer) Simon 1596.

Kerstien (Kerstgen, Kertzgen) Péter. 1595. 1597.

Khlauszenburger Imre 1600.

Khrounerer István 1602.

Kirtscher (Kiertz, Kirdtzer) János 1597. 1599.

Kirtscher (Kirtschezer, Kirtzer, Kirdtzer) Pál. 1595.

Klausenburger Márton 1602.
 Konhg Endre 1599.
 Laitzkh János 1601.
 Lenk Endre 1597.
 Letz (Leitz, Leitzen) Mór. 1597.
 Letze (Letz, Leitzen) Mihály. 1595.
 Lewe (Löiff, Löff, Löwen) Lukács. 1597.
 Lutsch (Lutz) Balázs 1595.
 Lutsch Márk 1597.
 Mesner (Meiszner, Miszner) Keresztély. 1595.
 Mor István 1595.
 Naiendorffer (Nayendorffer) György 1599.
 Ohlert Keresztély 1595.
 Preifling (Pröffler, Pröffleinkh, Pröffling, Proffling, Proffleing)
 1601.
 Raht Daniel 1598.
 Reiphaun (Rephaun) János 1601.
 Routtberger Simon 1600.
 Scheirner Keresztély 1600.
 Schnetzler (Schneittzler, Schneidler? Thonger) Antal 1597,
 1599.
 Seimen Márton 1596.
 Stin (Stum, Stumer) Tamás 1597.
 Sturm György 1595.
 Sumer (Somer) János 1595.
 Thonger = ? Schnetzler Antal.
 Weltzer (Welser) Mátyás 1597.
 Wigt (Wiethg, Wittchgen, Wutgen) Pál 1599.
 Wisz (auf der) Dániel 1579.

Hány műtárgy kerülhetett ki ezen egy százsz város 60 mesterének kezei közül, melyeknek nem egy darabja költ még ma is pazar ízlése, csinos művezetével műkiállításainkban feltűnést, anélkül, hogy mestere nevét ismernők! En.-szebeni ötvösök magánmunkáiról forrásaink mitsem tartalmaznak; hanem a mit nevezett években nyilvános czélokra készítették, azt a könyvek följegyzéseiben híven megőrizve találjuk.

Régi jó szokásuk volt a százszoknak, hogy ünnepélyes alkalomkor, egyes kiválóbb magas rangú egyéneket, kiknek

kegye érdekükben állott, honi aranyművesek készítményeivel tisztelték meg. Ilyesféle megtiszteltetés még e szomorú, nyomorúsággal teljes napokban sem hiányzott. Mikor 1597. april havában *Waida János* szebeni polgármester, *Huet Albert* királybíró s egyéb tanácsurak az országgyűlésre mentek, ilyen «*ehrun*g» képében magukkal vittek:

a fejedelemnek egy kupát («*kopp*») 9 márka 530 piset. súlyban; márkáját 14 frtba számítva, elszámoltak 135 fl. 8 den.*

	márka	pisetum	súlyban
a kancellárnak egy kupát	3	21	48 fl. 9 d.
Bocskaynak »	2	39	39 » 35 »
Kornisnak »	2	28	36 » 16 »
Sennyei Pongrácznak . . . »	2	11	31 » 19 »
Bornemisza Boldizsárnak » »	1	21	20 » 9 »
Benkner Márknak 2 kanalat s egy villát			5 » 75 »

Midőn a fejedelem a pápa legatusával ugyanazon évi okt. 23-án Szebenbe jött, egy 56 fl. 29 den. értékű arany kupát, a legatusnak egy 29 fl. 75 den. értékűt ajándékoztak. Különben nemcsak a szász világiak, hanem a papság is ily uton igyekezett a nagyok kegyeibe jutni. Báthory Zsigmond fejedelem 1601-ben, ez évben már másodszor 7 hat-hat fogatú kocsit követelt a szebeni káptalanon, s ennek módjában nem volt, hogy a kérést teljesítse, neki, *Csáky Miklósnak* s a fejedelmi titkárnak ezüst-műveket küldöttek, s ezzel a kedvező hatást nem is téveszték el.

1603. jan. kezdetén jöttek a császári biztosok Erdélybe. A szászok siettek, hogy kegyöket megnyerjék.

Mural . . egy kupát 4 márka 32 pisetum = 70 frt 12 den.
Burghausen » » 3 » 23 » = 52 » 13 »
Hoffkirchen » » 2 » 12 » = 33 » 71 »
 értékben kapott ajándékba.

* Márkáját 50 pisetummal számítva, ha a márka 14 frt, a pisetum 29 denárt ért, tehát némelyik tételt akarva vagy nem akarva is többet számítottak, így pl. a fejedelem kupáját 38 denárral, a Bocskayét, s Kornisét 4 denárral, a Bornemiszáét pedig épen 2 frttal számították többre.

Mikor Basta a rettegett császári vezér 1603. szeptember havában a hirhedt dévai országgyűlést hívta egybe s az egész országot rémülés fogta el: a százszok könnyű szívvel utaztak oda; a szebeni követek Bastának s a biztosoknak szép ötvösműveket vittek ajándékba és pedig a biztosoknak 7 márka s 5 pisetumnyi súlyban márkáját 16 frtba számítva = 103 frt 66 den.

Básta részére egy «koppelt» (fedeles kuppa) 2 márka 5 pis. súlyban, márkáját

15 frtba véve = 31 frt 50 den.
egyvet rudakkal 3 márka 36 piset. súlyban

a márkát 14 frtba véve = 52 frt 50 den.
A főhadbiztosnak egy kupát 1 márka 20

pisetum súlyban = 18 frt 80 den.

Krauseneck, ez az Erdélyben rendkívül befolyásos és mindenható császári biztos, 1604. egy kupát kapott ajándékba, azonképen mint ugyanazon évben *Huet* Albert, kit bizonyos ünnepélyes alkalommal egy 72 frt 67 den. érő ivó-készülékkel tiszteltek meg polgártársai.

A szebeni ötvösök — mint látjuk — mindenkor készletben bírtak egyes szebb darabokat, s hogy az ajándékok szebeni ötvösök műhelyéből kerültek, a számadási könyvek tételei bizonyítják, hol olvassuk:

Item am 10. Tag Juli (1604) haben mir aus Befelg des Herrn Bürgermeisters dem Blasio Goldschmiéd ein Trinkgeschirr bezahlt, das man von gemeiner Stadt dem H. Kenigsrichter zu einer Gaben geben ist worden 72 fl. d. 67

Item am 18. September haben mir dem H. Christano Ohlert ein paar Geschirr bezahlt auf Befehl des H. Bürgermeisters, welches dem H. Hanns Lenard gegeben worden ist umb fl. 52

Item am 1. Tag October haben mir dem Thong Goldschmied ein Geschirr bezahlt pro fl. 39 d. 36

Item am 4. Tag Oct. haben mir dem Jörggh Augustin, Goldschmied und Johannes Rephaun geben aus Befehl des H. Bürgermeisters für einen Kop, den man dem Herr Commissario Krauseneck verehret hat geben fl. 54

Ez utóbbi tételből nyilván kiderül, hogy néha egyes darabnak a készítésére több mester is egyesült.

Az erdélyi százszok ipari tevékenysége, a dúló háború kizárván őket a vásároktól, megapáasztván a keresetet, bár békés útjáról eltereltetett, mindamellett is utat tört magának a háborúval járó ipari téren, kenyeret adott a munkásnak, sőt az ötvösség még virágzott is. Bizonyára, annyi száz meg száz fölgyújtott békés polgári lakhely lángjának visszfényében kiáltó igazságotád e tünet a régi német közmondásnak: hogy a kézművességnek arany talapja van.

Fabricius Károly.

Két czímeres pecsét 1412-ből.

Két pecsétet van szerencsém e lapok tisztelt olvasóinak bemutatni, melyek a tulajdonosok *nevével* és *czímerével* vannak ellátva. A családok, melyek e czímereket hordozták, már kihaltak, de azért e pecsétek semmit sem vesztenek érdekességükből, mert eddigelő mindkét czímer teljesen ismeretlen volt.

E pecsétek Keczer Miklós úr családi levelei közt egy ugyanazon okiraton — valami fizetési bizonyítványon* — szerepelnek s az első zöld, a második sárga (vagyis festetlen) viaszpecsétbe van nyomva, s habár kissé töredezetek is, a czímerek teljesen kivehetők s a nevek is az okirat segélyével könnyen kiegészíthetők.

Az első pecsét teljesen köralakú s átmérője $2 \frac{c}{m} + 3 \frac{m}{m}$; köriratából ennyi látszik *q. io . . . h. . . zis* — *bika*. Az okiratból pedig kiolvashatjuk, hogy egyik kiállítója Johannes Bika de Theremhegh vicepalatinus. A teremhegyi Bika-családról általában véve keveset tudunk. A legrégibb kiről eddig emlékezet volt, *Bika Miklós*, ki 1493-ban Krakkóban tanult.** Azután jó *János*, 1507-ben kelt okirat szerint kir. táblai ülnök — fia *Imre*, 1531-ben Perényi Péter

* Az okirat keltezése: datum in Sarus in festo beati Jacobi apostoli anno domini M^o CCCC^o duodecimo (azaz 1412. július 25-én).

** Lásd: Nagy Iván. Magyarország családai II. kötet.

követe Szolimán császárhoz. Ez Imrének fia *András*, ki 1556-ban Varannónál s 1559-ben Szerencsnél csatázott, amott Perényi Gábor, itt pedig Bebek György vezérlete alatt. Mikor a csata hevében Bebeket oltalmazná, mind jobb fülén, mind fején terhes sebet kapott. Azután elment túl a Dunán, Zrínyi Miklós seregébe állott s ott Szigetvártt Zrínyi Miklós nagy bánatára még a nagy csata előtt harezolva esett el. Mi tehát most a családot egy új taggal szaporítjuk s virágzását csaknem egy századdal hátrább visszük, midőn a jelen okirattól megállapítjuk, hogy teremhegyi Bika János 1412-ben alnádor volt. A család czímere e pecsét szerint: kerekalju paisban balra néző ezüst (?) — *bika*. Tehát *beszélő* címer, a mint szokták nevezni az oly címereket, a hol a címer tárgya a család nevének megfelelő.

A második pecsét is köralakú, átmérője $2 \frac{1}{m} + 5 \frac{m}{m}$ s körirata is olvasható: *S. Ladislay Oros de cheb*. Ha e csebi Orosz László, ki mint az okirattól látszik Abauj- és Sáros-vármegyében birtokos, nem az Ung-vármegyében otthonos csicseri Orosz-családból való, akkor eddigelő teljesen ismeretlen volt s ki is halt e család, melynek címere: kerek pais (valószínűleg) kék mezejében (? Szerk.), — nyíllal átlőtt ökör (v. bölény) fő (francziásan: *rencontre*) orrában érczkarika, az ehez csatolt kötelet a jobboldalról a keretbe eső kéz tartja.

Mindkét pecsétnek, de különösen ez utóbbinak metszése igen szép. A minuskula betűkkel irt nevek, a betűk közt előforduló czifrázatok a tulajdonos és művész jó ízlésére mutatnak.

Deák Farkas.

Régészeti irodalom.

Dürer Albert (Albrecht) családi nevérol s családjának származási helyéről, írta *Haan Lajos*, b.-csabai lelkész, m. tudom. akadémiai s dorpáti tudós társasági tag. B.-Csaba, kiadja Dobay János 1878. (8-rét 55 l. egy térképpel.)

Hogy Dürernek, a régi német festészek elsejének apja magyar születésű volt, ezt Dürer maga mondja: «Albrecht

Dürer der Aeltere ist aus seinem Geschlechte geboren im *Königreich Hungarn*, nicht fern von einem Staedtlein *Dula* (*Gyula*), acht Meil Wegs weit unter *Wardein* (*N.-Várad*) aus einem Dörflein zunächst dabei gelegen mit Namen *Eytas* (*Ajtós*) und sein Geschlecht hat sich genaehrt durck Ochsen und Pferde». *

Itt tehát semmi kétség s ezt Thausing is, ki Dürerről kitünő könyvet irt, ** elismeri a «Wiener Abendpost»-ban 1878-ik októb. 14-kén irt cikkében, melyben Haan Lajosnak iratát bírálja és nézeteit helyeseknek mondja.

Nálunk régenten a Dürer nevet a német «dürr»-től levonván, mesterünket Száraz nevű magyar családtól akarták származtatni; azonban, ennek ellenmondott a művésznak nyitott *ajtót* (kapút) mutató czímere és azon körülmény, hogy még apja nevét Thüernernek írta, sőt fia is oly pecsétet használt, melyen az ajtó fölött A T betűk azaz Albrecht Thüerer kezdőbetűi jelentek meg. A németnek a D és T, B és P betűket gyakran felcserélő rossz szokása szerint, azután Thüerből lett Dürer.

Haan érdeme kettős: kimutatta a Gyula melletti *ajtósi* pusztát, és az azon előforduló romokat, melyek igen valószínűleg egy hajdan itt fekvő falutemplomnak maradványai, tehát itt állott a XV-ik században *Ajtós* helység, melyről a család kapta az *ajtósi* nevet.

Haannak második érdeme, azon hét okmányok felfedezése és közlése, melyek az *Ajtósok* létezését a XVI-dik században minden kétségen kívül helyezik.

Haan, továbbá, közli az *Ajtósok* beszélő czímerét, de nem említi meg, honnan vette, vajjon e czímer az idézett okmányokon fordul-e elő, vagy pedig csak a Campe, Schober vagy Rotberg által leírt czímer? A nyitott ajtót, hanem az e fölötti szárnyas sisak és négerfő nélkül látjuk

* L. Quellenschriften für Kunstgeschichte &c. III. Dürers Briefe, Tagebücher und Reime von Moriz Thausing. Wien, 1872 S. 69.

** Dürer, Geschichte seines Lebens und seiner Kunst v. M. Thausing. Leipzig 1876.

Miksa császár diadalkapujának egyik lapján, melyet Dürer, az azon előforduló évszám szerint 1515-ben rajzolt, és látjuk Dürer azon arczképén, melyen az 1527-dik évszám van följegyezve, de hogy már apja is élt ezen czímerrel, a fia által festett s a florenczi «Uffizi»-kben őrzött arczképéről, világos, melynek hátán, Thausing szerint, az 1490-ki év följegyeze van «Haan beschreibt und bildet das Wappen derer von Ajtós ab (Seite 35); es ist offenbar dasselbe, welches nicht blos Dürer, sondern bereits sein Vater geführt hat. Letztere Thatsache ergibt sich daraus, dass Dürer dieses Wappen bereits im Jahre 1490 auf die Rückseite des Bildnisses seines Vaters in den Uffizien in Florenz gemalt hat.»

E czímer, nemesi sisakjával, világosan tanúsítja az Ajtósok nemességét; azonban ez Dürer mesterművei mellett nem bír fontossággal, kivált ha megfontoljuk Miksa császárnak bölcshonlatát, ki Titiannak leestett ecsetjét fölemelvén, az e tettén csodálkozását kifejező udvaroncznak felelte, hogy nemest és grófot akárhányat csinálhat (sic), hanem egyetlen Titiant sem. Ezzel tökéletesen megegyezik, ha Sandrart megjegyzi, hogy Dürer I. Miksa császártól nyert nemességet és egy arczképéről tesz említést, mely alatt ezen vers állott:

Contulit huic Caesar insignia nobilitatis,
Tantus honos artis tantaque fama fuit.

Ezt tehát Miksa annál könnyebben tehetette, mert a már magyarországi nemest csak német nemessé kellett tennie.

Azonban azon czímer, melyet mint Dürernek ez alkalommal adottat emlitenek, t. i. a három kis pais nagyobb paisban, nem tekinthető családi vagy egyéni czímernek, mert ez a német művészeket általán illeti; ilyet találunk nálunk is: a kassai aranymívesek 1476-ik évi pecsétjén,* sőt még a XIV-ik századból valót egy velméri falképén,

* L. az «Archaeol. Közlemények XII. kötet 95. l. Myskovszky Victor czikkét «A felső-magyarországi mnzeumban levő czéhpecsétéről».

melyen a festész Aquila ily nagyobb paisban foglalt három kis pais fölött imádkozva térdel. *

Dürer magyar nemességének kérdése csak annyiban érdekes, mennyiben abból kiviláglik, hogy nemeseink a foglalatосkodást a művészettel, már a XV. században sem tartották rangjuk alattinak; mert már Dürernek nagyatyja Gyulán az aranyművességet, mely korában a művészetekhez tartozott, megtanulta. «Aber meines Vaters Vater ist genannt gewesen Antoni Dürer, ist knabenweis in das obgedachte Staedtlein (Gyula) kummen zu einem Goldschmidt und hat das Handwerk bei ihm gelernt.» Itt ugyan kézművességnek mondja Dürer az aranyművességet, de annak mondták korában a magasabb festészetet is. Másrészt érdekes tudni, hogy oly korán kisebb városainkban, minő Gyula volt, is megélhetett aranyműves, mi tagadhatlanul nevezetes culturalis tény.

Végre megjegyzendő, hogy Haan nem helyesen akarja kiigazítani Dürer ama följegyzését, melyben apjáról mondja: «Albrecht Dürer der Aeltere ist aus *seinem* Geschlecht geboren», midőn «seinem» helyett «feinem» olvas, vagyis a «finom» szóból az írónak nemességére von következtetést, mire nézve Thausing helyesen megjegyzi, hogy ezen igazítás helytelen, mert a «finom» szó a németben soha sem jelent nemest, és mert maga a «geboren» és «Geschlecht» szó is nemesi vagy patriciusi rangra vonatkozik.

Mióta Dürer naplóját megírta, csak megátalkodott germanomanok tagadhatták meg apjának magyarországi származását; de azért Dürert magát magyarnak mondani ehez igen hasonló chauvinismus volna. Ő Nürnbergben született német anyától és németesített apától, Nürnbergben nevelkedett, nürnbergi mesternek Wolgemuth Mihály iskolájában,

* Lásd a «Magyarországi régészeti emlékek (Monumenta Hungariae archaeologica)» III. kötete I. részének II. tábláját, melyet Rómer Flóris «Régi falképek Magyarországon» című cikkéhez idősb Storno Ferencz rajzolt.

s így tetőtől talpig német szellemű nagy mesterré fejlődött, ki születési városának festészeti iskoláját a virágzás legmagasabb pontjára emelte, melyről ez későbbben csak leszállhatott.

Henszlmann.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalék. Bocskay-aranyok. A muzeumi kéziratgyűjteményben Bocskay István erdélyi fejedelem két 1605-iki levelét találtam, melyek az erdélyi aranyok veretésének történetéhez érdekes adatokat tartalmaznak. Az egyik Korponán 1605. december 13-án kelt és Beleváry N.-hez, a Sz.-Kereszti uradalom provisorához van címezve. Ebben Bocskay ezt írja: «Az mint ittis eleibe attuk wala kegyelmednek, kegyelmed legien szorgalmatos az penzwerő formanak kichináltatasaba, de az esztendő szaamot ne Ezer hat szaaz Eötre, hanem Ezer hat szaaz hat esztendőre . 1606 . illien keppen meczettesse ki kegyelmed, mert ebből az esztendőből maid ki kelünk, mennel hamarban lehet wégeztesd el wele Attiamfia.» — A másik levél Kassán 1605. december 29-én kelt, és Beleváry Jánoshoz a körmöczy kamara gondnokához van intézve. Ennek a fejedelem a következőt írta: «Az mint kegielmeddel magunk is zollottunk volt, hogy az aranny vereo zerzamot kegielmed el kezitettne reménlynk hogy kegielmed meghis chelekedte. Azert kegielmed azon zerzammal veressen mingiarast zaz Aranyat, es hozza magha ala, mas Aranyakat adunk itt kegielmednek erette, az aranny vereo vasatis el hozza kegielmed, mert ez vtan teobbetis akarunk veretny.»

Boynychich I.

Az erdélyi posztófestés és posztógyártás történetéhez a XVII-dik században. Az alább következő memoriale a bécsi udvari kamara levéltárában őrzött Apafi-féle hagyatéki irományok között őriztetik. Szerzője nincs aláírva: egyszerű két levél, semmi összefüggésben a többi írással. Az írás jellege azonban ismerősnek tűnt fel előttem, s egybevetvén azt a kincstári Levéltárban őrzött Bornemisza Anna-féle gazdasági Naplóval, kitűnt, hogy ez irat *Kis* István örmény posztókereskedőnek, s az Apafi-udvar első szállítójának a műve. Az időpontot körülbelől 1680—1687 közé tehetjük: 1680 előtt azért nem írta Kis uram, mert akkor Papp Ferencz volt a szállító: ez az írás pedig nyilván az udvar számára íratott; 1687-ben pedig Kis István meghalt.

Két szempontból érdekes a közlendő jegyzék. *Először*: a festés módját adja elő, egyúttal a festő-szereket is felsorolván, s *másodszor* a posztó-gyártásra szükséges eszközökről értekezik. De íme a jegyzék a maga terjedelmében.

Memoriale posztó csinálásról:

1. Az én posztócsinálóim egy mása gyapjából három vég posztót csinálnak, mivel az brassai posztónál szélesebb egy fertályát, két vég posztóhoz egy font kék festéket adatok, az kit *Indiknek* (*indigo?*) hínak, mentül keményebb az festék, annál szebben festődik.

2. Brassóban negyedfél véget szőnek egy mása gyapjából, mivel ott keskenyebb az posztó, festékivel ott miformán élnek, nem tudom.

3. Az kit nálam veressel festenek, Kőhalomszékben terem olyan veres festékgyűker, azt megtörik, s úgy árulják, egy vég posztóhoz hat ejtelt vesznek, ki ejtelit sokszor megvétettem húsz pénzen; de én már az magam kertében ültettem afféle gyűkeret s azzal festetek.

4. Az világos színű zöldet úgy festik; először igen világos kéken, mint amaz szép világos kék, remek színű, vagy égszínű, olyanformára festi meg, aztán egyféle fűvet zotymának hínak, oda be mindenütt terem a réteken abban mártja meg, úgy lészen igen szép világos zöld.

5. Mikor pedig setét zöldet akarnak festeni, igen kéken festi meg a posztót, s úgy mártja meg, annak zotymaszerű fünek az levében s úgy leszen setét zöld.

6. Mikor hajszínt akar festeni, először megfesti kéken, azután veres festékben mártja és úgy lészen a hajszín.

7. Mikor szürkét fest a gyapjat előszer megfesti feketén galicz kővel s gallessel s azután mikor füsüli, fehér gyapjával megelegyíti annyira az micsoda szürkén akarja az posztót, annyi fejer gyapjút elegyít közzé az füsüléskor.

8. Ezekhez egyikhez is sirt nem adnak, hanem mikor szederjest fest ahoz festék is sok kell, ser is sok.

9. Mikor sárgát fest azt az zotyma nevű fűvet főzi meg, s tim-sót vet bele, az fejer posztót belé mártja igen szép sárgaszín lészen, néha pedig annábis az gyapjat festi meg.

10. De az kit veresen sárgán akar festeni gyakrabban megszövi a posztót fejéren azután festi meg.

Posztó csináló eszközök ezek kívántotnak :

1. Jó, széles isztováta, az melyen ketten szőnek.
2. Gyapjú füsüllü füstű, az kit Brassóban a boltakban szoktak árulni; bokrát nyoleczvan pénzen adgyák, az két bokor kívántotik; az egyiken (az, mint ők híják) szaggatnak, az másikon füstülnek.
3. Fonókereken kívántotnak, annyi az mennyi lesznek az fonó inasok, az fonókerekéhez mindenikhez egy-egy vasorsó, egy-egy vastag húr, az kin fonni szoktak, az fonó inasak mindennap egy-egy fontot igen szép vékonyan fonnak.
4. Egy vető az kin az posztó fonalat megvetik, az olyan rovaczkos fa, a mint az kin egyéb vásznót vetnek.
5. Egy hosszú fa, az kiben ritkán háram fertálnyi hosszú vasaeszkák állanak ki, az kiben bele tészik az fonalat, mikor az posztónak valót veti azt az fonalat, akit kereken azelőtt vasorsóban fontak, mivel az vasorsórúl csak lehúzák, hogy meg ne omoljan, nem felesőlik, hanem csak jó szárassan fonják rája, akar az mikor fonják.
6. Egy csöllő is kell ahoz, apró csak az kire csőlni szoktak, ahoz az mikor szőnek. Ugyanahoz egy vetéllő.
7. Egy akkara széles borda, az micsoda szélesen az ember akarja az posztót hagyatni, én nálam az posztó csináló bordák három singnyi szélessek, annak az bordáját ugyanott Székelyföldön Miklósvárszékből Köpecz nevű faluban megtudgyák csinálni.
8. Ahoz ugyanolyan széles nyuszt (nyüst) kívántatik, annak az czérnáját, az kit szőrnak hiák, vagy pedig ispárgának az kötélvetőnk szoktak csinálni jóféle kenderből, mint az kívül hálót kötnek egy kicsided vékonyabb annál ugyanahoz az nyuszt czérnához olyan apró vaskarikácska kell, mint egy pénz; cigány, vagy pán-czélesináló csinálja, mindenik nyusztnek a közepén végig kötik azakat az apró vaskarikákat, akár az mikor a nyusztat kötik.
9. A posztónak vallott ötvenöt sing hosszan vetik, néha hatvanra is, addig ványalja, míg csak haramincz sin lészen, de az nem avik semmit is.
10. Azután posztó száraztó rámát csinálnak, az kire apró szegekkel felszegezük az posztót, mikor az ványalóból kiveszik s úgy szárod meg az rámán.
11. Azután, hogy megszárod nagy posztónyíró ollók vadnak, az kikkel megnyírjuk, azután öszvetőrik s sajtója vagyon, s az alá

teszik s keményen megszorítja s ott tartja enéhány napig alatta, azután öszveköttözi spárgával, s úgy lesz jó.

12. Egy pengettő is kell, az kin az gyapjat megszaggatják, vagy pengetik, az penig egy hosszú fabúl s egy vastag húrbúl áll.

13. Egy nagy famedenceze, az kiben az festéket megörlik, ahoz egy hosszú fa bot, az kivel örlik az festéket, olyan mint az, kivel mustárt szoktanak örleni.

14. Egy nagy üst, kiben az festéket gyapjával együtt megfőzik.

15. Az gyapjat, mikor megveszik, igen szépen megmossák, s megszárosztják, vadnak osztán olyan nagy kétfülű kosarak, az kikben mosva s szárosztva felszedik az földről.

(Eredetie a bécsi cs. kir. udvari kamara levéltárában az Apaffiának között.)

Közli: Dr. Thallóczy Lajos.

A Dobó-család kincsei. Az alább közlendő s régészeti szempontból is érdekes összeírás keletkezésére vonatkozólag a következőket jegyzem meg. Dobó Ferencz bars-vármegyei főispán 1602. évben meghalt. Hátrahagyott végrendeletében a királyt legfőbb gondnokul kéri fel. Főörökösévé Balassa Jánost, Balassa Bálintnak s Dobó Krisztinának fiát teszi; de ez még 1602. év nyarán meghalt Boroszlóban, hová tanulmányai végett ment. Utánna, a végrendelet értelmében Perényi Zsófia következett mint főörökös. Ekkor a hagyaték összeírására a király három biztost küld ki, kik eljárásukról 1603. január 29-én tesznek jelentést, a melyben az elhunyt Dobó Ferencz után maradt drágaságok ekként vannak felsorolva:

«*Vasa argentea deaurata multa et varia sunt, patinae, orbes, cupae, pocula, paterae, cantari, pelves, amphorae sive infundibula et similia, uti forma ita pondere inter se variantia, inter quae insigne opus est pelvis ingens cum amphora sive infundibulo quondam Johannis regis, ut ex insignibus apparet, mediocris ponderis et artificii exquisiti. Exstat et Corvini regis amphora sine pelvi, minoris quidem ponderis sed exquisitioris artificii. Sunt et orbes rotundi scuticulorum instar, item fibulae non totos tres digitos latae, quibus veteri Hunnorum more magnatum iuvenes ornabantur. Item gladii et pugiones vetustatem quoque prae se ferentes. Reliqua vasa argentea vulgarioris sunt generis. . . . Est et aurearum rerum mediocris suppellex, torques complures, mumismata, monilia, annuli et his inclusae gemmae ac uniones.*» Végül megjegyzi a kiküldött kir. biztosok, hogy ezen tárgyakból nyolcz darabot a király számára választottak ki.

(Az országos levéltár kincstári osztályából Relationum Commiss. Reg. fasc. 4. Nro 4.) Közli: Dr. Vincze Gábor.

Belényesi Ötvös György, I. Apafi Mihály fejedelem aranyverőjének szegődsége. Apafi Mihály fejedelem háztartásában az ötvösök nagy szerepet játsztak. Ötvös néven, két műiparág munkásait nevezték: ötvös volt az ékszerkészítő, s így hitták a pénzverőket. — Münzer — is. Mindkét rendbéli ötvösnek a főnöke *Belényesi György* uram volt, kinek szegődségét nem lesz érdektelen bemutatni.

Egy gira arany czementelésétől kapott . . . den. 45

Egy gira ezüst tesztezésétől kapott . . . » 50

Egy arany példázásától kapott . . . » 3

Egy tallér példázásától kapott . . . » 4

Egyébféle munkától az munkának mivelta szerént megalkuvafizetünk. Mig az aranyverést elvégzi, vagy penig mikoron ezüstöt teszjtünk, akkoron és addig napjában leszen praebendája ez szerint:

Fejér czipó . . . nro 2

Asztali czipó . . . » 3

Köz czipó . . . » 9

Bor . . . iteze 3

Ser . . . » 3

Tehénhús . . . *fl.* 5

Tyúk . . . nro 2

Szalonna . . . *fl.* 1

Eczet . . . iteze $\frac{1}{2}$

Borsó, köles kása, árpa kása . . . ejtel $\frac{1}{2}$

Vaj egy hétre . . . iteze 1

Méz » » . . . » $\frac{1}{2}$

Gyertya . . . nro 5

Per diem abrak . . . mércze 1

Egy lovára széna. Egy hétre kap egy szekér fát.

Gy.-Fejérvár die 14 Martÿ 1675.

(Eredeti a bécsi udv. cs. kir. kamara ltárában.)

Adorján.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *Az országos régészeti és embertani társulat* második ülését február 25-én délután 5 órakor Pulszky F. elnöklete alatt és díszes nagyszámú közönség előtt tartotta meg. Első előadó a társulat titkára Dr. Hampel József volt. Bemutatja a mult esztendőben

Fehér-megye Polgárdi nevű községében talált római ezüst tripost. Előadásában leírja a tripos egyes alkatrészeit, a lelet körülményeit és végeredményül azon következtetésre jött, hogy jóllehet műipari tekintetben kiváló készítmény, de a római művészet hanyatlási korából, azaz Diocletian idejéből származik. Utána Pulszky Ferencz bemutatja az Eresiben Kuliffay Ede birtokában levő márvány Hercules-szobrot; constatálja az alsó Pannoniában dívott Hercules-cultust, mely valószínűleg egy kitűnő tiszteletben álló szoborhoz fűződött; s ennek több copiai fönnmaradtanak; ilyen a nemzeti muzeumban őrzött mehádiai Hercules is stb. Nemkülönbben bemutat egy Erdélyben a Zsil összefolyásánál talált bronzból készült római igen csinos Mars-mellképet. Pulszky Károly igen sikerült előadást tartott Myron görög szobrász műveiről. Előadja a Myron-féle művészet sajátos jellegét, és bemutatta azon szobrokat és rajzokat, a melyekben a híres Myron-féle szobrokat lehet fölismerni; különösen pedig két eddig ismeretlen emléket tárgyalt, melyek előbbreviszik a Myron-féle kérdést. Hampel J. titkár Krausz Jakab szivességéből bemutat egy újabb pilini bronzleletet, melynek ábráit a közönség között kiosztja. Ugyancsak tőle bemutat az elnök két népvándorlaskori érdekes fibulát. Pulszky Ferencz bemutatja Lipp Vilmos értekezését, melyben ez néhány a vas-megyei régiségtárban őrzött kelta tárgyról értekezik. A nyilvános ülést bezárja Némethy Lajos értekezése a budai Szent-Péter tiszteletére emelt, de most már elenyészett templomról. Folyó ügyekre kerülván a sor, titkár jelenti, hogy a társulatnak eddigelé összesen 262 tagja van, köztök 52 alapító. A folyó ügyek közül, mint legérdekesebbeket kiemeljük, hogy Mokry Sámuel Gerendáson egy XI. századbeli magyar sírra akadtt, melynek további ásátását a társulat elhatározta. Marossy János tatai gyógyszerész Tata közeléből egy érdekes bronzleletről értesít és Ó-Szőny vidékéről összegyűjtött római régiségeket küld be.

Ezzel az érdekes ülés 8 órakor véget ért.

— A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya f. évi január hóban a következő darabokkal szaporodott. A tolkai (Biharm.) ezüst leletből, mely Forz Tódor földjén jött napfényre, Lipót 1682. magyar aranya (Mon. eu or 108.), ugyanennek 7 db. különféle XV-öse; 4 db. tallér, Erizzo Ferencz velencei doge aranya 1678-ból (Mon. eu or 280.), továbbá 2 lengyel ezüst XVIII-as (János Kázmértól) és Hildesheim város VI-sa 1667-ből szereztettek meg. Hermann Ottó

egy velencei 1849-iki centesímét, *Muzslay Imre* II. Mátyás 1616-ki nagybányai veretű ezüst denárját ajándékozták. Vétel után szereztek: III. Endre ezüstérme (Rupp, Spec. XII. conf. Weszerle Tab. XIX. fig. 28.) lelhelye Tököl (Pestm.), továbbá V. István királyunk 4 db. igen ritka styriai ezüstérme, melyeket Érdy ismertett az Akad. Ért. 1858. köt. 208. lapján; ugyanezen királytól egy 5-ik szintén ritka érem (Rupp, XVII. spec. VIII. táb. 222. sz.), I. Ulászló ritka rézérme (Rupp, VI. spec.) és egy egészen új species vegyes ércből verve; Zsigmond ezüst obulusa, szintén új species, I. Uros István szerb királytól és Dusantól 10—10 db. ezüstérem és egy ezüst emlékérem (Miksa Emmanuel és Mária Antonia egybekelése alkalmából) 1686-ból. Szabó István 1 db. ezüst, 1 bronz és 2 db. rézérmet, ajándékozott. *A bajnai* (Nyitram.) ezüstéremleletről összesen 50 db. különféle magyar, lengyel, osztrák, cseh stb. XVI. századbéli érmet tartott meg az osztály. *Beleznay István* rk. lelkész Velenczéről (Fejérmegye) 2 db. II. Constantius-féle bronz és egy szlavoniai ezüstérmet ajándékozott, melyek a múlt évben napfényre jött római fogadalmi oltár közelében találtattak. A magy. kir. pénzügyminiszteriumtól a selmeczbányai II. József nevű altárna megnyitása emlékére vert aranyérem egy példánya (6 $\frac{1}{2}$ \ddagger súlyú) érkezett ajándékképen: AV. FERENCZ JÓZSEF I · K · A · CS · ÉS M · H · S · D · O · AP · KIR. borostyánkőszorosú feje jobbra, alatta K · B · Rex. II. JÓZSEF NEVŰ ALTÁRNA SELMECZBÁNYÁN, a mezőben 1782/1788., mely az altárna megkezdése és bevégezése évét jelenti; átmérője 0·029 m., vastagsága 0·002. — *Simonyi Lajos* báró 3 db. római consularis ezüstérmet, Junia (Coh. Tab. XXIII. 1.), Carvilia (Coh. Tab. XI. 3.) és Furia (Coh. Tab. XIX. 3.) családoktól ajándékozott, melyek *Bélzerésden* (Aradm.) egy agyagböggrében találtattak. *Ilijević Lukács* Zsepajáról (Pancsova mellett) egy bronz kegyérmet, *Weifert Hugo* pedig Pancsován talált római sírból különféle gyöngyöket ajándékoztak, mindketten *Schwerer János* közvetítésével. Az országos levéltár 4 db. régi pecsétnyomót tett át a régiségtárba, köztök Selmeczbánya XVI. századbéli ezüst pecsétnyomó lapját e felirattal: SIGILLVM: CIVITATIS: SCHEMNICIENSIS: MAIVS: — *Bársony János* ügyvéd Miskolcra egy háromágú vasszigonyt, mely a diósgyőri vár romjai között találtatott, *Krancsevics Péter* Pancsováról egy görbe török kardot, végül — amit fontosságánál fogva első helyen kellett volna említenünk — *Ráth György* kir. táblai

tanácselnök azon felette érdekes katonai bronz elbocsájtási táblát aján-dékozta, melyet e lapok múlt évi füzetében (9—14.) Dr. Hampel J. ismertetett. A szerzemények záradékát egy díszes, négy emberfőben végződő lábon álló ezüst fedeles kancsó képezi, oldalán négy mythologiai jelenettel (Amor és Venus, Apolló és Klymene, Hercules és Lycas, Semele); füleül egy mezítelen Nympha szolgál, fenekén pedig szép melusina van kiverve a kigyóval. Félgömb idomú tetején egy vitéz áll, jobbában lándzsát tartva, baljával pajzsra támaszkodva, Melyen C · P | 1651 olvasható. A kancsó magassága 0·25 m., fenekének átmérője 0·12 m., súlya 833 gramm.

Az osztály a római terem berendezési munkálatai miatt e hóban a nagy közönség előtt zárva volt. Czobor B.

— *Muzeumi évkönyv.* A m. n. muzeum tíz évi működéséről terjedelmes és kimerítő jelentés készül, melyben azon főbb mozzanatok fognak kiemeltetni s statistikai adatokkal illusztráltatni, a melyek ezen nemzeti intézetünket oly virágzóvá tették. Ezen kiadvány nyitja meg a muzeumi évkönyvek sorát, melyek ezentúl minden év végén megjelenendők lévén, az áldozatkész nemzetnek az intézet évi működéseiről rendszeren számot fognak adni.

— *A római terem felszerelése a m. n. muzeumban gyorsan halad.* Az asztalos, üveges és mázoló munkák már bevégeztettek. Még a terem kifestése van hátra; ennek befejeztével rögtön a tárgyak felállításához fognak. Az eddigi gyors eljárás után ítélve, a terem néhány hét alatt teljesen elkészülhetvén, a *régiség-gyűjtemény*, reményhetőleg már május hó elején a közönségnek újra megnyílik.

— *A m. n. muzeum gipszöntvény-gyűjteménye* egy érdekes példánnyal gyarapodott. Az intézet igazgatósága a bécsi cs. k. *Antiken-Cabinet*-ből a híres haldokló amazon szobor másolatát meghozatta.

— *A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat* jan. 29-ki ülésén *Miletz János Szörény-vármegye* történelmi és régészeti emlékeiről értekezett. Értekezése a társulati értesítőben fog megjelenni. Az ujabban befolyt adományok közül felemlítendő Pécs József mérnök ajándéka, mely a bács-vármegyei *Pusztá-Pékla* határában talált leleteket foglalja magában.

— *Ó-Buda körül lévő római épületmaradványok ügye.* Ez év kezdetén méltó megbotránkozást keltett tudományos, s nevezetesen régészkörökben az a hír, hogy az Ó-Buda körül még fennálló vízvezetéki pilléreket egyes parcellatulajdonosok rövid úton, nem törődve se tudmánnyal, se fővárossal, le-lerombolgatják. *Thaly*

Kálmán országos képviselő, s a régészeti társulatnak buzgó vál. tagja — amint a hír megbizonyosodott — azonnal kérdést intézett a vallás és közokt. miniszterhez, vajjon bír-e tudomással e vandalizmusról, s ha bír, tett-e, vagy ha nem, szándékozik-e intézkedéseket tenni? *Tréfort* Ágost miniszter febr. hó 8-án adott válaszában felelt az interpellációra. Kijelenté, hogy az ügyet az orsz. műemlékbizottsággal azonnal közölte, mely *Zsigmondy* és *Hampel* urakat küldte ki a helyszínére, kik — miután már már előzetesen fölkérte a várost a rombolás beállítására — constatálták, hogy az ügy valósággal úgy van, mint az interpelláló képviselő mondotta. Azonnal átirta a fővároshoz, hogy amennyiben a parcellák tulajdonosai egyességre hajlandók, bizonyos bér mellett biztosítsák e nevezetes pillérek fennmaradását: ha ennek nem volna sikere, támaszkodjanak a kisa-játítási törvényre, s ily értelemben intézkedjenek. Jelenti egyúttal, hogy — némi jogi difficultások kiegyenlítése után — nemsokára a műemlékek fenntartásáról szóló törvényjavaslatot a háznak be fogja mutatni. *Thaly* Kálmán szívesen tudomásul vette a választ, annyi-val inkább, mert szemben azzal a nagyszerű eredményeket létrehozott törekvéssel, melylyel az angolok Kis-Ázsiában, az olaszok Pompejiben, a németek Olympiában az ókor műmaradványait megmenteni igyekeznek, mi — pénzügyi calamitásaink miatt — nevezetes hazai műmaradványainkat: Aquincumot, Bregetiumot, Sabariát, Apulumot, Sarmisegethusát illetőleg legalább is megóvásukat tegyük lehetővé.

— *A Hunyadiak kastélya Temesvártt.* Temesvárott a Hunyadiak nagyszerű kastélyát 1851-ben katonai laktanyává s fegyvertárrá alakították át. Ezen célra használják is jelenleg. A történetileg is nevezetes *házi szentély* helyén a legközönségesb célra szolgáló helyek vannak. Néhány évvel ezelőtt a délmagyarországi illetékes körökben, Szentkláray Jenő derék tudósunk indítványt tett, hogy kéretnék meg ő Felsége, hogy az épületet, vagy legalább az épület főbb részét adja vissza a nemzet kegyeletének. Délmagyarországnak nincs oly középülete, melyben a vidék tudománytárai elhelyezhetők, tud. gyűlések, értekezletek stb. tarthatók volnának. Eddigelé hol a megyeházán, hol a város tanácstermében tartja a *délmagyarországi tört. és rég. társulat* is üléseit és felolvasásait; az ottani természettudományi társulat pedig a reáliskola szűk tanszobáiban kénytelen előadásait tartani. Mindkét társulatnak csinos gyűjteményei vannak. A régészeti gyűjtemény két szűk bérzobában, a természettudomá-

nyi és természetrajzi pedig az illető társulat titkárának magánlakásán van elhelyezve. Van Temesvárott a csanádi egyház-megyének nagyszerű könyvtára, levéltára, ott vannak a városi és pénzügyi levéltárak. Ezek elvonvák a tud. használattól. Lehetne őket az illető hivatalok felügyelete mellett egy középületben elhelyezni s a kutatók számára is hozzáférhetőkké tenni. Temesvárnak nincs közkönyvtári helyisége, holott erre már évekkal ezelőtt pénz- és könyvgyűjtések is történtek. A centenarium alkalmából egy muzeum létesítésére is történnék gyűjtések. Nem valószínű, hogy a muzeum ily módon létrejöjjön; de ha létre is jő, nem fog e czélnak teljesen megfelelni. Czélszerűnek találjuk ez eszmét megpendíteni most, midőn híre jár, hogy ő Felsegeik a visszacsatolás százados ünnepélye alkalmával szintén lerándulnak. A királyi kegy, mely kivált tudományos kérelemmel szemben sohasem tagadta meg szentesítését, erősen hiszszük most is megadja egy országrésznek tudományos központját.

— *Horvátországi régészeti hírek.* A horvát régészeti társulat e napokban küldte szét értesítőjének (*Vjestnik hrv. arkeologičkog društva*) első számát. Tartalma a következő: A szerkesztő előszava.

— Egy praehistoricus drágakő, Ljubić Simontól. — Biacs, utijegyzetek Ljubić Simontól. — A lepoglavai szentségtartó. Dr. Kršnjavi J.-tól. — Az érczek használata az emberiség őskorában, Dr. Pilartól. — III. Konstancius ezüstérme, Senoa Ágostontól. — Római föliratok, Ljubić Simontól. — A zágrábi muzeum római császári érmeinek ritkább példányai, Ljubićtól. Ezeken kívül a «régészeti hírek» nevű rovatban számos érdekes adatot találunk, így jelentéseket régészeti ásatásokról, könyvismertetéseket, a zágrábi muzeum újabb gyarapodásainak kimutatását, stb. Ez első számról ítélve, a «Vjestnik» igen jó szaklap lesz. Ára 4 forint, de a horvát régészeti társulat tagjai azt a 2 forintnyi tagdíj fejében kapják. Szerkesztője Ljubić Simon, a zágrábi muzeum nagyérdemű igazgatója.

— *ch — n.*

— *Főpapjaink tudományos áldozatkészségének újabb példája.* Pauer János püspök a Sz.-Fehérvári régészeti egyletnek legközelebb, sz. Istvántól kezdve a legújabb korig lemenő, összesen 2000 darabból álló éremgyűjteményt adományozott. A gyűjteményben 60 arany érem találtatik. Megjegyezzük, hogy az említett egyháznagy már hasonló gyűjteményt ajándékozott volt a sz.-fehérvári főgymnasium muzeumának és a budapesti Sz.-Ferencziek zárdájának.

— *Magyar pecsétek.* Az *Arch. Ért.* utóbbi két évfolyamában

megjelent sphragistika-heraldikai cikksorozatok, a külföld szakférfiainak élénk figyelmet fölébresztették. Hazánk, az említett tudomány terén a külföld előtt ekkoráig jóformán ismeretlen maradt. A királyi és egyházi pecséteken kívül alig ismertek ott másnemű középkori magyar pecsétet. A régi magyar nemzetségi, illetőleg családi, a városi, s czéhpecsétekről úgyszólván fogalmuk sem volt. Nem is csodálhattuk volna, ha ma-holnap azok létezését szomszédaink mitőlünk egészen kétségbe fogták volna vonni — hisz azok nálunk is csak ritkán s szórványosan közöltettek volt.

Az „*Arch. Értesítőnek*“ a középkori magyar pecsétek és czímerek szakadatlan közlése által sikerült hazánk ez emlékeiről a külföld előtt némi tanuságot tennie. Már is számos heraldikai tudakozódások intéztettek a külföldről, különösen Németországból e folyóirat szerkesztőségéhez. Legújabbán a Berlinben megjelenő hírneves „*Herold*“ részéről kéretett föl az „*Arch. Ért.*“ szerkesztősége, hogy az említett német pecsét-czímertani szakközlöny számára a múlt évben közlönyünkben megjelent 8 darab pecsét duczkát megküldeni sziveskednék. Az „*Arch. Értesítő*“ szerkesztősége teljes készséggel felelt meg a németországi szakközlöny felszólításának. A „*Herold*“ által kért s az általa közlendő pecsétek a következők: 1. *Benedek bán* 1221. év lovas pecsége. Közli Fraknoi Vilmos. (I. füz. 9. l.) 2. *Dózsa nádor* 1322. évi — és 3. *Lampert* országbíró 1313. évi pecségei. Közli Nagy Imre. (III. füz. 116—117. lap.) 4. *Budaváros* pecsége 1402-ből. Közli Thallóczy Lajos (VI. f. 211. l.) 5. *Thamás erdélyi vajda* 1321—1342. évi és 6. *Szentgyörgyi Ábrahám* 1302. évi pecségei. Közli Nagy Imre. 7. *II. Tvardko boszniai bán* 1357. évi lovas pecsége. Közli Boynychich Iván. (X. füz. 38. lap.) Ha a német szakférfiak továbbra is folytatandják a magyar sphragistikai s heraldikai emlékek iránt ez időszertint tanusított érdeklődésüket, meg fognak affelől, győződni hogy a középkori magyar czímerészet nem csak hogy virágzó művelésnek örvendett, de kiváló sajtárságokkal is bírt.

Sz.

— *Bubics Zsigmond* apátot, a m. n. muzeum metszetgyűjteményének jeles őrét ő Felsége a nagy-váradi l. sz. káptalanhoz kanonokká nevezte ki.

— *Lenhossék József* tanár, a pesti egyetem nagyérdemű rektora s az országos régészeti s embertani társulat 1-ső osztályának elnöke, az olaszországi *Società Italia di Antropologia e di Etnologia* társulat tiszteletbeli tagjává választatott.

Külföld.

— *A bécsi Sz.-István székes-egyházának restaurációja vége felé jár*, Schmidt, építészeti főtanácsos a császári város ezen kincsének megújítását programja értelmében keresztül vitte, mint ezt az 1877-ben és 1878-ban történt munkálkodásnak rövid áttekintete bizonyítja. Miután a magas déli torony már elébb kiigazított és a hajó osztályai díszes áttörött ormokkal lettek ellátva a tatározás az északi oldalra és nevezetesen a ki nem épített torony kiigazítására került. Itt kivált a támak és a két lépcsőház tömerdek javítást kívántak; ennek nagy részben már 1877-ben megfeleltek úgy, hogy már 1878-ban a faállványokat el lehetett távolítani; miután a torony terrace-at új kőablakkal befőttek, és a lépcsőházat tetemes fáradsággal kijavították. Sz. Borbála kápolnája új fénymázás téglával fődött tetőt nyert. 1877-ben kezdték tatározni a főhomlokzat átmenet styllü pogányoknak nevezett («Heidenthürme») két tornyát is. Kiderült, hogy azok sisakjai felső részökben, kezdve a karzaton, csakis faállványon nyugodtak és hogy e sisakok falvastagsága nem mért többet hat hüvelyknél; nem különben a karzat gyámköveit elmálló állapotban találták; miért is a sisakok felsőrészét egészen le kellett szedni; alsó részök sokkal jobb állapotban találtatván, itt a tatározás könnyebb volt. Szobrászati munkák tekintetében megjegyzendő, hogy mult évben az északi tornyot öt álló szoborral diszítették. Most a sor az egyház belsejére kerül.

— *A brandenburgi tartomány-gyűlés* Bergau nürnbergi tanárt az említett tartomány építészeti emlékeinek részletes felvételével s összeírásával megbízta; a mű gazdag illusztrációkkal fog kiadatni.

— *Régészeti szakjelentés Pannóniáról*. A Bécsben megjelenő: „*Archaeologisch-Epigraphische Mittheilungen*“ czimű folyóiratban Benndorf és Hirschfeld szerkesztők megkeresése folytán (II. évi folyam, II. füz.) Hampel Józseftől az alsó-pannóniai antik leletekről terjedelmes czikk jelent meg. E közleményben az aquincumi és az Aquincumtól délre eső alsó-pannóniai feliratok tárgyaltnak. Hampel közleményének folytatását a *felső-pannóniai* antik leletek képezendik. Különös figyelmet fordít a szerző az e szakba vágó hazai irodalmunknak valamint nyilvános és magány gyűjteményeinknek megismertetésére a külföldön.

— *Schliemann legújabbán* Layard közbenjárásával a török kormánytól a trójai síkságon találtató kupalakú dombok felásatására kapott engedélyt. Ezen dombokat a hagyomány a hajdani hősök sírjainak tartja.

Régészeti könyvtár.

1. *Történelmi és régészeti értesítő.* A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Az ig. — vál. megbízásából. Szerkeszti MILETZ JÁNOS titkár. Délm. tört. rég. társ. V. évfolyam. I. füzet. Temesvár, 1879. 1 — 64. l.
2. *Etruskische Forschungen.* Von W. DEECKE Dr., Conrector am kaiserlichen Lyceum zu Strassburg. Drittes Heft. Die Etruskischen Vornamen. Stuttgart. Verlag von Albert Heitz 1879. 8. r. Ára 16 mrk.
3. *Campanien, Topographie,* Geschichte und Leben der Umgebung Neapels im Alterthum von G. BELSCH. Berlin. Verlag von S. Calvary et Co. MDCCCLXXIX. 8. r. I. füz. (A munka 3 füzetből fog állni. Ára 7. mrk. egy atlaszszal.)
4. *Meerfahrt nach Tyrus zur Ausgrabung der Kathedrale mit Barbarossa's Grab.* Im Auftrage des Fürsten Reichskanzlers unternommen von Prof. Dr. SEPP. Leipzig 1879. Verlag von E. A. Seemann. 8. r. Ára 10 mrk. (Számos fametszettel.)
5. *Les Beaux-Arts et les Arts Décoratives* par M. M. de Beaumont, Th. Biais, Ed. Bonnaffé, Ernest Chesneau, Alfred Darcel, Henri Darcel, Duranty, Ch. Ephrussi, L. Falize Fils, Benjamin Fillon, P. Gasnault, Louis Gonse, Henri Havard, Henri Lavoix, Paul Lefort, Alfr. de Lostalot, Paul Mantz, Anatole de Montaiglon, Eugène Piot, A. R. de Liesville, O. Rayet, Arthur Rhone, Paul Sédille, Mario Vachon et Mme Germaine de Poligny. Sous la Direction de M. LOUIS GONSE, Rédacteur en chef de la *Gazette des Beaux-Arts*. Paris 1879. (II. köt. 1200 lap. 500 metszés. Tom. I. L'art Moderne. Tom. II. L'art Ancien. (Ára 35 mrk. E. A. Seemann lipcei könyvkereskedésében megrendelve.)

TARTALOM: Jelentés a Sz.-Erzsébet kassai templomában 1878-ban történt restaurationalis munkáról. *Steindáltól.* — Jelentés azon munkálatokról, melyek az 1878-ik évben Visegrádon hibásan u. n. Salamon-torony helyreállításánál és a felső váromokhoz vezető utakon végezettek. *Schuleck Frigyes-től.* — A csepelszigeti őskori temetők. *Csetneki Jelenik. Elektől.* — Vázlatok az erdélyi szászok ipari tevékenységéről az 1595—1605-iki hadi években, főtekin-tettel a nagy-szebeni műötvösségre. *Fabricius Károlytól.* — Két czímeres pecsét 1412-ből. *Deák Farkastól.* — Régészeti irodalom. Dr. *Henszlmann Imrétől.* — Tárcza: Érmészeti adalék. Bocskay-aranyok. *Boynychich Ivántól.* — Az erdélyi posztófestés és posztógyártás történetéhez a XVII-ik században. Közli: Dr. *Thallóczy Lajos.* — A Dobó-család kincsei. Közli: Dr. *Vincze Gábor.* — Belényesi Ötvös György, I. Apafi Mihály fejedelem aranyverőjének szegődsége. *Ador-jántól.* — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár. — Az országos régészeti és embertani társulat hirdetményei.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Tagválasztások. (Folytatás.) A társulat f. évi januárius 28-ikán tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokúl: gr. Nyáry Gyula Liptó-Szt.-Ivánban, Pauer János püspök Székesfehérvárt, Frivaldszky János Budapesten, Hőke Lajos Dunaföldvártt, Vigyázó Sándor Budapesten, Várady József Pátyon, dr. Lipp Vilmos Keszthelyen, Vlasics Nándor Ercsiben, Marossy János Tatán, Szmracsányi Pál Egerben, Károly János Tétényben, Bük László Tótiban, Tárkányi Béla Budapesten, Majláth Béla Liptó-Szt.-Miklóson, Barna Ferdinánd, Tipray Tivadar Budapesten, ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váralján, Könyöki József Pozsonyban, ifj. Gyalokay Lajos Nagyváradon, ajánlja a titkár; Kubinyi Kálmán Isztebnén, Abaffy Sándor Mokragyon, Lavotha Kornél Árva-Váralján, Schurina József Nagyfalván, Schurina Károly Thurdossin, Demian Elek Podjelen, Várzély János, Meskó Jenő, Pironcsák István Trsztenán, ifj. Csillaghy József Isztebnén, ajánlja ifj. Kubinyi Miklós; A «hallgatagsághoz» czimzett szabadkőműves páholy Pozsonyban, aj. Könyöki József; B. Bakonyi György Felső-Zsemberen, Rollmann Adolf N.-Kálnán, Pazár Károly, dr. Brach Ferencz Léván, Belesák Károly Aranyos-Maróthon, Gerhardtszky Oszkár Kis-Kéren, aj. Boleman Ede; Csépán Géza, Fűrigh Dénes Hatvanban, aj. Kolossváry László; Cserhalmi József Sátoralja-Ujhelyen aj. Gyalokay Ferencz; Löwy Sámuel Budapesten, aj. Zsigmond Vilmos; Szteszkal József Zsolnán, aj. Drahotuszký Ferencz; Krancsevics Péter Pancsován, aj. Schwerer János; Binger Ábrahám Nagyváradon, aj. dr. Berkovits Zsigmond; Muttnyánszky Ádám, Varga András Budapester, aj. Lomniczy Endre; Ferenczi Lajos, Tatár Béla Miskolczon aj. Butykay József; Kovács Ferencz Maros-Vásárhelytt aj. Margitay Gábor; Elek Salamon, Eördögh Gyula, Kovács Albert Csépán, aj. Fechtig Imre báró; Vizsolyi Ákos Budapesten, aj. dr. Forster Gyula; Réthy Lajos Budapesten, Báthly Ignác Hevesen, aj. Dobóczy Ignác; Bunyitay Vincze Bél-Fenyéren, Horváth Ákos Budapesten, Kandra Kabos Nyír-Lugoson, dr. Ortway Tivadar Pozsonyban, Varga Ferencz Gyorokon, aj. a titkár; Kámánházy Béla Budapesten, aj. Thallóczy Lajos, Németh Lajos, aj. Tipray Tivadar; Pozsonymegyei régészeti ogyelet, aj. dr. Ortway Tivadar, Saárossy-Kapeller Ferencz Budapesten aj. b. Nyáry Jenő.

A társulat f. é. februárius hó 25-én tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokúl: Conlegner Károly Néveren, Dudás Ödön Pacséron, Ebenhöch Ferencz Győrött, Fuchs Gusztáv, Findura Imre Budapesten, Gond Ignác Nyitrán, Huber Béla Valkón, Ivánfi Ede Temesvártt, dr. Kohn Sámuel Budapesten, dr. Öreg János Nagy-Kőrösön, Pálffy Sándor Aradon, dr. G. D. Deutsch Nagy-Szebenben, dr. Vajdovszky János Szepes-Olaszin, ajánlja a titkár; Kiss Kálmán, Deák József Nagy-

Körösön, ajánlja dr. Öreg János; Méry Etel, Villányi Szaniszló Győrött, ajánlja Ebenhöch Ferencz; Jeszenszky Alajos Nyitrán, aj. Gond Ignác; Beliczay Jónás Kecskeméten, aj. Nagy Gyula; Barabás Samu Bpsten, aj. Boynychich Iván; Halavács Gyula Budapesten, dr. Szentkláray Jenő Török-Becsén, Vég Adorján Nemes-Ocsán, aj. a titkár.

Alapító tagokul beléptek és megválasztattak: Bay Ilona úrhölgy Debreczenben, gr. Karácsonyi Guidó Budapesten, b. Mednyánszky Dénes Rakovícson, dr. Rónay Jácint Bácsben, dr. Samassa József érsek Egerben, aj. a titkár; Hadik-Barkóczy Ilona grófnő Pálócson, Lévy Henrik Budapesten, ajánlja az elnök; gr. Andrassy Aladár, gr. Andrassy Manó Budapesten, gr. Apponyi Antal Apponyban, gr. Apponyi Sándor Lengyel-Bonyhádon, gr. Batthyányi Károly Szalónakon, Császka György püspök Szepesváralján, gr. Desseffy Aurél, gr. Erdődy István Budapesten, gr. Erdődy Ferencz Galgócson, ifj. gr. Eszterházy Mór Pápán, gr. Festetics Dénes Szombathelyen, id. gr. Festetics Tassiló Keszthelyen, dr. Haynald Lajos érsek Kalocsán, b. Inkey Nándor, gr. Károlyi Gyula, gr. Károlyi Tibor, id. Itebei Kiss Miklós, b. Lipthay Béla, gr. Lónyay Menyhért, b. Mesznil Viktor Budapesten, hg. Montenuovo Alfréd Bácsben, ifj. gr. Nádasdy Ferencz Budapesten, gr. Pálffy Vilmos Szombathelyt, Peitler Antal püspök Váczott, dr. Schlauch Lőrincz püspök Szatmárt, dr. Schuster Konstantin püspök Kassán, gr. Széchényi Béla Nagy-Czenken, Szitányi Bernát, b. Wodianer Albert, dr. gr. Zichy Ágost, gr. Zichy N. János Budapesten, gr. Zichy Edmund Bácsben: ajánlja gr. Erdődy Sándor.

Ezen folyóiratot tagtársaink a megjelenése utáni hónap első felében fogják kézhez venni. A jelenlegi 2. szám márczius első napjaiban fog postára adatni.

Kedvezmény. Knoll Károly akad. könyvkereskedő folyó évi deczem. hó végéig az «Arch. Értesítő» korábbi II—XII. évfolyamait — ha az összes 11 kötet egyszerre megrendeltetik — 33 frt. helyett 20 forintot adja társulatunk tagjainak. Az első (1869.) évfolyam elfogyott.

Társulati ülések sorrendje. A f. 1879-ik évben a következő keddi napokon lesz nyilv. ülés: márczius 18-kán, április 29-kén, május 27-kén, június 27-kén, szeptember 30-kán, október 28-kán, november 25-kén, december 30-kán.

Kérelem. Kérjük vidéki tagtársainkat, sziveskedjenek minden előforduló leletről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt értesíteni.

Díszokmányok. Fölkérjük társulatunk azon tagjait, kik díszokmányt kívánnak, hogy ebbeli óhajukat a társ. titkársággal levelező lapon tudassák.

Budapest, 1879. február 26-kán

A társ. titkár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 6. SZ.

3. SZÁM.
MÁRCZIUS.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 ívnyi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiai bérépület).

Jelentés a bártfai templom állapotáról.

A m. kir. vallás és közoktatási miniszter ur Ő excellenciája f. é. június hó 5-én 11.110. sz. alatt kelt magas rendelete által Dr. Forster Gyula, miniszteri titkár úr, mint kormánybiztos és tisztelettel alúlírott mint szakértő azon megbízást nyerték, hogy ők a f. é. április hó 22-én tűzvész által megsérült bártfai sz. Egyed plébánia-templom állapotáról, annak helyreállításához rendelkezésre álló segédforrásokról, a helyszínen tett vizsgálatok alapján jelentést tegyenek és a netaláni restauráció költségeit kimutassák.

Ezen vizsgálatról, valamint az egész ügy eddigi állapotáról a tekintetes bizottságnak a következőkben teszek jelentést.

Mellőzve e helyen a tek. bizottság előtt ismeretes tört. adatok elősorolását, jelenthetem, hogy az említett tűzvész alkalmával az egyház zsindely-tetőzete elpusztult, míg a kiváló műbecscsel bíró felszerelvény károsítást nem szenvedett, nem is egyedül ezen tűzvész, hanem inkább az egyháznak már eredeti hanyag, felületes és rossz anyagból történt építtetése, többszöri átalakításai, tűzvészek és elhanyagolt fenntartás eredményezték annak jelenleg valóban aggasztó állapotát.

A templom sokszoros változáson mehetett keresztül. Eredetileg egy-hajós volt, melyhez esetleg a torony hozzá építettett, mert ily zárdatemplomoknál tornyok nem igen szokásosak.

Az eredeti hajó magasságát egy még jelenleg is meglevő ívezet mutatja.

Későbbi időben építettettek a mellék hajók, mely alkalommal a templom fölemeltetett, minek tanújelei, a padlás-szon még meglevő helyívek.

A harmadik átalakításnál építettettek a zenekar és kápolnák, végre az utolsó átalakítás idejéből — midőn a főhajó ismét alacsonyabbra vétetett — valók a főhajó jelen boltjai, mely boltozás a mult század közepe felé történhetett, mert a templomban egy még a régibb építési korszakból fennmaradt gyámkövet képező és valószínűleg a mestert ábrázoló alak alatt az 1750. évszám látható.

Ezen boltozatoknak ezen időből való eredete, ha feltűnő is, nem ritka dolog; így a szepes-olaszii templom egyik osztályának góth boltozata is, a jelen század első tizedeiből való.

A mi a templom falába illesztett emléktábla szerint a mult század hetedik tizedében is elhamvasztott egyháznak állapotát illeti, az valóban sajnálatra méltó képet mutat, daczára, hogy ma már új, meglehetősen lapos fazsindely-tetőzettel és egy szentély-tornyocskával van ellátva, mely új tetőzet mellett azonban még inkább szembeötlik az időjárás valamint tűzvészek által megbarnított falainak siralmas volta.

Nem szenvedhet kétséget, hogy a templomnak, az utolsó tűzvész nem kevésbé ártott, de alig csalódom ha azt mondom, hogy állapotán az lényeges változást nem okozott, s pusztulása főoka a rendkívül hanyag s felületes építésnek s részben a rossz építési anyagnak tulajdonítandó, mely körülményeket az utólag épített támfalak és kápolnák teljessen ellensúlyozni nem bírtak, főleg ha tekintetbe vétetik, hogy a templomnak jó karban tartására vajmi kevés gond fordított.

A fentebb jelzett körülményeknél fogva a templom falai általában véve igen rossz állapotban vannak, mit eléggé megmagyaráz azon körülmény, hogy e falak a szentélynél 30 centiméter kihajlást mutatnak, mit bizonyos mérvig az is okozhat, hogy gyámpillérei igen gyöngék s részben már meg is romolvák.

Hasonlólag rosszak a déli oldal gyönge és karcsú támpillérei is, melyek az utolsó tűzvész által sokat szenvedtek.

A boltok több helyen megrepedezvék, ezek között azonban komolynak csakis a főhajó második osztályáé mondható, melyre a tűz alkalmával, úgy látszik a szentély-tornyocska esett, s annyira megsérült, hogy egy része meg is mozdult, sőt nem csekély mérvben kiáll.

Ugyan ezen osztályban az első északi főpillér annyira rossz, hogy az előbb-utóbb a zenekar alatt levő két kis pillérrel együtt kiváltandó, mivel mind e három pillért csakis a már régibb időből származó vasabroncsok tartják össze.

Ide járúl még, hogy a bordahálózat nem áll szerves összeköttetésben a boltozattal, mint ez még a jó korszakban szokásos volt, midőn annak támasztására szolgált, hanem a hanyatlási korszak szokásaként csakis dekoratív jelleggel bír, t. i. a boltozathoz alólról hozzá van ragasztva.

Nem kisebb hiba az is, hogy a boltsapkák nem nyugosznak a hosszfalakon, hanem minden felfektetés nélkül illeszkednek hozzájuk, úgy hogy ha a falak oldalvást elhajolnak, könnyen lecsúszhatnak az egész boltozat.

Megemlítendő továbbá, hogy az ablakok sudarai majd jobbra majd balra annyira elhajolvák, hogy azokat csakis a beljük eresztett vasrudacskák tartják fenn, az ablakok mérművei hiányosak és megrongálvák; ugyanez áll a főpárkányról is, melynek már csak nyomai láthatók.

A mi a helyreállítás művét illeti, itt az a kérdés merül fel, vajon az egész egyháznak stílszerű helyreállítása forog-e szóban vagy pedig kérdés tárgyát csakis az képezi-e, hogy azon munkák fogatosíttassanak, melyek elkerülhetetlenül

szükségesek arra, hogy ezen épület fentartatván, az utókor számára megóvassék és a fentartással szoros összefüggésben nem álló egyéb munkálatok kivitele kedvezőbb időre hagyassék.

Az egész egyháznak stylszerű helyreállítása 67—71 ezernyi frt költséget igényelne.

Ha azonban a jelenlegi helyzetnél fogva csak a legsürgősebb munkálatokra kellene szorítkoznunk, hogy az épület a romlástól megóvassék, akkor tekintve azon körülményt, hogy az épület azóta már újból habár ismét faszindelyvel, de tartósan befedettet, a restaurációs költségek 32·400 frt 62 kr. volnának.

A teljesítendő munkák a következők:

1. Minthogy újabb kutatások alapján kiderült, hogy a templomban levő összeabricsolt pillér nemcsak felső részében, hanem alapzatában is repedezett, ha e pillér nem is váltatik ki felső részében, mindamellett alapját egy erős-beton gyűrűvel kell körül övezni.

2. A szentély gyámpillérei alá új, szélesebb és talán mélyebb alapzatot kell adni, azonkívül azokat alsó és felső részeikben tatarozni és részben kiváltani.

3. A szentély falait a bolt kezdetéig leszedni és újból építeni, ennek következtében,

4. az egész szentély-boltozatot leszedni és újból építeni.

5. A templom főhajójának boltozatait részben megújítani és kijavítani.

6. A főpárkányt kijavítani.

7. A déli oldal 3 támpillérét megerősíteni.

8. Az ablaksudarak, mérművek, falívek, párkányokat stb. részben megújítani s részben tatarozni.

Ezen munkálatokról és azokról, melyek mint már fentebb említettett az épület fentartását egyelőre biztosítanak, egy 32·400 frt 62 krnyi költségvetés készítettett, míg a fennemlített stylszerű helyreállítás költségei minden lehetséges (ideiglenes) megtakarítás mellett 57·800 frtra tehetők.

Előleges biztosítások már történtek is.

A vallás és közoktatási miniszter úr Ő excellentiája f. é. július 27-én 17.684. sz. alatti meghagyásával Weber József a kassai székesegyház munka-vezetője beható vizsgálat és legszükségesebb intézkedések eszközzésére, valamint egy ennek alapján szerkesztendő költségvetés összeállítására Bártfára kirendeltetett.

Ezen magas meghagyást Weber úr eddigelé a város költségén teljesítette.

A miniszter úr Ő excellentiája f. é. szeptember 26-án 24.676. sz. alatti magas rendeletével alúlirottat a helyreállításra vonatkozó általános és részletes tervek készítésével, továbbá az ezek alapján kidolgozandó költségvetés felterjesztésével megbizta, megjegyezvén, hogy a költségeknek 32.400 frt 62 krnyi összeget meghaladnia nem szabad.

Alúlirott, Weber építés-vezető által a városhoz, mint a templom kegyurához intézett felszólítást, hogy kő- és faanyag, fuvar és kézimunkával segítené elő az építést.

Ezzel a bártfai sz. Egyed templom helyreállítása ügyében tett jelentésemet befejezve, vagyok a tekintetes bizottság kész szolgálója

Kelt Budapesten, 1878. december 29-én.

Steindl.

Érmészet, ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczi-korban 1707.

Érmészet.

E becses folyóiratnak 1876. december, 1877. december, s 1878. május és szeptember havi füzeteiben világot látott éremtani és ötvösművészeti közleményeimhez szándékozom az alábbiakban újabb adalékokkal járúlni, és pedig ezúttal kizárólag a jelentősegteljes 1707-ik évből a kir. kamarai levéltár eredeti okirataiból merített történelmi jegyzeteim nyomán.

Előbb lássuk az érmészetre, s azután az ötvösművészet és az ezzel kapcsolatos pecsétvésetre vonatkozó adalékainkat.

A selmeczi kamara 1707. szept. 20-kán terjesztette be a fejedelemhez az 1704. és 1705-ik években az urburariusoktól beváltott aranyból és ezüsből nyert jövedelmekről való kimutatást. E szerint beadtak az urburariusok a kamarára saját termelésű színaranyat 1704-ben 155, s 1705-ben 137 márkát. Minden egy-egy márkából 70 darab aranyat vertek Kőrmöczön, vagyis összesen 13,440 drbot. Ezüstöt beadtak 1704-ben 5863, s 1705-ben 5405 márkát. Minden márkából előbb levonatott az ország részére öt százalék mint bányaadó; továbbá szintén minden márkából $17\frac{1}{5}$ frt mint pénzverési költség, a többi érték aztán az urburariusoknak pénzzé vert aranyúl és ezüstül fizettetett ki. E kétféle levonásokból nyert az ország kincstára a mondott két évben mindössze 73,873 frt 55 dénárt tiszta haszon gyanánt, — a mi mintegy a mai tízszeres értéknek felel meg.

Tudjuk, hogy a háború szükségeire vert „*Libertas*“ másként *kongó* nevű rézpénz, idővel szerfölött megsokasodván s kivált lengyelországi hamispénzverők által is nagy mérvben utánoztatván, már 1706-ban, annálinkább 1707 első felében igen lecsökkent kelendőségében, úgy hogy majdnem teljesen elértéktelenedett. Rákóczi tehát addig is, míg ezen pénz ügyében az egybehívandott országgyűlés végérvényesen intézkedhetnék: már 1706 végén elhatározá, hogy *Libertas* helyett inkább csak poltura-pénzt veret. A munkácsi pénzverde számára már 1707. január közepén vésé Ocsovay Dániel a polturások matrice-ait. *Ajtay Mihály* munkácsi és nagy-bányai pénzverde-igazgató, 1707. január 16-kán Munkácsról értesíti a fejedelmet: «Az poltura-hoz való eszközöket most csináltatom.» Azonban, a Nagy-Bányáról ideköltöztetett mivesekkel ezer baja volt; most is panaszkodik: «Minden mivesek itt akarnak hagyni; az kik ide nem akarának jönni: az várból assistentiát kérván, kötve hozatom ide.» A munkások ugyanis, azonfelül, hogy nem örömetst költöztek át Munkácsra, vonakodnak vala rézpénzért dolgozni.

Kőrmöczön is 1707 január havában tétettek meg az

intézkedések a polturaverésre. *B. Hellenbach* János Godofréd bányagróf, Selmeczen 1707. január 23-kán kelt fölterjesztésében menti magát, hogy a fejedelemnek 1706. decz. 21-iki rendeletét megfoghatlan módon csak jan. 20-kán kapta; mire rögtön megkérdezé a pénzveréshez értőket s válaszukat mellékli. E válasz Körmöczön, 1707. jan. 23-kán kelt. aláírják *Johannes Georgius Freysseysen* és *Martinus Josephus Sauerwein* ottani pénzverdei tiszttek; kik is jelentik, hogy 1. a körmöczi monetariában *poltura-veréshez való stampigliák nincsenek*, mert mind átalakíttattak öt garasosokká; most tehát újból át kell őket alakítani polturákra, a mi ha megtörténend; akkor is Körmöczön hetenként legföljebb 25,000 frtnyi polturapénz leend verhető, föltéve, hogy egyéb akadály közbe nem lép. 2. Az eddigi rézpénzverésre fölment hetenként 12 tonnácska, vagyis 84 mázsa rézanyag («vulgo Zäh»), a mit átszámítván, úgy találják, hogy ennyi rézből 27 legföljebb 28,000 frt ára poltura fog kikerülhetni. 3. E pont a pénzveréshez szükséges mennyiségű hengerek, aczél, jó vas, «Tartarumtacco» (borkő?) és faszén beszerzéséről szól. Ha mindezek beszereztetnek: csak akkor vehetend kellő folyamatot a polturaverés. És, ha jó vasunk lesz: akkor a mi pénzverőinknek a kamarai kovácsok is segítségökre lehetnek munkájokban az eszközök átalakításánál.

Berthóthy Ferencz kassai altábornok 1707. márczius 18-kán Lőcséről tudósítja Rákóczit, hogy «az rézpénznek naponkint nagyobbodik böcstelensége; *Krakkóban tekenőkben árulják az piacon*; legközeljebb Lublón is két polturán adtak egy kongót.» (Libertast.) Nem szerezhetünk rajta semmi árút.* *Hellenbach* pedig márcz. 22-iki levelében arról panaszkodik, hogy a selmeczi bányászok, mivel a rézpénz teljes értéktelensége miatt roppant drágaság állott be,

* *Dombrády Mihály* nagy-károlyi harminczados is arról panaszkodik Ecsedről 1707. april 10-kén, hogy verespénzen már a buzának köblét 20 frton s egy ökröt 100 frton adják, sőt a kongót «semminek aestimálják, talán egy polturában számítnak egy Libertast,» (10 poltura).

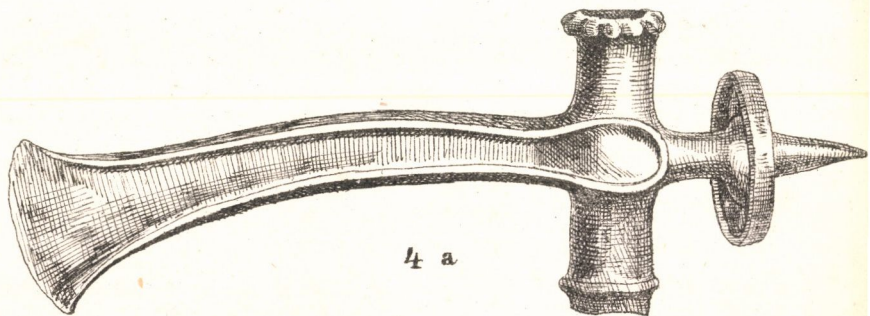
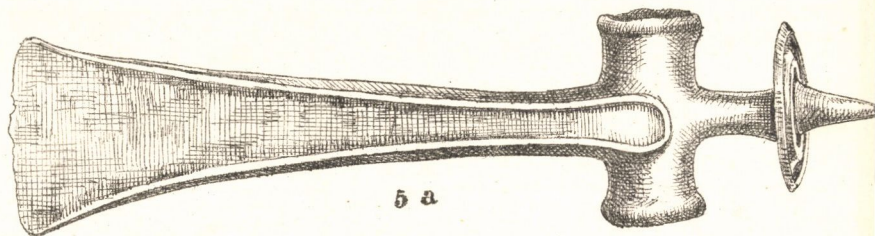
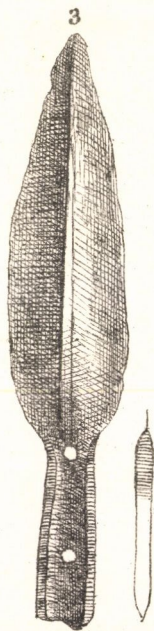
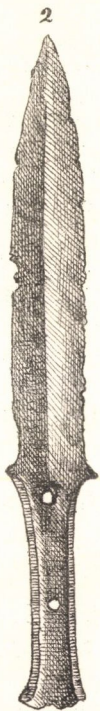
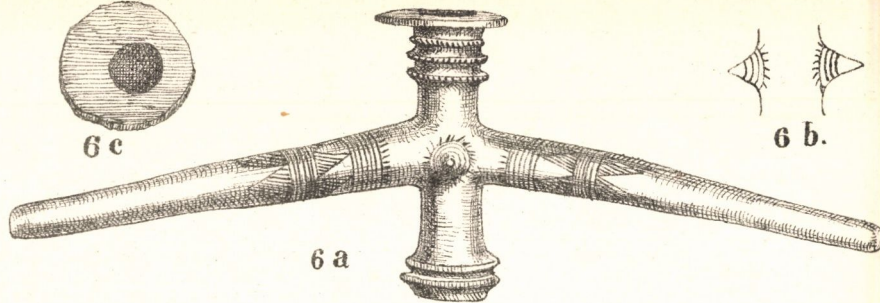
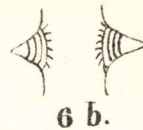
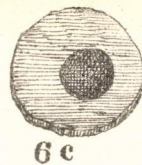
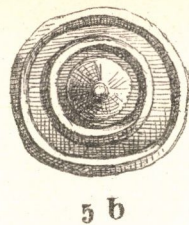
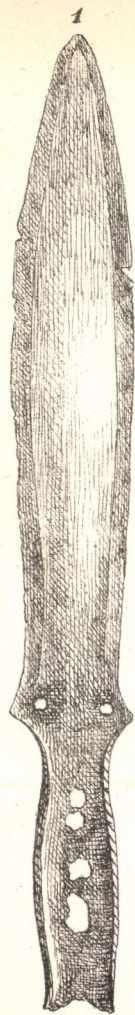
„megboklottak“ (strike-olnak) s még karhatalommal sem lehet őket munkára az aknába hajtani. Már 7000 mérő gabonát vetetett is éhségek csillapítására, — de viszont katonaságért is elküldött, mert tekintélye elvész; lázonganak, csúfos, mocskos szókkal illeték.

Rákóczi 1707. ápril 2-kán mező-bándi táborából értesíti, illetőleg utasítja Ajtayt: «Esett értésünkre, hogy az lengyelországi hejtmannak (hg. Sieniawsky) embere érkezett volna ki (Munkácsra?), ki is bizonyosszámú *muszkaországi pénznek az mi ligánkra való felveretéséről* tétévén nálunk instantiát, — kívántunk azzal kedveskedni azon hejtmán úrnak s meg is engedték.» Kglmed tehát, a mikor fel fog szólíttatni, «azon muszkaországi pénzt verettesse fel kése-delem nélkül az *idevaló ligára*, olyan formára, a minőre fogja kívánni; úgy mindazonáltal, hogy szokás szerint annak felveretésétől és munkájától mind az munkásoknak s mind az monetáriának obveniálandó részt vegye ki Kglmed.»

Látható ebből, hogy míg a magyar hadi rézpénz kelen-dősége hovatovább csökkent: addig a Rákócziféle *arany- és ezüstérmek* európaszerte oly jó hírnévnek örvendének, hogy a lengyelek még a *muszka pénzeket* is átverették magyar pénz-értékre.

Ajtay Mihály ezen Sieniawsky-féle pénzek ügyében 1707. apr. 23-kán válaszol a fejedelemnek Nagy-Bányáról, írván, hogy itt eddig háromféle formájú ezüstpénzt verettünk, ú. m. *egésztallért, féltallért és polturát*; «ha azért a lengyelországi hetman muszka pénzét, a mint ő kívánja, *kétpolturás* formára kell veretnem: előbb még *metszetni kell Kassán azon formát*“, mert itt nincs. — Rákóczi erre Somlyóról május 1-jéről azt válaszolja, hogy ha a «hetman a Kglmed (Ajtay) keze alatt levő formákra akarja azon muszkaországi pénzt veretni, nem ellenezzük: de azon kevés pénz kedvéért új formákat Kglmed ne vésessen».

1707. ápril 21-kén Ajtay jelenti Nagy-Bányáról a fejedelemnek, hogy «az rézpénznek való rezünk elfogyott, (tehát már *verték a rézpolturákat*); ha mi találtatik a várban

PILINI LELET.

2/5 Nagys.

(Munkács), hogy ne heverjenek a mívészek, parancsoljon Fölséged: adják ki, mert *mind Munkácson, mind itt vacál az officina* (pénzverde). Az bányák szép istenáldását mutatják, — de rézpénzért senki nem dolgozik. A mívészeket redukáljam-é? Bizony, mind tömlőczre hányatom.» — Mire a fejedelem Somlyóról május 1. felel, hogy meghagyta már a közjövedelmi tanácsnak: szállíttasson Ajtay kezéhez poltura-veretésre 20 mázsa rezet.* A mívészek makacskodására nézve pedig Székelyhidáról május 3-ikáról válaszolja, hogy, ha a pénzverők tovább is refractáriuskodnának: Kglmed vitesse őket Munkács várába, — ott fogságban is folytathatják munkájokat, „de csak *prae*cise polturákat veressen Kglmed Munkács-on; 10 polturas pedig kevesebb kívántatván: annak veretését Nagy-Bányán lehet *continuáltatni*.” Rézben nem lesz fogyatkozás, — hova hamarabb küld 20 mázsát Keczer Sándor Kassáról, szemet pedig Krucsay Márton praefectusunk az ecsedi uradalmi erdőkből.** Azért a polturák veretésében csak serénkedjék Hűséged.

1707. május 16-kán Szerencsen kelt parancsával a fejedelem a húszon fölül még nyolcz mázsa rezet rendel szállíttatni a „*munkácsi pénzverőház* szükségére», ottani várparancsnok Bay László kezéhez.

Ezalatt Körmöczön is nagyban folyt már a rézpoltura-pénz verése. B. Hellenbach jelenti Selmeczről 1707. május 11-kén gr. Beresényinek: «tegnap 40 ezer frtot küldtem polturákban Nyitrára» (a hadak részére) 6000 frt híjján, a mely keddre lészen kész, — azt is utánaküldöm. S két hét alatt megint vernek 20 ezer frtnyi polturát, — 5 *garasosokat* már többé nem veretek. De, a monetáriából hetenként kikerülő

* Ebbeli paranesa Somlyón 1707. april 30-kán költ: «Mínthogy az nagybányai és munkácsi monetária-házak réz dolgából fogyatkozással vannak»: Kgltek keze alatti bányák termeléséből minden időhalasztás nélkül küldjön cda 20 m. rezet, nehogy a poltura-pénz veretése dolgában hátramaradás legyen.

T. K.

** Az ecsedi uradalom a fejedelemnek *családi birtoka* vala; látható tehát e rendeletről, hogy a mindenben önzéstelen Rákóczi saját jószágaiából is segíté a kinestári bányákat.

T. K.

25,000 frt polturapénz alig elégséges a kamara kiadásai fődözésére: ezért tudok a poltura küldéssel ily lassan szolgálni a hadsereg számára.»

A közjövédelmi tanács elnöke b. Klobusiczky Ferencz, Eperjesről 1707. július 2-kán költ előterjesztésében, — tehát már az ónodi gyűlésnek a kongópénzt illető végzeménye után — ezt javasolja a fejedelemnek: «Nem tetszik énnekem, hogy újabban veres polturapénz 20,000 frtig Kassán veretessék: 1-mo, már publicáltatott az ország előtt, hogy több verespénz nem fog veretni; 2-do, a szomolnoki bányákra nézve Felséged úgy parancsolt, hogy egyvelesleg fizessük az munkásokat fejr- és veres-pénzzel, ha tehát újabban is a rezet pénz-verésre fordítjuk, (a minthogy ismét 60 mázsát kíván Keczer Sándor uram e célra Kassára szállíttatni) mivel fogjuk kielégíteni azon kereskedőket, a kikkel a rézre megalkudtunk? De, 3-tio, Felséges uram, csak annyi becse vagyon már az polturának is, mint az kongónak, — miért kell hát szaporítanunk? Ha ugyan mégis veretni akarna Keczer uram polturát: jobb volna kongóból veretni, sem mint (termés) rezet arra fordítani.»

Ezen utóbbi eszmét a fejedelem elfogadá, úgy t. i., hogy az ónodi végzemény értelmében a forgalomból teljesen kivonandó két millió frtnyi Libertast Keczer Sándor tartozék összeolvasztatni, s az abból nyerendő rézből 100 mázsát a közjövédelmi tanácsnak elárúsítás végett rendelkezésére bocsátani. Minthogy azonban annyi Libertas Kassára még be nem adatott: tehát a szomolnoki rézbányák előlegezzék a 100 mázsa rezet (mely a kassai vármunkások és ugyan a szomolnoki bányászok fizetésére fordítandó új rézpolturapénz veretésére kívántatik) 20 mázsányi részletekben Keczernek, a kassai pénzverőház szükségére; vagyis a már adott 20 mázsához szolgáltatassanak még 80-at. Viszont Keczer is mihamarabb 6000 frt polturapénzt tartozik küldeni Berthóthy László szomolnoki inspector kezéhez. *

* A közjövédelmi tanács rendelete Eperjesről 1707. jul. 13-káról Berthóty Lászlóhoz. T. K.

Szintén jul. 13-kán a fejedelem meghagyja Ajtay Mihálynak, hogy a mostanában kezéhez küldetett 20 m. rézből „*erdélyi szükségekre polturapénzt veressen*“. A pénzverdei és bányai munkásoknak Szathmárból (Ecsedről) gabonát fog adminisztráltatni. Az itt (*Munkácson*) maradott «pénzverőmesterembereket» most Nagy-Bányán alkalmazhatja Kglmed, miután a pénzverés *itt most nem continuáltatván*, reájok itt ez idő szerint szükség nincs.

Julius 14-kén Prileszky Pál a közjöveldmi tanács consiliáriusa Körmöczről jelenti b. Klobusiczkynak, hogy ott és Selmecezen van már együtt 85,736 Rh. frt. 62 dr. „*a kit pecsételni kell*“. (T. i. oly Libertas-pénz, mely a Mária-képes bélyeggel megjegyztetvén, az ónodi végzés szerint leszállított értékben forgalomban marad). Kérdi tehát: Kassára, vagy Eperjesre küldje-e e pénzt? pecsételés végett. — A válasz ismeretlen.

Julius 26-án b. Hellenbach. tudósítja Selmeceztől a fejedelmet, hogy a 4 polturára reducált 5 garasosoknak majdnem teljes értéktelenségét nem említve, a rézpoltura-pénz becse is annyira alászállt, hogy egy kis szekér széna ára 10 tallér, a zab méreje 6 Rh. frt ily pénznemben. Így egy pár ló tartása a bányagépeknél hetenként 50 frtba kerül. Vagy fejpénzül kell tehát fizetnünk, vagy zabot, szénát a vármegyékkel természetben szállíttatnunk a bányákra, — különben minden munka szünetelni fog.

Még érdekeseb ennél b. Hellenbachnak Selmeceztől 1707. aug. 9-kéről a fejedelemhez, úgy látszik Ajtay kérdése alkalmával tett fölterjesztése, melyben hangsúlyozza, hogy a pénzverésre használt nemes érczek vegyítési arányát illetőleg, az egész ország pénzverdéire nézve a *körmöczi liga* az irányadó. E szerint pedig egy márka tiszta aranyhoz 23 karat és 11 szemer színarany vétetik és «non unum pisetum cupri, sed solum duo gran, seu tertia pars unius piseti adminisceatur, et hinc observavi in rationibus Dni Inspectoris Ajtay, quod ibidem ad unam marcam auri liga addatur cupri unum piset, quod non est adaequatum cum

capite monetariae officinae nostrae, quae semper correspondere debet cum imperialibus officinis monetarys; et sic omnes similes res ad officinam Cremniciensem dirigi pro bona correspondentia et aequalitate debent, ne propter unius monetae discrepantiam, totius Regni monetae in contemptum deveniant. Prouti et nunc magna confusio facta est, quod *Dnus Keczer Cassoviae aliter signari curaverit duos grossarios, quam hi in Cremnicziensi officina, — quae tamen secundum mandatum Vestrae Serenitatis suo ordine porrexit.*»

Látjuk a dölt betűkkel szedett sorokból, hogy az Ónodon elrendelt bélyegek, a forgalomban meghagyott Libertasokra, legalább eleinte, másként verettek Kassán, s másként Körmöczön; nem tudjuk, ha feltűnt-e eddig e körülmény érmészeinknek? Rákóczi, — Terebesről 1707. aug. 24-kéről — e pontra nézve azt válaszolja Hellenbachnak, hogy kérdés, valjon a kétféle bélyegezést illetőleg a Keczer, vagy a Kglmed által követett eljárásban rejlik-e a hiba? Mivel Ónodon rendeltetvén el a dolog: *ott kellett volna Kglmeteknek mindgyárt a használandó bélyegjegyek tökéletes egyformaságára nézve megegyezniök, s így kerültetett volna ki a zavar.* Minthogy pedig úgy értesülünk, hogy a pénzhamisítóknak legtöbb nehézséggel jár a *politura* utánzása, mivel eszközeiket nem képesek olyllyá alakítani, hogy hamisítványaik az igaz pénzekhez mindenben hasonlók legyenek: «tam ex hoc igitur capite, tam vero, quod parvo illo sigillo, monetae signari coeptae sunt, facile per aeruginem vel corroso, vel indistingvibili reddito eadem iterum falsarys supporteret occasio nova signata seu sigilla illa, de quorum sculptura jam informationem acceperit, tam polite et exacte perfici procuret, ut ob polituram nec imitari possunt, nec per aeruginem consumi; quibus tandem sigillis signatorum monetarum typum, quoque in thypographys excudi ex imprimi procurabimus, ut vel exinde apud omnes constet, quomodo queat legitima a falsa distingvi moneta.»

B. Hellenbach Selmeczről 1707. aug. 10-kéről jelenti

a fejedelemnek, hogy aug. 3-ki rendelkezéseit vette, s reméli, hogy ha a szomszéd vármegyék a szerint alkalmazzák magokat, — segítve lesz a szegény bányászok nyomorán. A polturapénz veretését, igenis, abba fogja hagyatni, noha a hadi pénztár számára folyvást ilyet kívánnak, és ő is azt hiszi, hogy lehetetlen lesz e nélkül meglenni, minthogy a két garasos pecsételt kongóknak még most legalább nincs semmi keletök. Azt ajánlja tehát, hogy hetenként veressék legalább csak 4000 fitnyi polturapénz, a mi által az ország végzeménye szerint forgalomban hagyandó két millió fitnyi rézpénz sem fog szaporodni: mert hetenként 4000 fitnyi polturapénzt ki lehet veretni a beadott 2 és bélyegzett 7 garasosokból, Mire nézve elvárja a fejedelmi parancsot.

Rákóczi Homonnán 1707. aug. 21-kén elrendeli, hogy a bélyegzett rézpénz forgalmát előmozdítsa, miszerint a kincstári javadalmak, nevezetesen a sóvári só «vagy fejr-pénzen, vagy *pecsételt* (bélyegzett) *rézpénzen*“ árultassék, egyforma áron. Azonban hiába; az értékvesztett kongót, akár pecsételt volt, akár nem, csak nagy bajjal és erőszakkal lehetett még mintegy éven át valahogyan fenntartani. A panaszok ellene egymást érték. Így *Nyitra vármegye* 1707. szept. 12-ki gyűléséből felir a fejedelemhez, hogy ők mindent elkövetnek ugyan ő Fölségének aug. 28-iki rendelete érvényesítésére: mindazáltal «nagy szívünk fájdalmával s fölöttébb való kárunkkal a rézpénznek nem folyamatját, de naponként nagyobb csökkenését tapasztaljuk. Mert noha a vevőknek s eladóknak káros büntetésével és siralmat s átkot szerző birságlásával annak előbbeni böcsét helyrehozni, igyekezünk, — *úgy annyira, hogy öldökléseket, veréseket, vérontásokat, sőt már halált is a miatt botránkozó szívvel némely helyeken tapasztalni kénytelenítettünk*» — mégis mindezekkel is célunk elérése nem sikerül, stb.

Hasonló fölterjesztéseket tettek a többi törvényhatóságok; hogy t. i. hiába a kiadott hivatalos árszabályzatok (limitatiók), hiába a „*kongó-birák*“ (a pénz forgalmát és árszabályzat megtartását ellenőriző biztosok) teljes szigora,

— mert az árusok inkább bezárják boltjaikat, a falusi nép pedig inkább nem visz be semmi élelmi szereket stb. a városokra, semhogy természetényeit a becsét vesztett kongón adja el, a melyen ő is semmit nem vehet. Ezek szerint jelenti b. Hellenbach is aug. 30-iki és szept. 23-iki fölterjesztéseiben, hogy a hevérek a két garasos Libertason, «etsi signatis», épen semmi élelmi szert nem vásárolhatnak; polturapénzen, azonban, noha drágábban mint az ezüstön, mégis minden belföldi árúcikk kapható, azért a munkások, hogy ő a polturapénz veretésétől 3 hétig elállott volt; házára rohantak, és lázongva követelték a polturaveretés folytatását. Kéri azért a fejedelmet: csak a kényszerű szükségnek tulajdonítsa, hogy ismét vereti a polturákat. A két garasos kongó bélyegjegyének jobbitása, élesebbé s nagyobbá alakítása tárgyában eleget tanácskozott szakemberekkel: de a mellékelt formánál (ma már nincs meg) subtilisebbet ki nem találhatott; mert, ha nagyobb alakút veretnénk; a hamis pénzverők annál könnyebben bírnák utánozni, míg ezt aligha fogják hamisítani tudni, minthogy igen finom vésetű.

Oct. első napjaiban a dolog már annyira ment, hogy a rézpénz kelletlensége miatt a selmeczi hevérek fölzendültek, tovább mívelni sehogysem akarván, Hellenbach bányagrófot kövekkel dobálni kezdték, — a ki aztán a gr. Eszterházy Antal tbk által küldött katonasággal (oct. 3-kán) lövetni volt reájok kénytelen, és szuronyokkal üzette be őket a tárnákba,* — de egyszersmind meleg szívvvel felir nyomoruk enyhítése érdekében (oct. 5-kén) a fejedelemhez. E hó 30-kán a besztérczei fegyver és hadszergyár igazgatója Sréter János tüzérparancsnok is jelenti, hogy úgy a gyármunkások és mesteremberek, valamint «az artilleriabeliek

* Ide czéloz gr. Beresényi is, midőn 1707. oct. 18-iki levelében keserű humorával írja: «Az bányákon nem az *érzet*, hanem az *embereket* vagdalják. Sem istennek sem embernek nem kell a *kongó*, — *pengőt* pedig sem isten, sem ember nem ad.» (Thaly Rákóczi Tár. II. köt. 216. l.)

is *se pecsétet pénzt* (kongót,) *se polturát* elvenni nem akarják, s füzetéseket fejérpénzül kívánják.»

De immár elég erről; tudjuk, hogy a pecsételt kongónak végleges bukására az 1708. aug. 3-iki szerencsétlen trencsényi harcz adta meg a döntő csapást. Ezután már a katonaság is, „*mint a polyvát*“ szórta széjjel az utczákon a szegény megvetett Libertast; s ágyúkat öntöttek belőle, cum inscriptione:

Numus eram Patriae, nervus belli atque moneta, Nunc Libertatis vindico jura boans. *Thaly Kálmán.*

Pilini lelet.

(Könyomatú rajztáblával.)

A nógrád-vármegyei Pilin környéke érdekes leleteiről tudományunkban régóta híres. B. Nyáry Jenő gazdag gyűjteményei, melyeket a n. muz. őriz, majd többnyire e vidékről valók; e gyűjtemények őskori kő-, csont-, agyag- és bronzemlékekben egyaránt bővelkednek és a bennök foglalt vaskori meg magyar pogánykori leletek is a báró úr pilini gyűjteményeinek nem csekély érdeket adnak.

Legújabban a kincsekben ily gazdag pilini határ ismét becses bronzkori leletnek volt színhelye.

Csekély mélységben a föld alatt, állítólag tölgyfa törzse mellett találta egy odavaló gazda a mellékelt táblán ábrázolt tárgyakat, melyek Krausz J. helybeli kereskedő tulajdonát képezik.

Az ő előzőkenységének köszönöm, hogy mielőtt külföldre küldi, a tárgyakat lerajzoltathattam, leírhattam és az országos régészeti társulat februáriusi ülésén bemutatthattam.

A lelet hat darabból áll. A világos zöld patina, mely egyformán lepi el a fölületet, tanuságot tesz együvé tartozóságukról.

Nem tudjuk, vajjon pusztában vagy edényben találtattak-e a tárgyak; csak annyi látszik valószínűnek, hogy e hat darab képezi az egész leletet.

Van a tárgyak közt három tör, két csákány és a csákányhoz sorakozó kétkarú fegyver.

A török elseje, (melléklet 1. szám) liliumlevél idomú pengével és markolatnyújtványnyal bír. Pengéje egészben laposhátú; hiányzik rajta a kiemelkedő gerincz. A penge tövén kétoldalt lyuk van, melyek a markolat lemezek odaerősítésére szolgáltak s ugyan e célra szolgáltak a nyújtvány hosszában látható lyukak is.

A nyújtvány széle mindkét felől fölhajtott s e karima közé szorították a csont vagy fából készített lemezeket.

A nyújtvány alul csonka; e részen valószínűleg hasonlókép kiszélesült mint a 2. számú törnél és számos egyéb, markolatnyújtványnyal ellátott törökön.

A török mellett táblánkon szemlélhető contourrajz mindig e karima oldalnézetét adja.

A tör méretei ezek: egész hossza 0.32, a penge legnagyobb szélességi átmérője 0.035, tövén szélessége 0.035, a markolatnyújtvány hossza 0.095, legnagyobb szélessége 0.02, a karima szélessége 0.004.

A második tör (melléklet 2. szám) egészben hasonlít az előbbihez, csak hogy pengéje aránylag keskenyebb és van közepén végig vonuló tompaélű gerincze.

A markolatlemezek erősítésére három szög elégséges volt, s azért mindössze a nyújtványon két lyukat s a végén egy harmadiknak nyomát látjuk; elsejében még megvan az eredeti szög.

Méretei következők: egész hossza 0.217, a penge legnagyobb szélességi átmérője 0.025, tövén szélessége 0.02, a markolatnyújtvány hossza 0.07, legnagyobb szélessége 0.016.

A harmadik tör (melléklet 3. szám) pengéjének alakja az előbbiektől eltér. Míg azoknál a szélek legerősebb kihajlása a csúcstelőli részen van, addig itt a közepe táján hajlana ki legerősebben és ezután a markolatfelé lassan keskenyül a penge. Gerincze is más mint az előbbi töré, t. i. nem egyszerű tompa kiemelkedést képez, de zsinortag idoma van.

Itt is a lemezek három szöggel voltak oda erősítve a markolathoz s a nyujtvány itt is a harmadik lyuk tájékán csonkult meg.

Méretei az előbbieknél, adott sorrendben : 0.192, 0.035, 0.053, 0.015.

Ha a pilini törökre analógiákat keresünk és e célból a hazai leleteken végig megyünk, rögtön meggyőződünk, hogy olyan typushoz tartozó változatokkal van itt dolgunk, mely magyarhoni bronzkori régiókban a rendes, állandó típusokhoz tartozik.

Az első varietás hasonmása a csonkamarkolatú bobróczai tör, melyet mint Majláth Béla gyűjteményében létezőt irtam le 1876-ban; * most a berlini muzeum gyűjteményét ékíti. **

A másodikra a nemzeti muzeum gyűjteménye egy teljesen megfelelő és három igen közel járó példányt tüntet fel a török sorozatában (N. M. XI. tábla 30—39. sz.); a leletek sorozatából pedig a csonka markolatú tatár-szent-györgyi tör idézhető mint szintén közeljáráó analógia (N. M. LI. 7. sz.)

A zsinortagú gerinczéről nevezetes harmadik számú pilini törre szintén több analógiát idézhetünk: egyet, mely Kis-Besenyődről való (Szaboles m.), még 1876-ban ismerttettem *** és egy mást, melyet Kubínyi Ferencz gyűjteményéből a N. M. őriz, † Kubínyi a híres kis-terennei bronzkori telepről kapott és köz kézen forgó képes atlaszában még 1861-ben tett közzé. ††

Van továbbá a N. M. törjei közt egy teljesen ép példány, melyet az intézet 1874-ben a Ráth-féle gyűjteménnyel szerzett meg, (N. M. XI. 40.) és ugyancsak a N. M.-ban őriztetik egy negyedik példány is, melynek jellemző sajáttsága, hogy gerinczét egymásmellett végig futó három

* *Antiquités pr. de la Hongrie*. IX. 9.

** A. Bastian und A. Voss. *Die Bronzeschwerter des königl. Mus. zu Berlin*. Berlin 1878. XI. tábla 20. szám.

*** *Ant. pr. de la Hongrie*. IX. 8.

† N. M. XXXVII. 15.

†† *Arch. Közlemények*. II. k. 99. l. képatlasz V. 20. «Rézgyilok markolat nélkül, 7 hüvelyk hosszú». Kis-Terenne a Hársashegy éjszak-nyugati oldalában.

zsinórtag ékíti, és hogy markolat nyujtványa karikában végződik (N. M. XI. 41.)

Hasonlókép hármas zsinortaggal van ékítve egy pilini tör, mely a Majláth-féle gyűjteményből 1876-ban a berlini muzeumba származott át. *

Legfontosabb azonban valamennyi analogia közül az, melyet a Fugyiban vagy Vásárhelyen (Bihar m.) lelt öntőminták egyike nyujt.

Az odaváló bronzkori öntőmintákat a bécsi cs. k. cabinet szerezte meg és alkalmam lesz azokat legközelebb részletesen ismertetni és rajzban is kiadni. A három öntőminta egyike lándsacsúcs öntésére egy másik sarlók, végre a harmadik egy olyan tör előállítására szolgált, minő a mellékletünkön látható pilini, egyszerű zsinortagú példány.

Mindössze egy eltérést kell jelezni, mely a kettő közt a penge alsó része tekintetében fönáll.

Itt e néhány magyarhoni analogiára szorítkozom. A typus külföldi elterjedéséről csak annyit említek ezuttal, hogy sem a skandináviai, sem brit szigetekbeli, sem végre franciaországi vagy közép-európai (németföldi) bronzregiókban nem találjuk e typust. Ellenben igenis találkozunk vele déli tájakon, nevezetesen Olaszországban és így ezen typus is egyike azon láncszemeknek, melyek a mi bronzkori régiókat az olaszföldi bronzkor iparával összekötik és egyike bronziparunk azon jellemző idomainak, melyeknél fogva egyéb régióktól különválnak.

Másképp állunk a csákányok dolgában. Egyszerű körütekintés nemzeti muzeumunk őskori termében, meggyőző mindenkit arról, hogy a mellékletünkön 4. és 5. alatt ábrázolt fegyverek a csákányok azon fájához tartozik, mely hazánkban meglehetősen gyakori. E részben szükségtelen a vidéken létező gyűjtemények által nyujtott statistikai adatokra hivatkozni. Magában a n. muzeumban van ilyen hegyes csúcsú

* *Cat. de l'expos. préh. 1876.* című lajstromban tévesen a kassai muzeum tárgyai közé soroztam 27. I. 15. ábra. Ujabban Bastian und Voss f. i. művében a XI. tábla 27. száma alatt szintén megjelent.

koronggal ellátott csákány több mint harmincz. Authentikus bronzkori kincsek és öntőműhelyek maradványai határozottan belföldi típusnak hirdetik. A mellékleten 6. szám alatt föltüntetett fegyver nem oly gyakori, de az ismert leletek alapján szintén magyarhoni típusnak kell tekinteni.

Ott van p. o. belőle az andrásfalvi (Liptó m.) leletben 3 drb. (N. M. XL. 33—35.) a szebeszlóiban (Túrócz m.) 1 drb., (N. M. XL. 16.) a német-lipceiseiben (Liptó m.) 1 drb. (N. M. XL. 24.) a felső-dobszai öntőműhely maradványai közt (Abauj m.) szintén 1 drb. (N. M. XLIV. 35.); a rimaszombati nagy leletben két példány képviseli a típust (N. M. XLI. 99—100.), megvan továbbá a nagyfalvi (Szabolcs m.) leletben (N. M. LI. 2.) és a Kraszna-folyó medréből került elé egy drb. (N. M. LI. 27.) végre csákányok sorozatában találunk belőle hét példányt (N. M. XI. 27—33.).

Tehát egymagában nemzeti muzeumunkban tizenhét példányt látunk.

Mig hazánkban e két típus oly gyakori, a fönemlitett bronzkori régiókban mind a kettő ismeretlen, s a mennyire az olaszországi bronzleletek eddig nyilvános muzeumokba gyűjtettek vagy az irodalom útján a nyilvánosság elé kerültek, ezek közt is hiába keressük.

Van a pilini csákányoknak némely csekélyebb fontosságú, de jellemző sajátságuk, miáltal az eddig ismert példányoktól és mások, melyeknél fogva egymástól is különválnak. Mindkettőnek (4a. és 5a.) közös sajátsága a penge szélein végig futó keret, mely a köpün tovább folytatva, ott félkörben összetalál.

Ellenben látjuk, hogy az egyiknek hossz tengelye lefelé görbül míg a másiké egyenes. Különös továbbá a 4. számú csákányon a köpü felső szélének csipkézett volta (ld. a 4. b. rajzot) és a gyűrűded tag, mely a köpü alsó széle tájékán kidomborodik és más különös sajátsága az is, hogy a korongtag befelé álló kerettel van szegélyezve, a mit eddig csak ritkán észleltem csákányokon.

Az ötödik számú csákányon különös figyelmet érdemel

a korongon a középső tüske körül futó két gyűrűded kidomborodás (5. b.) holott legtöbbször síma a tüske körüli fölület vagy kidomborodó gömböcsdiszektől van körülkeretelve.

A 6. számú fegyver (casse-tête) is igen érdekes példány a maga nemében. Nemcsak a köpün látható többszörös gyűrűtagok keretelt széle, de a két kar párhuzamosan körülfutó és háromszögökbe rakott vonaldiszek és a köpüből kiálló két tüske körül futó vonaldiszek is (ld. 6. b.) különös érdekességű példányt teszik.

Ezzel befejezem a pilini legújabb lelet rövid ismertetését, melynek folyamában futólag érintettem azon nézpontokat, melyek miatt ez a lelet és nemcsak ezen, de minden még legesekélyebbnek látszó lelet is fontos szaktudományunkra nézve. Minden autentikus lelet egy-egy adat a hazai bronzkor kérdésének megfejtésére szükséges nagy apparatushoz. A ki ily leletet szétforgácsol, mielőtt a szakértő a leletet mint olyat rajzban vagy leírásban állandósította, vét a tudomány ellen s azért itt ismétlem köszönetemet a főnemlített tudománykedvelő régiségkereskedő iránt, ki ezt tudva, lehetővé tette, hogy a lelet szétforgácsolása előtt a tudomány számára megóvassék. Kérem hazai gyűjtőinket és kereskedőinket, hogy e dicséretes példát mindig kövessék. Csak így lehet kilátásunk arra, hogy praehistorikus kutatás majd idővel hazánkban is úgy, mint szerencsésebb országokban biztos partra jut.

Hampel József.

Martell Károly, magyar királyi czímmel ellátott kettős pecsétje 1295. évből.

Múlt év őszén Párisban járván felhasználtam az alkalmat és ellátogattam a régi Soubise palotában őrzött államlevéltárba. Donët d'Arcq «Collection de sceaux» (1—3 k. Páris 1863—8.) című műve nyomán kikértem Károly magyar királynak 1295-ki «Section Historique T. 410 Nr. 7» jegy alatt lévő oklevelét.

Az oklevél vastag hártján igen szép betűkkel van írva és jól conserválva. A kettős pecsét vörös és sárga selyem zsinoron függ. A pecsét előlapján Martell Károly trónon ülő alakja látható jobbjában királyi pálczát baljában a keresztes almát tartva. Köriratából kivehető még:

1 : HUNGARIA : DALM : CROA ... SUIA : GALLIC : LODOI

Hátsó lapján szív alakú paisban Magyarország czímerdarabja a kettős kereszt, köriratából látható:

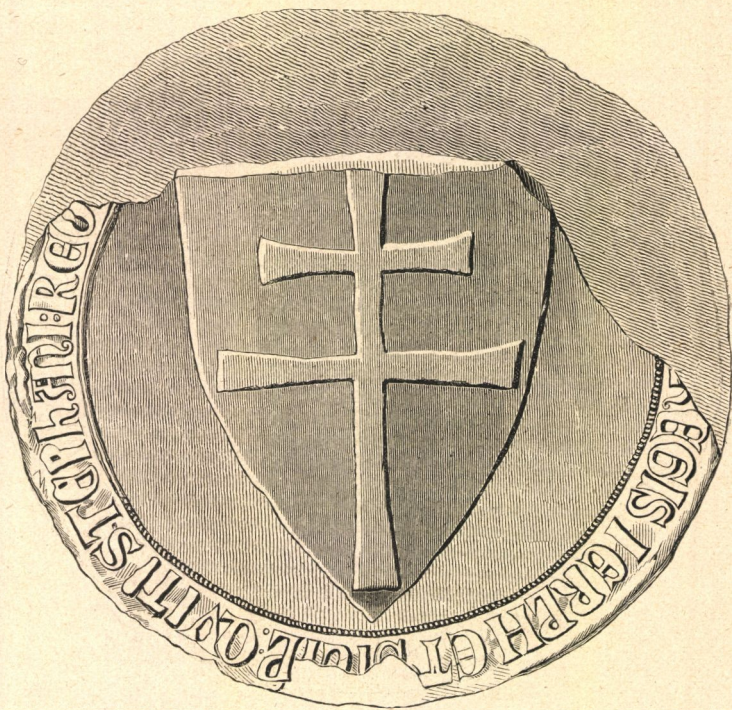
HA GIS : IARLH : AT : SIGIL : QVITI STAPHNI : RAG

A pecsét átmérője 10 cméter, nagysága és modora hasonlít azonkori királyaink pecsétjeihez, vannak azonban eltérések és ez különösen a trón- és az apostoli kereszt alapján észlelhető.

Kiegészített körirata hozzávetőleg következő:

Előlap: † S. Karoli D. G. Regis Hungarie | Dalmacie
| Croacie | Rame | Seruie | Gallicie | Lodomerie | Coma-
nie |

Hátsó lapon: et Bolgarie | Filii Karoli Regis Iero-
solimitani | Et | Sicilie | Quinti Stephani | Regis | Nepotis
Martell Károly, II. Károly siciliai királynak V. István

királyunk Mária nevű leányától származott fia lévén, leány-
ágon volt némi joga a magyar trónhoz. Hogy azonban már
az utolsó Árpád-ivadék életében a magyar király címével
és pecsétjével élt, ennek jogosultsága csak onnan magya-
rázható, hogy az akkori többi trónkövetelők között Martell-
Károlyt 1290-ben szeptemberben pápai követ által magyar
királylyá koronáztatta, anyja Mária. 1294-ben pedig V. Coe-
lestin pápa újra magyar királylyá koronázta.

Az említett oklevélben következőleg czímezi magát: «Karolus Illustris Regis Jerusalem et Sicilie primogenitus, Dei gracia Rex Vngarie, Princeps Salernitanus et honoris Montis Sancti Angeli dominus.» záradéka imígy hangzik: In quorum omnium testimonium presentibus litteris nostrum fecimus apponi Sigillum. Datum Neapoli Anno Domini Millesimo Ducentesimo Nonagesimo quinto die Vicesimo octauo Juny octauae Indictionis. Regni nostri Anno quarto.

Mint a záradékból kitűnik uralkodási éveit első koronáztatásától számítja, valószínűleg pecsétjét is az óta használta.

Érdekesnek tartottam e pecsétet, mint királyi pecséteink sorozatának kiegészítőjét, egy metszetet óhajtottam tehát róla, de Párisban csak egy kész pacskolatot nyertem hivatalos bizonyítvánnyal együtt. Ezen pacskolatról vett rajza ím' itt látható. Megjegyzendő, hogy az említett oklevél egész terjedelmében közölve van Wenzel «Árpádkori Uj Okmtár» X. k. 189. lapján.

B. Radvánszky Béla.

Régészeti irodalom.

Történelmi és Régészeti Értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Az igazgató-választmány megbízásából szerkeszti Miletz János, titkár. V. évfolyam. I. füzet. Temesvár, 1879. 64. lap.

Az «Archaeologiai Értesítő» mindenkor feladatának, sőt kötelességének tartá, hogy a vidéki társulatok működését figyelemmel kísérje. Kétszeresen fontos e tiszte most, mikor az országos régészeti társulatnak is közege lévén, mintegy a régészeti mozgalmaknak központi értesítője képében szerepel. Többször kifejtettük az okokat, hogy miért tartjuk épen a délmagyarországi társulatot a legfontosabbak egyikének, s e szempontoknak megfelelőleg érdekel, behatóan taglaltuk az egyes kiadványokat. E társulat most V-ik évébe lép, az Értesítő csinos borítékján az ötödik évfolyamot olvassuk.

Öt év elég idő ara, hogy egy társulat működéséről némi ítéletet mondhassunk. Az első két év alatt rendszeren

ilyféle phrasissal ütöttük el a dolgot: nemzeti missio, iparkodás, fölvirágzást óhajtunk stb., ez eleinte megjárta, de most már, mikor négy éve munkálkodik, majdnem 300 tagot számlál körében, a tudományos productio minőségéről is kell egynémit elmondanunk.

A társulat elnöke *Ormós Zsigmond* úr, rendkívül buzgó s fáradhatlan tevékenységet fejt ki, a titkár ugyancsak tapintattal igyekszik a munkaszegénységen segíteni, dolgozik, s elég jóakarattal bír. Mindamellett constatálhatjuk, hogy e társulatnak morális, nemzetiséget istápoló fényes érdemei: a tudományos productióval fordított arányban állanak. Szomorú jelenség, hogy az *Alvidék* jeles monographusai: *Pesty, Ortway, Schwicker, Szentkláray* *alig*, hogy részt vesznek e társulat működésében, vagy mutat-é fel a társulat egy új — *eredeti* nyomon induló — munkást is, kinek műve új irányt, új eszméket vetett volna föl? Teljesen méltányoljuk, sőt mindenkor is méltányoltuk mi azt a mondhatni súlyos helyzetet, melyben a vidéki bűvár, távol eszmecserétől, források híjával sínylődni kénytelen. Annyit azonban a — nem épen nagy mértékkel mérő — szaktudomány méltán mégis követelhet, hogy a társulat, mint ilyen ne legyen jobb egy régészeti irányú önképző egyesületnél.

Vegyük sorjába az V-ik évfolyam első füzetének tartalmát.

«A török államszervezet s adóztatási rendszer az XVI. és XVII. században» cím alatt *Varga Ferencz* közöl egy történelmi közleményt, melyről a hivatalos jelentés azt mondja, hogy ez az általunk is igen tisztelt szerző munkásságának «egyik *maradandó* becsü eredménye». (45. l.) Azt hiszszük, azonban, hogy ez ellen legélénkebben maga a szerző tiltakoznék.

Miletz János „*Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei*”-t ismerteti terjedelmesb értekezésben, mely az Arad-, Krassó-, Temes- és Torontál vármegyéről szóló hasonló formájú szemléknek képezi a folytatását, s így mintegy a délvidéknek adja rövid tört. és rég. ismertetését.

Pesty, Ortvay, Böhm, Boleszny, az Archaeologiai Közlemények s az Adattár ez irányú közleményeinek elég csinosan egybeállított compilációja ez, s az *ismertetés* címének teljesen megfelel.

A Tárczát igen ügyesen állította össze a szerkesztő: *Szentkláray*, b. *Radvánszky* Béla s *Ivánfi* Ede változatos kisebb közleményeket adnak, melyekhez sok hasonlót kívánunk az Értesítőnek. Az «Egyveleg» is eléggé tartalmas: a Névtár örvendetes eredményeképp constatálhatjuk, hogy a társulatnak 281 tagja van.

Az I. füzet tehát eléggé jó volna s fentebbi állításunkkal bizonyára ellenkezésbe látszik jönni a részletezettebb ismertetés.

Csekély nézetünk szerint azonban nem az a baj, s a hiány. A füzet stylusán, s kivált a *Tárcza* hivatalos rovátában olyan — hogy úgy mondjuk — servilis, banalis modorú, alázatos modor uralkodik, mely az üres, semmitmondó phraseológiához szolgáltat adatokat, de a tudomány méltóságával meg nem fér. Mindenki, kiről e füzetekben említés történik, szertelen dicsériádákban részesül. Az elnököt szinte sajnáljuk, mikor azt írják róla: «Ormós Zs. elnök ő méltósága igen érdekes képgyűjteményt vásárolt meg 10 frton Koschitzka Karolina krakkói származású, beteges, élemedett korú asszonyságtól». (43. l.) Nem a tárgy ellen szólunk, hanem illik-e ilyen leírás egy komoly irányú folyóiratba, vagy tán a műtörténetírók okulása kedvéért iratott-e? A 46-ik lapon ismét: az elnök bőkezűsége folytán számos «becses» tárgygyal s emlékkal gyarapodott a muzeum, jelesül — mit a «Századok» is megemlített, de mi sem hagyhatunk említettlenül — *i)* két nagy darab *lópatkó*, *p)* két darab *csizmapatkó*, vas golyók» stbefféle. Lehetnek ezek is becsesek, de meg kell említeni miért, mert különben oly alakban, amint ezt az Értesítő írja le, csakis a t. tagtársak gúnyolódását vonja magára.

Midőn e kicsinységeket főlemlítjük, teszszük ezt meleg rokonszenvből ezen érdemes társulat, s annak fáradhatlan

elnöke iránt, minthogy fölvirágzását a hazai régészeti és történelmi tudomány érdekében kívánatosnak, sőt élénken szükségesnek tartjuk.

—o

TÁRCZA.

Érmészeti adalék. A zágrábi pénzverde forgalma 1525-ben.
A zágrábi pénzverde, s az ahhoz tartozó pénzügyi kamara (camera Zagrabiensis) egyike volt a legelőkelőbbeknek hazánkban. Már az Anjouk idejében történik róla említés, s a XV. században is nagy szerepet játszik. A pénzügy igazgatására, nemkülönben magára a pénzverés módjára nézve az adatoknak aránylag elég bővében vagyunk; de a belső kezelést, az érez-kiválasztást illetőleg csak a XVII. századból mutathatunk föl részletesb összeállításokat. Annyival érdekesebb tehát az alább közlendő jegyzék, mert a XVI. század első évtizedeiből tárja elénk a pénzverde ügyleteit. A jegyzék címe: *Racio cusionis pecuniarum Camere Zagrabiensis tempore Thesaurariatus domini Alexij Thurzo Annis 1525 facte per homines eiusdem domini Thesaurarij et domini francisci Bathijanj.* (Országos levéltár: Acta Publica. A. M.)

I. 1525. febr. 22—apr. 14-éig a zágrábi kamarához pénzverés czéljából 1121 márka 11 lat ezüst és réz adatott be.

Ezt megolvasztván, salakúl 33 márka s 2 lat maradt az olvasztóban; ezt levonva 1088 márka 1 lat.

A kamara ispánja minden száz márkától 3 márkát kap, az összes % 32 márka 4 lat: marad pénzverésre: 1055 márka 13 lat. Egy márkából 5 frtot vernek: a királynak kincstárába kerül tehát 5279 frt 3 d. brutto jövedelem.

Ebből a pénzverőknek munkabére 107 frt 91 d.

Pro capitali pecunia, siue emptione cupri

excepti, ut continet Regestrum Capitale . 3694 frt 60 d.

Egyebeket levonva marad kir. haszonnak . . 792 frt 21 d.

II. Apr. 15-étől aug. 1-éig 1054 márka s 5 lat ezüst és réz került a verdében.

Olvasztás után megmaradt 1025 márka (apadás 29 mka 5 lat.)

Az ispán díjában 30 márkát s 12 latot fogtak le s az így megmaradt 994 márkából s 3 latból 5 frtjával 4971 frt 8 d. kapnak.

A verők díja 186 frt 36 d.

Ércvásárlásra fordítottak 4161 frt 21 d. s így a királynak jutott volna 623 frt 51 d., mihez hozzáadván az előbbi 792 frt 21 d., az 1525-iki haszon: 1415 frt tenne, csakhogy ebből szénre, sóra, fára, a próbamester, a rézmetsző, kovács s egyéb költségekre 256 frt 83 denár ment el: Batthyanv embere 240 frtot kapott, s a fennmaradó 918 frt 88 denárt «dominus Batthyanv ad rationem sallary sui de voluntate Maiestatis sue percepit.» Az egészből az derül ki, hogy a király hasznát teljesen «el»-kezelték.

Közli: Dr. Thallóczy Lajos.

Egy lelet története a negyvenes évekből. Napjainkban, midőn nemzeti muzeumunk igazgatóságának mindenre kiterjedő gondos figyelme, az országban számos helyen virágzó vidéki muzeumok és archaeologiai társulatok buzgósága és ügyszeretete, a központban egy országos régészeti és embertani társulat életre való működése, s ezek által a közönség és egyesek tudományos érdeklődésének folytonos ébrentartása, mint száz látó szem, örködnék a mult idők elszórt kincsei felett, nem engedve, hogy a régi míveltség emlékeiből a legcsekélyebb is, a mit eke vagy ásó napfényre hozott, elveszzen, — nem lesz tán érdektelen egy eset elbeszélése azon mostohább korból, midőn mindez még nem volt, s legfeljebb a királyi kincstár anyagi érdekei mellett nyert védelmet a tudomány számára is egyik vagy másik lelet, ha ugyan a hivatalos közegek örködését ki nem játszotta a találók tudatlansága és orgazdáik fortélyossága.

Az országos levéltár kincstári iratai közt találtuk az alább következő adatokat, melyek egy gazdag aranylelet szomorú elpusztulásának mulatságos történetét röviden így beszélik el:

1844. okt. 14-én, Borsod-vármegyében az upponyi határban, az egri *seminarium cleri junioris* birtokán, bizonyos Kalicza nevű sziklás helyen, Kántor Mihály a *seminarium* juhásza, egy agyagedényben, melyet a birkák elgázoltak, mintegy 160 Π súlynyi, tizennyolcz darab arany sodróny-karikából álló lánczot, *filaturam auream ad 18 circulos distinctam, aliaque formae, ducto a paritate incaptivati benevolaeque inventoris fassionis calculo in circa 160 aurei ponderis*, talált. Azt hívé, hogy sárgaréz, a lelet egy részéből *instrumenta pro purgatione fajcae deservientia, vulgo pipaszurkálók*at csinált; ezeket elajándékozgatta, a többi aranyat pedig Czifra Laczi juhászbojtár társaságában, kivel a leletet nagylelkűen megosztotta, V. Sámson sátaí zsidónak 55 váltógarason eladta.

A becses érzezből készült pipaszurkálók feltűnést okozván, a dolog csakhamar kisült; a talált kincsből, a mi még ily profanált alakban összeszedhető volt, azt a seminarium jószágigazgatója és ügyésze összeszedték, s miután az eset a diós-győri kincstári uradalmi ügyésznek is tudomására jutott, a praktikus czélokra modernizált régiségeket ennek kezéhez adták.

Következett mármost, természetesen a szolgabíró közreműködése mellett, a vallatás. A zsidó azt vallotta, hogy a juhászoktól megvett aranyat egy ismeretlen hitsorsosának, a kivel «in via publica» találkozott, 50 váltó frton eladta, de ennél többet Sámson *cute licet detracta* sem vallott. Ehez képest az állítólagos 50 váltó frtból még nála talált összeg tőle elvételén, a seminariumnak mint földesúrnak resignáltatott, a kamarához pedig a föntebbiek értelmében részletes jelentés tétellett.

A lelet oly természetű lévén, melyből $\frac{1}{3}$ rész a fiscust illette, a kamara további vizsgálatot rendelt a zsidó ellen. A vallatás újra folyt tehát, de minden kívánt eredmény nélkül; a kérdést illetőleg: kinek adta el Sámson az aranyat, vagy hová rejtette el? semmit meg nem tudhattak; a zsidó nemcsak nem vallott, hanem mihélt szerit ejthette, Sátáról eltűnt, mire currentálták ugyan, de többé fel nem találták, legalább az aktákban ennek semmi nyoma.

A lelet megmentett része a maga hivatalos útján a kincstári díjzabási hivatalhoz (*taxatoratus officium*) került; értéke a pesti arany és ezüst beváltó hivatalnál megejtett becslő szerint 30 és $\frac{6}{16}$ † és $\frac{1}{2}$ gr., pénzben 109 frt 20 krt tett ki. Közli: N. Gy.

Adalékok a magyar ipar történetéhez. A m. n. muzeum könyvtárának kéziratgyűjteményében egy 1573-ik évi Znio-Váralján kelt és a selmeczi bíróhoz intézett levél őriztetik, melyben egy Miklós nevű órásmester a selmeczi felsővárban (*in superiori arce vestra*) levő romlott óra javítására ajánlkozik. A mester a többi közt azt írja, hogy ő a Révay családnál tartózkodik, melynek számára már több órát készített (*vos scitis me nunc esse apud Magnificos de Reua, et illis aliquot horologia praeparasse*). Levelének végén pedig azt mondja: *Datum ex Varalia ubi hoc tempore unum horologium extruxi, et adhuc unum extruere debeo, pro necessitate Reverendissimi Domini Stephani Radvay Episcopi Agriensis. Datum ut supra sub arce Znio 24. Aprilis Anno Domini 1573. Nicolaus Magister horologiarius.*

Egy másik szintén a muzeumi könyvtárban levő 1523-iki

német levélben következő budai aranyműves említettetik: «Master Michel Wibel goldschmid zw Ofen.»

E két adatot azért tartottam említésre méltónak, mert csak ily apró adalékok figyelembevétele mellett lesz majdan lehetséges Magyarország régi iparának történetét megírni. —ch—n.

Ráttkay Gáspár ingóságai. 1626. 1626. decz. 11-én Nagy-Tábori Ráttkay Gáspárnak ingóságai, Pathachich István szlavoniai protho-notarius és Tompa Miklós e célra kiküldött biztosok leltározása szerint, mely is ekképen hangzik:

Egy nyakbavető, kiben tizenhat aranyas boglár vagyon. Az mely nyolecz boglárban finom gyémánt vagyon: az nyoleczában penig négy négy öreg gyöngyszem. Az fejében az ki öregebb, az több boglároktól négy kis gyémánt és egy öreg vagyon.

Item egy gyöngye arany láncz, kiben huszonhat gyöngyös és rubinos boglár vagyon; az tizenhármának mindenikejében (így) két két rubin vagyon; az második tizenhármában penig két-két öreg gyöngyszem.

Egy függő násfa, kiben kilencz gyémánt vagyon, és három öreg gyöngyszem.

Egy gyöngyös fejkötő.

Item huszonkilencz aranyas boglár, kiben mindenikben három öreg gyöngyszem vagyon. Gyöngy négy kis czérnácskán, az mely egyik czérnácskán kétszáz tizenkét gyöngyszem vagyon.

Kis gyöngyös arany boglár; tiz; is még kicsinke csak aranyas boglár harminczenégy.

Három arany gyűrű, egyikben nagy lap és gyémánt, az harmadikban rubin vagyon.

Egy kis aranyas tkanicza öv.

Egy ezüst aranyazatt sőtartó.

Hat ezüst villácska.

Két koronka, egyik fejer tintuhon (így) gyöngyös, másik hajszinű, kicsiny gyönggyel tűzött.

Item egy ezüst gyöngén aranyazatt mosdó.

Egy virágos vörös bársony bomozal együtt szoknya, két aranyas perémmel és ujjal.

Más vörös narancs színű kamuka két kis perémmel és kék kamuka viselt bomozal együtt.

Fekete atlaezből való bomoz.

Item más bomoz arany tabinból.

Egy fekete virágos bársony mantlika, két széles és három keskenyebb aranyas perémmel.

Egy funt bors, és egy fejer viselt paraszt szőnyeg.

Következnek az aláírások.

A gróf Draskovich-család levéltárából közli:

Szerémi.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *Az országos régészeti és embertani társulat* folyó hó 27-én tartotta meg 3-ik rendes ülését. Elnök: b. Nyáry Jenő. A mai ülés egy évekig vitatott kérdést: a magyar zománcz kérdését behatóan és alaposan tárgyalta. Ipolyi Arnold tiszteletbeli elnök, a muzeum és iparművészeti muzeum és saját régiség-tárának tárgyaival rendszeres, mutatványokkal kísért szemlét tartott a zománczozás történetéről. Előadásának két része volt; az első részben a zománczozás általános fejlődését tünteti föl érdekes mutatványokkal kísérve a XV. század végeig, melyből három magyar emlékről tesz említést jelesül: sz. István koronáját, a nyitra-ivánkai byzanti koronát s Gizella keresztjét, mint a rekesz-zománcz példányait ismertetvén. Ezután értekezésének második részében az u. n. magyar és erdélyi zománcz kérdését tárgyalja, bemutatván a besztercebányai kelyhet, a muzeum birtokában lévő erdélyi zománczokat, és kimerítő fejtegetés után arra a következtetésre jut, hogy a sajátos hazai zománcz a rekesz-zománczból fejlődén, bár sem a keleti, sem a nyugati befolyást tagadni nem lehet, mindamellett is bizonyos, hogy ezen sajátos jelleg, mely itt kifejlődött, bizvást Bockkal magyar, illetőleg az Erdélyben sokkal önállóbban kifejlődöttebbet erdélyinek lehet nevezni. Az éljenzéssel fogadott előadás után, Deák Farkas két Erdélyből hozott ezüst esigaformára készült, belül meg-aranyozott csészét mutat be, melynek többféle használati módja lehetett: lehetett vadászcseste, lehetett, mint Vámbéry mondja, török mosdóedény. Az egyik csésze Báthory Zsigmond tulajdona volt; ezután bemutat egy gyönyörű zománczos násfát, mely Hilibi Gál János tulajdonát képezi és János fejvételetét ábrázolja. A tudós értekező e munkát a XVI. század második felében készültnek hiszi. Deák Farkas előadásához Pulszky Károly több megjegyzést fűzött. Főlemlíti, hogy ily alakú edények Perzsiában fordulnak elő és ez Vámbéry felfogása mellett szól, hogy azonban ezen edénytálakat később másra alkalmazták, mint ezt a muzeumi példányok mutat-

ják. Az a násfa, melyet Deák Farkas mutatott be, bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy a hagyomány, sok oly dolgot vallott erdélyinek, mely nem Erdélyben készült, mint azt a Jankovics gyűjteményében találtató ugyancsak erdélyinek nevezett nem erdélyi zománczok igazolják. Felszólaló utalván arra a különbségre, mely az önálló rekesz-zománcz s a gödrös festő áttetsző zománcz között egyrészt s a diszitó ékszerész-zománcz között forog fenn. Kíváncosnak tartja egyuttal — néhány példát sorolván fel — hogy a kutatás oda irányuljon, mennyiben észlelhető keleti, mennyiben a nyugati, jelesül a francia befolyás iparművészetünkön. Az előadás megéljenztetett. Ipolyi néhány fölvilágosító példával járult Pulszky nézeteihez, főlemlítvén Kecskeméti Péter ötvösnek könyvéből néhány adatot. Az idő nagyon előhaladván, a programm harmadik tárgya elmaradt és Hunfalvy Pál azt a kérést intézi a társulathoz, hogy az anthropológiára is fordítson figyelmet. Elnök Pulszky Ferencz ismerteti az új löversenytéren talált leleteket, melyeket avarkoriaknak mond. Az érdekes bemutatáshoz Lenhossék József osztályelnök csatol néhány antropológiai észrevételt, melyre Pulszky Ferencz, Jezovics mérnök, Pulszky Károly és Thallóczy tettek fölvilágosító megjegyzéseket. Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár 41 új tagot jelent be, köztük Szerémi herczeg Odescalchi Arthurt, Ormós Zsigmondot és Bubics Zsigmond apátot. Roskoványi nyitrai püspök 50 forintot küld a társulatnak ajándékba; a társulat iránt általán nagy érdeklődés mutatkozik; még a Lajthán túlról is érkeznek levelek. Bejelent néhány érdekes levelet, nevezetesen Maderspach Livius, Margitay Gábor, Höke Lajos, Kuliffay Adolf, Baly Albert, Weninger Mátyás, Könyöki József stbtől, melyek szintén örvendetes bizonyosságot tesznek a társulat iránti érdeklődésről. Ezzel az ülés véget érven, a jegyzőkönyv hitelesítésére Deák F. és Thallóczy küldettek ki.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya* f. évi február havában a következő tárgyakkal szaporodott: a bécsi cs. k. főpénzverdéből a m. k. miniszterium utján 1878-ban vert 4-es arany, 1—1 húsz és tiz frankos és 1 közönséges arany; ezüst 2 frtos 1 frtos és 1 réz krajezár; — *Schwartz Józseftől* Kunágotáról 2 db. ezüstérem ajándék; — *Marossy János* gyógyszerésztől Tatából egy római lelet tárgyai, u. m. bronzsengetyű, 3 bronz kules, két bronz diszitmény, az egyik üvegpastával kitöltve; egy bronz fibula és 3 db. üvegpasta és agyag gyöngyszem; továbbá 26 db. római ezüst és bronzérem,

közte azon Hanniballianus kis bronz érem (Cohen VI. kötet, 211. lap, 1. sz.), melyet az orsz. régészeti társulat ülésén be is mutattak. Igen ritka példány, intézetünk gyűjteményéből eddigelé hiányzott; végül egy kis agyag bögre, a dunaalmási leletből; mindannyi ajándék. — Báthori Zsigmond, 1590-iki és I. Lipót 1689-iki tallérja vétel. — Hasonló módon szereztetett meg Báthory István egy 1586-iki ritka nagybányai tallérja, mely a Weszerle-félelettől (Tab. II. fig. 10.), interprunctiójában elüt. — *Tergina Gyulától* I. Lipót ach. XV-öse 1664-ből és egy kőbalta; lelhelyök *Bél* (Hont m.) ajándék. — Vétel utján II. Rudolf magyar aranya 1593-ból (conf. Weszerle, Tab. V. fig. 1.) és BajorErnö (1540—1554) salzburgi aranya 1552-ből. Mindkét db. a puszt-fogacsi arany-éremleletből való, mely 40 dbból állott, de csak 11-et tudtak megmenteni; nevezetesen e két dbon kívül 3 velencei (Aloy. Mocenigo I. Nic. de Ponte és Pascal Ciconia) és 6 keleti aranyat (I. Sulejman, II. Selim és III. Muradtól) mindannyi XVI. századbéli. — *Hermelin Tivadar* esernyőkészítőtől Budapestről 2 db. római bronzérem ajándék. — Vétel utján a magyar gazdasági egyesület érem alakú ezüst kitüntető díjja 1846-ból a legjelesb bika számára; súlya 109 gramm — *Pellet József* czim. kanonoktól 6 db. római bronzérem; *Illés Gyula* reáltanulótól 1819-iki 30 kros magyar bankjegy, ajándék. — Hasonlóképen ajándékok: *Andrássy György* m. k. postatisztától 1 db. slavoniai és egy II. Mátyás-féle kis ezüstérem; *Schönfeld Arthurtól* 2 db. réz és 1 ónérem, végül *Dr. Czobor Bélától* Hohenlohe Wolfgang-Julius ritka ezüstérme 1697-ből (V. ö. Albrecht, die Hohenloh. Münzen, VII. Tábla, 139. sz. 64. lap). — A német-újfalusi (vasm.) ezüstéremleletből 204 db. ezüst és 1 római bronzérem fémértéken váltatott meg. Az egész lelet 592 db. éremből állott. — Vétel utján egy réz véső, lelhelye Sopron vidéke és 3 római domborműves bronzlapocskát jutott a muzeumba. — Ajándékban pedig egy kiválóan érdekes lelet, t. i. a *gerendási* (Békés-vm.), mely egy sárgaréz sodronyból készült torques-, egy pár karika idomú ezüst függő-, két mésztartalmú gyöngyszem- és egy bronz karikagyűrűből áll, s a lelet korára vonatkozó egy és $\frac{1}{2}$ Szt. István- továbbá egy Péter-féle ezüst éremből, tehát e lelet a XI. századbéli ritka magyar leletek közül való. Megjegyzendő, hogy a sz. István-féle törött érem egyik lapján vászon szövet maradványai vannak. Az egész leletet *Mokry Sámuel* ajándékozta a muzeumnak. Végül *Schönwald Móricztól* Pécsről az intézet egy érdekes mult századi réz pipa esz-

közt kapott, mely egy parázscsüptetőből, két pipaszurkáló és egy kis parázslapátkából áll.

A régiségtár a római terem újabb berendezése miatt e hóban a nagy közönség előtt zárva volt. *Czobor B.*

— *A m. n. muzeum római feliratos kövei* legújabbán jelentékeny szaporodást nyertek. A többi közt az ó-budai szeszgyár-társulat 2 darab, Várady József udv. tanácsos pedig Pátyról 8 darab érdekes feliratos követ ajándékozott a muzeumnak. Ugyancsak említett nemzeti intézetünk legközelebb Velenczéről, Leányfalváról, Budaörsről és Visegrádról vár hasonló küldeményeket. Az utóbbi helyekről körülbelül 30 darab feliratú kövel fog gyarapodni.

— *A m. n. muzeum ásatásai.* Duna-Almásán Weninger Mátyás uradalmi kasznár s buzgó régészet-kedvelő egy őskori urna-temetkezési hely nyomaira talált. Ugy halljuk, hogy a m. n. muzeum a husvét utáni legsürgősebb gazdasági munkálatok beszüntével az egész temetőt felásatni szándékozik.

— *Az ercsi márvány Herkulest*, mely Kuliffay Adolf tulajdonát képezi, a m. n. muzeum, gipsz öntő-műhelyében lemintáztatván, ennek másolatai ugyanott 3 forintjával megszerezhetők.

— *A „Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat”* febr. 26-kán Temesvárott tartott választmányi ülésén Miletz János titkár számos ajándékot jelentett be, melyek közül kiemelendő Tauber Lajos adománya. Ez egy ezüst, kereszt alakú tárgy, melynek mind a négy ágán s a közepén elhelyezett ötágú csillagban körben zsidó betűk láthatók. Az egyik oldalon ezen szavak és pedig felül: *Michael*, — alul: *Rafael*; a jobb részen *Gabriel* s a balon *Oriel* olvashatók. A másik részén: *Larif, Caraf, Oriel és Tarsis*. Találta-tott Erdélyben 1878. tavaszán. Gyanithatólag *sabbatarius* emlék. A bejelentett ajándékok közül érdekes még a Nagyfalú és Perjámos között talált bronz kétélű kés stb. Ezután Ormós Zsigmond „*Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez*” czimű érdekes tanulmánya olvastatott fel, mely az illető társulat „*Értesítő*”-jében fog közölni.

St . . . ch.

— *Horvátországi hírek.* A horvát régészeti társulat értesítőjéből a következő érem-leletekről értesülünk: 1. Egy paraszt Virjében, a Dráva mellett, szöllejében fél lábnyi mélységben egy római edényt talált, mely több mint 1000 római ezüst denárt tartalmazott. Ezen érmek közül eddig csak 80 darab került a zágrábi muzeumba. Ezek közt van 2 Trajanus Deciusból, 1 Valerianusból, 62 Galienusból,

3 Saloninától és 12 Claudius Gothicustól. 2. A mult év végén parasztok Boljevci nevű faluban, Zimony mellett, fél méternyi mélységben nagy mennyiségű magyar érmet találtak, melyek közül 32 darab került a horvát muzeum birtokába. Ezek Róbert Károly és Nagy Lajos királyaink ezüst denárjai. 3. Felső-Bedrinában a Száva partján találtatott 334 habsburgkori ezüst érem, melyek mind a horvát muzeumba kerültek. A legrégebb köztük egy Corvin Mátyás-féle ezüst denár, a legújabb pedig egy ragusai garas 1708-ból. Ez érmek valószínűleg a Rákóczy-féle háborúk alkalmával ásattak el. —ch —n.

— *Nyitra-zsámbokréti lelet.* Nyitra-Zsámbokrét mezővárosa határában, az úgynevezett «ezüst mezőn» szántás alkalmával egy edényre bukkantak, mely állítólag 1526—1649. évről szóló arany- és ezüst érmeket tartalmazott. A munkások azonban az edényt összetörték s a pénzt elkapkodták. Arany pénz — úgy mondják — kevés volt, de az apró ezüst pénz annál több, néhány liternyi, csak hogy ezt kicsisége és erős agyaggal való burkoltsága miatt ott hagyták a földben s újra beszántották. Csupán a csillogó pénzt vitték magukkal. Rudnai Béla segédszolgabíró, az előnyösen ismert tudós és Kadarász körjegyző rögtön megtettek minden hivatalos intézkedést, eddig azonban csak 20 drb ezüst érmet sikerült előkeríteni. Hihető, hogy tagtársunk az érdekes lelet legnagyobb részét megszerzi és rendeltetése helyére juttatja.

— *Bubics Zsigmond* apát, az országos gyűjteményekben levő metszetek fő-öre — a *Magyar Könyv-szemle* ez évi 1. füzeté szerint — nagyváradi kanonokká kineveztetése folytán közelebb a M. N. Muzeum könyvtárában elfoglalt és kitűnő eredménnyel betöltött állását elhagyva, lakhelyét Nagyváradra fogja áttenni. Azonban biztos kilátásba helyezhetjük — úgymond az említett folyóirat — hogy a Muzeum könyvtárában őrzött és általa rendezett magyar történelmi érdekű metszetek lajstromát közelebb ki fogja adni.

— Az „*Archaeologiai Közlemények*“ legutóbbi kötetét (XII. k. Új folyam IX. k.) olvasóink figyelmébe ajánljuk. Abban a régészet legkülönbözőbb ágai képviseltetvék, miként tartalma világosan mutatja: 1. *Báthori István-féle emlékérem a m. n. muzeumban*; Dr. Hampel Józseftől. — 2. *A sz. Miklóshoz címzett eperjesi r.-kath. templom*; Myskovszky Victortól. — 3. *Slavoniai leletek*; Boynychich Ivántól. — 4. *A túskevári pálos templom*; Ádám Ivántól. — 5. *Egy német nyereg a XIV. századból*; Lipp Vilmostól. —

6. Azon ágyúk, mozsarak és vetágyúk inventariuma, melyek Buda bevétele után 1686-ban az állásokon találtattak; Dr. Rómer Flóristól. — 7. Régi ágyúk a munkácsi várban (1514—1711); Thaly Kálmántól. — 8. Mutenum-Feketeváros; Rácz Józseftől. — 9. Beregmegye műemlékei; Lehoczky Tivadartól. — 10. A felső-magyarországi muzeumban levő czéhpecsétekről; Myskovszky Victortól. — 11. Az úgynevezett «arany metszet» aesthetikai törvényének alkalmazása a csúcsíves stylben; Myskovszky Victortól. — 12. Szerkesztői utóirat. 13. Magyar várak 1437 körül; Dr. Thallóczy Lajostól. — 14. Barbárkori védrendszer nyomai Liptó megyében; Majláth Bélától. — 15. Rákóczy Erzsébet ingóságai a hrussói és kis-tapolcsányi várkastélyokban; Szerémitől. — 16. Magyarországi régészeti leletek repertoriuma; Dr. Hampel Józseftől.

— *Régészeti hírek Ercsiből.* Az érd-battai kirándulásnak egyik főhelye: a fehérvármegyei ercsii uradalom, mely a régiségtant nagyban kedvelő b. Sina leánynak: Wimpffen grófnőnek képezi birtokát, valóságos régészeti központot képez. Az ott helyben lakó Zombat István, mint buzgó pénz- és éremgyűjtő, nevezetes gyűjteményével képezi a központot, — mely mint halljuk — közelebről áruba bocsáttatik, mire felhívjuk a szakkörök figyelmét. Dicséretre méltó buzgalmat fejt ki *Kuliffay* urad. számtartó, kinek derék gyűjteményéből a m. n. muzeum is nem egy ritka darabbal — mint közelebről a Hercules — részesült. Jelenleg gyűjteményét rendezte, s a székesfehérvári orsz. kiállításon fogja közszemlére bocsátani. A derék uradalmi tiszték is, jelesen *Wlassics* tisztartó, *Grosz* és *Tauscher* urak megannyian érdeklődnek az e vidéken gyakori leletek iránt s örömmel mondhatjuk, hogy alig van hazánknak egy vidéke is, hol élénkebb figyelemmel, nagyobb érdeklődéssel kísérnék a régészeti mozgalmakat, mint itt Ercsiben.

— *Dr. Lenhossék József*, egyetemi rector s az országos ember-tani és régészeti társulat 1-ső osztályának elnöke, az embertani tudományok terén szerzett érdemeiért Olaszország királyától a koronarend lovagkeresztjével diszesítettett föl.

— *Boynychich Iván*, belmunka társunk, a horvát nemzeti muzeum régiségtári segéd-örvévé kinevezetett.

Külföld.

— *A berlini archaeologiai társulat* f. é. január 7-én tartott ülésében *Adler*, a Mykenaeen sajátkezüleg fölvelt rajzokat előter-

jesztette és kinyilatkoztatta, hogy Schliemann ásatásai a tudománynak nevezetes haladására szolgáltak. Technikai okok nyomán kimutatta, hogy a saját 1876-ban nyilvánított nézete valósult, mely szerint az erőd nyugat felé lett kitágítva s így az oroszlánkapu újabb, a Schliemann által föltalált sirok pedig régibb korúak. Az ismert tholosépületek, melyekből eddig Görögországban 11, Mykenaeen pedig hetet ismerünk, szerinte az Atracidae korából való sír- emlékek, s belső szerkezetök nyugat-ázsiai téglá-építményekre mint mintáikra mutatnak (valószínűleg sardesiakra és Hermus völgyiekre), míg mesterséges külsejük, valamint az oroszlánkapu domborműve is ősrégi lykiai faépítészetre vezethető vissza. — *Hübner* az «Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich» című folyóirat második évfolyamának második füzetét mutatta be, és ezen *Conze* által alapított és *Benndorf* és *Hirschfeld* által folytatott, valamint a bécsi tudom. akadémia által is pártolt munkát melegen ajánlotta. Különösen kiemelendő e füzetben a *Petronell* (rég. Carnuntum) városban folytatott ásatások ismertetése. *Wattenbach* előterjeszti *Graux*-nek a carthagói erődítésről szóló értekezését, melyben a szerző a byzanti *Philonak*, kéziratok nyomán kiigazított szövege után kimutatja, hogy a hatalmas, maradványaiból ismert fal előerőd, sánczárók és palisadok által volt védve, mi más körülményből is kiderül, s az akkori rendszernek és a Thapsus és Hadrumentumról ránk maradt értesítéseknek is megfelel. Ezen rendszerre vonatkoztatja *Graux* a hármas falról szóló kitételt, melyet betűszerint nem vehetünk és melyet *Mommsen* sem fogadott el. — *Adler* figyelmeztet *Baltatzi*, görög építész által felvett konstantinápolyi erődítésekre, e munka megszerzése annál sürgősebb, minél gyorsabban halad e falak lebontása. Végre jelentést tesz *Curtius* az olympiai ásatásokról. Az oromszobrok új leletek által több részben kiegészítést nyertek, valamint metopokhoz tartozó két fejet is találtak. Az Altis déli kapuja előtt egyiptizáló bálványnak felső része jött napfényre. Délnyugat táján nagyobb épületnek alapfala mutatkozik. Ezenkívül *Bormann* építésznek az ujonnan talált doriai csarnokot ábrázoló rajzait mutatták be. (*Beiblatt zur Zeitschrift für bildende Kunst.* 1879. 18. sz.)

— A római *Instituto di Corrispondenza Archeologica* ez év april havában 50 éves fennállásának ünnepélyét fogja megtartani. A művelt világ minden részeiből tömegesen sietnek a régészek a classikai-világ fővárosába, hogy a tudomány egyik főintézetének

nagy fénynyel megtartandó ünnepélyén részt vehessenek. Hazai szaktudományunk érdekében szerfőlött kíváncsós volna, hogy az említett ünnepélyen az akadémia, egyetem, a m. n. muzeum vagy az Arch. társaság — ha csak egy is közül — képviseltetnék. Az ünnepélyről és ennek gyűléseiről, melyek ápril 21-kén kezdődnek — folyóiratunk eredeti és részletes tudósítást fog adni. E világhírű intézet jelenleg hazánkban egy rendes tagot számít keblében: Pulszky Ferenczet és négy levelező tagot: Finályt, Hampelt, Rómert, Tormát.

— *Szobor-lelet.* Rómában a január havi *Revue Archéologique* szerint a *Porto d'Anzoban*, a *Fortuna Gemina* templom előtt a tengerből egy jeles márványszobor kotortatott ki. A szobornak az említett templom egyik fülkéjéből kellett hajdan a tengerbe esnie. Ezen szobor hosszú tunikás női alakot ábrázol. Öltönye jobb válláról lábáig ömlik alá. Feje, válla és keble meztelen. Jobb karja egészen, balkarjáról pedig a kéz hiányzik. A szobor felső részei későbbi időben készültek, s az alsónál sokkal tökéletesebbek. A fej hajzata gondosan készült, s a belvederi Apollóénak módjára rendezett. Az orr legvégsőbb hegye meg van sérülve. A szobor valószínűleg Traján, vagy az Antoninok idejéből való. Kit ábrázol? e kérdés még nincs eldöntve. Annyi bizonyos, hogy a fent említett templomnak 3 papja és 3 papnője volt. Az utóbbiak se özvegyek, se házások nem lehettek. Meglehet, hogy a szobor az említett papnők egyikét személyesíti. Legalább a fej jellemzete szerint e nőnek szűzet kellene ábrázolnia. E kitűnő szobor tulajdonjoga fölött jelenleg Aldobrandini herczeg — kinek birtokán találtatott — és az állam vitáznak. *Adhuc sub iudice lis est.* Egyébiránt a munkálatok az említett kikötőben szakadatlanul folytattatnak. Annál is inkább reményelhető hogy még e helyről más számos műemlék hozatik napfényre, mert Juvenalis, Ovidius, Ausonius és Porphyriónból tudjuk, hogy Róma e részén roppant gazdagság és fény volt össze-halmozva.

— *Fontos régészeti-irodalmi vállalat* indult meg az oktatásügyi miniszterium felügyelete alatt Párisban. A louvrei muzeumban találtató assyri, babiloniai, phoeniciai egyiptusi és az archaikus görög nevezetesebb cserépalakocskákat ismerteti s különösen gazdag lesz a tanagrai leletekben. Címe: *Les Figurines antiques de terre cuite du musée de Louvre.* A mű szerzője Heuzey Leon tanár a francia nemzeti muzeumok segéd-felügyelője. A metszeteket Jaquet Achilles készíti. Az egész mű 60 táblát foglaland magában, s füzetekben, — mindenik füzet 15 táblával — fog megjelenni. Ára közönséges papíron 15 frk, chinai papíron pedig 25 frk.

Régészeti könyvtár.

1. *A kamara haszna* (lucrum Camarae) történeti kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Irta Dr. THALLÓCZY LAJOS Budapest, 1879. Weiszman testvérek. 8. r. VIII. 236 lap. Egy rézmetszettel. Ára 1 frt 50 kr. (Érmészeinknek figyelmébe ajánljuk.)
2. *Magyarországi könyvmásolók és betűfestők a XIV—XV. században.* Ismerteti CSONTÓSI JÁNOS könyvtári segéd a magy. nemz. muzeumban. (Külön nyomat a Magy. Könyvszemléből.) Budapest, Weizmann testvérek könyvnyomdájából 1879. 8 r.
3. *Die Vorgeschichte des Nordens nach gleichzeitigen Denkmälern.* Von J. J. A. WORSAAE. Ins Deutsche übertragen von I. Mestorf Hamburg 1879. Verlag von Ottó Meissner. Ára 3 mrk.
4. *Abriss der Geschichte der Baustyle* von Dr. WILHELM LÜBKE. Vierte umgearbeitete und vermehrte Auflage. Leipzig 1879. Neuer Verlag von E. A. Seemann, nagy 8 r. (468 fametszvénynyel.) Ára 7 $\frac{1}{2}$ mark.
5. *Sylloge Inscriptionum Oscarum ad Archétyporum et Librorum fidem.* Edidit JOHANNES ZVETAEFF. Pars prior. Petropoli MVCCCLXXIII. Prostat Lipsiae apud F. A. Brockhaus. (Atlasal és 19 darab fényvésetű táblával.) Ára 40 mark.
6. *Descriptiones Nobilissimorum apud Classicos Locorum.* Edidit ALB. KAMPEN. Series I. Quindecim ad Caesaris de bello Gallico commentarios tabulae. Gotha: Justus Perthes 1879.

Megrendelési felhívás a következő című munkára: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* Irta báró RADVÁNSZKY BÉLA. Három kötetben. — Előfizetési ára 7 frt. Knoll Károly akadémiai könyvárús.

TARTALOM: Jelentés a bártfai templom állapotáról. *Steindl*től. — Érmészet, ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczi-korban 1707. *Thaly Kálmán*től. — Pilini lelet. *Hampel József*től. — Martell Károly magyar királyi czímmel ellátott kettős pecsétje 1295. évből. *B. Radvánszky Bélától.* — Régészeti irodalom. —o.-tól — Tárca: Érmészeti adalék. A zágrábi pénzverde forgalma 1525-ben. Közli: Dr. *Thallóczy Lajos.* — Egy lelet története a negyvenes évekből. Közli: *N. Gy.* — Adalékok a magyar ipar történetéhez. —ch—n. — Rattkay Gáspár ingóságai 1626. *Szerémitől.* — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Tagválasztások. A társulat f. é. márczius hó 27-ikén tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: Aigner Lajos Budapesten könyvkereskedő, aj. a titk.; Ádám Iván főreáltanodai igazgató Sümeghen, aj. a titk.; Baly Albert ref. lelkész Polgárdiban, aj. a titk.; Dr. Chyzer Kornél zemplénmegyei főorvos S.-A.-Ujhely, aj. a pénztárnok; Demkó János Budapesten, aj. a titk.; Déghy István Vépen, aj. a titk.; Egger Dávid Budapesten, aj. a titk.; Fáy Elek kir. táblai bíró Budapesten, aj. Kammerer Ernő; Fuchs Rudolf Budapesten, aj. Zsigmondy Gusztáv; Gálffy György Budapesten, aj. a titk.; Palini Inkei László földbirtokos Récsén, aj. a titk.; Dr. Krenner József Budapesten, aj. a titk.; Molnár Ferencz Csokonyán, aj. hg. Odescalchi Arthur; Nagy Miklós a Vas. Ujság szerkesztője Budapesten, aj. a titk.; Szikszay Lajos orsz. képviselő Nagyszilág m. aj. Deák Farkas; Széll Farkas törvényszéki bíró Karczagon, aj. a titk.; Dr. Stirling Sándor reáltanár Sümeghen, aj. a titk.; Szalacsy Farkas földbirtokos Nente, aj. a titk.; Barla Szabó József ref. lelkész Visontán, aj. hg. Odescalchy Arthur; Varázséji Gusztáv Budapesten, aj. a titk.; Csontos Ferencz prépostkanonok Szombathelyen, aj. a titk.; Dr. Kopsz János vál. szerbiai püspök Szombathelyen, aj. a titk.; Hantken Miksa Budapesten, aj. a titk.; Kovácsich Lajos Budapesten, aj. a titk.; Szt. Ferenczrendiek zárdája Budapesten, aj. Dr. Czobor Béla; Dosztal Gaudentius zárdafőnök Budapesten, aj. Dr. Czobor Béla; Reményi Károly ügyvéd Szécsénben, aj. a titk.; Pintér Antal ügyvéd Szécsénben, aj. a titk.; Balás Frigyes a «Torontál» szerkesztője Német-Eleménben, aj. a titk.; Torma Zsófia urhölgy Szász-Sebesen, aj. a titk.; Bertalanffy Gyula esp. plébános Likan u. p. Léka Vasmegye, aj. a titk.; Dusóczky Károly helyben, aj. Kammerer Ernő; Eder Géza főreáltan. tanár Déván, aj. Torma Zsófia; Dr. Hetényi Lajos Hajdu-Szoboszlón, aj. a titk.; Hopf János kanonok Kalocsán, aj. a titk.; Kun Róbert főreált. tanár Déván, aj. Torma Zsófia; Dr. Súlyom-Fekete Ferencz Déván, aj. Torma Zsófia; Téglás Gábor főreáltan. tanár Déván, aj. Torma Zsófia; Bartók Géza Budapesten, aj. a titk.; Dr. Fejérpataky László Bécs, aj. Dr. Thallóczy Lajos; Berlicza Ferencz, Tiles Ferencz, Hirós Mihály, Majovszky Antal, Kamassy Mátyás, Hulényi István besztercebányai kanonokok, aj. Ipolyi Arnold társ. tiszt. elnök.

Alapító tagokul beléptek és megválasztattak: gr. Breuner Ágost Bécsben, aj. gr. Erdődy Sándor társ. tiszt. elnök; Dr. Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, aj. a titk.; Somogyi Károly esztergomi kanonok, aj. Fraknoi Vilmos.

Az alapító tagok sorába léptek: Bubics Zsigmond apátkanonok, Ormós Zsigmond temesm. főispán, hg. Odescalchy Arthur (bejelenti Dr. Kaan Ágost) választmányi tagok.

A társulati pénztárba 1879-ik márczius végeig befolyt tagdíjak és pénzbeli adakozások: a) 31 alapítvány: gr. Andrassy Aladár, gr. Andrassy Manó, Bay Ilona, gr. Breuner Ágost, gr. Dessewffy Aurél, gr. Erdődy Ferencz, gr. Erdődy Sándor, gr. Festetich Dénes, dr. Haynald Lajos, dr. Ipolyi Arnold, gr. Karácsonyi Guidó, gr. Károlyi Gyula, gr. Károlyi Tibor, ifj. itebeli Kiss Miklós, dr. Kruesz Krizosztom, Lévy Henrik, báró Lipthay Béla, b. Mesznil Viktor, ifj. gr. Nádasdy Ferencz, Ormós Zsigmond, Peitler Antal, dr. Rónay Jácint, dr. Samassa József, Schlauch Lőrincz, Schuster Konstantin, Somogyi Károly, Szalacsy Farkas, Szitányi Bernát, gr. Wenckheim Frigyes, b. Wodianer Béla és gr. Zichy Ágost 100—100 forinttal és egy 60 frtnyi részletfizetés.

b) 6 alapítványi kamat 1879-re: Bubics Zsigmond, Császka György, dr. Fraknoi Vilmos, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, és báró Mednyánszky Dénes 5—5 forinttal.

c) 84 évdi 1879-re Aigner Lajos, Ballagi Aladár, Barna Ferdinand, Benke Pál, Blümelhuber Ferencz, Bük László, Conlegner Károly, Csontos Ferencz (1880 és 1881-re is), Csontos János, Czanyuga József, dr. Czobor Béla, Déghy István, dr. Despinits Péter, Dobóczy Ignác, Dosztál Gaudentius, Drahotuzky Ferencz, Dux Adolf, Ebenhöch Ferencz, Egger Dávid, Ferencziesk zárdája (Budapest, IV. kerület), dr. Forster Gyula, Frivaldszky János, Fuchs Gusztáv, Fuchs Rudolf, Gond Ignác, dr. Hampel József, dr. Hantken Miksa, Haraszi Jákó, dr. Heinrich Alajos, dr. Henszlmann Imre, dr. Hetényi Lipót, Heksch Sándor, dr. Hegedűs Kándi Lajos, Hindy Árpád, Hőke Lajos, Hradeczky Antal, Huber Béla, Huufalvy Pál, Inkey László, Kaán Ágoston, Keller Emil, Killer Frigyes, Knoll Károly, dr. Kopsz János (1880 és 1881-re is), Krancsevics Péter, ifj. Kubinyi Miklós, Kuliffay Adolf, Lederer Sándor, Ludaics Miksa, Majláth Béla, Margittay Gábor (1880 és 1881-re is), Marossy János, Méry Etel, a miskolci ref. lyceum könyvtára, Modrovich János, Nagy Miklós, b. Nyáry Gyula, gr. Nyáry Gyula, Pálffy Sándor, dr. Pauer János, dr. Pauer Gyula, Paur Iván, Pintér Sándor, Pulszky Ferencz, Schwerer János, Sperlágh József, Szmracsányi Pál, Szteszkal József, Tárkányi Béla, Teppé Albin, Torma Károly, Vajdovszky János, Váradi József, Villányi Szaniszló, Wagner János, Weifert Hugó, Zsigmondy Gusztáv és Zsilinszky Mihály 5—5 forint.

d) Adakozások: Roskoványi Ágoston 50 forint; egy elvesztett fogadás 2 forint.

Közl: *Czanyuga József*, társ. pénztárnok.

Társulati ülések sorrendje. A f. 1879-ik évben a következő keddi napokon lesz nyilvános ülés: Április 29-ikén, május 27-ikén, június 27-ikén, szeptember 30-ikán, október 28-ikán, november 25-ikén, december 30-ikán.

Budapest, 1879. márczius 31-én.

A társ. titkár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.	SZERKESZTŐSÉG:	4. SZÁM.
XIII. KÖTET.	ZERGE-UTCZA 6. SZ.	ÁPRILIS 30.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 ivnyi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiai bérépület).

Magyarhoni őskori leletek a bécsi csász. kir. régiséggyűjteményben.

Nem ismeretlen helyre vezetem olvasóim legtöbbjeit. Bizonyára ismerik a k. k. Münz- und Antikencabinet gazdag gyűjteményeit és lesznek kétségkívül olyanok is, kik az irodalomból is ismerik, a b. Sacken és Dr. Kenner által kiadott leiró lajstromból, a Seidltől megkezdett és Kenner által folytatott Fundehronik után, Arneth dolgozataiból és a bécsi cabinet kincseiről létező gazdag irodalom egyéb termékeiből.

Ha ezek daczára mégis szóba hozom a fényes császári magángyűjteményt, onnan van, mert az ott őrzött kincsek legalább hazai ősrégészetünk érdekében még távolról sincsenek eléggé kiaknázva.

A szűk helyiség és e szűk téren a rengeteg anyag összehordódása részletesebb és beható tanulmányra nem igen ösztönözte honi szakférfiainkat; a zavaros, minden irányvetet nélkülöző fölállítás kellő áttekintést nem nyújtott s e hiányt az irodalom sem pótolta.

Pontosan végig menni a magyarhoni eredetű őskori leleteken, a fontosabbakat leírni és megmérni s a legkiválóbbakról rajzokat készíttetni: erre törekedtem több ízbeni látogatás alkalmával, midőn 1877-ben Bécsben időztem.

Az itt adandó rövid ismertetésből is meggyőződhetik minden szakkedvelő, hogy az ily fáradozás a bécsi cabinet gyűjteményében igen háladatos munka.

Mert ha nem is vennők számba a Magyarországból és Erdélyből származó aranyleletek nagy tömegét, melyek majdnem a N. M. hasonló sorozatain is tultesznek, azokon kívül az őskori tárgyak, különösen a bronzok közt vannak egyes darabok és egész leletek, melyek honi szaktudományunk szempontjából már magukban is biztosítják a bécsi gyűjtemény felsőségét valamennyi egyéb külföldi hasonnemű muzeum fölött.

Mindenki tudja, hogy e gazdagság honnan származik. A gyűjtemény a cs. k. uralkodóház magántulajdonát képezi. Az uralkodók költséget nem kimélték mikor fontosabb leleteket kellett megszerezni, hozzájárult, hogy őseletekkel oly gazdagon megáldott hazánk a cs. k. gyűjtemény elővételi jogánál fogva a hatvanas évekig hivatalból oda szállította kincseit és történt, hogy nem egy tekintélyes magyar főúr gazdagította a cs. k. ház magángyűjteményét egy-egy érdekesebb lelettel.

E kedvező viszonyokat a gyűjtemény tisztei többnyire szerencsés tapintattal a gyűjtemény érdekében fölhasználták, bár megtörtént néha (a mi korábbi időkben a n. muzeumnál is megtörtént) hogy nagyobb leletekből csak egyes darabokat tartottak meg, nem tudván, hogy minő fontos, birni a leletet egész épségében.

Ha ezen sajnálkozunk, másfelől kellemes tapasztalás, hogy eltekintve a gyűjtemény régibb állományától, az utóbbi évtizedekben majd legtöbb esetben gondosan föl volt jegyezve a szerzemények eredete és pedig nem csak az ország de a lelhely neve is.

Igy tehát itt, ha honi eredetű őstárgyakat állapítunk meg, nem kell beérnünk a typus fölismerésével, a mi csak egyéb autentikus leletek alapján történhetik, de meg lévén adva a biztos származási hely, a bécsi cabinet igen tekintélyes módon járul hozzá lelhelyeink és autentikus leleteink

sorozatához és ez nem csekély mérvben emeli fontosságát. Ismertetésem sorában előbb a legérdekesebb tárgyakról: az öntőmintákról, a szászvárosszéki bronzkocsiról, az arany ékszerekről és fontosabb bronzleletekről valamivel részletesebben szólok, azután a többi emlékekről nyújtok áttekintést. Azon kérdés eldöntésénél vajjon a bronzkori ipar itt támadt-e és itt nőt-e nagyra, vagy pusztán idegen földről, déli tájakról ide irányzott kereskedelmi összeköttetésből származik-e, a bronzeszközök készítésére szolgáló eszközök, anyagok és félig kész tárgyak előfordulását fontos körülménynek kell tekintenünk.

Ha ilyeneket itt-ott, nem csak egy helyen de többször, sok helyen találunk, s ha az anyag olyan, milyenből valók bronzkori szerszámaink, fegyvereink és ékszereink, ha a befejezetlen eszközök olyan formájuk, mint azok, melyek teljes épségben százszámra vannak gyűjteményeinkben, ha végre az öntőmintákban ugyanazon idomokra ismerünk: mindez erős érv az önálló belföldi bronzcultura állítása mellett. És a mióta az ősrégészeti congressus alkalmával 1876-ban a n. muzeumban egy pillantással lehetett áttekinteni az ország minden vidékéről összehordott bronzrögök s félig kész eszközök nagy tömegét és a legkülönbözőbb tárgyak készítésére szolgáló huszonkét eredeti öntőmintát* a magyarhoni bronzcultura belföldi voltáról való tan ha nemis tudományos igazsággá, de igen alapos hypothesissé vált.

Ahhoz, mit akkor a belföldi gyűjteményekből lehetett összeállítani, járul azon rögök, befejezetlen eszközök és minták sora, melyek külföldi tárlatokba kerültek.

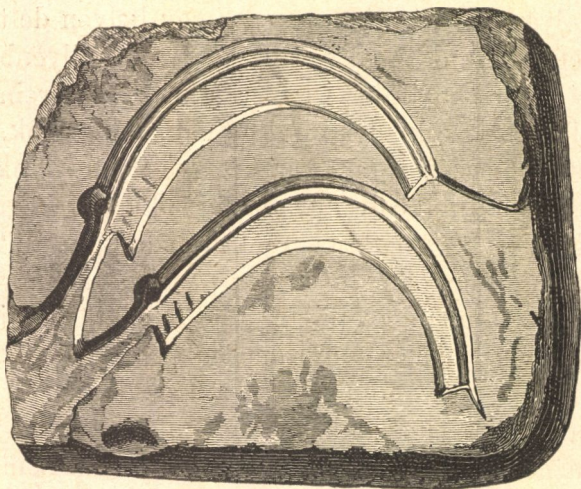
Külföldi muzeumokban tett vándorlásaink közben több helyütt jelesen a British Museumban és Zürichben is jeleztem ide vágó példányokat és találunk rögöket és félig kész eszközöket Saint-Germainben, Bienneben és másutt is. Bécs azonban e tekintetben a legfontosabb hely, mert van a cs. k.

* Le vannak fényképezve és kiadva az «Ant. préh. de la Hongrie» XIV. és XV. tábláján.

cabinetnek három magyarhoni öntőmintája, a mivel más külföldi muzeum nem dicsekedhetik.

Mind a három minta Nagy-Várad környékéről való, — Fugyiról vagy Vásárhelyről — és együttesen kerültek 1874-ben a bécsi muzeumba. Mindegyik tulajdonkép csak fél minta; megvan t. i. a két összeegyező táblának egyike.

Nem tudjuk vajjon ennyire szorítkozott-e az egész lelet vagy volt-e a minták mellett még más egyéb is, minek a hely színén kellene nyomába járni. Leginkább a bihar-megyei buzgó régészekről várható ily nyomozás.

1. ábra.

Azonban ha nem is volnának nagyobb lelet alkatrészei, így magokban is elég fontosak a minták, hogy itt rajzban közöljük. A rajzokról megjegyzem, hogy az eredetieket híven utánzó gipszmásolatok szerint készültek. ($\frac{1}{2}$ nagys.) Mind a három minta finom szemcséjű homokkőből való.

Az első két sarló készítésére szolgált. Az eszközök tövén látjuk azt a szélesebb közös csatornát, melyen át mindkét üregbe folyt a híg ércz és mindkettőnél a külső karima végén vékony mélyedést szemlélünk, melybe a fönmaradt levegő tolulhatott, mikor az ércz megtöltötte az üreget.

A sarlók idoma az, melylyel hazánkban sűrűen találkozunk: félhold, melynek két vége tompán elmetsett, külső vastag karimával, tövén a karimából függélyesen kiálló pöcöggel és a lemezen néhány kiemelkedő vonalszerű domborulattal a markolat erősítésére.

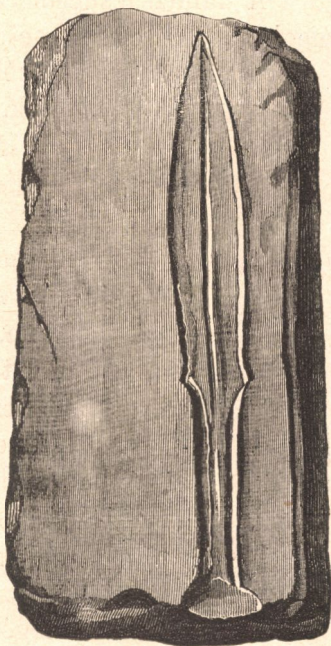
A N. M. sorozataiban tiznél több van ilyen formájú sarló (N. M. XXI. 46—60.); a leletek közül elég a sajógömörít említeni, melyben hét drb. van (N. M. XIII. 56—62.) és a komjáthit, melyben kilencz kisebb nagyobb hasonlatosságú példány képviseli ugyanazt az egyszerű typust (N. M. XXXIX. 26—34.)

Mégcsak az aszódvidéki egyik öntőmintát említem (N. M. LXII. 24.), mely szintén ilyen alakú sarló előállítására szolgált és a Bécsben őrzött mintától csak abban tér el, hogy ebben két sarló számára készült, az aszódi csak egyre. Vajjon a pilini minta töredék* is ilyen sarló készítésére szolgált-e vagy sem? csonka volta miatt nem állapítható meg biztosan.

A második (2. sz.) mintának különös érdekessége abban áll, hogy bronzgyilok készítésére szolgált. A fugyii lelet előtt más fegyverre, mint lándzsacsúcsra nem ismertünk öntő mintát.

Sem kard, — sem csákány — sem más fegyvermintát nem ismerünk eddig, míg az eszközök és ékszerek több nemére vannak mintáink.

A fugyii öntőminta oly gyilok-typust állít elénk, mely a gyűjteményeinkben őrzött példányok után ismeretes.

2. ábra.

* Ant. préh. XIV. 20.

Jellemző e typusnál, a markolat-nyújtvány, a penge idoma, és a rajta végig vonuló zsinortagú gerincez.

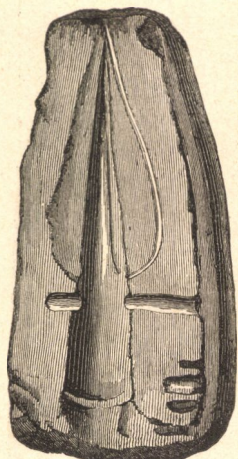
A N. M.-ban őrzött és egyébütt lelhető analógiákat volt alkalmam az Arch. Ért. 3. számában az utolsó pilini lelet ismertetésében, melynek tárgyai közt ily tör is volt, fölemlíteni.

A harmadik minta (3. sz.) lándzsacsúcs készítésére szolgált.

A lándzsacsúcsok közt nagyjában két főtypust lehet megkülömböztetni, mely a két szárny idomán alapúl.*

A szóban lévő az egyszerűbbek közé tartozik.

A szárnyak széle egyszeri kihajlás után a köpű felé vonúl; a köpű a szárnyak tájékán hosszában futó vonaldísz nyomát mutatja.

3. ábra.

A rajzon föltüntetett harántos csatorna, mely egyik végével az öntő minta szélét éri, nyilván a lándzsa köpűjén rendszeren található s a szögnek való két lyuk előállítására szolgált, úgy hogy ebbe a csatornába agyagot vagy egyéb könnyen eltávolítható anyagot raktak, mely akadályozta, hogy a híg ércz ne töltse meg egészen a köpű falának hagyott ürt.

A gyűjtemény legérdekesebb tárgyai közé tartozik a híres szászvárosszéki bronzkocsi, melyet az intézet 1834-ben szerzett meg.

Az ide mellékelte két rajz (4. és 5. szám $\frac{1}{3}$ nagys.), mely a hossz tengely és a szélesség irányában adja a kocsi képét, részletesebb leírását fölöslegessé teszi.

Főrészt zárt csésze idomú tag képezi, mely két hossz tengelyen nyugszik, ezek alatt látjuk a négy kerék marad-

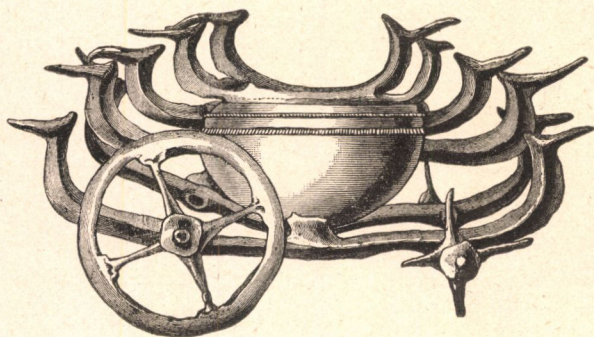
* A két typus részletesebb ismertetését l. Arch. Ért. XII. 1878. 321. s köv. ll.

ványát és jellemzők a nyujtványok, melyek a csészét díszítik.

Érdekes a fönmaradt egyik kereke, mert egyes idomai hazánkban lelt egyéb bronzkori kerekre emlékeztetnek.

A küllök és azok csatlakozása a külső karikához élénken emlékeztetnek az abosi híres kerékre, a tengelyágy idoma ismét az árokaljai kerek hasonló közép tagjára hasonlít és a tengelyfészekre analogiául lehet idézni a komjáthi két bronztokot, melyekben még a szög is fönmaradt, mely itt a kis, alig 0·08 átmérőjű, keréken nincs utánözva.

A csészét sajátágosan díszítő nyujtványokban már Sacken és Kenner * madárfejekre ismertek. E díszítményi

4. ábra.

motivum bronzkori emlékeink egy kis csoportján hol kifejtettebb hol határozatlanabb idomban és az analogiak, minők a N. M.-ban is többes számmal vannak, az itt látható durvább idomra nézve sem engednek kétséget.

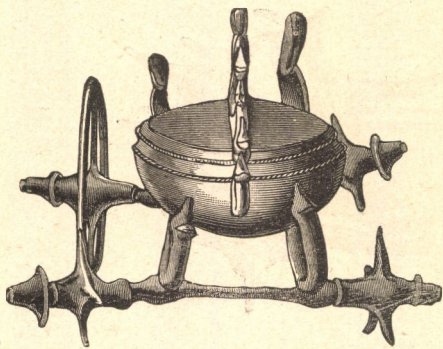
Míg a kocsi egyes részei és egyéb honi emlékeink közt elég hasonlatosságra ismerhetni és így hovátartozása a magyarhoni bronzkori maradványok körében elég tisztán áll előttünk, addig tekintve a kocsit, mint egészet, tekintve czélját, rendeltetését, külhoni hasonló bronzkocsik inkább adhatnak fölvilágosítást.

* Sacken und Kenner : Die Sammlungen des k. k. Münz und Antiken-cabinet. Wien 1866. 274. l. 215. sz.

Van több külföldi muzeumban bronzkocsi, mely a szászvárosival rokon.

Igy a schweiczi muzeum őrzi a peccatelit (1844 óta), a stockholmiban találjuk az ystadit (1853.), Neu Ruppinban találunk egyet, mely 1848-ban odermelléki Frankfurtnál került elé, végül valamennyinél fontosabb az állati és emberi idomokkal telirakott judenburgi kocsi a gratzi Joanneum tárlatában.*

Mindnyájan — ez a mostani vélemény — vallási szertartásra készülhettek; némelyek valószínűleg füstölő medencéknek használtattak, míg mások úgy mint talán a szászvárosi is tisztán áldozati emlékeknek tekintendők.

5. ábra.

Az ilyfajta kocsik eredetére és készítésök korára nézve még nem lehetett végmegállapodásra jutni.

Már az az egy körülmény is, hogy a szászvárosikocsitengelyei vasból valók, kizárja azt a föltevést, hogy igen korai, tiszta bronzkori készítménynek tekintsük.

Továbbá franciaországi és olaszországi rokon készítmények arra készítetnek, hogy nagy körre terjedő és közös központtal bíró ipari összeköttetésre következtessünk, mely lassan az egyes bronzkori régiók önállóan fejlődött iparába belenyúlt. A bronzkocsikon kívül ily idegenföldi cultura nyomai gyanánt még bronzlemezekből készült bizonyos jellegű csészék és nagyobb edények, sajátos idomú borotvák, ékszerek lósallangok és kocsirészek maradtak fön és képezik azt a kis emlékesoportot, melyre Lindenschmit a bronzkort tagadó

* A szóba hozott kocsikról szóló irodalmat l. *Kenner és Sacken* f. i. művében i. h.; továbbá *Chantre* *Age du bronze* című nagy műve I. kötetében Lyon. 1875. 223—230. ll.

és az összes bronzkészítményeket az etruszkoktól származtató theoriáját alapítja.

A mint jelenleg a bronzkor kérdése áll, nincs okunk a szászvárosszéki kocsi és a vele rokon emlékek etruszk eredetét eleve kétségbe vonni, beleegyezhetünk idegenföldi eredetükbe anélkül, hogy túlzásba csapva, az összes magyarhoni bronzkészítményeket idegenföldről származtassuk.

Hampel József.

Érmészet, ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczy-korban 1707.

Ötvösség és pecsétmetszés.

Lássunk némi adatokat az ötvösségről, pecsétmetszésről és különösen *Varró Dániel* körmöczi minta- és pecsétvésnökről.

Nagy-Bányán ez időben valami jeles aranyművesnek kellett lennie: mert Rákóczi 1707 folytán nemcsak udvarnépe, hanem saját maga díszöltözetei számára is dolgoztatott ott. Ebbéli megbízásait *Ajtay Mihály* bányainspector és pénzverde-igazgató útján intézi.

Így jelenti pl. 1707. január 16-kán Munkácsról Ajtay a fejedelemnek, hogy a „*deliás palotások* számára az *kapcsokat*“ elküldte. Ez egy 100 főből álló udvari díszcsapat volt, mely más néven „*kapcsosok compániájá*“-nak is neveztetett, a dolmányaikon zsinór helyett viselt aranyozott és zománczozott ékes ezüst kapocs-sorozatról. Félig testőrségi, félig csatlósi szolgálatot tőnek, s a fejedelem hintaja mellett jártak.

1707. mart. 26-káról ismét jelenti Ajtay Nagy-Bányáról Rákóczinak: «Az dolmányra való gombokat plenarie expedíalom legközelebb. Az munkácsi ezüstöt megolvasztattam, 15 nehezék arany lőtt belőle; kinek ezüsit és aranyát *az mentékre való gombokra fordítottam*.” Itt bizonyára valamely, Munkácsról, a fejedelem családi kincstárából beolvasztás

végezt küldött arany-ezüstmívről van szó, melynek anyaga viszont is a fejedelem új mentegombjaira használtatott fel.

Ezen ígért díszgombok különben Rákóczinak nem-sokára ezután Maros-Vásárhelyt végbement erdélyi fejedelmi beiktatása ünnepélyeire kívántattak volna, — s későn érkezések nagy haragot vont Ajtay fejére. Ugyanis levelének hátlapján a fejedelem következő válaszának fogalmazata olvasható :

„*Replica, 20. Aprilis 1707. Maros-Vásárhely. Kglđ levelet vettük. Valóban sajnáljuk, hogy az gomboknak elküldetésében nemcsak késedelmességét mutatta, hanem sokkal azon terminus után küldvén el, az melyre magát szóval előttünk ígérte vala, — magát szavainak meg nem állásában előttünk megjegyeztette. Adjuk azért tudtára Kglđnek : ha többé ilyen parancsolatink remorájával, az mire magát ajánlani szokta, szavainak embere nem lészen, animadversiónkat is magán fogja tapasztalni. Mely iránt, noha most leginkább kellett volna, méltóságunkra nézve szorgalmatos voltát megmutatni, s annak pedig elmúlatásáért nagyon érdemtelen ; mindazonáltal ezen úttal olyformán megengedjük, hogy többé hasonló szóval való játszást ne tapasztaljunk Kldben.*“ Ehhez járúl még Aszalay udv. titkár e jegyzése : „*Nem kell utánna tenni semmit ;*“ azaz, még a szokásos záradék is elhagyatott : „*Kik egyébiránt fejedelmi kegyelmességünkkel maradunk,*“ etc. A mi a dorgálást még szigorúbbá tette. Lehet pedig, hogy az egész mulasztásnak nemannyira szegény Ajtay, mint a nagy-bányai ötvös volt az oka.

Még e kemény dorgálást meg sem kapta Ajtay, midőn ugyancsak N.-Bányáról 1707. ápril 21-kén tudatja a fejedelemmel, hogy « Az mentére való gombok (*jókor már!*) in fieri vadnak. » Később azonban ismét elfeledé haragját a fejedelem, és tovább is dolgoztatott Ajtay útján a nagy-bányai aranymívessel. Mert Ajtaynak 1707. nov. 1-jén, — midőn Nagy-Bányát az Erdélyből kicsapott császáriak miatt egy időre oda kelle hagynia, — Szinyér-Várallyáról kelt levelében e passus is foglaltatik : « Abrudbányai arany 793, felső-

bányai 450 vagyon kezemnél. Az *cavallér-compánia* (nemes testőrség) számára való gombokat, az kik készek és a kik nem készek is, fiam által elküldöm Felségednek.»

Ebből megtudjuk, hogy az 1707 tavaszán szervezett udv. nemes testőrség, ezen kiváló fényű s lovagrenddé tervezett magyar díszcsapat mentegombjai és így valószínűen egyéb arany-ezüst öltözők és fegyverzet alkatrészei is nagybányai ötvösök készítményei valának.

Ugyancsak az 1707-ik év júl. 24-kén Eperjesről Rákóczihoz írott levelében Lipóczi Keczer Sándor felső-magyarországi tartományi főhadbiztos és orsz. közjövédelmi tanácsosnak ez fordul elő: «Visniczkiné (Wisnyoveczkyné?) aszszonyom ő Nga olvasztásra szánt ezüstjét Bártfárul (ide menekült volt hg Wisnyoveczky Lengyelországból az oroszok elül) elhoztam. *Vannak közte oly auspurgi művek is, hogy kár beolvasztani.* Egy ezüstasztala is van ő Ngának.»

Mi történt tovább e kiváló műbecsű ezüst mívекkel? melyeknek műértéke a magyar főhadbiztosnak feltűnt, — nem tudható; valószínű azonban, hogy a magas műízléssel bíró Rákóczi fejedelem nem engedé azokat beolvasztani, hanem megfelelő súlyú nyers ezüsttel pótolá.

A hazai pecséttan történetére nézve nem érdektelen adat Rákóczi fejedelemnek 1707. augusztus 4-kén Munkácsról Ajtay Mihály nagy-bányai bányainspecter és nagybányamunkácsi pénzverde-igazgatóhoz intézett rendelete, melylyel az erdélyi főpóstamester hivatalos pecsétének elkészíttetésével bízza meg eme tevékeny hívét:

«Erdélyi főpóstamesterünk kezéhez kívántatván authenticum póstapecsétet adatnunk, Kglmednek praesentibus committáljuk: egy kisdéd, circiter egy sustáknyi ambitusú pecsétet, *magunk címere körül az erdélyi címereket kimetszetvén*, hováhamarább készíttesse el, cum inscriptione peripheriali: SIGILLVM OFFIC. POSTAR. TRANSYLV. És mihelyen elkészül, — menten küldje hozzánk Kglmed.»

E rendeletből bizton következtethetjük, hogy a Rákóczi-féle erdélyi — ma már lenyomataiban is igen ritka — pósta-

pecsétet Nagy-Bányán vagy Munkácson metszették; tehát minden valószínűség szerint az ezen pénzverdék jeles «példametsző»-je : Ocsovay Dániel vala.

Álljanak itt továbbá a Rákóczi rémek dombormívű arany és ezüst nagy emlékérméi készítőjének, a körmőczyi pénzverde kitűnő mintavésnöke : *Varró Dániel*nek életére vonatkozó alábbi adatok. Varró 1707-ben megházasodott, de házasságával nem vala szerencsés, s ebbeli bajai és boszúságában művészetét is elhanyagolá, annyira, hogy ezen év őszén, még a fejedelem által reábízott nagyobb pecsétek metszését s az udvarba való meghívást sem fogadta el, — sőt utóbb Körmőczyről egyenesen megszökött.

B. Hellenbach bányagróf jelenti róla ezen ügyben Selmeczről 1707. szeptember 23-án a fejedelemnek: «Dnum Varró ad elaborationem sigillorum majorum satis hactenus admonui, ut exposet unacum instrumento majori posset se ad Vestram Serenitatem conferre: sed nescio, quales habuit in matrimonio tricas? quae ipsius caput et conceptam turbabant, ut sculpturam illam perficere hactenus nondum valuerit, a me nullum defectum habendo». Ezt a pontot Beniczky Gáspár, a fejedelem belső titkára magyarul ekként vonta ki: «Varró sculptort eléggé ösztönözte (t. i. Hellenbach), hogy Felségedhez nagyobb eszközzel conferálná magát: de bizonyos galibái érkezvén házasságában, abból eredett turbatiók miatt az sculpturát nem perficiálhatta, Hellenbachtól fogyatkozása nem lévén.»

A mi pedig Varrónak Körmőczyről való megszökését illeti: ezt a «bányai dolgokban delegált commissiónak assessori»-tól Selmeczről 1707. decz. 17-én Bercsényihez intézett feliratból tudjuk meg, melyben a nevezett bizottság tagjai tudósítják a fejedelmi helytartót, hogy parancsa szerint „*Varró Dániel névű, Körmőczyről elszökött pecsétmetsző* iránt“ az inquisitiót véghez vitték. Egyébiránt «az rézpénznek verettetéséhez szolgáló eszközök már alkalmas időtül fogvást kezünknel vannak, — mit méltóztatik irántok Exciád parancsolni? elvárjuk alázatosan.»

A Varró megszökése ügyében eszközölt vallatás tudunkra nem maradt fenn, és így a dologról bővebben nem birunk szólani; annyi bizonyos, hogy helye a körmőzbányai pénzverdénél később mással töltetett vala be, a ki a pecsétvésésben szintén ügyes volt ugyan: de már az emlékérmek mintái tervelése és metszésében nem bírt geniális elődének képzettségével. Mert míg a fejedelmi nagyobb pecsétek vésését 1708-ban készséggel munkába vevé: addig a díszérmek elkészítésében való járatlanságát őszintén bevallá.*

Ennélfogva, hogy Rákóczi *harmadik* (Herculeses és hydrás) nagy emlékérmének ki légyen voltaképeni vésnöke? — ez ideig megmondani nem tudjuk. Lehet, hogy mégis Varró, ki később tán ismét előkerült.

Thaly Kálmán.

Néhány árpádkori műemlék.

Hazánk ó-keresztény román s átmeneti műemlékeinek ismertető áttekintését 1876-ban nyerte irodalmunk Henszlmann kiadásából, s ha az előszóban említett tudósunk jelzi a nehézségeket, az idő rövidségét, a segéderők és segédeszközök korlátoltságát, hogy kimentse kiadványának

* B. *Hellenbach* J. G. írja 1708. február 17-én Selmeczről Rákóczinak: «Sculptor Camerae Cremniciensis quoque assecurat sigilla omnia Serenitatis Vestrae sculpturum, prouti actu in labore est; sed in conficiendis figuris aliis, seu Medaliis similibus, prouti prior (t. i. Varró), scientiam non habere». Varró Dánielre nézve megjegyezzük még, hogy neve, Rákóczinak általa véssett, 1703. június 14-ikét, mint a szabadságharc kezdetét jelölő, «Dimidium facti qui bene coepit, habet» feliratú nagy arany- és ezüst-emlékérméin „D. Warrou F.” (Daniel Warrou Fecit) betűkkel van jelölve; e szerint a név *francia eredetre* utalna. A «Catalogus Nummorum Hung. ac. Trans. Inst. Nation. Széchenyiani» című szakkönyv II. köt. 230. l. pedig az állítatik róla, hogy «Warou celebris Monetarius, patria *Svecus, Holmiensis*». Minő alappal bírjon ez állítás? nem tudjuk; de annyi ezzel szemben bizonyos, hogy az általunk imént közlött föntebbi egykorú, eredeti levelekben a jeles vésnök neve (még a magyarul csak igen gyöngén tudott Hellenbach által is) világosan *Varró*-nak iratik. És így Varró Dániel sem francia, sem svéd, hanem *tősgyökeres magyar ember* volt volna.

hiányait vagy hézagait: nem ezeket fogjuk észrevenni, mint inkább örömmel s elismeréssel üdvözölni az eredményt, melyet művével elérnie sikerült a panaszlott nehézségek daczára. Ha azonban feltehetjük, hogy ezek után alig várható valami nevezetesebb ilyféle felfedezés, mely eddig mérgejszeink vizsga szemé előtt lappangana, viszont fognak még találkozni elszórva és félrébb eső helyeken szerényebb s kevésbé szembeötlő tárgyak, melyek legalább statisztikai teljesség kiegészítésére szolgálhatnak, ha külön műbecs értékét maguknak igénybe nem vehetik.

Ilyen pár adatot ilyen igénytelen célra legyen szabad pótlásképp feljegyezni.

Modró, Nyitravármegye, a Vág balpartján, a temetőnyi váromladék hegycsoportjából a folyó felé lenyuló völgyek egyikének torkolatján kis tót falu, szegénykés kis templommal. Azonban ezen apró, kissé durva s kevésbé művészi épület még mai külszínében is igazolni látszik kérkedő czégérét, mely azt igen régi korba helyezi. A hossz-tengely szabályszerűen nyugattól keletnek van állítva, nyugati végéből kiszökve áll a nehézkes négyszögű torony, melyen vagy másfél embermagasságban egy paislap modern latin betűkkel a következő különös felirást mutatja:

Turris fortissima Nomen Domini per Gentem Romanam erecta Anno Domini M · C · L VII. Mense Novembris die XVIII.

(A plébánia könyvében hibásan áll 1257.) Az evangéliomoldalon levő nehézkesen boltozott sekrestye két kis ablakkal bír, keskeny, félkörben tetőzve, rézsut szélesbüléssel a vastag falba vágva, román idom.

A sekrestye ajtaja a templomba még megtartotta ódon alkatát.

Legujabb időben, midőn a rozszant orgonát valahára helyre kellett állítani, felbontáskor a szélfúvó belsejében felírás találtatott az akkori plébános nevével 1669. évszám mellett. Ehhez a mostani plébános hozzátétette nevét s a javítás évét további — de ismét rejtett emlékezetül.

Dejthe. Nyitra és Pozsony vármegyék határvonalán fekvő tót falu, a Kiskárpátok keletnek lapuló tövében.

Jelen tekintélyes temploma új, Erdődy Kristóf alapítása, az oldalkapu kökerete bevésve viseli az évet: 1612. De a temetőben áll egy kis templom, mely az egyházi visitatio tanúsága szerint II. jeruzsalmi András idejéből «fundata anno 1230. vel 1235.» ismeretes. Még most is használtatik halotti szertartásokra, s nemrég új fedél s teljes bemeszelés minden ódonság nyomát eltüntették.

Nádas, pozsonyvármegyei mezővároska, a Fehérhegység keleti tövében, az azon átvezető országuton postaállomás. — A helység felett éjszaknak sziklás dombemelkedésen van a temető, a domb legmagasb helyén kis templom, hajdan védfallal övezve, most elhagyott, roppantul széthasadva, s így valószínű végromlása felé közelg. A plébániakönyv szerint 1240-ben épült, és «nunc B · M · V · dicata», de rég használaton kívül. — Hossza 9 öl, szél. 3^{1/2} öl, apsis félkör, circa 1^{1/2} ölnyi sugárból, keskeny félkörrel zárt ablak a déli oldalfalban 3, az apsisban 2 van.

A négyszögű masszív torony a hajón kívül nyugati végén áll, az apsis külső homlokzatát koszorúzza ívezett fogas párkánykeret. Az apsis oldalához közel balfelé áll egy négyszögű carnarium, — E részletekben tehát megvan az illető kornak kifejezése.

Ezen eddig elősorolt három épület minősítésére léteznek legalább némi adatjegyzetek, a következő kettőre ilyenek teljesen hiányoznak, sőt tárgyilag sem bírnak művésziesen határozott jellemzéssel, úgy hogy épen csak felvetett kérdéskép említhetők, szakértő beható vizsgálatra hagyván az eldöntést.

Nahács. Pozsonyvármegyében, közel Nádashoz éjszakkeletnek, tót falu, völgyeletben. Temploma a helységen kívül dombon fekszik, keletkezte felől nincs tudomás. Az egész építkezés kissé durva és nyomott, a hajó szélesebb és emeltebb a szentélynél, melyet határozott arcus triumphalis elválaszt, a boltozat ágozott bordás, az ívezeti vonal nyo-

mott tompa csúcsba törve. Az evangeliom-oldalon szentségtartó, vastag lemezráccsal, az üreg a falba eresztve, lába egy gömbölyű durva kőoszlop, a kalitka felső kőpárkányára felrakva féldomborán, némi gúlaforma kődiszítés. Torony négyszegű, bejárás a templom déli oldalán, a keskeny ablakok igen tompán csúcsosva. — A szentségtartó kökeretében 1596. évszám, mely bizonyára nem jelenti az első építés idejét. A kövezetbe fektetett felírástó sírkőlap Thomas Cendek 1622. — A templom jelenleg is használatban áll.

Csejthe; régiebb diplomákban Csahta, tótul Čachtic. Mezővároska Nyitravármegyében, a Vág-Ujhely felé vezető országúton.

Jelen igen tekintélyes templomát 1390. Stibor alapítá, kinek kiváltság- és adomány-hártyaokmánya jelenleg is a plébániában őriztetik. Pár lépésnyire a nagy templom mellett a keskeny domb szélén áll Sz. Antal kápolnája, melynek oltárát Homonnai Bálint önköltségén készítette. Az épület régiség folytán már kissé besüppedt a jelen föld színe alá, és kétségtelenül igen sokkal régiebb korbéli a jelen templomnál. Sem adat sem hagyomány felőle nincs, de szabad a feltevés, hogy ez volt az eredeti egyház, melynek elégtelensége és csekélysége bírta Stibort mint új hatalmas földesurat a fényes új alapítványra. Itt tehát csak a körülményekből következtetett valószínűség hozható fel azon véleményezés indokolására, hogy ezen kis épület is keletkezésével az Árpádkorba helyezhető, habár egyéb időjelző nyom erre nézve még nem nyilvánult.

Remélhető, hogy az egyes egyházmegyék schematismusainak tüzetesb átfürkészése, s az egyes plébániák anyakönyveinek gyakran figyelemre nem méltatott szórványos adatai kutatása talán még több ily műtörténeti nyomot homályból napvilágra, feledékenységből emlékezetre deríthetnek. *

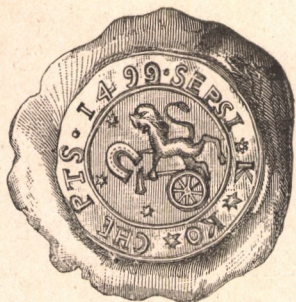
B. Mednyánszky Dénes.

* Felkérjük a t. közlöt kutatásainak folytatására úgy szintén Lehoczky Tivadar munkatársunkat is, szíveskedjék Beregmegye műemlékei rövid leírását folytatni.

Két szepsi-i czéhpecsét.

A Magyar Történelmi Társulatnak múlt évi abaúj-kassai kirándulása alkalmával b. Nyáry Jenő alb. elnökkel együtt a felső-abaúji kisvárosok czéhtárgyait vizsgáltuk meg. A többi között néhány érdekes remekre akadtunk, a pecsétek azonban kettőnek kivételével mindannyian ujjabb keletűek. E kettőt van szerencsénk t. olvasóinknak ezúttal bemutatni.

Szepsi mezővárosa Abaúj-vármegye cserehádi járásában fekszik, s elég élénk ipari és kereskedelmi forgalommal dicsekszik. Mint a városi levéltár adataiból kitetszik az iparélet nyomai a XV. századig érnek föl, a XVI-ikban már 8—10-féle czéh fordul elő. Legrégiebb ezek között a kerékgyártó és kovács-czéh pecsétje. (1. sz.)

1. sz.

2. sz.

Átmérője 15 mm. A pecsét belsejében ágaskodó, maga előtt kereket hajtó oroszlán látszik, jobbában patkót, baljában kalapácsot tartva; előtte három csillag. Körirata:

SEPSI * K * KO * CHE · PTS · 1499.

Rendkívül nevezetes pecsétnek kellene tartanunk ezt, ha köriratának s az alakoknak a jellege megegyeznék az évszámmal: akkor, mint az első, legrégebb magyar köriratú czéhpecséttel állhatnánk elő vele. De így csakis utánvésettől van dolgunk, esetleg renovációval, mit, mind az évszámnak

mind a köriratnak jellege s leginkább a pecséten látható alakok stýlje világosan bizonyítanak.

Igy is azonban elég érdekes arra, hogy a szepsi-i kerékgyártó- és kovács-czéh régiségéről tegyen tanúságot.

A másik pecsét — bár évszám nincsen rajta — a körirat jellege után a XVI. század végére esetleg a XVII-iknek letelejére tehető.

Három czéhnek együttes pecsétét ábrázolja a 2. számú pecsét.

A szepsi-i lakatos-, asztalos- és ötves-czéhnek e pecsétje 0,034 átmérőjű s három részre: egy félkörre s két körnegyedre oszlik. A félkörben a lakatosok, mint úgy látszik legnépesebb czéhnek jelvényei: két keresztbe tett három girizdes fogású kulcs meg a lakat láthatók, az egyik negyedben gyalut és czirkalmat s a másik negyedben az ötvösök szereit vehetni észre. Körirata a következő:

* SEPSI LAKATOS · ASZTALOS · ÖTVES · CEH ·
PETS ·

Mindkét pecsét élénk bizonytságot tesz arról a virágzó állapotról, mely felső Magyarország kisebb városaiban a XVI. s XVII. században észlelhető, sphragisticai fontosságuk nem nagy, a kivitel művészeti fokát tekintve, az se nem jobb, se nem rosszabb a többi azonkorbéli pecsétékéinél.

Thallóczy Lajos.

Régészeti irodalom.

Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Irta báró Radvánszky Béla. Budapest 1879. Három kötet. Megrendelési ára 7 frt, bolti ára 10 forint.

A mű melyet ismertetni szándékozom, felette érdekes. Évek óta hangoztatjuk, hogy míveltségtörténeti adatainkat gyűjtögessük össze s évek óta követeljük, hogy hazai történelmünk politikai és diplomaciai részét a társas élet, köz-

mívelődés, szokások és családélet történelmével egészítsük ki — s történtek is egyes lépések e célra, s a gyűjtésben már a Régi M. Nyelvmlékek megindult volt, habár csak mellékesen czélozva, az után az Uj magyar Muzeum, a Györi füzetek, a Történelmi tár, különösen a legujabb folyam, az Erdélyi Muzeum-egylet évkönyvei, e becses lapok s mindek felett a Századok tizenkét évi folyama sok szétszórt anyagot hordott össze; sőt egyes igen jeles feldolgozók is jelentkeztek.

De az ez irányban legbővebb munkát b. Radvánszky nyújt a magyar míveltség történetét kedvelő közönségnek.

A munka 80 ivre terjedő három kötetből áll, melyet nagy nyolczad rétbén a Franklin-társulat fényesen állított ki.

Az első kötet, az elméleti rész, 12 fejezetben tárgyalja a magyar családélet, háztartás és szokások történetét. 1. A lakás, butorzat, ágynemű. 2. Férfi és női ruházat. 3. Fehérnemű, asztalnemű s ezek ára, készítése. 4. Ékszerek. Fegyverek. 5. Lakodalmak. Hozomány. 6. Keresztelés. Vendéglátás. 7. Foglalkozás. Játék-időtöltés, zene, táncz. 8. Étkezés, tápszerek, asztali eszközök, ételek, italok, lakomák. 9. A háztartás más járulékai. Gyógykezelés. 10. Szekerek, kocsik, lószerszámok. Utazás. 11. Végrendeletek. 12. Temetés.

A második kötet tartalmazza az eredetiben fennmaradt leltárakat és hozományok jegyzékét 1510—1710-ig.

A harmadik kötet magában foglalja: 1. A menyegzőre és keresztelőre meghívókat és a lakadalmi ünnepélyek leírásait. 2. Az étkezés, főzés s fűszerekre vonatkozó egykorú leírásokat. 3. A gyógykezelésről fennmaradt adatokat. 4. Mintegy 84 darab magyar végrendelet 1490-től 1705-ig és 5. Temetésre vonatkozó, sírverseket tartalmazó adatokat stb.

S mind e becses okiratokat az író 14 évfolyása alatt 54 különböző levéltárból gyűjtögette össze nagy fáradsággal, szakértelemmel s valljuk be őszintén, sok anyagi áldozattal is.

A munka tervezete életre való s a gazdag anyagtár lehetővé teszi, hogy a magyar középkor társadalmi életéről a

leghibebb képeket nyujthassa szerzónk a munka I. kötetében, mely csak e napokban került sajtó alá. Midőn most e temérdek adathalmaz czélszerű beosztással, könnyen áttekinthető sorozatban szépen kinyomtatva előttünk fekszik, csak alig képzelhetjük mennyi tanulmány, gond és figyelemre volt szükség ezek összeszerzésére és előállítására; de ha már előttünk az anyag, használjuk fel s kísértsük meg egy pár képet állítani elő a 300 év előtt folyó családi életből, pl. lássuk a butorzat némely sajátságait.

A szobák falai belül a legtöbb kastélyban és lakházban fehérre voltak meszelve; kívül a fedél közelében és az ablakok körül használtak némi színes rajzolásokat; melyek stylistikai formát is mutattak. A butorok legtöbbszörre síma fából készültek; töltött vagy épen ruganyos butoroknak a XVI-ik században hirök sem volt Magyarországon: hanem annál nagyobb fényűzést vittek a különféle *szőnyegekkel* és *kárpitokkal*. A két szóra nézve megjegyzem, hogy szerény véleményem szerint *szőnyegnek* nevezték az oly terítőket, melyeknek csak egyik fele volt napfényre vagy nézésre számítva díszesen elkészítve, másik fele pedig minden ékítés nélkül való volt; az úgynevezett *visszája*.

A *kárpit* pedig oly kelme, mely mind két oldalán ékesítve volt s néha nem is ugyanazon formát mutatta egyik oldalán mint a másikon.

Ilyen szőnyegekkel és kárpitokkal többé, kevésbé el volt látva minden háztáj s rendesen nagy ládába elzárva tartották, gyakran kiporozták, kiterítették a friss légre s mikor újra eltették somkorót, levendulavirágot és szárított zsályalevelet hintettek a rétegek közé, hogy a moly meg ne támadja.

Ha azután valami ünnepélyességekre készültek, akkor elővették a kárpitokat s az *elsőházat* (nappali) vagy a *hálóházat* is két részre osztották, hogy legalább az előkelő vendégeknek legyenek külön helyiségei. A *székekre*, *padszékekre* szalmapárnákat tettek, s a legszebb szőnyegekkel betakarták, vékonyabb szőnyeggel betakarták az asztalokat is, s

durvábbal be a padolatot s a hol mód volt benne tarka függönyöket akasztottak a különben kis ablak elibe és színes kelmékkel bevonták a falakat is, úgy hogy pár óra alatt az egyszerű lakás, a fakó butorok teljesen átalakítva keleti díszet és pompát mutattak. A mint említők volt *ebédlőház*, (Erdélyben palota), vagy terem, *hálóház*, ritkább helyen *elsőház leányokháza*, (*könyvesház*, *íróház*). Az *ebédlőházban* volt a hosszú asztal, meglehetősen keskeny, aztán a hosszú padok a fal mellett; a XV. és XVI. században ebédnél csak az asztal egyik — a fal felől való oldalán ültek az urak és hölgyek, az asztal külső oldala szabadon maradt, hogy az étekhordók és pohárnokok könnyebben gyakorolják kötelességüket. Az *ebédlőháznak* előkelő butora volt még a *pohárszék*; melynek alja három négy fiokos láda volt, felső része több rekeszre osztott állvány tálak és tányérok számára.

Néhol két *pohárszék* is volt, *egyikre* tették a *csatlósokat*, *kancsókat*, *poharakat* szóval az italokat és ital-eszközöket, *másikra* az ételneműeket s innen adogatták be az asztalra. Nagy ünnepélyeken az asztalt először oly abroszszal terítették be, melynek szélei arany, vagy ezüst csipkével voltak ékítve, vagy pedig színes selyemvirágokkal kivarrrva, s erre tették a második abroszt a fehér vászon kamukát, de úgy hogy az első abrosz széle kitündököljék.

A *hálóháznak* főbutora volt az *ágy*, legtöbbször fenyőfából készült, kékre festve, mint Károlyi Zsuzsánna ágya 1618-ból a keresdi várban; vagy díszesen faragva s tarka színekkel festve mint Széchy Mária ágya a radványi várban; fordulnak elő, kemény fából faragott ágyak is, de ritkán s csak a XVII. századból és a még újabb időből. Valamire való nemesi családnál ez időben az ágyak mind menyezetek vagy népiesen superlatosok; mely abból állott, hogy az ágy felett négy pálczán nyugvó menyezet készült, néha símán, néha igen szép faragásokkal ékítve s e menyezetről a szabad oldalakon finom selyem, csipke, vagy bársony függönyök csüngtek alá. Néha az ágy fején belül vagy az ágy lábán kívül a családi czímer volt kifestve vagy kifaragva.

Az ágynémű szalmazsák, derékaly, dunyha, vánkös, vagy párna (czihával), lepedő, paplanból állott akkor is, de a gazdagoknál nemcsak selyem tafota, és kamuka paplanok járták, hanem a lepedők és czihák aranynyal ezüsttel és színes selyemmel is ki voltak varrva. E szobába tartoztak a *ládák*, melyekkel meg lehetős fényüzést folytattak, mindenféle lágy és keményfából készültek egyszínre vagy tarkára festve; vas-, réz sarkokkal és pántokkal erősítve, ékítve; széleik néha ezüstözve, aranyozva máskor családi címerekkel, faragványokkal, vagy más képekkel cziczomázva s belsejökben mindenféle fiókokkal, rejtekekkel ellátva. Ezekben tartották az ágynéműt, fehérnéműt, asztalnéműt, férfi és női ruházatot, irományokat, ékszereket, könyveket, végvászna-
kat, posztó, selyem s más szöveteket.* Voltak azonban mesterséges zárú, kiczifázott fedelű kisebb, de nehéz vasládák is, melyeket néha a padolathoz srofoltak; az ilyeneket többnyire Bécsben készítették, miről a bécsi lakatosok a XVI. században egész Európában híresek voltak, aztán készítették Kassán és Kolozsvárt is, ezekben drágább okirataikat, készpénzüket stb. tartogatták. Ez időben kezdtek megszerezni a *lábas órákat* valamint a beszterczebányai, pozsonyi, brassói *asztali órákat* is.

A gazdag főurak közül néhányan azonban már a XVI. században kezdtek egy-egy elegans szép művű szekrényt vásárolni, melyek teknyösbéka-héjjal, gyöngyházzal, ezüst, arany lemezzel, színes kövekkel, vagy színes fadarabokkal voltak mosaikszerűleg kirakva s alkotásaikban gyakran a góthika és renaissance legszebb épületmintáira emlékeztettek. E szép szekrények szülőföldre és hazája főként Olaszország volt s aztán a német városok Agosta, Norinberga és Boroszló. E szép szekrények a superlátos ágyakkal együtt a főuri lakások első rangú ékességei voltak, s muzeumainkban,

* Ilyen ékes ládákat lehet látni még több helyen pl. a Salamon családnál Lőcsén; b. Nyáry Jenőnél Pilinben és Budapestén; b. Radvánszkyaknál Radványban stb. stb.

épen maradt várkastélyainkban s egyes műkedvelőknél még ma is sok szép példány látható.

Természetes, hogy a *térdeplő*, az *imazsamoly* egy hölgy szobájából sem hiányzott, valamint, hogy az érez s később az üvegtükör is megkövetelte a maga helyét.

Napjainkban midőn közép osztályú s mérsékelt vagyonú családoknál is annyi szobát, háló, nappali, ebédlő, író-, gyermek-, cseléd-, vendég stb. szobát találunk, alig vagyunk képesek felfogni, hogy oly nagynevű családok, mint Thurzó, Csáky, Forgács, Bethlen, Révay stb. kiknek butorleltáiraikat birjuk, oly egyszerű viszonyok közt tudtak élni!

Szerettem volna még beszélni a férfi-öltözetekről, vagy az ékszerekről, fegyverekről s más érdekes tárgyokról, melyeket b. Radvánszky nagy értékű könyvéből könnyű lenne kibányászni, de ez uttal nem akarván vissza élni, tisztelt olvasóim türelmével, további ismertetésemet máskorra halasztom.

Deák Farkas.

T Á R C Z A.

Keveháza. A magyar krónikák első részében, az úgynevezett hun krónikában, egy ily fejezettel találkozunk: «a tárnokvölgyi és zeislmáueri (cesumauri) csatákról». Ezek részei a hunok honfoglalásának, már a hogy azt a középkori magyar krónikaírók tudták. Mindegyik roppant ütközet, — milyen is dönthetett volna különben oly nagyszerű népek, mint a hunok és rómaiak, között? Az elsőben elesik a hunok közül százhuszonötezer ember s jónak látják visszavonulni, de a rómaiknak még nagyobb a veszteségek s nyugotnak vonulnak. «A hunok osztán, hogy Kézai szerint folytassam, észre vevén, hogy Macrinus és Detrik a viadal helyéről táborukat visszavonták, a viadal helyére visszatérve bajtársaik tetemeit, melyeket megtalálhattak, és Cuwe (Szabó Károly fordításában Köve, a későbbi krónikásoknál Keve) kapitányt az országút mellett, hol a kőbálvány van felállítva, scytha módon, ünnepélyesen eltemették s azon táj környékét azért *Cuwe azoa*-nak (Szabó Károly szerint Köveháza) nevezték».

Majdnem szóról-szóra azonos ezen elbeszélés a budai króni-

kában és a Thuróczinál közlött elbeszéléssel. Csak annyiban különböznek, hogy ez utóbbiak a köszobor felállítását is a gyászszertartás részeül tüntetik fel — «tante rei perpetua pro memoria ibidem statuum sive columnam lapideam erexerunt», mondja Thuróczi, — míg Kézai a köszobrot csak a hely meghatározására hozza fel. De a hun temetési szertartásokról beszélni nem tartozik itt reánk. Egyébként azonban csak az az eltérés, hogy az újabb krónikások nem írják a helyet a Cuwe-azoa-nak, hanem *Keveháza* vagy *Keve oza*-nak, Thuróczi azon felül még hozzá teszi: «Nostra quoque etate locum eundem corrupto vel mutato vocabulo, prout id apud Hungaros fieri solet, *Keazo* apellari haud absurdum est».

A krónikák még azt mondják, hogy e hely lett a hun fejedelmek és vezéreknek temetkezési helyök, mint a magyar királyoknak Székes-Fehérvár; ide hozták e cesumauri ütközet után Bélát, Révát és Kadocsát és itt lett eltemetve maga Attila is.

Ennyi volt e helyről eddigelé a krónikák nyomán ismeretes, és különös, hogy majd semmi figyelemben nem részesültek ez adatok. A legelső teendő természetesen az lett volna, meghatározni Keveházának fekvését. Podhraczký a «Chronikon Budense» illető helyéhez tett jegyzetében így nyilatkozik: «Forte Túrkevi in Cumania Majori». Mikép mondhatja ezt, valósággal megfoghatatlan, mert pár sorral előbb a Tárnokvölgyhöz ezen helyes megjegyzést csatolja: «Tárnokvölgy vallis paludosa, hodie comitatum Pilisiensem ab Albensi dividit, ubi est vicus Tárnok.» Helyes ítéletet tanúsít Szabó Károly a Kézai fordításához csatolt eme jegyzetében: «Köveháza vagy Keveháza, szövegünk leírása szerint Cuwe azoa emlékét tartja fen a százhalmi kun sírokhoz egy mérföldre fekvő Kajászó-Szent-Péter falu, melynek Kajászó előneve Keveházából van elrontva».

De ha Szabó Károly nézete helyes is, ezzel Keveházának magának a fekvése nincs meghatározva, csak a vidék melyen feküdt. E sorok írójának azonban kutatásai közben több adat akadt kezébe, melyekből e helynek fekvése teljesen kitűnik.

Az első adat V. István királynak egy levele, 1271-ből, mely szerint Péter, Wza fia, Jenő, Ság, Zechen, Geded, Kortul, Bodun és *Keue ozou* helységekben levő öröklött és szerzett birtokait a Nyúlzigeten levő Boldog Asszonyról nevezett apácza-zárdának hagyományozza.*

* Az országos levéltár Diplomatikai Levéltár osztályában 762. sz.

Ez adatból azonban csak az tűnik ki, hogy csakugyan volt egy ily nevű helység Magyarországon s az a nyúlzigeti apácák birtokába került. Érdekesebb ennél az óbudai káptalannak egy 1337-ben kiadott oklevele.* E szerint a nyúlzigeti apácák a mondott évben Chatar és Hanta nógrádmegyei helységeket, továbbá a Buda mellett fekvő Salmart, Sumudart, az esztergommegyei Symegdet és a Fehérmegyében fekvő *Keueiazou vagy Zenthuyan* helységet Druget Vilmos nádornak tíz évre haszonbérbe adják.

Azt senki sem tagadhatja, hogy az ezen okmányban említett Keueiazou, ugyanazonos az előbbiben említett Keveozou-val, Kézai Cuwe azoa-jával (talán azou) és Thúróczi Keweoza-jával, vagyis a Keveháza szónak régi alakjaival, a j betű csak a kiejtés könnyebbítésére toldatott a két magánhangzó közé, mint annak számtalan példájával találkozunk a nép nyelvén. De itt Keveháza más néven is van említve s ez Szent-Iván. Ez szolgál kulcsul a kérdés megoldásában, e néven ugyanis máig neveztetik egy Kajászó-Szent-Péterrel határos pusztát. Még azon körülmény is talál, hogy az országot mellett van. A Budáról Székes-Fehérvár-felé vezető ősrégi országút most is Baracska és Szent-Iván határán halad. Ugyancsak ezen apácák birtokában levő Szent-István pusztája, mint a Kajászó völgyben fekvő említetik a későbbi — tizenötödik századi — okmányokban. Mindezekből világos, hogy *Keveháza helység volt és pedig azonos a fehér-megyei Kajászó vagyis váli völgyben fekvő és Baracska községhez tartozó Szent-Iván pusztával.*

Keveháza mindinkább elvesztette régi nevét. Már 1345-ben csak Szent-Ivánnak neveztetik egy okmányban, mely szerint a nyúlzigeti apácák azt megtelepítés céljából Egri Jakab budai polgárnak adták bérbe.** Ellenben a völgy, mely Keveháza helységről Keveháza — völgy nevet nyert, azt meg is tartotta, csak hogy a hangok egymáshoz simultával a Keveházából, mint már láttuk, Keveiazoa lett, 1378-ban pedig már a mai Kayassou (Kajászó) nével találkozunk.*** A Keveiazou és Kayassou nevek között az átmenetelt a Thuróczinál említett s szerinte korában használt Keazo vagy hanyagabbul kiejtve Kejázó képezi. Mivel a Kajászó név már jóval Thuróczi előtt meg volt, vagy régibb íróból vette a megjegy-

* Acta Monialium Posoniensium fasc. 48. Nr. 6. az országos levéltárban.

** U. o. f. 47. Nr. 8.

*** Hazai Okmánytár II. 130.

zést, hogy «korában» így neveztetik vagy pedig a két név még akkor is vegyesen használtatott. A tizenötödik században Kayaza névvel is találkozunk e völgy megjelölésére.*

Nem akarunk e helyt annak taglalásába bocsátkozni, van-e és mennyi értéke Keveháza helye meghatározásának. Az hogy egy helységet a százalmi kúnhalmok közelében így nevezték, valószínűvé teszi azt, hogy krónikáinknak Kevéről és Keveházáról szóló tudósításai némi történeti vagy hagyományi alappal bírnak. A hely színén teendő kutatások volnának hivatva arra, hogy e kérdésbe világosságot hozzanak. Jelen sorainknak az volt első sorban céljuk, hogy a régiségbarátoknak úgy, mint a helybeli birtokosoknak figyelmét felhívják ezen helyre, mely esetleg érdekes régészeti leletek színtere lehet.

Dr. Szalay József.

Rozsnyó város számadási könyvei a XVI. századból több érdekes műveltségtörténelmi adatot tartalmaznak. Miként a XV. úgy a XVI. század folyama alatt is Rozsnyó a vas-műipar egyik legkiválóbb helye volt hazánkban. Mátyás királyunk idejében a többi közt — a Hippolyt-codexek bizonyága szerint — az esztergomi érseki udvart, a következő században miként az 1569. évi városi számadások mutatják, a füleki és budai törököket látta el vaseszközökkel; nagy mennyiségű szeget, pántokat és ásó-szerszámokat küldvén építkezéseikhez. A XVII. s XVIII. századi híres rozsnyai kardkészítőknek is már az említett évi számadásban nyomai mutatkoznak, s e részről Horwath mester névleg említettik. Hogy azonban a lövőfegyverek, különösen a nehéz lövegek készítésével a rozsnyaiak nem igen foglalkoztak, ez, 1566. évi számadásaikból (*Register des Einkommen und Ausgaben in Richteramt des Ersamen Herrn Jakob Stentzels*) kitűnik; ekkor ugyanis a füleki törökök által rájuk rótt két mozsarat Kassán készítették. Áruk 3 fl. 84 denár volt.

A vas-műipar mellett az ötvösség virágzott Rozsnyón. Az 1558. s 1569. évi számadások szerint e műiparágat (goldschmiede) falai közt többen gyakorolták s ezek közül névleg (1569.) Balásch és Estwan aranyművesek említetnek.

Az 1555. évi számadási könyv bizonyos Menyhért festészt említ, kinek bizonyos tábla festéseért („Item dem Melchor Moler vor dye Tafel tzum Sager tzum malen) 25 denár fizettetett.

ny. a.

* Act. Mon. Pos. asc. 44. Nr 2. Az orsz. levéltárban.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— Az országos régészeti és embertani társulat ápr. 29-én tartotta meg választmányi ülését. Elnök Ipolyi Arnold. Szakosztályi előadó dr. Ballagi Aladár.

A napirend első tárgyát képezte dr. Henszlman Imre felolvasása a legutóbbi székesfehérvári ásatásokról. A felolvasás kivenetben, a következőket tartalmazta:

Bazilikákat még a XI. században is emeltek; és ilyen volt nálunk sz. István fehérvári bazilikája: három hajós, gránit oszloppal és nagy félkörű apsisal; csak hogy a hosszhajó minden sarkán torony emelkedik s így a bazilikának összekötése által a castrummal *védtemplom* eredt, melynek négy tornyos elrendezését követték egykoru székesegyházainkban: u. m. a kalocsaiban, nagyváradiban, pécsiben, esztergomiban.

Sz. István bazilikája már eredetileg is *királyi* vagy is inkább *országos* vagy *állami* templom volt, melyben őrizték az ország clenodiumait, levéltárát, zászlait, melyben koronázták a királyokat és el is temették.

Ezen bazilika a XII. század második felében tönkre ment; III. Béla román stylben újra építtette. Robert Károly alatt Béla temploma két ízben leégett; ő tehát gyöngé és csak famennyezet hordásra alkalmas pilléreit megerősíttette és a hosszhajót beboltoztatta. De így is a pillérek, a középhajónak roppant tágassága miatt, gyöngéknek tapasztaltatván, Mátyás király azokat még inkább erősíttette és a hosszhajót újra beboltoztatta. Mind ezen változtatás daczára megmaradt a sz. István által igen szilárdul épített apsis.

E pontokat felderítették az 1862-ik és 1874-ik ásatások *

A fehérvári templomba 15 magyar királyt temettek el; majd nem mindnyájának sírhelyét az ásatások feltakarták. Feltűnt, hogy sz. István nem követte az általános külföldi szokást, mely szerint az alapítónak nyughelye a főoltár előtt volt, hanem családjának temető helyét a dél-keleti torony előtt a déli mellékhajóban rendezte el; Kálmán királyt nejével ugyanezen toronyban tették le. III. Béla, mint a templomnak második alapítója családjával

* L. a «fehérvári ásatások eredményét», írta Henszlman Imre Budapest 1864; az 1874-iki ásatásokról szóló cikkeket a «Pester Lloydban»; és a «Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stülű mű-émlékek rövid ismertetésében» Budapestu, 1876.

sz. István sírjához legközelebb tétetett le, úgy hogy a két sírhely közt csak első királyunknak szentelt oltára állott. — Az éjszaki mellékhajóban találtunk, oltára előtt négy egy sorban fekvő kőkoporsót, melynek egyikében két váz volt, egy ötödik sírt az éjszakeleti toronyban találtunk.

Az eddig felsorolt sírokat részint koporsójuk alakja, részint az azokban talált apró tárgyak után, az Árpád-házból való királyokéinak mondhatjuk.

A vegyes házból származó királyok alatt a szokás megváltozott. Robert Károlyt, az általános külföldi szokás után, mint harmadik alapítót a főoltár előtt temették el, későbbben pedig tetemét a fia, nagy Lajos által épített külön sírkápolnába vitték át. E sírkápolnát nem sikerült feltalálni, ámbár még a mult század végén, fennállott.

Albert király sírját nyugatra a négy koporsótól megtaláltuk.

Mátyás király, mint nagy Lajos, magának és szüleinek külön sírkápolnát építtetett, s azt az ásatás felszínre hozta ugyan, de oly romlott állapotban, hogy már csak éjszaki alapzatának maradákei voltak meg, míg déli oldalán még az alapzat is egészen eltűnt. Mikor a király meghalt a kápolna még nem volt kész; ezért hulláját ideiglenesen a nagy templom fő oltára előtt ásták el, s ezen téglával kifalazott helyet is az 1874-iki ásatás feltakarta.

II. Ulászló és családjának sírhelyei ismét a déli mellékhajóban III. Bélaétól nyugatra feküdtek. Itt 1862-ben két nagyobb beboltozott téglaeépítkezést találtunk, a bolt be volt törve, a koporsókat elválasztó vasrácsoszat és a márvány koporsók összezúzva, a sírok tökéletesen kipusztítva. Köröskörül mélyebben fekvő, a király híveinek több csontváza bántatlanul maradt, azonban minden megismertető jel nélkül.

Ulászló fiát, a szerencsétlen Lajost ismét a főoltár előtt temették el, gyöngye csontjainak részét a különben kipusztított sírhelyen 1874-ben megtaláltuk.

János király sírhelyét meghatározni nem sikerült; hihetőleg az Ulászlóé mellett felfödözött falazottaknak egyike volt.

A székesfehérvári országos templomot a mult század végén és a mienk elején gazdag kőbányának tekintették, melyből főképen a püspöki — de még más városi lakházak is épültek. Innen van hogy azon sírokat, melyek falak mellett feküdtek, teljesen kipusztították. A nagyobb kövek megmaradtak a püspöki telken: ott van-

nak római alakos kövek, egy feliratos is. Ezeket építészeti anyagnak használták a bazilika alapzatában. Fenmaradt n. Lajos síremlékéből néhány vörös márványdarab: ezímerének sisakja, két darab az emlékfülkéből és egy oroszlánon álló nőnek alsó része domborműben. Nevezetesebbek a tárgyak, melyek a rombolás közben bántatlanul maradt III. Béla és családjának koporsóiban véletlenül az artezi kút fúrása alkalmával találtattak és a muzeumba kerültek. Az 1874-iki ásítás alkalmával találtattak: egy XII. századbeli feszület, síma bronzkereszt, régi bronz gyűrű, e három tárgy a négy egy sorban fekvő árpádházi királyok sírjaiban volt, más helyeken találtuk egy byzanti diptychonnak darabját, néhány ércz könyvsarkot; egészben kevés érmet, törököt egyet sem.

Sz. István apsisában, nagy mosaik volt; ennek üveg elemeit, melyek az ismételt égés alkalmával leestek, mészragaszba keverve, használták nagy számban a későbbben az egyházhoz csatolt építkezések alapzataiban, sőt még a városnak közelfekvő erőd falaiében is; és épen az utóbbiak fölfödözése adott alkalmat az 1862. ásításra, mely egyedül templomunk a fazekas-utczában fekvő részének feltakarítására szorítkozott, míg 1874-ben az egyház közép- és keleti testével ismerkedtünk meg. Hátra volna még a nyugati homlokzat megvizsgálása, mely a város fő terén alkalmasint föl lesz található.

Henszlman ezen felolvasása után *Steindl Imre* úr, az orsz. ideiglenes bizottság által eszközölt fölvételek igen díszes lapjait mutatta föl, bő magyarázat kíséretében. Bemutatta a szentbenedeki, a körmöczi, selmeczi és segesvári erődített templomok fölvételi lapjait.

Steindl után dr. *Ballagi Aladár* értekezett a szepesi várról.

A szepesi vár a Branyiszkó hegység és a Hernád képezte völgyben a tenger színe fölött 1977'-nyira terül el. Szemközt vele 1486'-nyi magasságban emelkedik a szepesi káptalan halma, míg a közbül eső Szepesváralja városa lenn a völgyben 1415'-nyira fekszik a víz színe fölött. A domborzati viszonyok ezen számadatai tanúsítják a szepesi vár rendkívül erős helyzetét; mert úgy vehetjük föl, hogy a szepesi vár teljesen megfelel a telep átmetszetét illetőleg az egyszerű gátöny vagy sánctermű alaptervének. A szepesi vár képezi a mellvédet, Szepesváralja a sáncz fenekét s a káptalan a sikamot (glacis).

A vár építése közvetlen a tatárjárás utáni évekre tehető. 1249-

ben Mátyás prépost engedélyt nyert IV. Bélától arra, hogy a szepesi várban (in castro Scepus) egy bástyát és lakházat (palatium) építsen. Ennek romjai a vár éjszaki, legmagasabb pontján emelkednek. A lovagvár, két részre volt osztva; alsó része képezte a barmok elhelyezésére szánt udvart, felső részében a kerek donjon, víztartó medence és kápolna volt a középén, melyekkel szemben jobbra a cselédlakok, balra az urasági lakok voltak. Nevezetes a középső vár kapuja előtt levő termésköből álló 11 oszlop, melyek igen ritkák, másutt ezek helyett fa pallisadok alkalmaztattak. Az alvár, mely egy maga van akkora, mint a többi részek együttvéve, a legujabb építmény.

Míg a fellegrvár a XIII. században épült az előudvarral együtt, addig a középső vár a XV. század bélyegét hordja magán, s vagy Giskra vagy Zápolya által építtethetett; végre az alvár már a Thurzók korában keletkezhetett.

Jelenleg a szepesi vár a gr. Csáky család birtokát képezi, s gr. Csáky Kálmán vétette föl a vár alaprajzát 1871-ben Hrádcezi Béla mérnök által. A vár egészen fedél nélkül áll, s évről-évre pusztúl, mert a szomszéd községek a várat kőbányának nézik, s vele ahhoz képest bánnak.

Apróbb előadásokra kerülván a sor, Wagner János a magy. történelmi társulat által tavaly nyáron tett ásátásokról számolt be röviden. Nevezetesen az ő és dr. Czobor Béla ásátását tárgyalta bővebben. A muhi pusztának «puszta templom» nevű helyén, két napi ásátás után az 1596-ban elpusztult Mnhi város romjaira akadtak; felmutatta az ott lelt nevezetesebb vas tárgyakat t. i. egy békót. kapát, vas patkót és apróbb vas lándzsákat, melyek megannyian egész nyomait hordják magukon. Előadó ezután Muhi városa történelméről sorol föl néhány igen érdekes adatot az országos levéltár adólapjstromaiból.

Ez előadás befejezte után Zsilinszky Mihály tett jelentést a gerendási ásátásokról, melyeket a társulat megbízásából eszközölt.

Békésmegyei Gerendás vidéke egészben véve sik róna, itt-ott földhátak hullámai által érdekesítve. A próbaképen egy méternyi mélységben és 26 méter hosszúságban ásátásokban azonnal három emberi csontvázra bukkantak, melyek egyenlőtlen távolságban egymástól, de fejjel mind nyugot felé fordítva feküdtek. Aztán az első sorokban több rendbeli csontvázat és azok körül néhány bronz karikagyűrűt és szent István korabeli, pénzdarabot találtak. Egy

félnap i ásatás után tisztában voltak a felől, hogy itt egy régi temetkezési helyen vannak, és hogy azok a csontok, a legelső három magyar király idejéből valók tehát több mint nyolczszáz évesek.

A munka 12 napszámossal két napon át szakadatlanul folyt, mi alatt 30 csontvázat, többnyire hanyatfekvő helyzetben, kinyujtott karokkal és lábakkal, találtunk. De voltak olyanok is, melyek egészen oldalt fordítva feküdtek és melyeknek karjaik vagy a medenczeesontokra fektetve vagy összekulesolva találtattak. Az alakok egymástól való távolságában valamint a fekvés mélységében sem volt valami szigoru rend tapasztalható; mind az által a sírok csoportját lehetetlen észre nem venni. Az alakok rendes nagyságúak, csak két gyermekcsontvázat vettünk észre. Ezeknek egyike mellett egy átlukasztott István kori pénzt találtak, mely valószínűleg nyakára volt kötve. Rendetlenül összevissza-hányt csonttömeget két helyen találtak. A talált koponyák épek és nagyok.

A csontvázak, sárga homokos földben, átlag véve egy méternyi mélységben feküdtek.

Érdekesebb tárgyak: 11 karikagyűrű, 3 karperecz, egy bronz gomb, egy női alak nyakán kettős sorban talált gyöngy; végre régi pénzek, a melyek — részint a fejek alatt, részint a kézmarkokban találva — határozottan megjelölik a kort, melyben a temetkezés történt. Csak azt lehet sajnálni, hogy nem maradtak meg mind épen, s hogy az ép darabok némelyike is a kíváncsi nézők ügyetlenségének esett áldozatául. Mind a mellett az ép darabokról tisztán leolvashatók a következő köriratok: *Stephanus Rex — Civitas Regia*; — *Petrus Rex — Pannonia*, melyekből világos, hogy a Gerendáson felásott helyen való temetkezés *Szent István, Aba Sámuel és Péter királyok idejében történt.*

B. Nyáry Jenő, Krausz Jakab régiségkereskedő szivességéből Balassa-Gyarmat körül lelt 3 darab bronz tárgyat mutatott föl: egy kardot, egy czeltet és egy pallstabot.

A titkár a kúnhalasi leletet mutatja be Szilády Áron úrnak a leletről adott jelentésével együtt, s kiemeli ezen leletben foglalt tárgyak fontosságát a magyar ötvösség XIV. századbéli műgyakorlatára vonatkozólag.

Folyó ügyekre kerülván a sor, a titkár bejelent 17 tagot, kikkel együtt a társulat tagjainak száma összesen 319, köztük 51 alapító. Egyuttal előterjeszti a pénztárnok jelentését a múlt hónapról. A levelezések közül felolvassa kellemesi Melezer István úr levelét,

melyben a társulatot a Budavárban most épülő honvédelmi miniszterium palotája alapfalainak ásatásánál talált régiségekről s egy ülőhelyzetben talált csontvázról tudósítja. Henszlman indítványa folytán a társulat elhatározza, hogy Sz.-Fehérvár városához kérő átiratot intéz, engedné meg, hogy az ottani főtéren Sz. István bazilikájának még eddig föl nem ásott részét lehessen kutatni. A jegyzőkönyv hitelesítők: Deák Farkas és dr. Thallóczy Lajos. Az ülés 8 órakor ért véget.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása* f. évi márczius havában következő volt. *Ajándékozás* után: *Knapp Károly* gymn. tanulótlól 6 db különféle ezüst érem; *Kis Márton*-tól IV. Bela-féle rézérem; *Bruck Rezsőtől* Constantinus Gallus bronz érme, 2 db újabbkori réz és egy 1667. lengyel ezüst garas; *Chedid Effendi Habeyche*-től 4 db különféle római bronz érem; *Illés Gyula* reáltanulótlól 2 db ezüst és 4 db rézérem; *Hermann Ottótól* 3 bronz, 8 ezüst érem, 1 bőrből készült pénzjegy, 8 rézérem, 1 bronz emlékérem és 1 emlékérem idomra vert bronz kereklap; *Roth Ilonától* 1 réz érem; *Divald József* közvetítésével *Richter Gusztáv* bányagondnoktól egy II. Ferdinand-féle ezüst denár 1627-ből azon érdekes adattal együtt, hogy a selmeczbányai pénzverdei irattári adatok nyomán az ily denárok 1620 előtt négy latos, 1620-ban három latos, végül 1626-ban öt latos finomságu anyagból verettek; *Tarköy János* tanárjelölttől 1 db ezüst érem; *Bányai Józseftől* 3 db ezüst érem; *Brecska Edétől* 1 újabb réz érem; *Varázséji Gusztáv* tanárjelölttől 2 sárgaréz jéton; *Andrectti Anselmo*-tól Soóskutról egy középkori vaskard pengéje és 3 db különféle római bronz érem; *Strobl Nándor* reáltanulótlól egy rézérem; ifj. *Szabó Ferencztől*, a Vasárnapi Ujság szerkesztősége közvetítésével 1 db Constantin-féle kis bronz érem, és 1 db kis ezüst érem 1680-ból; *Jezovics Kornél* mérnöktől egy db Faustina-féle ezüst és egy db I. János-féle cseh érem szintén ezüsből; *Jankovits Tivadar* nagybirtokostól a szőlős györki római lelet tárgyai, úgy mint: egy pár sárgaréz fülbevaló, 1 bronz karikagyűrű, 1 bronz boglár és Valentinianus 1 db átlukasztott bronz érme; *Laurisits János* espéres plébánostól Szerednyéről egy réz pecsétnyomó; *Fischer Henrik* mérnöktől egy bronz lándzsacsúcs és egy halászó horog hasonló anyagból; *Leipziger Vilmostól* Ó-Budáról 1 cserép bögre, egy amphora-töredék, 2 db terra sigillata, 1 fogadalmi oltár, 1 kötöredék és 5 db párkányos téglá; *Bereczki Mátétól* Mezőkovácsházáról egy érdekes agyagedény, mely talpas poháridomú,

oldalán nyolcz bütyökkel; szőlőirtás alkalmával találták a «Százaz ér» mentén fekvő birtokon; egyébiránt itt sok szarvasagáncsból készült eszköz, serpentin baltatöredékek és vastagabb falazatu őskori edények töredékei jöttek napfényre. *Várady József* udv. tanácsos közvetítésével Pátyról 11 db feliratos kő és töredéke. *Abonyi Lajostól* Tószegről, két őskori cserépedény, továbbá az u. n. Bolháspartról 2 bronz karperecz és egy nyakperecz (torques) széttörve; *Özv. Mán Józsefnétől*, szül. báró *Sztojka Klárától* egy díszkard; *Jezovits Kornél* és *Fischer Henrik* mérnököktől a lóversenytéri lelet tárgyai, u. m. 32 vas, 32 bronz tárgy (szíjvégek, csatok stb.), 29 csonttárgy és embercsont, 3 koponya és 2 cserépedény töredékei.

— *Csere útján*: az Attalus-féle csoporthoz tartozó alak gypsmásolata.

— *Vételek*: 3 gyps fej, egy bronz szíjvég és egy ezüst fülbevaló; 2 db arany, 5 tallér és egy ezüst emlékérem.

A m. n. muzeum érem- és régiségosztálya folyó évi márczius hóban a római terem ujjonnan való bebutorozása és rendezése céljából zárva volt.

Czobor B.

— *A m. n. muzeumnak* ápril 2-án háziünnep volt. Az intézet tisztviselői *Pulszky Ferencz* főigazgatónak tiz évi eredményekben gazdag működése elismerésül üdvözlő iratot nyújtottak át. Az okmányt kézmárki *Schikédanz Albert* iparmuzeumi titkár által festett igen csinos renaissance ízlésű keret környezi. Az üdv-irat szövegét Fraknoi Vilmos szerkeszté. Kapcsolatban Pulszky Ferencz tiz évi működése megünnepeltetésével, említett nemzeti intézetünk utóbbi tiz évi története is még ez év folytán, Fraknoi szerkesztése alatt s az osztályörök közreműködésével, meg fog jelenni. A régészeti osztály történetét Hampel József írja. Az évkönyv ez utóbbi része a tiz év folyama alatt gyűjtött érdekesebb régészeti szerzemények rajzait fogja hozni.

— *A felsőmagyarországi Muzeum-egylet* húsvét másodnapján tartotta idei nagygyűlését, *Loos József* alelnök elnöklete alatt, diszes közönség jelenlétében. Ott láttuk *Schuster* Konstantin kassai püspököt, *Juhász* Mihály orsz. képviselőt, a polgármestert stb. Legelőbb is *Stöhr* Antal az egyesület titkára tett jelentést a muzeum állásáról, mely ez év folytán is örvendetesen gyarapodott, a pénztár állása kedvezőnek mondható. Azután dr. *Thallóczy* Lajos lapunk segéd szerkesztője Abaujvármegye 1427-iki közigazdasági helyzetéről tartott előadást, mely a muzeum évkönyveiben fog megjelenni. *Mártonfy* Márton egy készülőfélben lévő munkájából olvas föl egy

részletet. Az ülés végeztével tisztújító ülés tartatott, melyen a muzeum-egylet elnökévé közlekedéssel a kassai püspök *Schuster* Konstantin választatott meg, ki az egylet érdekeit eddig is buzgón ápolta. A tisztikar újra megválasztatott, tiszt. tagokká megválasztattak: gr. *Zichy* Jenő, dr. *Fraknói* Vilmos, *Rómer* Flóris és dr. *Thallóczy* Lajos.

— *Érmészeti figyelemztetés.* Hazai éremgyűjtőinket ismételve figyelemztetjük a magy. és erdélyi érmek leggazdagabb illusztrált művére, melyet a m. n. érem- s régiség-osztálya adott ki, s néhai *Weserle* tanárhátra hagyott éremtábláit egy vaskos kötetben foglalja magában. A munka 146 táblán több mint 2000 ábrát tartalmaz. A mű 7 részre oszlik, úgy mint: *a)* az Árpád-kori, *b)* a vegyes-, *c)* a Habsburg-házi, *d)* az erdélyi, *e)* a Magyarország hajdani tartományai-, *f)* a híres egyének és családok emlék- és végtére *g)* a magyar és erdélyi városok érmeinek csoportjaira. A mű már végső fogyatékán van. Kapható a m. n. muzeum érem- és régiség osztályában, ára 8 frt.

— *Pénz-verő bélyegek.* A brassai pénzverde XV—XVI. századi s az Apafi korbeli pénzverő bélyegei egész a legujabb időkig az említett város városház-pinczejében heverték, miglen azokat bizonyos oda való ezüst műves fölfedezte. Jutalma fejében a fölfedező a várostól olyatén engedélyt kapott, hogy azokon pénzeket verethessen. E pénzverési engedélyezés felől azonban a m. n. muzeum értesülvén, annak beszüntetése végett a pénzügyi miniszteriumnál közbenjárt. A pénzügyi miniszterium a bélyegeket azonnal lefoglaltatván, hogy további visszaélésekre alkalmat ne szolgáltatassanak, azokat a m. n. muzeumban tétemenyezte le. Ugy halljuk, hogy az említett ezüst-műves nem csupán ónból, de ezüsből is vert érmeket, mely utóbbi eset által a régi autentikus és a most vert példányok közt zavar támadhat. Legközelebb ezen pénzverő-bélyegek lefénnyképeztetnek, s azokat dr. *Hampel* József az „*Arch. Közlemények*“-ben fogja közzétenni, mely alkalommal *Hampel* egyszersmind az említett régi és új veretű érmek megkülönböztethetőségét megismerteti, mi által a netán bekövetkezhető csalásnak eleje vétélik.

— A m. n. muzeum gipsz öntő műhelyében jelenleg *Hunyady László* sír-émlékének gipsz-másolata készül, mely a hőst teljes fegyverzetben tünteti fel.

— *Ipolyi Arnold* az egyházi festőművészet emelésére alakított bizottság elnökévé neveztetett ki. Ő Felsőége a vallás-alapból 3 évre 5—5000 frtot engedélyezni méltóztatott az egyházi festőművészet

emelésére. Ezen adomány hováfordítása s mily módon fölhasználása céljából részint a miniszterium által kinevezett, részint a képzőművészeti társulat által megválasztandó tagokból bizottság alakítatott, mely Ipolyi elnöklete alatt eddigelő *Ligeti Antal* és *Tárhányi Béla* kinevezett tagokból áll. A bizottság ösztöndíjak, kész művek megvétele, s megrendelések által törekedik a hazai egyházi festőművészet előbbre mozdításán, s első sorban a vallás-alapítványi kegyurasági templomok részére fog oltárképeket megrendelni.

— *Horvátországi régészeti hírek.* A horvát országos régészeti egyeslet értesítője (*Viestnik hrv. arkeol. društva*) második száma e napokban megjelent. Tartalma változatos és érdekes. Az első czikk a szerkesztő, Ljubić Simon tollából eredt. Ez egy igen érdekes, epigraphiai emlékekre épített, történelmi tanulmány a varasd-töplitzi (*Aquae Jasae*) régi római fürdőről. A második czikk Dr. Geitler L. értekezése néhány glagol föliratról; e czikkhez két lithographiai tábla van mellékelve. Azután következik a még az első füzetben Dr. Pilártól megkezdett *Az érczek használatáról az emberiség őskorában* című czikk folytatása. Negyedik helyen áll Ljubić Simon *archaeologiai utijegyzetei*; szintén folytatólagosan. Az ötödik czikk Maizner F. *epigraphiai jegyzetei*. Ez a füzetnek egyetlen gyöngé czikke. A füzet utolsó nagyobb czikke a zágrábi muzeum ritkább római érmeinek leírása Ljubić Simontól. Szintén folytatás. Végre következnek a kisebb hírek, az egyes apróbb leletek leírásai és a könyvismertetések. A «*Viestnik*» egyik fényoldala az, hogy a nálunk nem eléggé művelt római epigraphiára nagy súlyt fektet; de másrészt szerkesztése ellen több kifogás emelhető, különösen az, hogy nem közöl egész cikkeket, hanem azok folytatását a jövő füzetre halasztja, továbbá az, hogy a külföld kiadványait tekintetbe nem veszi.

—*i—ch.*

— *Uj borostyánkő-lelet.* Sok lelet van, melyről a t. közönség vajmi keveset tud meg. Így nemcsak id. *Storno Ferencz* sopronyi házában teljesen felszerelt muzeummal bir, melynek tárgyait sűrű utazásai közben gyűjtötte s azok lépcsőházában, szobáiban és azok mellékleteiben a saját maga képzőtehetsége szerint festett foglaltványokban vannak felállítva. Atyjának ezen szép tulajdonságát öröklé fia is, ifj. *Storno Ferencz*. Ez legujabban egy gyönyörű leletre tett szert, melyet vázlatban apjával közölt; utóbbtól pedig ezt leírás végett megkaptam. Ezen 11 darabból álló leletet Soprony táján találták; e tömeges leleten nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesz-

szűk azon tömérdek és ritka kincset, melyek már is a Dunántul találattak s melyeket a magyar nemzeti muzeum Szombathelyről bir, herczeg Batthiány és jeles Bitniczünk gyűjteményeiből. Az imént tárgyalandó lelet legnagyobb darabja 0.082 magas és talapzatával 0.088 széles, tehát mindenesetre a nagyobb darabok közé tartozik. Egy oszloptőn balra ülő szárnyas férfi alakot (talán Bacchust?) ábrázol, melynek balja a bal czombján nyugszik, kiterjesztett jobbájában szőlőfürtöt tart, mely után egy hátsó lábain ülő agárforma kapkod. Gyönyörű előállítás!

A másik, Harpocrates-féle darab hasonló nagyságú, és egy felálló csuklyás, különben a redős köpenytől egészen takart arcú alakot tüntet fel. A harmadik — ha a vázlat nem csal — parduczot ábrázol, mely talapzaton ülve első lábaira támaszkodik. Továbbá: egy majdnem az első alakokkal nagyságra vetélkedő, kétfülű, alul hasas, felül szűkszájú edény; egy fésű, melynek a régiek szokása szerint elefántesont oldalai több darabból állanak; egy alul csúcsban végződő méceses; egy hosszúkás rovatokkal ellátott, középett szélesb, végein szűkebb lemez, talán egy mérleg darabja? egy zárt gyűrű, középett a kő vagy faragvány helyével, a milyen több van a m. n. muzeumban, egy másik egyszerű zárt karika alaku gyűrű; végre egy közepén nyílt karika.

Örvendünk, hogy e lelet a hazában maradt és olyan jó kezekbe került. Tökéletesb rajzaival és az egész leletnek, a mennyire lehet, közlésével ifj. Storno Ferencz úr alkalmasint szolgáland a tudománynak.

R. F. F.

Külföld.

— *Olympiai ásatásokról a „Köln. Zeitg.“* márczius havi hivatalos jelentése eléggé eredmény dúsnak mondható. Az Altis keleti részén erélyesen folytatott ásatások újból gazdag lelet-rétegre vezettek. Az úgynevezett Echo csarnoka és a kelet-nyugati csarnok tájékán találtattak: a Zeus-templom egyik Metopjéhez tartozó Heracles-fej, — a nyugati ormozat Oinomaos feje, — a Nike ballába, — egy ódon jellegű Heraclest mint íjászt ábrázoló bronz relief, — egy teljes épségű bronz csöbör, és három ó-görög épület, melyek a Heraion arányaival birnak s oszlopaik még rendes helyeiken állanak.

— *Külföldi érdeklődés a magyar régészeti irodalom iránt.* A folyóiratunk jelen évi első számában közlött Hampel József *Alsó-Pannoniában lelt római katonai okmány* című czikke hazánk

határain túl is figyelmet ébresztett. Az okmány másolatát Berlinből Mommsen, Rómából pedig az ottani arch. intézet híres főtítkára Henzen tanár — kérték megküldeni. Az előbbi tudós e feliratot a Bécsben megjelenő s Hirschfeld Ottó által szerkesztett *Arch. Epigraph. Berichte*-ben közlendi. A m. n. muzeum a két tudós óhajtatásának az említett felirat gipszmásolatai megküldetésével tett eleget.

— *Őskori lelet.* A neuchateli tóban egy ép őskori csónakra találtak, mely szépségére nézve az ekkoráig Svájcban lelt az időbeli vízi járműveket mind felülmúlja. Az említett csónak egy cserfatörzsből van vájva; 8 méter hosszúsággal, 90 cent. szélességgel s 65 cent. mélységgel bír. Előreszékének orra csáklya alakra végződik. A jármű körülbelül 12 egyénre készült. Az evezőlapátok helyeinek nyomai nem mutatkoznak rajta, de az evezőpadok helyei még egészen felismerhetők. A csónakot Borel fedezte föl. (*Revue Archéologique.*)

— *A párisi „L'Academie des Inscriptions“ február havi ülésében* Le Blant Edmund érdekes felolvasást tartott a régi egyiptusi béka alakú mécsesekről. A Kr. sz. u. első században, *Cheremones*, *hieroglyphok*ról írt munkájában a békát a (αἰτί, ἀντί ἀναβήσεως βατράχου) feltámadás jelvényének lenni állítja. *Cheremones* ezen állítását sok részről kétségbe vonták. Le Blant szerint valamennyi ilyenmű Egyiptomból eredt cserépmécses *Cheremones* értelmezésével teljesen öszhangzik. E mécsesek feliratait, görög nyelven, János evangeliumából Krisztus eme szavait hozzák: „*Ego sum resurrectio et vita.*“ (*Revue Arch.*)

— *Németország műipar-történelme* legújabbán *Stockbauer J.* ily című munkájával: „*Nürnbergisches Handwerksrecht des sechzehnten Jahrhunderts*“ jelentékenyen gyarapult. Nürnberg jólehet a régi német műipar emporiunát képezte, műipar-történelme tekintetében mind ekkoráig érezhető hézagokat szenvedett. *Stockbauer*nek e hézagokat az említett város királyi levéltárában tett kutatásai, különösen pedig egy ott fölfedezett 1535. évi pergament codex által nagy részben megszüntetnie sikerült. A szerző művében első helyen a föltételekről szól, melyekkel a mesteri állást elnyerendőnek kellett birnia. Ezután áttér a remeklések mineműseire, azok megbíráltatása s a mesterek, legények és tanoncok egymásiránti viszonyaira, végtére pedig a művekhez szükségeltető anyagok bevásárlási s a kész műcikk eladási módozatait tárgyalja.

Régészeti könyvtár.

1. *Történelmi és Régészeti Értesítő.* A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat közlönye. Szerkeszti MILETZ JÁNOS. Temesvárott, Magyar testvérek könyvnyomdája 1879. V. évfolyam. II. füzet. (Egy táblával).
2. *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern* von HUGO BLÜMNER. Leipzig. Druck und Verlag von B. G. Teubner. 1879. 8-r. Ára 10 mrk 80 pf. (60 falmetszvénynyel).
3. *Porträtköpfe auf römischen Münzen der Republik und der Kaiserzeit.* Dr. F. IMHOOF-BLUMER. 1879. Verlag von B. G. Teubner in Leipzig. (16 lap és 4 tábla) 4-r. Ára 3 mrk. 20 pf.
4. *Observations critiques sur l'archéologie dite préhistorique, spécialement en ce qui concerne la race celtique.* Par M. FELIX ROBIOU. Paris 1879. Librairie Didier, 35, quai des Grands-Augustins. 8-r.
5. *Topographie, Geschichte und Leben der Umgebung Neapels im Alterthum,* von JULIUS BELOCH. Berlin 1879. Verlag S. Calvary et Co. (A mű 9—10 ívnyi szövegben háromszorra fog megjelenni.) Aláírási ára a táblákkal 7 mrk.
6. *Les Arts à la cour des papes pendant le XVe et XVIe Siècle.* Recueil de documents inédits tirés des archives et des bibliothèques romaines. MÜNTZ EUG. Première partie. Martin V — Pie II. Paris. 1878. 8-r. Ára 10 mrk.
7. *The Ceramic Art: A Compendium of the History and Manufacture of Pottery and Porcelain.* YOUNG J. J. — New York 1878. 8-r. (metszetekkel.) Ára 30 mrk.
8. *Choice Examples of Wedgwood Art.* A Selection of Plaques, Cameos, Medallions, Vases, etc. from the Designs of Flaxman and others. Reproduced in permanent Photography by the Autotype Process, with Descriptions. METEYARD E. London. 1878. Fol. Ára 75 mrk. 50 pf.

TARTALOM: Magyarhoni őskori leletek a bécsi csász. kir. régiséggyűjteményben. *Hampel Józseftől.* — Érmészet, ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczi-korban 1707. *Thaly Kálmántól.* — Néhány árpádkori műemlék. *B. Mednyánszky Dénestől.* — Két szepsi-i ezéhpecsét. Dr. *Th. L.*-től. — Régészeti irodalom. — Tárca: Keveháza. Dr. *Szalay Józseftől.* — Rozsnyó város számadási könyvei a XVI. századból. *ny. a.-tól.* — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Tagválasztások. A társulat f. é. április 29-én tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokul: Auguszt Gerő lelkész Zirczen, aj. a titk., Csoma József Devecseren, aj. Dr. Óváry Pál; Fröhlich Róbert ev. gymn. igazg. Bndapesten, aj. a titk.; Gaidosik Rafael polgármester Ujbányán, aj. a titk.; Hollókeői Hollósy Károly Káptalanfán, aj a titk.; Dr. Jurányi Lajos egyet. r. tanár Budapesten, aj. a titk.; Kurtz Vilmos Ferenczv. pléb. Budapesten, aj. a titk.; Dr. Koller Béla ügyvéd Budapesten, aj. a titk.; Melezer István v. b. titk. tanácsos Budapesten, aj. a titk.; Nátafalusi Kornél főgymn. igazg. Rozsnyón, aj. a titk.; Dr. Óváry Pál Forrón, aj. a titk.; Petykó Elek czímsz. kanonok Ujbányán, aj. a titk.; Pfeffer Ignác Budapesten, aj. a titk.; Thoma József Budapesten, aj. a titk.; Szegedi Kilit Kecskeméten aj. a titk.; Dr. Reinitz Adolf ügyvéd helyben, ajánlja Krausz Jakab; Edelspacher Antal földbirtokos ajánlja a titkár.

Pénztári kimutatás. A pénztár állása folyó évi márczius havában:

Bevétel:

1. Pénzmaradvány februárius óról	208.56
2. Alapítványok befizetése	2260.—
3. Alapítványi kamat	5.—
4. Évi tagdíjak	160.—
5. Adakozás	50.—
	2683.56

Kiadás:

1. Igazgatási költségek	15.90
2. Postabérek	6.55
3. Tőkésítés	2291.94
	2314.94
Készpénz	369.17

Vagyoniállás 1879-ik évi április hó 28-ikán:

1. Értékpapírok névszerinti értékben	3500.—
2. Készpénz	460.31
	Összesen: 3960.31

A társulat pénztárába f. évi ápril hóhan befolyt:

a) 2 alapítvány ifj. gróf Esterházy Móricz és gróf Wenckheim Rudolftól 100—100 frt.

b) 28 évdíj 1879-re Barló Szabó József, Bartók Géza, Berlicsó Ferencz, Csoma József, Deák Farkas, Demkó János, György Aladár, Hollósy Károly, Hulényi István, gr. Hunyady László, Hyros Mihály, Inkey Béla, Kamassy Mátyás, Kammerer Ernő, dr. Kovács György, Könyöky József, Krausz Jakab, dr. Krenner József, Majovszky Antal, Melczer István, Molnár Ferencz, dr. Óváry Pál, Pfeffer Ignác, Pilaszanovics Antal, Reissenberger Lajos, Tergina Gyula, dr. Téry Ödön és Tiles Ferencztől 5—5 frt.

c) 1—1 évdíj 1880-ra és 1881-re Melczer Istvántól 5—5 frt.

Közli: *Czanyuga József*, társ. pénztárnok.

Ezen folyóiratot tagtársaink a megjelenése utáni hónap első felében fogják kézhez venni. A jelenlegi 4. szám május első felében fog szétküldetni.

Kedvezmény. Knoll Károly akadémiai könyvkereskedő folyó évi december hó végeig az «Arch. Ért.» korábbi II.—XII. évfolyamait — ha az összes 11 kötet egyszerre megrendeltetik — 33 frt helyett 20 frton adja társulatunk tagjainak. Az első (1869.) évfolyam elfogyott.

Társulati ülések sorrendje. A f. 1879-ik évben a következő keddi napokon lesz ülés: május 27-ikén, június 24-ikén, szeptember 30-ikán, október 28-ikán, november 25-ikén, december 30-ikán.

Az ülések nyilvánosak és a társulat ülésein vendégeket is szívesen lát. Az ülések helye a M. Tud. Akadémia heti ülésterme.

Kérelem. Kérjük vidéki tagtársainkat, szíveskedjenek előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt értesíteni.

A gyűjtőívek dolgában. Kérjük mindazokat, kik társulati gyűjtőíveinket még nem küldték vissza, hogy az ívet a társulati titkárhoz beküldeni szíveskedjenek.

Diszokmányok. Fölszólítjuk társulatunk azon tagjait, kik diszokmányt kívánnak, hogy ebbeli óhajukat a társulati titkársággal tudassák.

Tagdíjfizetések társulatunk pénztárnokánál Czanyuga József urnál (m. n. muzeum) eszközlendők.

Budapest, 1879. márczius 31-én.

A társ. titkár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 6. SZ.

5. SZÁM.
MÁJUS 31.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 ívnyi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

Kiadatlan öskeresztyén műemlékek a magyar nemzeti muzeumban.

A kik a keresztyénség első századainak történetét ismerik, tudni fogják, hogy mai hazánkban, a régi Pannoniában igen gyorsan tört utat magának az új vallás, daczára azon véres üldözéseknek, melyekkel a hit bajnokait a politikai tekintetekből féltékeny caesarok elrettenteni iparkodtak. A római martyrologium és vértanúsági acták fényes adalékokat szolgáltatnak a pannoniai öskeresztyének nyomait kutató régészeknek. Hogy csak egy példát idézzünk, *Wattenbach*, *Benndorf* és *Büdinger* tüzetes tanulmányozásuk tárgyává tették a «Passio Sanctorum Quatuor Coronatorum»-féle legendát, mely Claudius, Symphorianus, Nicostratus, Castorius és Simplicius vértanúsága történetét tárgyazza Diocletianus császár idejéből.¹ Egy másik nem kevésbbé érdekes adat szerint, a triminumi zsinaton (326) megjelent egy pannoniai

¹ Passio Sanctorum Quatuor Coronatorum. Herausgegeben von *Wilhem Wattenbach* mit archäologischen und chronologischen Bemerkungen von *Otto Benndorf* und *Max Büdinger*. Leipzig, Teubner, 1870, 8o, különnyomat az «Untersuchungen zur Röm. Kaisergeschichte» című munka III. kötetéből, 324—379. lap.

püspök is, Mogasius, Sabariából, aki *Dominus Pannonius* néven említetik.¹

Ezen történeti adatok mellé sorozhatjuk azon érdekes műemlékeket, melyek hazánkban az őskeresztyén első századokból maig fönmaradtak és mint leletek napfényre jöttek. Csak ugy futólag hozzuk emlékezetünkbe a pécsi (a rómaiaknál *Sopianae*) IV. századi sirkamrát, mely 1780-ban fődöztetett föl s *Koller József* kanonokban birja Bosióját, aki rajzokkal illusztrálva kiadta,² mig legujabban dr. *Henszlmann Imre*³ és *de Rossi* irtak felöle tanulmányt.⁴ Ezen műemlék az Alpeseiken innen ritkitja párját és a körötte napfényre jött keresztyén sírok számát (összesen 13 taláztatott) tekintve, egy terjedelmes őskeresztyén coemeteriumnak lehetett központja.

Ugyanide tartozik a székszárdi (a rómaiaknál *Alisca*) sarcophag a rajta levő keresztyén symbolumokkal (fürtökkel terhelt szőlőág; Amór és Psyche mint a lélek egyesülése Istennel; a delphin és kenyerekkel telt kosár), valamint a körötte talált tárgyak közül az áldozati üvegcsésze (*vasa diatreta*) nagy fontosságú feliratával: *AEIBE TQ HOIMENI HIE ZHSAIS* (áldozz a jó pásztornak, igyál és élni fogsz), mely szintén a ritkább idomú műtárgyak közé sorozható s a kölni és vatikáni muzeum példányain kívül alig van hozzá fogható.⁵ Végül itt említhetjük a szombathelyi (a rómaiaknál

¹ *Harduicus* Collectio Conciliorum, és a Tud. Gyűjtemény 1824. évf. IX. füzet 62. lap.

² Prologomena in Historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804, 4o, 25—34. lap.

³ Először németül ily czím alatt «Die Althristliche Grabkammer in Fünfkirchen» a bécsi Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. XVIII. évf. 57—83. lapon; majd magyarul a «Monumenta Hung. Arch.» II. kötetében (I. rész, 19—165. lap) «A pécsi óskeresztyén sír-kamra» czímmel. Mindkét helyütt színes képes táblákkal.

⁴ Bullettino di Archeologia Cristiana. 1874. évf. 150—152. lap. Két táblával.

⁵ E leletet, mely 1845-ben jött napfényre, külön monographiában *Kubinyi Ágoston* adta ki ily czímmel: «Székszárdi Régiségek». Pest, 1857, 4o. Azóta az üvegcsészét ismételtelen adta *Römer Fl.* Képes kalauz a magy.

Sabaria) öskeresztyén síriratokat, melyek közül kettő a m. n. muzeum gyűjteményeiben, másik kettő a vasmegyei régészeti egylet muzeumában Szombathelyt őriztetik. Közzé tették *Desjardins* és *Rómer*,¹ az utóbbi kettőt *Mommsen* és *Lipp*.² Ezen négy kövön kívül volt még egy, de az nyomtalanul eltűnt, feliratát föntarták számunkra *Katanchich*, *Gruter*, *Mommsen* és utánok mások.³

Ezen nagyfontosságú öskeresztyén műemlékekhez legujabban a m. n. muzeum gyűjteményéből két bronz u. n. *Krisztus-monogramm*át és egy hasonló monogrammal ellátott cserépmécesest sorozhatunk, melyek közül a két bronztárgy *Ráth György*, s a méceses *Kiss Ferencz* régiségeivel jutott a muzeumba. Mielőtt azonban e tárgyakat rajzban bemutatnók, szükségesnek tartjuk a Krisztus-monogramma fejlődési történetét különféle idomaiban tárgyalnunk, különös tekintettel a chronologiai meghatározásokra, amint a régészek azt a datált feliratos kövek nyomán megállapítani törekedtek.

A Krisztus-monogramm a XPEICTOC név két első betűjének összetételéből származott. Ezen rövidítésre a „*disciplina arcani*“ a titoktartás rendszabása szolgáltatott okot a keresztyéneknek. Valamint Krisztus képe helyett a katakombákban a jó pásztort, Orpheust, vagy a halat (*IXΘYC*) találjuk: úgy nevét is csak a fátyolozott jelképpel, a monogram-mával helyettesítették a keresztyének, megemlékezvén a szent írás intő mondatáról: «Nolite dare sanctum canibus

nemz. muzeum érem- és régiségtárában 1870, czímkép és 138—139. ábra; II. kiad. 1873. 171—172. ábra; *Desjardins-Rómer*, Acta Nova Musei Nat. Hung. I. köt. 165. lap, 124. sz. alatt; végül legujabban *Aus'm Weerth*, Jahrbücher des Vereins von Altherthumsfreunde im Rheinlande, 1877. évf. LX. füzet, 160. l., *Klöss*, A M. N. Muzeum tárgyaitak fényképi felvételei közt 21. sz.

¹ Id. mű, 207. és 208. sz. alatt, de a *Desjardins*-féle rajzok igen felületesek és hibásak. *Mommsen*, Corpus Inscript. Lat. III. köt. I. rész 4220 és 4217. sz.

² *Mommsen* id. mű, 4218, 4222. sz., *Lipp*, A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. Szombathely 1874. LXV, 32 — LXIX 36. sz. alatt (86—88. lap) de ez utóbbinál hibásan olvasva.

³ V. ö. *Mommsen*, id. mű, 4221. sz., hol az egész bibliographia található.

neque mittatis margaritas vestras ante porcos» (Math. VII. 6.) Hogy még a titoktartás rendszabályának szigorú alkalmazása és a fátyolozott mysteriumok mellett sem kerülhetek ki a keresztyének a pogányok éles gúnyját, példa gyanánt áll előttünk a római caesarok palotájában talált gúnyfeszület (*Spotterucifix, il crocifisso blasfemo*), mely a stuccóba karczott számárfejjel ellátott feszületet tünteti elénk a balján álló imádkozó keresztyénnel s e fölirattal: *ALEXAMENOC CEBETE ΘΕΟΝ* (Álexamenos imádja istenét).¹ De térjünk vissza a Krisztus-monogrammához. Azon törekvés, mely ezen jelvényt őskeresztyén eredetétől megfosztani s a napimádás (*Sonnencultus*) bálványozásával kapcsolatba hozni erőlködött,² ma már mint túlhaladott állásponton maradt, figyelembe sem vehető. Sőt azon nézet, mintha e *jelvény* Nagy Constantinus előtt már használtatott volna, a legujabb kutatások alapján sem emelhető a bizonyosság fokára.³ Irott történeti emlékek nyomán Constantinus császár Maxentiussal való összeütközése előtt azon égi visióban részesült, mely a labarumnak adott létet. Ugyanis — saját elbeszélése szerint — megjelent neki Krisztus a kereszt jelével s megparancsolá, hogy e jelhez hasonlót készíttetvén, ellenségével szemben védezközzül használja.⁴ Amint fölviradt, a császár művészeket hivatott

¹ Legelőször kiadta *Garucci Rafaël*, a *Civiltà Cattolica*, Anno VII 1856., vol. IV. 529—545. lap, innét külön nyomat gyanánt 1857-ben írtak; felöle még *Becker*, *Das Spotterucifix der röm. Kaiserpaläste*. Breslau 1866.; *Kraus*, *Das Spotterucifix von Palatin und ein neuentdecktes Graffito*. Freiburg, 1872. *De Linas*, *Haupt* stb., de a feszület jobb karja fölött lévő Y betűt eddig még senki sem fejtette meg.

² *Rapp E.* «Das Labarum und der Sonnencultus». *Jahrbücher des Vereins von Altherthumsfreunden im Rheinlande*. Bonn, 1866. XXXIX—XL. füzet 116—145. lap.

³ Igen nyomósan jegyzi meg *de Rossi* ide vonatkozólag: «Quidquid enim plurimi, iique doctissimi viri, hac de re scripserint, ego certe nullum adhuc reperire potui christianum monumentum, quod vel mediocri mihi se fide probaverit, quodque monogramma ✠ ante Constantinum incisum a christianis pictumve fuisse indubie demonstraverit.» *Pitra*, *Spicilegium Solesmense*, Parisiis, 1855. III. kötet, 552. lap.

⁴ *Eusebius*, *vita Constantini*, I. 31.

s a visióban látott jelvény alakjára, egy aranynyal behúzott dárdára keresztbe alkalmazott pálczácskát erősítettek, melynek csúcsát aranynyal és drágakövekkel kirakott koszorúval látták el és abba a «megváltó névnek képét» helyezték. Ami magát a Krisztus nevének képét illeti, Özséb és Lactantius adatai nem vágnak egészen össze. Özséb oly homályosan írja le (X *αζομένου τοῦ Ρ κατὰ τὸ μεσαιτατον*) hogy itt adott 1. ábránkon, mely a Krisztus-monogramm fejlődésének főbb típusait tünteti föl, a *b*, *f* vagy *h*-val jelölt idomokra gondolhatunk, míg Lactantius szerint («transversa littera X summo capite circumflexo Christum notavit») csak az *f* idomról lehetne szó. Tekintve azonban a reánk maradt műemlékeket a Constantinus-féle monogramm csakis a *b*-vel jelölt idom lehetett, mely e császár és fiainak érmein,

1. ábra.

továbbá a IV. századbéli őskeresztyén sírköveken és egyéb emlékeken előfordúl. A legrégebb datált feliratos kő, melyen ezen monogramm önállóan mint «jelvény» (symbolum) jön elő, 323-ból való s a Sz. Lőrincz-féle basilika padlózata alatt találtatott.¹ Ugyanezen századból egész sorozat van a laterani muzeumban, 341., 343., 358., 379. és 382. évekből, melyeket legújabbán *De Rossi* fénynyomatú táblákon adott ki.² Fontos és figyelmet érdemlő körülmény, hogy ezen monogrammak egy-kettőt kivéve nemcsak Rómában de külföldön is mind egyezők a *b*-vel jelölt alakkal. Péld. Franciaországban ezen idom *Le Blant* egybeállítása szerint 377—493-ig, tehát a IV. század második felétől az V. szá-

¹ *Bullettino di Archeol. Crist.* 1863. évf. 22. lap, rajzzal.

² *Il Museo Epigrafico Cristiano Pio-Lateranense.* Roma, 1877. IV. táb. 16., 26., 30, 31. szám; V. táb. 23., 27. sz.

zad végeig volt használatban.¹ — Egészen másképen áll a dolog ezen monogrammákkal, ha nem jelvénytyszerűleg önnálóan, de a feliratos szöveg közt, rövidítés (*abreviatio*) gyanánt találkozunk velök. Hogy csak néhány példát hozzunk föl, az *a* idomú rövidítés már egy 268-ból származó siriraton előfordúl: BENEMERENTI IN ✠ (a Krisztusban érdekesnek) és a *b*. alakú szintén a III. században ily tartalmú feliratban: PAX DOMINI ET ✠ CVM FAVSTINO. (Az Úr és Krisztus békéje legyen Faustinussal.) — Rajzunk *h* idomával, mely a latin kereszt és P betű összeköttetéséből származik, az V. század elején találkozunk s használatban marad még a VI. században is, bár kivételesen 355-ből is ismerünk egyet. A most említett évtől kezdve a monogramm mellett az A—W betűk mint a kezdet és vég (*finis et principium*) jelzői lépnek föl, míg 347-ben az *e*-vel jelölt idom jó gyakorlatba, melyben a Krisztus-monogramm a kereszttel látszik összekapcsolva lenni. Az *f* idom a legritkébbak közé tartozik, valamint az *i*-vel jelölt is, mely utóbbi a zsidók hétkarú gyertyatartójának alakjára emlékeztetőleg fölfelé görbesztett keresztszárakkal van képezve s a vatikáni muzeum egyik sírkövén fordul elő.² Az ötödik század kezdetétől az egyenszerű görög vagy byzanti kereszt (*crux graeca*), mely ábránkon *g* betűvel van jelölve, továbbá a latin kereszt (*crux immissa*), melynek alsó szára hosszabb a felsőnél és a keresztszáraknál, jönnek divatba. Ábránk utolsó idoma (*k.*) az u. n. kajmós kereszt (*crux gammata*), valószínűleg az ázsiai népektől vétetett át a keresztények által, mert már a Buddhisták is vallásos jelvény gyanánt ismerték és tisztelték. Természetesen a most adott típusok különféle lényeges és lényegtelen változtatásokkal szoktak előfordulni. Legközönségesebbek a P betű megfordított kampója, továbbá *b*, *g* és *h* idomoknak köralakban vagy pedig koszorúba való foglalása; az *f*-el jelöltnél pedig a P betű kampójának

¹ Manuel d'épigraphie chretienne. Paris, 1869. 29. lap.

² Másolata gyűjteményemben.

X bal szárán való megjelenése stb. Mindezekre nézve dús példányok vannak a római muzeumok gyűjteményeiben, a *Museo Kircheriano*-, *Pio Lateranense*- és *Vaticano*-ban.¹

Ezek előre bocsajtása után áttérhetünk a pannoniai Krisztus-monogrammákra. Eddigél hazánkban mindössze hetet ismertünk. Ezek közül kettő a pécsi cubiculum falfestményei között festve (egy a boltozat közepén ma már igen rongált állapotban, a másik pedig a bemenettel szemközt eső falon most is jól kivehetőleg) fordul elő. Rajzban adták *Koller, dr. Henszlmann* és *De Rossi* főnebb idézett munkáikban. Első pillanatra ráismerünk 1. ábránk *b*-vel jelölt idomára, mely Constantinus labarumától kezdve, főleg a IV-dik században volt használatban. Épen ezen monogrammból s a pécsi falfestmények jellegéből sikerült meghatározni a korszakot, melyből a szóban levő sírkamra származik. Maga *de Rossi* is, a római katakombák tekintélyes nagytudományú kutatója a Constantini korszakba, még pedig a IV-dik század közepére helyezi e nagyfontosságú öskeresztyén sírkamrát.² — A harmadik és negyedik monogramm szintén Pécsen jött napfényre, épen akkor midőn a most említett sírkamrát 1780-ban fölfedezték 13 keresztyén sír közelében. Ezek közül a legérdekesebbet *Koller J.* lerajzoltatta és művében közzé tette.³ Az itt nyert leírás szerint a téglából szerkesztett sarcophag nyeregterét két átellenes oldalán belül a csontváz fejénél 1. ábránk *d*-vel jelölt, lábainál pedig a *b* idom volt festve, még pedig mindkettő köralakba foglalva. Örökre kár, hogy veszni engedték e becses öskeresztyén emléket, melyet már csak *Koller* gondos felvételéből ismerünk. Az ötödik és hatodik monogramm ma is megvan a szombatbelyi muzeumban. Mindkettő — az eddigiekhez híven — a Constan-

¹ V. ö. *De Rossi*, Il museo Epigrafico Cristiano Pio-Lateranense VIII—XVI. tábláit; a vaticani és a Kircher-féle muzeumok feliratait részben még kiadatlanok, de e sorok írója mintegy 700 dbra rúgó mechanikus másolatgyűjteményt állított össze a legérdekesebb példányokról.

² V. ö. *Bullettino di Archeologia Cristiana*, 1874. 150—152. lap.

³ Id. m. XIV. táb. 7. ábra.

tinus-féle idommal egyez meg, azon különbséggel, hogy az egyik körbe van foglalva, míg a másik nincsen. Amaz két idegen festész, Launio és Secundinus emlékét jelölő sírkövön jön elő, melyet festész társaik emeltek, ime egész terjedelmében a sírirat:

MEMORIAM PICTORIBVS
DVOBUS PELEGRINIS LAVNIONI
VIXIT ANNIS ♡ L ♡ ET DIES ♡ XI
ET SECVNDINVS VIXIT ANNIS
♡ XXV ♡ ET DIES VII ♡
fecERVNT COLLEGASE

A másik Aurelianus és Leo, hívó és ártatlan tejtestvéreknek készült sírkövén jő elő:

BONEMEMORIAE
INDEOVIVATIS
AVRRELAINI ET LEONIS
CONLACTANEI FIDELESET
INNOCENTES AVRELA VIA
NVSET NEMESIVS PARMO
FEC

Mindkét felirat korára nézve a IV. század közepe tájáról való. — Az eddig bemutatott emlékek mind közölve vannak. A hetedik monogrammról már csak részben mondhatnók ezt, a mennyiben a *Desjardins-Rómer*-féle kiadvány-

ban a mécses belyegek közt említettik egy monogrammás példány, de rajzát nem adták.¹ A nemzeti muzeum gazdag római mécses-gyűjteményében mindössze egy találatot, melyen a Krisztus-monogramm előfordúl. E felette becses emlékrajját két (2. és 3.) ábrában mutatjuk be. Az előbbi a mécses oldalnézetét, míg az utóbbi díszített felső lapját tünteti föl természetes nagyságban. Az öskeresztyén lámpák nemcsak a katakombákban és sírokban, de házi, köznapi célokra használtan egyéb leletekben is előfordúlnak. Így például, Rómában a palatinusi hegyen állott caesarok palotáiban (*palazzi dei Césari*) ugyanott, hol a gúnyfeszület a keresztyének nyomát jelölé, egész sorozat cserép lámpát

2. ábra.

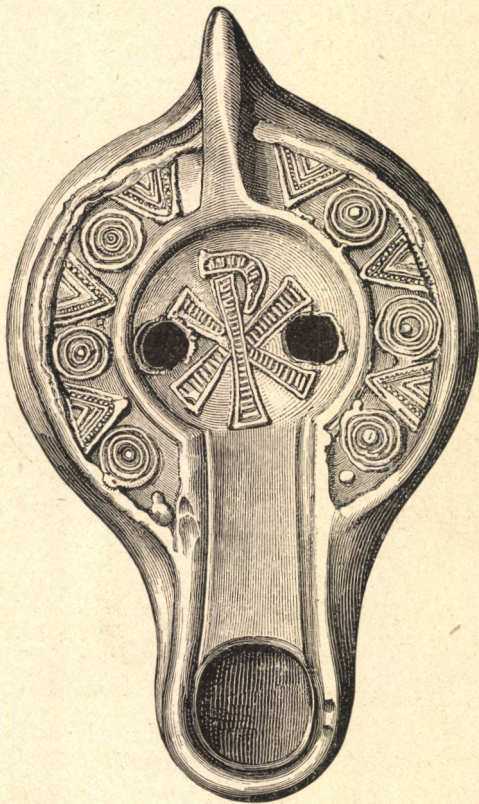
találtak, hallal, pálmával, kereszttel, Krisztus-monogrammával stb. díszítve.² E lámpák a katakombákban az I. századtól kezdve a VI. századig voltak használatban. Rendesen egy kanócra, vagy lánggra készültek; ritkábban kettőre vagy háromra s csak egyetlen példánynál négyre. A földalatti üregek és folyosók sötéttségét ily lámpák fényével oszlatták el a keresztyének, melyeket részint fülkékben helyeztek el, részint a sírhelyekhez (*loculi*) oda erősítettek, jelképezvén velök az örök világosságot (*lux perpetua*) vagy pedig — mint sz. Jeromos említi — kezökben hordozták zsoltárokat zen-

¹ Nr. 539.

² Bulletino di Archeologia Cristiana, 1867. 9—16. lap.

gedezve.¹ — Az öskeresztyén mécsek nem mondhatók ritkának. Nagy mennyiségben taláztatnak a katakombákban s innét kerülnek a római muzeumok gazdag gyűjteményeibe.

A vatikáni és Kircher-féle muzeumokban dús választékban levén, elegendő anyagot szolgáltatnak az összeha-

3. ábra.

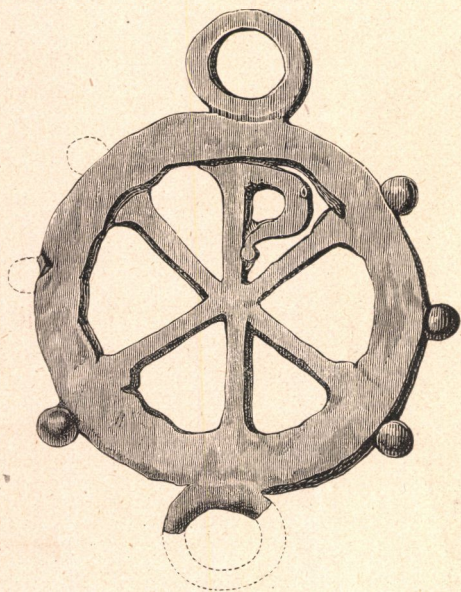
sonlító tanulmányozásra. Ez utóbbi helyen van néhány, melyek egészen analog példányok a mi mécsekünk díszítésével. A Constantinus-féle monogrammát látjuk rajtok középett, kiemelkedőleg kezelve; a légnomás elősegítésére szánt lyuk is jobbára kettősen jön elő, mint bemutatott példányunkon. Az eltérés a perem díszítésében tapasztalható, mely két példányon is ritkán egyezikegészen. Tekintvén a hasonló emlékek korát, melyre nézve a monogramm idoma az irányadó, mécsekünket szintén IV. századbelinek véleményezzük.²

A nyolczadik és kilenczedik monogramm — amit eddig ismerünk — szintén kiadatlan. Mindkettő bronzból készült

¹ «Cum alii cereos *lampadesque*, alii choros psallentium ducerent.» Továbbá: «ad significandum lumine fidei illustratos sanctos decessisse et modo in superna patria lumine glorie splendere.» C. Vigilant. n. 8.

² Hasonlók vannak: Bullettino di Archeol. Crist. 1867. évf. 13. lap, 8. sz. alatt Aringhi, Roma Subterranea, I. köt. 519. lap.

amulette, melyeket a keresztyének zsinór- vagy lánczról csüngve viseltek nyakukban épen úgy, mint az elefántcsontból, borostyánkőből, fából stb. készített halacskákat (ΙΧΘΥΣ) Krisztus symboluma gyanánt. Nemzeti muzeumunk példányai közül a nagyobbik (4. ábra) a Constantinus-féle monogramma idomát tünteti föl, körbe foglalva, fölül és alul a zsinór vagy láncz bekapcsolására szolgáló karikával, melyek utóbbika valószínűleg arányosság szempontjából

4. ábra.

5. ábra.

készült. A lapos lemezből kimetszett kör oldalát gombocskák díszítik, melyek közül néhány egészen elpusztult, mint az alsó karika fele is, de rajzunkon a hiányzó részletek kiegészítve. Átmérője 11 centiméter; a két karikával együtt (kiegészítés nélkül) pedig 13·6 cm.; a lemez, melyből az egész amulette kimetszve van, nem egyenletes vastag, 2—5 milliméter közt változik; súlya 207 gramm, patinája sötétzöld. A kilenczedik monogrammat 5. ábránk tünteti föl $1\frac{1}{2}$ nagyságban. Ezen bronz amulette a kereszt-mono-

grammnak nevezhető idomban készült (1. ábránkon *h.*) és nemcsak alakra, de súlyra nézve is elüt az előbbitől. Érdekes látnunk ezen ép példányon, hogy az alsó karika, bár abban láncz soha sem volt, mert akkor megfordítva használtatott volna, szintén csak arányosság szempontjából készülhetett. Hossza 12·7 cm., szélessége 6·7 cm., a bronz lemez vastagsága 2·5 milliméter. Az itt adott méretekbe nincs beleszámítva a felső karikában levő lánczszem, mely kettős horog idomra görbesztett, 3 cm. hosszú keskeny lemezkéből készült. Patinája világoszöld; súlya 82 gramm.

Ezen két utóbbi emlékre vonatkozólag, melyek a Ráth Gy.-féle gyűjteményből kerültek a muzeumba, meg kell említenem, hogy a ritkábbak közé tartoznak s mint ilyenek öskeresztyén emlékekben ha nem is gazdag régiségosztályunknak figyelemre méltó darabjait képezik.

Ismertetésünket azon remény kifejezésével zárjuk be, hogy az evangéliumi mustármag oly termékeny talaján, mint Pannonia, még több érdekes öskeresztyén műemlék napfényre jöttét várhatjuk.

Dr. Czobor Béla.

A fokorúi aranylelet.

Szeptember végén 1877-ben Deutsch Károly béresei Szolnok szomszédságában szántottak a fokorúi pusztán, midőn az egyik eke egy durva agyagedénybe beléakadt, mely tele volt arany tárgyakkal; a béresék összegyűltek a lelet körül, az edényt széttörték s az aranyat az istállóba vitték. A kasznár megtudván a dolgot, elvette a tárgyakat a béresektől, s a legsúlyosabb aranydarabot Szolnokba vitte, az aranyműveshez tudakozódni, vajjon az igazán arany-e; a midőn erről biztosítva lett, bejelentette az ügyet urának, ki a pénzügyi miniszteriumnak terjesztette fel a leletet. A gyanú elég alapos volt, hogy a béresék némelyeket a tárgyak közül elsikkasztottak; a vizsgálat e részben másfél évig tartott ugyan, de eredményre nem vezetett, időközben a lelet kiadatott a muzeum igazgatóságának, hogy a párisi világ-

kiállításnál a Trocadéróban helyet találjon, most végkép ki van állítva a muzeum termeiben.

A lelet a következő darabokból áll:

Tizennyolcz arany nyakperez, négy karperez, két ruhakapocs, egy övnek felerésze, négy boglár, négy nagyobb s öt kisebb, belül üres, golyó, nagyobbszámú kis arany gyöngyszem gombostüfej nagyságban, s néhány arany töredék, összesen 2774 gramm súlyban. Nem kételkedem, hogy eredetileg több volt az arany gyöngyszem s kisebb díszítmény és töredék, s hogy a béresek ezeket elsikkasztották, mert a régiségpiacon csakugyan előfordultak ilyenek, melyek a fokorúi lelet tárgyaival azonosok, sőt valószínűleg a leg súlyosabb nyakperez is elveszett, melyet a szolnoki arany-míves a mint mondja megjegyzett, holott semmi jegy nem fordul elő a kormánynak beszolgált s a muzeumban kiállított nyakperezeken. E sikkasztások azonban a lelet tudományos becsének nem ártottak, mert csak oly tárgyak veszttek el, melyeknek párja megmaradt.

Az egész lelet a kincsek sorába helyezhető, ezt bizonyítja azon állapot, melyben a tárgyak találtattak, az öv három rétre össze volt hajlítva, a nyakperezek és ruhakapcsok meg voltak görbítve, az egyik el is törve, hogy bele férjenek az edénybe, mely a merőben lakatlan helyen volt elásva, mert a lelet szomszédságában, sőt az egész pusztán sehol sem találtak *eddig* épületromokat, vagy embersírokat. Az edény, melynek töredékei szintén a muzeumba kerültek, s nem készült korongon, különben vastag volt, az agyag durva, égetése tökéletlen.

Az arany tárgyak alakja ugyan az, melyet franciaországi s egyéb kelta leletekből ismerünk; e szerint biztonsággal állíthatjuk, hogy azok kelta galáták ékszerei, kik már Nagy Sándor idejében régi lakói voltak a Közép-Duna medenczének, s csak a római foglalás után olvadtak bele a rómaiságba.

A mi a nyakperezeket illeti (torques) a kelta népnek ezen jellemző ékszereit, a fokorúiak mind négyszegű arany

rudacskákból készültek, melyek két végökön keskenyülnek s hegyben végződnek, mely vissza van görbítve úgy, hogy egy kis karikát képezzen. Ezen négyszegű rudacskákat szabályosan össze vannak valószínűleg erős kézzel csavarva, de legsúlyosabbaknál ezen csavarás nem terjed a középig; hol az arany rúd legvastagabb ott a kéz nem volt már képes csavarást eszközölni.

Súlyaikban nagyon különböznek, van egy mely csak negyvenhat grammot nyom, holott egy másiknak súlya 312 gramma, ötvényük is különböző, a fémjelző hivatal az egyiknél a kilogramm belértékét 782 frtra becsülte, egy másiknál 1120 forintra. Az összes 18 darab súlya s értéke következő:

	súly	kiló érték		súly	kiló érték
1	46	950	11	88	782
2	55	1008	12	92	950
3	58	1064	13	109	1008
4	60	1008	18	109	1008
5	61	1008	13	112	1008
6	61	1008	15	138	1008
7	70	1008	16	138	950
8	75	1008	17	217	1120
9	75	950	18	312	1008
10	77	950			

A négy karperecz közül kettő páros, a harmadiknak s negyediknek párja hibázik, alakra nézve hasonlítanak egymáshoz, munkájuk elég egyszerű, a háromszögű rudacska mely a kart körülfogja, mindkét végén két-két sodronyra oszlik, mely lapos tekercset képez, összesen négyet. A karperecz teste beütött félkörökkel s pontokkal ékes. Hasonló arany karpereczek de finomabb munkával találtattak Acsádon, Szabolcsban. Kettő b. Vécsey ajándékából került a muzeumba, a harmadik vétel útján jutott melléjük. Még sokkal finomabb azon példány, mely Erdélyben a Bányhegyen találtatott, s melynél a karperecz teste nem háromszögű aranyrudacska többé, hanem lapos aranylemez. Példányunk ki van nyújtva,

hasonlóan, mint az, mely a kopenhágai muzeumban őrizték, s melyről Worsaae nem tudta micsoda.

A párisi világiállításon két, mindezeknél választékosabb készületű s diszítésű, de alapformájában azonos karperecz volt kiállítva Filon úr gyűjteményéből; hasonlókat találunk lerajzolva Lindenschmiedtől a schwerini muzeumból, * Monteliusnál a stockholmi muzeumból, ** kopenhágai muzeumból. ***

Afokorú páros karperecz egyikének súlya	158	a kiloérték	1008
a másíknak	» 162	»	1008
a páratlan harmadíknak	» 115	»	1008
a páratlan negyedíknak	» 192	»	1064

Az öv díszítménye ki van verve; a rózsa-motívum félreímerhetlen, az egész hasonlít egy bronzövhöz, melyet Karapanos a dodonai ásatásoknál lelt, súlya 75 gramm, kilogrammérték 950. A négy boglár díszítésének motívuma egyszerűbb, hasonló öt kiveret rózsa, mely bevert (punktirozott) vonallal köttetik össze, ezen motívum előfordúl több kelta bronz régísegen. A boglárok ídoma kerék, felül csúcsos, alól fülök van, melyen fel lehettek fűzve, a négynek összes súlya 81 gramm, kilogrammérték 1008.

Mire valók lehettek a nagyobb s kisebb belül üres golyók, azt nehezen határozhatjuk meg, mindenesetre hibáznak a tagok, melyekhez tartoztak, meglehet hogy oly nyaklánczot képeztek, minő az, melyet gróf Zichy Edmund a hatvani pusztán talált.

A lelet legérdekesebb tárgya talán a két ruhakapocs; a nagyobbí el van törve s egy része hiányzik, de a kisebbí ép, s eltér a kelta ruhakapcsok közönséges alakjától, súlya 28 gramm, kiloértéke 1008.

Az összes lelet fogalmat ad a kelta galáták gazdagságáról és fényűzéséről, melyet a régi írók mind megemlítenek, kik a kelta törzseket jellemzik.

Pulszky Ferencz.

* Lindenschmied. III. kötet 4. füzet 4. tábla.

** Antiquités Suedois 72. nro 239, 240.

*** Antiquités du Danemark. A. T. Machsen II. 35.

Adalék a Drugeth-család czimeréhez.

A gróf Wass-féle czegei levéltár egyik 1354-iki oklevélről az itt rajzban közölt Drugeth-féle pecsét függ. Meglehetősen roskatag, köröskörül levált róla a viasz, úgy hogy a köriratnak csak töredékét olvashatjuk. Mindamellett ily állapotában is érdemesnek tartjuk közlését, minthogy a Drugeth-család czímertörténetéhez adalékként szolgál. A Drugeth-czímerkérdésnek már van multja az archaeológiában, jobban mondva történeti irodalmunkban, melyet a kérdés méltatása szempontjából nem fölösleges néhány szóval vázolni.

A Magyar Történelmi Társulat 1872-ki szepesi kirándulása alkalmával a Máriássy-család markusfalvi levéltárában Drugeth János 1332-iki lovaspecsétje került elő, melyet *Rómer Flóris* érdekes kis tanulmány kíséretében tett közzé a „*Századok*“ 1875. folyamának I. füzetében (54 lap); melyben a Drugeth-család történetének földerítése czéljából egy fölhívást tett közzé, kérvén a történet-barátokat, hogy a Drugeth-pecségeket küldjék be hozzá. Határozott eredményt mutatott fel *Hampel* József úr olaszországi utazásában, midőn Nápolyban a S.-Chiara templomban két XIV. századbeli sír-emlékre talált, egy 1334-iki s egy 1339-ikire, melyen két czímert észlelt, s ezeket a M. Tört. Társulat megbízásából lerajzoltatván, kimetszette. Az ő fölfedezésének súlypontja a nemzékrendi s a föntebb jelzett emlékek műbirálati méltatásán nyugszik, s hiszszük, hogy alapos kutatásainak eredményeit nemsokára közzé teendi. Időközben *Lehóczky* Tivadar úr az ungvári vár-kastély kapuja fölött levő kőablárról lerajzolta a homonnai Drugeth-czímet, nemkülönben az ugyan ott kőből kifaragottat, s az ungvári g. k. templomban lévő misemondóruhára hímzett czímet, melyek a Drugethek czímerének későbbi phasisaira vetnek érdekes világot. Ezekhez az előzményekhez járul adalékképen az itt közlött pecsét is, melynek érdeke a rajta látható czímernek egy némely eltérésében rejlik.

A pecsét belső körének átmérője 48 cm. A körirat olvas-

ható illetőleg még látható részéből kibetűzhető. † S:COI: TI S GOLAI: IVDIC: C † Sigillum comitis Nicolai Judicis Curie Domini Regis.

A czímer: balra dőlt monor háromszögű paiszban, három csattal megrakott pólya, fönt négy, alant három merlettel- (csonkított — lábatlan — rigók), a paizson foszlányos esőbőr-sisak, mely fölött két egymásfelé hajló tülökben díszül egy hatszögletű, minden szegletén keresztes csatt, látszik, balról a tülöktől pedig a D (Drugeth), mint jelző-betű. A czímert két oroszlán védi.

A czímer tulajdonosa Drugeth I. Miklós, országbíró, I. János nádornak másodszülött fia s Villermus nádornak öccse. Miklós a Drugethek gereni ágának őse, mely 1437-ben már kihalt. Szerepe a nápolyi N.-Lajosféle hadjáratokban fényes vala, őt nevezte ki *Salerno* városa parancsnokának, hazajövet 1354-ben — mikor a közlöttünk pecsét költ — országbíróvá és thüróc-z-vármegyei főispánná neveztetett. Ungh-vármegyei Geren helységét nyervén egy osztózkodásban részesül, innen az ő ágának gereni törzsneve.

Ami a Drugeth-czímernek heraldikai jelentőségét illeti, azt két szempontból tekinthetjük. Igen fontos a címér behatóbb vizsgálata a Drugeth-család származásának megállapítása szempontjából egyrészt; másrészt azon különbség constatalása érdemli meg a figyelmet, mely az olasz, s a már itt megtelepedett Drugeth-czímer között alig néhány évtized után máris constatálható. Nem vesszük ide azon nagy változásokat, melyeken a XV., XVI. s XVII. században ment át e családi címér, beérjük annak az egy körülménynek említésével, hogy a XIV. századi brizura-jelvényt Homonnay Drugeth Bálint már alakképen használja, úgy hogy legutóbbi időkig seregélynek nézték e madárkákát.

Vegyük sorra a két említett szempontot.

Tény az, hogy a mi Drugetheink az Anjoukkal Nápolyból jöttek Magyarországra: Fülöp s János a két testvér nádorságot ért itt. Hampel fölfedezéseig általános volt a hiedelem, hogy a család olasz eredetű, míg ő részletesebb combinatiók után azon gyanítását nem fejezte ki, hogy a család francia eredetű s az Anjoukkal együtt jöttek Nápolyba. Így olvassuk mi azon rövid közlésben, mely a «Századok» 1875-ki folyamában látott világot. Mi mellőzvé a családtani és történelmi érveket, melyek kétségkívül döntők: címertani szempontból hozunk fel ez állítás mellett védelveket. A Drugethek eredeti címere a pólya: az olasz és magyar címereken egyaránt látható hét madár: *csonkított rigó* (az olaszokon lábatlan — mint azt volt alkalmunk látni — a magyaron talán csőrtelen is) merlette, merlotto, — honnan is az egyik olasz síremléken e fölírás: «Drugo de Merlot», tehát beszélő a címér, — pedig brizura, vagyis az angol és francia heraldikában a szülöttség fokának meghatározására szolgáló jelvény. A merlette pedig a francia heraldikában a 4-ik szülöttségnek a jelvénye, s így a francia eredet ebben is jelentékeny érvet nyer: Az olasz címereken 8 csonka rigó látszik két pólya által vágott monor háromszögű paiszban különféleképp elhelyezve, míg a jobb szögleten az Anjouknak liliosos paizsa, mint kegyelmi jelvény látszik beoltva.

A magyar ág czimerében csak 7 rigó látszik, melynek a századok folyamatában a lábuk is kinő; az általunk közlött czimeren megjelenik a *csatt*, mint czímeralak, és *sisakdíszkép* is megjelenik. A XV. XVI. században a paizs alakja megváltozván, rostélyzottá lesz, szárnyakat kap, melyen díszekül a rigómadarak jelennek meg s a XIV. századbeli stylszerű csatt is mindinkább modern alakot ölt. Ebben rejlik röviden azon czimerészeti érdek, melyet a czímer közlésével kapcsolatban elmondani akartunk.

Thallóczy Lajos.

Régészeti irodalom.

Les arts a la cour des Papes pendant le XVe et le XVIe siecle. Recueil de documents inédits tirés des archives et des bibliothèques romaines par Eugène Müntz. Paris, E. Thorin. 1878.

Müntz Jenőtől, a párisi művészeti akadémia könyvtárnokától nagybecsű régészeti mű jelent meg, mely a pápák udvaránál virágzó művészeteket tárgyalja.

E mű, a műemlékek kutatóinak levéltári oldalról is segédkezet nyújt, s ez által sok tekintetben hézagos ismereteinket új adatokkal és tényekkel gazdagítja. Az egész vállalat 3 részből fog állani. Az első, előttünk fekvő rész, 364 lapon, a kora-renaissanceot, vagyis az V. Mártontól II. Piusig (1417—1464.) terjedő korszakot foglalja magában. A második és harmadik részekben kétségkívül a XV-ik század átmeneti korszaka a XVI-ikba, és ez utóbbi század virágzó kora lesz tárgyalandó.

Müntz említett munkáját Róma leírásával kezdi a XV. század elejéről, mikor a hosszant tartó egyházi szakadás alatt Róma alá hanyatlott volt. Utczáin már fű nőtt; a város és vidékét haramiák nyugtalaníták, midőn V. Márton (Colonna) választatott meg pápának. E pápa teljes törekvését a rend helyreállítása képezte, de abbeli gondjai s fáradalmai közepett sem feledkezett meg a műízlés emeléséről.

V. Márton különösen a drága ékszereknek és kelméknek nagy kedvelője volt; még öszvéreinek és lovainak szer-

számai is zománczos és niellirozott művekkel ékeskedtek. Tiarája és pluviale csatjai készítésével Ghiberti Lőrinczet bízta meg.

A pápától készíttetett arany művek közt nagy szerepet játszanak az *arany rózsák*. Müntznek, ezen tisztelet-ajándékokról — V. Mártontól III. Pál pápa idejéig — teljes lajstromot sikerült összeállítania. A szerző nagy gondot fordít az akkori textil ipar iránt is. E tekintetben különösen az Artoisból akkortájt Olaszországban elterjedt kelme-szőnyegekről és mühimzésről tett tanulmányai nagy fontossággal bírnak.

Nem kevésbé érdekesen írja le Müntz, IV. Jenő művészet körüli érdemeit. Ezen pápa készítteté, Filarete Antal által, a firenzei *Ghiberti*-féle ajtó utánzására a még mai napság fennlevő vatikáni bronzé ajtókat. Ő ásatta ki szabaddá és fedette be a Pantheont, jólehet a *rom-cultus* korszaka az ő idejében még be sem következett. Mindamellett, hogy Jenő szerény s egyszerű természetű volt, nyilvános föllépéseinél fénynyel és művészettel szokta volt magát környezni. E részben Müntz érdekes részleteket közöl. Így a többi közt az említett pápa számára Ghiberti egy *tiarát* készíttet, mely 20 font súlylyal bírt, s 38,000 dukát értékű drágakövekkel volt kirakva. A Jenő pápát illető fejezetben Müntz különösen *Riccio Antal* építészeti működéséről s a firenzei *Angelo di Riccoló*, Rinaldo di Giovanni Gini aranyművesekről hoz számos eddigelé legnagyobb részben ismeretlen részletet.

Az előttünk fekvő kötet legérdekesebb részét V. Miklós pápa uralkodási korszaka (1447—1455.) képezi. E pápával kezdődik Róma tulajdonképeni renaissance kora. Nemcsak hogy már alatta az előkészületek és küzdelmek kora elmúlt, s a pápai pénztár is újból megtelt, de személyében, (Sarzana Tamás, a Mediciek volt könyvtárnoka), egy oly magas gondolkozású s dicsvágyó férfiú is ült a pápai széken, kinek legelső törekvése a Vatikán és a Szent-Péter templom újítására s átalakítására volt irányozva. —

«De — úgymond Müntz — a belvárosról sem feledkezett meg. Rómát illetőleg, a pápa előtt egy eszme lebegett, mely bennünket Antiochia és Byzanz csarnok szegélyezte utcáira és terjedelmes s szabályos köz-tereire emlekeztet. A pápa építészeti szenvedélyének alapindoka — az egyház dicsősége és a pápai fény emelésében állott. Kétségtől — így folytatja Müntz — nagyszerű tervezeteinek legnagyobb részét nemesak nem érvényesítheté, de még csak félig sem kezdheté meg, de övé a tervezet érdeme, melyet utódai fokenként voltak létesítendőek.»

Az építészethez képest azonban a műfaragás csekély haladást tőn. Ennek okát, Müntz, annak tulajdonítja, hogy V. Miklós sokkal inkább el volt foglalva nagyszerű építkezései foganatba vételével, hogy sem azoknak plastikai feldíszítéséről is előre gondoskodhatott volna. Ellenben, a fa-intarsia művek az említett pápa udvaránál különös ápolásban részesültek, ezt a számos egykorú számadások és okiratok bizonyítják.

De ha a szobrászat nem virult fel Rómában V. Miklós alatt, annál fényesebb kor hasadt a festészetre. A Vatikán falait Miklós firenzei és umbriai mesterek által díszítette föl; s IV. Sixtus a pápai kápolna falfestményeinél csak folytatója volt annak, a mit V. Miklós megkezdett volt. Hasonló buzgó pártolásban részesült Miklós pápa udvarán az üveg- és a miniatur-festészet. Mind ezekhez számítva az úgynevezett kismesteri műveket és a fényűzés legkülönbözőbb ágait és nemeit, melyekkel magát V. Miklós mintegy fénysugarakba burkolta, méltán állíthatja az előttünk fekvő könyv szerzője: hogy VIII. Bonifác óta Róma nem látott annyi fényt és pompát egybehalmozva mint V. Miklós pápa idejében. A pápai udvar 1452-dik évi kiadása gyöngyökre, drágakövekre, arany művekre és kelmékre 4000 dukátra rúgott.

Különösen gazdagnak mondhatók Müntz levéltári kutatásai az egyes művészek történeti ismertetésében. Vasarit s Milanest kiegészíti. Az építészek közül *Aristoteles di Fiora-*

vantéról és Bernardo Roselinoról sok újat hoz. Különös figyelmet fordít az *V. Miklós pápa által foglalkoztatott képírókra*. Jelesül *Fiesole-t* illetőleg felhossa, hogy e művészt *V. Miklós* már egy hétre megválasztatása után s hat nappal megkoronáztatása előtt, azaz 1447. márcz. 13-kán a róla nevezett vatikáni kápolna munkálataival megbízta. Müntz egy 1449-ki számadási könyvből kimutatja, hogy Fiseole akkori segédei vagyis tanítványai (az illető irományban *gharzoni* néven említettnek) *Benozzo Gozzoli*, *Giovanni d'Antonio*, *Zachomo d'Antonio*, *Carlo di Sex Lazaro és Pietro Zachomo* voltak.

1450-ben *V. Miklós* a dúsan befolyt jubiläumi pénzeken, palotája többi hátralevő részeinek átalakításához fogott. Az e végből Rómába hítt umbriai mesterek közt volt *Benedetto Buonsiglio*. A számadásokban egyszerűen „*Benedetto da Perugia*“-nak neveztetik. Három évre ezután az említett mestert ismét szülővárosában találjuk, hol a városház kápolnájának falfestményeihez fog 1454-ben. Ugyancsak *V. Miklós* udvaránál működtek, *Bartolomeo di Tomaso*, ki a Vatikán „*második termén*“- dolgozott és a jeles *Andrea da Castagno*, de ez utóbbi már csak élete utolsó éveiben. De nem csak Olaszország legnagyobb művészei csoportosultak *V. Miklós pápa* körül, de miként a munkások lajstromából kitűnik, németországiak és németalföldiek is siettek Rómába a nagyszerű művészeti mozgalomban részt venni.

Ezután leírja szerző *III. Kalixtus* pápának (1455—1458) rövid, de eredményekben gazdag működését a művészet terén. Müntz, műve első részét *II. Piusszal* (1458—1464) végzi. Ha (*Piccolomini*) *Eneass Silvius*, kora-szellemére már mint praelatus kitünő hatást birt gyakorolni, kétségkívül pápai méltóságra emeltetése után — a közművelődés gyarapítására szolgáló eszközök teljes hatalmában — azt csak is nagy eredményekkel gazdagíthatta. Elődei műpártolásának és szeretetének legfőbb motivumát a dicsfény képezte, s ez alapon lőnek a renaissance formaszépségének megalapítói Rómában. *II. Pius* pápa nagy szelleme lelket öntött a testbe. Jelesül, alatta kezd Rómában az addigi architectonikus syme-

triali formák mellett a szobrászat elsőbbben nagyobb szabásra emelkedni. Nagy részben az ő buzdításai következtében terjed el oly sebesen Rómában a műizlést nemesbítő klasszikai irodalom tanulmányozása, mely majdan a világváros művészetének fénykorszakát volt megalapítandó. Ez utóbbi korszakot Müntz műve 2-ik részében írja le.

Egyébiránt, a mi II. Piusnak a szobrászat emelésére tett érdemeit és az idejebeli szobrászati mozgalmakat illeti Rómában, ezeket Müntz már legnagyobb részben a „*Gazette des Beaux-Arts*“ és a „*Revue archéologique*“ hasábjain közölte volt, s úgy emlékszem, hogy azok már e folyóirat hasábjain is megismertetvék.* Ez utóbbi oknál fogva mellőztem jelen könyvismertetésemben, az említett pápa mű-korszaka egyes momentumainak részletesb jelzéseit.

Ennyit röviden a jeles francia tudós művéről mostanra. Szabadjon sorainkat azon forró óhajtással befejeznünk, vajha hazánkban is mi hamarabb találkoznék oly régészeti szakférfiú, ki Müntz nyomdokait követve, középkori régészeti tanulmányozásai súlypontját a levéltári kutatásokra fektetné.

Szikinczey.

T Á R C Z A.

Egy régi ékszer történetéhez. A bécsi udvari kincstárban nem egy Magyarországból került nagy becsű műdarabot őriznek. A legtöbb ezek közül Rudolf király útján került oda, ki, mint tudva van, igen szorgalmas gyűjtő és nagy műbarát volt. Egy-egy régiség, műkincs volt az mivel leginkább meglehetett nyerni; a kinek kényes ügye volt ilyent keresett szószólónak, s a ki valamit el akart érni, effélével szerezte kedvét: ügynökei jártak szerteszét az országban, s kétségtelenül ez úton sok drágaságot megmentett kincstára számára.

Csáky Istvánnak 1603-ban nagy kegyre volt szüksége. Tudjuk hogy ő 1602-ben Erdélyt Rudolf kezére játszotta. Az ár, melyért ezt tette az volt, hogy a Báthory Zsigmondtól neki ajándékozott Foga-

* Az «Arch. Értesítő» azok ismertetését nem adta.

ras helyett Magyarországon kapjon uradalmakat. A kikötött két vár Szádvár és Sám volt és Deák Farkas «Nagy Csáky István»-jából ismerjük az adományozás körülményeit. Már 1603-ban beült a várakba. Az adományozási okmány kiállítása előtt kezdődött meg az alkudozás egy a Csáky-család kincstárában levő ékszer felett, mely Zsigmond császártól a lengyel királyokra, azokról a Zápolyákra, ezekről Békés Gáspárra s ennek nejéről fiára Csáky Istvánra szállt. Hoszútothy István kamarai tanácsos volt megbízva az ékszer megszerzésével ez 1603 decz. 19-én, tehát hat héttel az adományozási okmány kiállítása előtt, következő jelentést tett Rudolfnak:

Sacratissima ac invictissima caes. et regia Maiestas domine domine clementissime.

Post fidelium etc. subiectionem. Clementissime imperator, non ita pridem elapsis diebus, humilime Maiestati V. sacr. per-scriptis statum commissionis meae, quod iuxta benignum Maiestatis V. sacr. mandatum, cum magnifico domino Stephano Chiakÿ de antiquitate illa, quae apud ipsum existit, et Maiestas V. sacr. benigne videre cupit, tractauerim, sed quia tunc clenodium illud uidere non potui (erat enim prae manibus alienis, tituli pignoris) propterea Maiestati V. sacr. nihil certi scribere potui. Verum quia iam redemimus, et antiquitatem uidi, ob hoc demissee Maiestati V. sacr. eam describere uolui; haec antiquitas memorabilis est, et uisu digna, propter imperatorem et reges, qui eam habuerunt; personae fidedignae adsunt, qui originem huius antiquitatis tenent, ii referunt; quod clenodium hoc primum Sigismundi imperatoris fuerit, postmodum deuenerat ad regem Poloniae, patrem Johannis Scepusiensis, qui Johannes competitor erat diui olim imperatoris Ferdinandi faelicissimae memoriae, post cuius decessum filius eius Johannes rex vaiuoda Trausilvaniae, qui serenissimam archiducissam Mariam, filiam serenissimi ducis Bauariae, uiduam serenissimi archiducis Caroli, faelicissimae recordationis, in coniugem legitimam sibi desponsare uoluit: quam ob causam magnificum olim Gasparum Bekes ad comitia imperialia Spirae celebrata ablegauerat; mortuo rege Johanne, medio tempore, clenodium hoc, apud legatum suum Bekesium remansit, eo quoque decedente, uxor eius nacta est, mater nimirum coniugis Stephani Chiakÿ; familia haec pro magno thesauro sibi asseruat propter memoriam antiquitatis, et magnitudinem adamantis, qui in hoc clenodio continetur. Difficili labore et tractatione obtinui, sed quia uideo, quod pro Maiestate V. sacr. competit, ob hoc ipso Chiakio et coniugi suae omnem substantiam et facultatem, quam in Hungaria habeo, ipsis pro hoc clenodio obligauit, donec et quousque Maiestas V. sacr. clementer conspiciet, quam antiquitatem dictus Chiakÿ cras ad manus meas assignare debet. Reliqua quoque Maiestatis V. sacr. negocia fidei et

industriæ meæ a camera Maiestatis V. sacr. aulica commissæ, ita executus sum, quod ubi benigna Maiestatis V. sacr. gratia accesserit, magnum commodum Maiestati V. sacr. inde proueniet. Maiestati V. sacr. domino domino elementissimo demisse supplico: dignetur benigne meæ promotionis esse memor cum nunc non desunt occasiones Maiestati V. sacr. quibus me clementer promouere potest. Hæc sunt clem. imp. quæ Maiestati V. sacr. perscribere debui. Et me eiusdem clementi gratiæ demisse submitto. Datae Cassouiae 19. decembris anno 1603.

Eiusdem Maiestatis V. sacr.

fidelis et humilis seruator
Stephanus Hoszuthotÿ mp.

Külczim: Sacratissimo ac inuictissimo Romanorum imperatoriae ac Germaniae, Hungariae et Bohemiae regiae Maiestati ets. domino domino meo elementissimo.

(Eredeti je a bécsi cs. titk. lt. Hung.)

Hol van ma ez a drága elenodium? Bécsben-e vagy a Csákyak birtokában, arra nem találtam több adatot a titkos levéltárban. De én — tekintve hogy az adománylevél 1604. febr. 2-án lett kiállítva — hajlandó vagyok az elsőt hinni. *Szilágyi Sándor.*

Egy czímeres levél 1364. június 17-ről. A középkorból hazánkban kevés czímeres levél maradt fenn; pedig I. Károly és I. Lajos királyaik idejében a fényes lovagi játékok s a banderialis rendszer a czímereket nagy jelentőségre emelte; s mégis, ha azon, Miklós mester részére kiállított 1326-iki oklevéltől eltekintünk, melyet Frank Ignác * Cornides másolataiból említ fel: a lovagidő fénykorában, az Anjouk uralkodása alatt, virágzott családaink közül, eddig egyet sem ismerünk, melynek czímerképe vagy czímerleírása ez időből reánk maradt volna. Lehet, hogy az idő romboló hatása, lehet, hogy az ennek megfigyelésére eddig fordított csekély gondosság, de legvalószínűbb, hogy azon körülmény okozza ezt, mert, úgy látszik, e korban csak igen kevés esetben vált szükségessé a czímereknek oklevelekbe foglalása. Csak így érthetjük meg, hogy Zsigmond király idejéig csupán a pecsétek tartják fenn családaink czímereit. Becses ezért minden hiteles adat, mely a XIV. századi magyar heraldikára vet világot. S ez szolgáljon indokul, hogy a következő, eddig legrégebb eredeti czímeres levelet egész terjedelmében, betűhíven közlöm:

«Wir Ruprecht der Elter von gots gnaden Pfallenczgrafe an

* Frank I. A közig. törv. I. 115. l.

dem Ryne, dez heiligen Römischen Richs obrister Trugsecze, vnd Herzoge in Beygern bekenne vns offenbar mit disem Briefe, vnd tun kunt allen, den die in Ansehent. oder hörent lesen, daz wir dem Edeln *Sudergeorigen*, Diener dez hohgeborn fürsten vnsers oheimen hern Ludowigs Kunig zv Vngern verlichen haben die Wappen, die vns, vnd vnser herschaft voruallen vnd ledig worden sint von der Gra-schaft wegen von Kastel, daz ist mit namen sehs wisse silberih Lylien in einem blaen schilde, vnd ein wisse silbrin Lylien mit drin swarczen vederquasten vff dem helme mit einer blawen Kobertschen. Dieselben nemelichen Wappen sol der vorgeant *Sudergeorgie* vnd sine erben von vns zu rehtem Erbewappen haben vnd führen, vnd dez zu vrkunde so haben wir vnser Insigel an diesen briefe gehenckt, der geben is zv Heydelberg an dem nehsten Montag vor sante Johan-nis Tag Baptisten dez Jars, do man zalt nach gots geburt druzehen hundert Jare, vnd darnach in dem vier und Sehzigisten Jare». **

A czímer, mely igen szép, s a heraldika virágzó korát jellemző nemes egyszerűséget tükrözi vissza, a következő: kék mezőben hat ezüst liliom; a pajzson sisak; a sisakdísz egy ezüst liliomból kijövő három fekete toll; a sisaktakaró kék.

Az oklevelet idősb Ruprecht rajnai palotagróf (Pfalzgraf), a heidelbergi egyetem alapítója állítja ki.

A czímert I. Lajos királynak egy nemes alattvalója kapja, kit az oklevél *Sudergeorigen*-nek nevez. En e szót az akkor élt családaink neveivel összevetvén azt hiszem, hogy az nem más, mint Zudar György, az I. Lajos alatt nagyra emelkedett Zudar Péternek anyai ágon testvére. György szintén előkelő ember volt Lajos király udva-rában, 1368-ban már királyi főpohárnokmester, s később Galiczia vajdája volt.

A czímeradományozás okát sem maga a czímeres levél, sem eddig ismert egyéb adataink meg nem fejtik.

Hogy miként használta e czímert a Zudar-család, mely azt örökös czímerül kapta, egybevethető adatokkal nem rendelkezvén, meghatározni nem vagyok képes. A Zudar-családnak czímerét eddig csak Wagner művéből *** ismerjük, ki 1422-ből Zudar Jakabnak, s 1445-ből Zudar Simonnak közli egy-egy kis pecsétét, de ezekből a

** Hartyán, függő pecsége hiányzik. Eredetije az orsz. Itár. kinest. oszt. N. R. A. 935. 14.

*** Wagner C. Collectanea. III. fig. 11. és 12.

czímer meg nem határozható. Az 1422-iki pecséten előforduló hat kis alakot a rajz után liliomoknak is tarthatni, s ha ez áll, akkor meglehet, hogy e liliomok az itt közölt czímeres levéllel állnak összefüggésben.

Dr. Vincze Gábor.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— Az országos régészeti és embertani társulat f. é. május hó 27-én tartotta meg *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt diszes közönség jelenlétében nyilvános havi ülését. A programm első pontja: gróf *Andrássy* Manó előadása elmaradt, az előadó úr a fővárostól távol lévén. Az ülést megnyitotta *Pulszky* Ferencznek hosszabb előadása, melyben a bereg-surányi lelettel — b. Uray Gyula ur ajándéka — kapcsolatosan némely fontos ősrégészeti kérdést fejtegetett. Nevezetesen a bronzkori készítmények kül- vagy belföldi eredetének kérdését világította meg és az országban található bronzkori temetők, kincseshelyek, öntő műhelyek és őstelepek alapján a bronzkori készítmények belföldi gyártását vitatta. Továbbá beszélt a bronz- és vas-kor chronologiai egymásutánjáról és német szakírók ellen kél ki, kik egy önálló bronzcultura létezését még mindig kétségbe vonják. Bemutatta a m. nemzeti muzeum tulajdonát képező őskori Máramaros-vármegyei leletet, mely 11 egymásba fűzött aranykarikából áll és használatát illetőleg egyfelől ékszer, másfelől pedig az ilyen durvább művezetű aranykarikák rendeltetése iránt nyújtott felvilágosítást. Ezek ugyanis az őskori ember egész vagyonát képezvén, a vert pénz helyett forgópénz gyanánt szolgáltak. (Karikapénz.) Bemutott hasonló aranykarikákat *Egger* Dávid t. tag szívességéből.

Péchy Jenő v. t. úr br. Uray leletének ismertetésével kapcsolatban, saját, szinte bereg-szathmárvármegyéből került gyűjteményéből az apátii és gulácsi bronz és arany tárgyakat mutatja be, hosszasan jellemezvén e vidék őskori telepeit.

Pulszky az érdekes pátkai ezüst fibulát mutatta be, mely *Pauer* János székesfehérvári püspök ajándékából került a m. n. múzeumba. Az áttört mivű fibula ezüstműből van; egyik oldalán finom arany lemez díszíti filigrán művel, a lemez közepén: gömbölyűre csiszolt karniol. Ez értékes darabot olvaséinknak rajzban fogjuk bemutatni.

Társulati titkár ezután a szegedi folyamatban lévő ásatásról szólván, felolvassa a nemzeti muzeumnak a helyszínén lévő gyakorlatoktól *Varázséji* Gusztávtól beküldött jelentést. Az eddigi tapasztalatok után constátálja, hogy itten egymás mellett több korszakból

álló sírleletekkel és talán telepekkel van dolgunk, biztos ítéletet az ásatások befejezése után mondhatunk. A leletben előforduló kengyelvasak fölemlítése alkalmából dr. Henszlmann, Pulszky Ferencz és a titkár közt eszmecsere támadt a kengyelvasak legrégibb előfordulása iránt, melynek az a rövid foglalatja, hogy az antik kor a kengyelvasat nem ismerte, hanem a népvándorlás terméke, és a VI. és VII. században jön elő legelőbb.

Végezetül elnök bemutatta a gaurai erdélyi, eddig hazánkban páratlan szépségű bronzleletet.

A társulati folyóügyek közül megemlítjük, hogy a másodelnök megvizsgálván a társulat pénztárát s azt teljesen rendben, pontosan kezelve találta. Titkár bemutatja a május havi számadást, valamint bejelent 14 új tagot. A juniusi ülés tartásának meghatározása az elnökségre bízott. Végül határozatba ment *Péchy* Jenő indítványa, mely szerint az ülések jövőben a főrendiház üléstermében, a n. muzeumban tartassanak, lehetőség szerint teljesíttetni fog. Jegyzőkönyv hitelesítők: *Deák* Farkas és Dr. *Henszlmann* Imre.

— *A m. n. muzeum érem- és régiség-osztályának gyarapodása 1879. évi április havában következő volt.* Ajándékozás útján: *Kudar* János gazdától *Ráczkevéből* 1 db. ezüst érem; *Litahorszky Antal* mészáros mestertől *Pancsováról* 1 db. *Constantius*féle ritka arany érem; *Tasig Gyulától* 1 db. réz érem; *Krancsevits Pétertől* *Pancsováról* 1 db. ezüst érem; *Zák Józseftől* 1 db. bronz érem; *Kalocsai Sándortól* egy bronz érem; *Tauser Antal* reáltanulótól 45 db. különféle ezüst, bronz és réz érem; *Panián György* vámszedőtől 16 db. különféle ezüst, bronz és réz érem, és 1 db. bronz díszítmény-részlet; *Bohus-Szögyény Antóniától* egy fakanál, melyet *Nyári Pál*, fogságában készített; *Marossy Jánostól* *Tatából* 1 db. elefántesont kardmarkolat részlet; *Boynichyeh Ivántól* római cserépedények, üvegdarabok, őskori agyagsúlyok és bronz pitykék összesen 66 db.; dr. *Thallóczy Lajos* és *Raaperger Lipóttól* 102 db. pecsét és pecsétlenyomat; *Szilassy Caesar* hontmegyei főbirótól 1 db. urna; *Weifert György* hivatalnoktól *Pancsováról* 14 db. nyilvessző vas nyilcsúccsal *Belgrád várából*; *Tánczos Miklósnétól* aranyozott réz kanál; *Ráchay Nándortól* egy vas sarló kés; *Podalszky Béla* esztergomi mérnöktől a *robenhauseni* lelet; dr. *Hampel Józseftől* 5 db. obsidián szilánk; ismeretlentől egy bronz kés; *Illés Gyula*, reáltanulótól 17 db. újabbkori ezüst és réz érem és 1 db. római bronz érem.

Vételek: 1 db. ezüst fibula; 2 db. arany karperecz, 1 db. arany nyakperecz (torques); 1 db. románkori bronz feszület és 1 db. pecsétnyomó; 1 db. római csont fésű, bronz edényfül és stylus.

Ásatások útján: Gerendási (Békés m.) lelet, az orsz. régészeti társulat hivatalos küldeménye. (Kiásta Zsilinszky Mihály országgyűlési képviselő.)

— *A m. n. muzeum érem- és régiség-osztálya* f. évi april hóban a római terem ujonnan való bebutorozása és rendezése czéljából zárva volt.

— *Régészeti hírek a budapesti tudomány-egyetemről, pályázatok.* Dr. Henszlmann Imre idei előadásait a műtörténelemből f. hó végén fejezi be; végig vezette hallgatóit az egyiptomi, assyr, perzsa, kis-ázsiai, majd a görög s a római művészet fejlődésén. Előadásai-ból mintegy 60 ív jelenik meg, melyek a szerkesztősnél megrendelhetők. *Torma* Károly egyetemi tanár felolvasásait a régészetről a jövő félévben kezdi meg.

Május 13-án tartatott meg az egyetem 99-ik évfordulójára a szokásos ünnepély a tud. egyetem dísztermében, a mikor is a pályadíjak osztattak ki. Legelőbb kiemeljük *Lenhossék* József rector úr beszédjét az anthropológiáról, melyben ennek mélyreható s az archaeológiával kapcsolatos becsét minden szempontból megvilágítva állította a nagyszámú s az előadást élénk figyelemmel kísérő hallgatóság elé. Az idei pályázatok egyike archaeologicus érdeklődéssel bír, a mennyiben a Schwartner-féle 180 frtnyi jutalom, a mely általános jellegű s melyre mindenki pályázhat, a heraldikai műszótárra tüzetett ki. Három pályamű érkezett be; a jutalmat b. *Nyáry* Albert nyerte el, dicséretet nyert *Hattyúffy* Dezső fehérmegyei aljegyző munkája.

A jövő tanévre, két bennünket érdeklő jutalomtétellel van hirdetve, nevezetesen:

A magyar érmészetből. Kivántatik korrendi sorozatban való összeállítására mindazon oklevelészeti adatoknak, melyek a Magyarországon vert pénzek súlyának és értékének (valuta) fejlődésére vonatkozólag hazai diplomatariumainkban fellelhetők, első királyunk uralkodása óta a szatmári békekötésig; tekintettel a hazánkban a megjelölt korszakban forgalomban volt külföldi pénzek értékének szabályozására, valamint a hamis pénzverés meggátlása és megtorlása körül fogatosított intézkedésekre.

Jutalma a Pasquich-alapból 50 frt.

A műtörténelemből. Irassék meg I. Mátyás királynak «Ikono-graphiája», tekintettel az e királynak ránk maradt hiteles arczképeire, és bíraltassék meg azok műbecse az egykorú olasz művészet egy-nemű művek viszonyában.

Jutalma a Pasquich-alapból 50 frt.

Határidő 1880. márczius 15-ke.

— A pozsony-vármegyei régészeti egylet 1879. máj. 17-én tartott közgyűlése. Elnök: dr. Ortway Tivadar. Az elnöki megnyitó beszéd után Wagner Lajos titkár felolvassa a múlt gyűlés jegyzőkönyvét.

Erre következett a jelentés a pénztár állásáról. Baján László egyleti pénztárnoknak a közgyűlés köszönetet és felmentvényt szavaz. A pénztárban van 400 frt.

Könyöki előadó jelenti, hogy a megyei régészeti muzeum helyisége a vármegyeházban restaurálva van, a régiségek megőrzésére való üvegszekrény szintén elkészült már s az archaeologiai kiállítás még június havában rendezve lesz. Ami az ez évi régészeti fölvételeket illeti, arra nézve az egyesület juniusi választmányi ülésében fog határozni.

Burián István, választmányi tag indítványa, hogy a tagsági díj 1 forintról 2 frtra emeltessék, a legközelebbi rendkívüli közgyűlésben jön tárgyalás alá. Az indítvány különben általános helyesléssel találkozott, mert mennél nagyobb az egyesület jövedelme, annál többet tehet céljának előmozdítása érdekében.

— A fejérmegyei és Székesfejérvár városi történelmi s régészeti egylet régiségtára közelébb igen szép haladást teend több nagylelkű tudománybarát pártolása által. Ugyanis a megyeházban levő eddigi kissé sötét helyisége helyett, két tágas és világos szobát kap Szögyény M. László főispán ur szivességéből, ki e két szobát saját főispáni szállásából engedé át. Ezenkívül Pauer János fejérvári püspök úr a püspöki székebe történt beigtatása emlékére 1000 drb. ezüst és arany érmet adományozott 4 drb. csinos szekrényben. Az érmek közt képviselve van a magyar birodalom szent Istvántól mai napig legbecse-sebb példányokkal. A magyar nemzeti muzeumból hasonlólag használatra 6 darab szekrényt kapott a régiségtár, a fejérvári kiállítás után pedig Kuliffay Adolf s Wlasics Nándor uraktól számtalan beces tárgyat fog kapni. Lassanként ezen a kezdet nehézségeit csak alig leküzdött egylet rövid időn a legszebb eredményeket hozza létre.

A vagyoni állapotára nézve megemlítjük, hogy jelenleg alapít-

ványaival együtt 697 frt 26 kr. tőkéje takarékpénztárban, 44 frt 80 kr. pedig az egyleti pénztárban kezeltetik. — Az egyletnek van 9 tiszteleti, 12 alapító és 142 rendes pártoló tagja.

— *Borsod megye területe*, a mint mindinkább kezd megfigyelések tárgya lenni, lassanként ősrégészeti lelhelyek tekintetében az ország leggazdagabb megyéje lesz.

Mig ugyanis Römer a mult év végén a *Compte Rendu* 2-ik kötetében külön lenyomatban megjelent «*Résultats généraux du Mouvement archéologique en Hongrie*» című munkájához mellékelt «*Magyarország őstörténelmi térképén*» Borsod megyéből csak 12 helyet jelöl meg: addig ma a legbiztosabb alapokon szám szerint 40 őskori lelhelyet, sőt jó részben gazdag telepet vagyunk képesek elősorolni.

Azt hiszem tehát, hogy ama térképnek ily értelembevi kiigazítása még a teljes publicatio előtt minden esetre eszközendő volna.

Az összes telepek és lelhelyek viszonyát egy terjedelmesebb műben dolgozván ki, itt csak röviden emlitem fel, miszerint különös gazdagsággal fordulnak elő — még eddig figyelemre sem méltatva őskori erődítmények, gyűrű-várok s védárok-lánczolatok, péld. a sályi határban lévő «*Latorváza*» nevű hegyen, a sápi pusztán lévő «*Várcza*» és a felső-vadászi «*Várdomb*». Mindannyinak közvetlen közelében tűzpad féle és szórványos köeszköz-leletekkel.

Mindezen védművek pedig ugy látszik öntudatos rendszer szerint a «*Csincse*» és «*Csörsz*» árkokkal is kapcsolatban valószínűleg a diósgyőri földvárban lelték centralizatiojukat.

Mindenesetre fontos leendő amit az eddigiek, s különösen a védművek ily complicatiojából a praehistorikus kor védekezési rendszerére talán némileg felfedeznünk sikerülend. *Wagner János.*

— *Ujabb leletek Fejérmegyében.* A fejérmegyei és Székesfejérvár városi régiségtár, mióta működését megkezdte, naponkint szaporodik s gyarapodik.

A leletek közül már számtalan van régiségtárunkban elhelyezve, melyek méltók tudományos szempontból is a közfigyelemre. E leletekből több volt a mult években az «*Archaeologiai Értesítő*» hasábjain bemutatva, ezuttal tehát csakis a régiségtárunkban legujabban érkezett két leletről emlékezünk meg.

Az első lelet Csákváron fordult elő. Gróf Eszterházi Mór csákvári uradalmában a lóherés kert mult év őszén, részben felszántatott, részben felásatott, mely alkalommal a mostani föld-

szint alatt 2 láb mélyen nagyszámú sirokra találtak. A sirok rómaiaknak bizonyultak, kövel vannak kirakva a csontvázak rendes fekvő helyzetben találtattak, mellettök számtalan tárgygyal. Több sir felett felíratos kő vala, melyekről azonban másolatot eddig nem sikerült nyerni. A sirokban találtattak cserépedények, bronztárgyak, üvegedények, agyaggombok, s több egyéb tárgyak melyeket azonban a munkások nagyrészen összezúztak, s az odavaló gyógyszerész Lukács Gyula úrnak csak az elősorolandó tárgyakat sikerült megmenteni, ki is ezeket azonnal régiségtárunk számára adományozta.

Legbecesebb mindenek közt egy üveg pohár alakú üvegtárgy, jelenleg zöldes színű, miután a munkások nagyon agyoncsiszolták, sőt az oldalán egy kis lyukat zúztak rajta. Ezen üveg különben hasonló a muzeumi képes kalauz 167. ábrájához, annál azonban sokkal kisebb s 8 cmt. magas, nyílása átmetszete szintén 8 cmt.

Egy fekete durva készítményű bögre, minden czifrázat nélkül, súlya meglehetősen nagy, magassága 11 cmt., nyílásának átmetszete 8 centiméter.

Egy igen csinos sárga mázos cserépkorsó, magassága $6\frac{1}{2}$ cmt; fülének fele van csak meg, némileg hasonlít a muzeumi Képes Kalauz 164. ábrájához, csak hogy annál kissé hasasabb s nyakán gyűrűje nincs.

Egy fekete cserépkorsó, felsőrésze hiányzik, füle szintén hiányzik, különben hasas, magassága 22 cmt.

Ezenkívül adományoztatott e leletből 3 darab gyöngy, nagyon hasonlók a muzeumi Képes Kalauz 182. és 79. ábráihoz; 2 kisebb bronz karika, 1 bronz gyűrűnek fele, 2 drb. agyaggomb. A sirokban ilyen s ezekhez hasonló tárgyak fordultak elő.

A sirok korára némi fényt vet 1 darab római érem, melyet szintén a sirokban találtak s e tárgyakkal együtt kaptuk meg egy-letünk számára. Ezen érem — valószínű Charon pénz — Lucinius római császár által veretett pénz. Valószínű, hogy e tárgyakból többet is fogunk megkapni régiségtárunk számára.

A másik lelet a fejrermegyei nagyhörsöki pusztáról való, hol már számtalan érdekes barbar s római régiség került napfényre.

Ezek között feltűnő szép egy bronz fibula, mely sokban hasonlít az «Archaeologiai Értesítő» VIII. kötet 112. lapján levő ábrához, magassága 8 cmt. Az előjövő két gömb közt egy vörös kőféle ékítvény van. A tüje maig hajtható s igen ruganyos még most is, kár, hogy szíronya részben lecsiszoltatott.

Szép példány e lelet tárgyai közt egy bronz tű, mely hasonlít a muzeumi Képes Kalauz 108 ábrájához, hossza $13\frac{1}{2}$ cm., igen szépen conservált, de szíronya részben le van dörzsölve. Megemlítendő egy másik bronztű, melynek gombja alatt kisebb gomb van. A tű $10\frac{1}{2}$ cm. hosszú, azonban vége felé esonka s kissé rozsdás. Találtatott még ugyanott egy fibulatöredék, hasonlít a muzeumi Képes Kalauz 144. ábrájához, tűje azonban hiányzik, jelenlegi hossza 4 cm. Egy másik bronz tűtöredék, czifrázatokkal ellátva $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú. Bronz gyűrű 2 cm. átmérőjű, karikaalakú, de nincs összeferasztva.

Ugyancsak Nagy-Höresökön találtatott egy vas nyílhegy, hasonló a muzeumi Kalauz 149. ábrájához, háromélű s rozsdás, jelenlegi hossza 6 cm. Hogy ez a tárgyakkal együtt volt-e? nem tudatik.

Hattyffy Dezső.

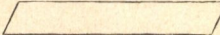
— *Horvátországi régészeti hírek.* Néhány hét előtt talált egy paraszt a horvát határörvidék Petrijanczi nevű falvában, három lábnnyira a föld alatt egy edényben 3000-nél több magyar ezüstdenárt, melyek a horvát nemzeti muzeumba kerültek. E pénzek I. Mátyás-, II. Ulászló- és II. Lajostól valók. A legújabb köztük egy 1522-iki denár. E lelet valószínűleg azon korban ásatott el, mikor a törökök Mohács felé indultak. A jövő «Archaeol. Értesítő»-ben ez érmek pontosabb leírását fogjuk adni.

Lapunk belmunkatársa Knini Boynychich Iván, a horvát régészeti muzeum másodőre, a horvát országos kormány által Bosznia- és Hercegovinában teendő régészeti és történeti kutatásokra küldetett ki. Az ifjú tudós június 3-án indul el Zágrábból. Igéretét bírujuk, hogy kutatásai eredményeiről lapunkat tudósítandja.

— *Régészeti szellemidézés.* Értesítőnk egyik multkori számában egy t. barátunk megírta az upponyi aranyelet történetét, melyre a negyvenes évek óta a feledékenység leple borúlt, s melynek egy része még akkor végkép elveszett, egy részét pedig, legalább a tudományra nézve elveszettnek kelle tartanunk. S íme, mi történik? Az akták porából felidézett lelet egyszer csak megjelenik a n. muzeumban! A pénzügyminiszterium ugyanis a kincstár valamelyik hivatalánál évtizedek óta ott hevert kincset beküldte, s a pipaszurkáló viselt arany tűk és sodrott lánczok, összesen 27 $\frac{1}{2}$ súlynyi értékben, annyi viszontagság után végre az őket megillető helyre, a muzeumba jutottak.

A lelet ismét nem sirlelet, hanem elrejtett kincs, a tárgyak

majd mind el vannak törve vagy összekuszálva. Főrészei hét disztű, mindegyik egy darab arany sodronyból készült, úgy hogy annak egyik vége fület alakít, mely alatt az egyenes sodrony körül a tűnek negyedrészeig szorosan tekerve van s azt elég csinnal díszesíti. A legkitünőbb közülök oly módon meg van csavarva, mint a kelta torquesek s valószínűleg úgy mint a fokorúi lelet, galáták uralmának idejéből valók. Dankó József jószágigazgató mint arany pipaszurkálókát küldte be a hatóságnak. Egy összekuszált sodrony-csomag, kifejtése nyakpereznek bizonyult, mely valószínűleg kettős aranysodronyból úgy össze volt fonva, mint több ezüst és bronz torques a muzeumban a régen ismert kelta módra csavart munka. A lelet egyéb részei kevésbé jelentékenyek, néhány finom aranylemeztöredékből áll és aranysodrony-részletekből, melyeknek eredeti alakját nem lehet meghatározni.

— *Régészeti lelet.* A „Sopron“ ez évi május 13-ki számában Paúr Iván közli, hogy a megáradt Ikva a Papréten a kikövezett csatorna partjait jócskán megrongálván, a tornaacsarnok éjszakai oldalán római alapfalakat hozott felszínre. A partról kényelmes nézni és képzeletben rekonstruálni a falak irányát: de egy jócskán merész fiatal ügybarátunknak a síkos meredek agyagparton sikerült egy magában véve is ritka római konyhaedényt — egy agyag szűrőt, átlukacsolt kis fazék formában, — és még ennél sokkal érdekesebb mert rakműre (Mosaik) visszavihető csontocskákat ily alak- és nagyságban kikaparni. Márvány, üveg- sőt fakockák sűrűen jönnek elő a gyűjteményekben; csontkockák bizonyosan igen ritkák és nem is a szobák mennyezetén, falain vagy padlóin, hanem csak apróbb butorok fölületének ékítményeül lettek használva.

Ugyan az említett lap máj. havi 30-ki számában olvassuk: Sopronban a Deák-téren kivitelben lévő földhányások közben ismét több régiségre akadtak. A többek közt szombaton (máj. 17.) emeltek ki egy római kőkoporsót, melyben egy gyermeknek csontváza, több darab edény, ékszerek s érmek találtattak.

— *A hazából kivándorlott régiségek.* Az ez évi „Századok“ május havi (V.) füzetének *Vegyes Közlések* alatti rovata a következő szomorú esetekről értesít: «A porosz királyi Akadémia által kiadott *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötet 2-ik részében közölve vannak az eddig feltalált *Tabulae Cerataek*. Mint a többinél, ezeknél is előre van bocsátva, hogy az illető tárgy hol őriztetik?»

«a 167. ol. Mart. 28. Extat Berolini.»

«Triptychi, quod fuit tabulae prima et secunda mO. 162 ad O. O. 85. Repertae sunt Verespataki a. 1855. in monte Letty in fodinis S. Catharinae. Deinde a. 1858. vidi eas Nagy-Enyedi in museo collegii reformati. Nuper easdem emit museum Berolinense».

«Hogyan került ez a nagybecsű római régiség Berlinbe? Tudakozódásunkra azt a válaszi nyertük, hogy egy nagy-enyedi történettanár régi pénzekért cserélte el, melyekkel az enyedi numismatica collectio alapját vetette meg. Valóban kíváncsiak volnánk tudni, hogy micsoda pénzgyűjtemény lehet az, mely fölér a szégyennel, hogy Bethlen Gábor híres iskolája egy ilyen nevezetes dolgot, mint a *tabulae ceratae* nem tudott megbecsülni. Ugyanezen munka 953-ik lapja szerint egy másik tábla 1857-ben? «fuit Nagy-Enyedi in museo collegii reformati» kérdés, ott van-e most? S ha ott van, biztosítva van-e ottmaradása? Erdélyben általánosan beszélik, hogy talán még e század elején az unit. collegiumból egy hasonló tábla Angliába került, egy megvesztegetett tanuló vitte volna oda.»

Ezek után a «Századok» azt a kérdést veti fel: «ha a protestáns iskolák gyűjteményei ilyen eshetőségeknek vannak kitéve, nem volna-e helyesebb az ezen gyűjteményekben őrzött nagyobb ritkaságokat az Erdélyi vagy a Nemzeti Muzeumban elhelyezni?» Sok tekintetben czélszerű volna — de annak kivitele az illető hitfelekezetek tulajdon- s authonomikus jogaiktól föltételeztetik. Hogy legbecsesb ritkaságaikat gyűjteményeikből az említett muzeumok számára kibocsássák — azt kötve hiszszük. De hogy iskoláik gyűjteményeit az erdélyi protestánsok ezentúl jobban gondozzák s szigorúbb ellenőrzés alá helyezték — ezt nem csak saját, de az összes haza culturalis érdekei szigorúan követelik.

Egyébiránt meg vagyunk győződve, hogy jövőre ily sajnálatos esetek nem igen fordulnak elő, nem pedig, már csak azért is, mert az országos műemlékek és műgyűjtemények főfelügyelői tiszte oly kezekben van, melyeknek erélyét, tapintatát már tisztének rövid ideje alatt is, országszerte érezhetni.

Pótlólag e közleményhez, hozzá kell tennünk, hogy P. Szathmáry Károly úr ez ügynek fölvilágosítása czéljából a «Hon» f. máj. 29-iki reggeli kiadásában hosszabb nyilatkozatot tett közzé. Mi tartózkodunk végítélelet mondani ez ügyben, s csakis pótlásképen reproducaljuk a védelmet is.

«A tényállás röviden ez. Az ötvenes években Herepey Károly két római viaszos táblával beállított hozzám s már nem emlékezem, hogy saját, vagy más nevében azokat a főtanoda muzeumának felajánlotta.

E táblák egyike még épebb állapotban volt s itt-ott a viasz meg volt rajta; ellenben a másik már teljesen lekopott és olvashatlan állapotban vala.

Azonnal elhatároztuk, hogy a némileg olvasható táblát leolvasás végett Berlinbe Momsennek kiküldjük; ki azt szíves is volt teljesíteni; igaz, hogy oly hierogliphikus írással, hogy levelét — bár a tanári kar próbálta — nem tudtuk elolvasni. Ennek daczára én e némileg olvasható táblát Momsen megfejtethlen megfejtő levelével kettős üveg és zár alá helyeztem. E valódi viaszos tábla maig is meg van; meg kell lennie. A másik táblát épen azért nem küldök ki, mert azon egy betű sem volt kivehető.

A kérdés tehát csak a másik viasztalan viaszos tábláról szólhat, melynek egyszerű története az, hogy az előjáróság engedelmével az évenként Erdélyben megforduló Egger testvérek egyikének 120—150 forintban — biztosan az összegre nem emlékszem — eladatott.

Az eladás határozottan az én ajánlatomra történt s részemről, ha ma nagyenyedi tanár lennék, ugyanazt tenném. E tábla ugyanis praetium affectionis-on kívül semmi tudományos értékkel nem birt. Arról volt tehát szó, hogy az intézet, miután egy valódi viaszos táblája már van, megtartsa-e ezen hasznavehetlent is: vagy annak árából egy tanítás alkalmas gyűjteménynek vesse meg alapját. Határozottan ez utóbbi nézetten lennék ma is; annyival inkább, mert ez összegért — nem mint a «Századok» mondja — egy pár fényes aranyat, hanem egy igen szép kő- és bronz-korszaki gyűjteményt s azonkívül egy Árpád-kori éremgyűjteményecskét is kapunk, melyet a főiskola egy későbbi vétel által csaknem teljessé egészített ki.»

— *Követendő példa.* A „*Kecskeméti Lapok*“ 21. (máj. 25.) száma hazai régészeti mozgalmaink érdekében közölt érdekes cikkében az *Országos embertani s régészeti társulat* nagy fontosságú feladatát tüntetvén ki, az említett társulathoz csatlakozásra lelkesen felhívja a közönséget. Egyáltalában a „*Kecskeméti Lapok*“ tudományos irányra nézve sok más vidéki lapjaink fölött áll. Politikai s szépirodalmi cikkek mellett tudományos dolgozatokat bővebben közöl, s e

tekintetben különösen nemzeti műveltségtörténelmünk érdekeit szem előtt tartva, hasábjain a régészetnek kiváló helyet ad.

Külföld.

— *Utánzott műkincsek.* A porosz kormány 1874-ben Lüneburg városától, ennek városházi ezüstneműit oly kikötéssel vette meg a berlini német ipar-muzeum számára, hogy a 660,000 márk vételáron felül, az eladott műkincsek egyes kijelölt darabjait az említett városnak *galvanoplastikában* lemásoltatja. Az e részre kiszemelt műkincsek másolatainak fele már elkészült, úgymint: 6 kehely, 6 csésze és 2 oroszlánny alakú kanna. Ezen másolatok jelenleg az iparmuzeum ezüst-termében, eredetiek mellé állíttatvák közszemlére. Az utánzotakat az eredetiektől még a leggyakorlottabb szem sem különböztetheti meg. A másolatok kivitelének érdeme *Vollgold D. és fia* és a *Sy's Wagner* berlini cégeket illeti. Különösen az előbbi cég, a műértők teljes elismerését már ama (szintén lüneburgi ezüstneműek közé tartozó) vadász-pohár és a lüneburgi oroszlánnyal ékített csésze ezüstmásolatai által kivívta, melyeket Vilmos császár Angliába küldött ajándékban. Mind e másolatok Németországnak a művészeti iparágakban a legutóbbi időkben tett tetemes haladásáról tanuskodnak. Még csak néhány év előtt, a lüneburgiaknál egyszerűbb hildesheimi ezüstleletek galvanoplastikai lemásolása végett a párisi Christoffe céghez kell vala a németeknek folyamodniok.

Egyébiránt, a lüneburgi műdarabok másolatai — négynek kivételével — ezentúl a külföldi muzeumok és gyűjtemények, sőt a magán műkedvelők által is a berlini Műipar-muzeum igazgatóságánál megrendelhetők. Az illető darabok ára 75—1500 márk közt forog.

A négy kivételes darab: Mária nagy szobra a Krisztus gyermekkel, — az ugynevezett polgári eskü-kristálja, — az elefántoktól hordott ivószarv és egy rendkívüli czífrázatokkal ékes kis kehely. Ezeknek galvanoplastikai lemásoltatásuk rendkívüli nehézségekkel jár, s tehát a külföldi intézetek és műbarátok számára csupán lefénnyképezve fog kiszolgáltatni. (*Beibl. z. Zeitschr. f. bildend. Kunst.*)

— *Műemlékeink rajzai a berlini építészeti kiállításon.* A berlini ez idei építészeti kiállítás bizottsága «Ausstellung architectonischer und decorativer Reise-Skizzen» cím alatt kiadott katalogusában Magyarország műemlékei Myskovszky Viktor kassai építész tanár építészeti felvételei által vannak képviselve, mely vázlatok különösen

felső vidékünk középkori és renaissance stylú építményeit s egyéb műkincseit ábrázolják. A külföldi lapok Myskovszky Viktor ezen felvételeiről igen elismerőleg nyilatkoznak.

— *A florenczi archaeologiai muzeum.* A florenczi muzeumokban elkövetett sikkasztások s egyéb rendetlenségek következtében, a múlt nyáron Pigorini az említett intézetek kormánybiztosává nevezetett ki. Pigorini, nemcsak hogy az eddigi visszaéléseket gyökerestől megszüntette, de egyszersmind az említett muzeumoknak általa tervezett s már is nagyrészből foganatba vett újból szervezése által, a régészeti közérdeknek is igen jelentény szolgálatot tett. Jelesül, az eddig a különféle muzeumokban: az Uffizi, Etrusco, Nazionaléban stb. elszórva találtató s nagyrészből lomtárakban fetrengő régiségek ezentúl egy új *archaeologiai muzeumban* fognak összpontosíttatni. Az új muzeum helyiségéül — florenczi levelezőnk szerint — egyelőre a tágas *Palazzo della Crocetta* jeleztetett ki.

— *A prágai muzeum* ez évi máj. 24-én tartott közgyűlésén gróf *Clam-Martinitz* elnökévé és *herczeg Schwarzenberg Károlyt* alelnökévé újra megválasztotta.

— *Külföldi érdeklődés a hazai régészet iránt.* Az „*Arch. Ért.*”-ben közölt eredeti pecsétek a külföldi szakkörökben mindenfelé érdeklődést keltenek. A berlini *Herold* 4. füzeté az «*Értésítő*» 1877 s 1878-iki folyamában közzétett pecséteket közli, alapos commentárral, s kiemeli azoknak az európai sphragisticára vonatkozó általános nagy becsét. *Hohenlohe* hg., a német heraldikusok egyik legkitünőbbike *Knoll* Károly akad. könyvtáruhoz levelet intézett, melyben nagy érdeklődést nyilvánít a közlött magyar pecsétek iránt s az «*Értésítő*»-nek mindazon folyamait megrendeli, melyben pecsétek és czímerek közlöttenek. Részünkről csak örvendhetünk, hogy közleményeink általános elismerést vívnak ki azon a téren, melynek művelését egyik célunkul már eleve kitűztük.

— *A westfaliai történelmi s régészeti társulat* 50 éves fennállásának megünneplésére Münsterben mű- és régészeti kiállítást rendez. A kiállítás június 1—15 közt nyílik meg. A kiállítandó tárgyakat az egykori Westfáliát alkotott területek szolgáltatják.

— *Semper* hírneves német műépítész, a drezdai színház építészé, ki «*Der Styl*» című jeles munkájával vívott ki elismerést a műarchaeologia terén, Rómában e napokban halt meg.

Régészeti könyvtár.

1. *Acta Nova Musei Nationalis Hungarici*. Tomus II. A Magyar Háziipar Díszitményei. A szöveget írta a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter meghagyásából Dr. PULSZKY KÁROLY. A chromolithographiai táblákat készítette Fischbach Frigyes Budapesten, nyomtatott a Magy. kir. Egyetem könyvnyomdájában 1878. n. 4.-r. (40 darab táblával.)
2. *Textbuch zu Seemann's Kunsthistorischen Bilderbogen*. Nebst Künstler- und Ortsregister. I. Heft: Die Kunst des Alterthums. Leipzig 1879. Verlag von E. A. Seemann. Kis 8-rét. Ára 80 pf. (Három füzetből fog állni.)
3. *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römer*, von HUGO BLÜMNER. Leipzig. 1879. 8.-r. Ára 10 mrk. 8 pf. (80 metszettel.)
4. *Geschichte des Deutschen Archaeologischen Instituts 1829—1879*. Festschrift zum 21. April 1879, herausgegeben von der Central-Direction des Archaeologischen Instituts. Bearbeitet von Prof. AD. MICHAELIS. Berlin 1879. Im Verlage von A. Ascher et Comp. Kis 4-r. Ára 6 mrk. I. köt. (187 lap.)
5. *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*. Herausgegeben von HERMANN DONNENBERG. Verlag der Weidmannschen Buchhandlung. Berlin 1879. 4-r. Két kötet. (XIX. és 510 lap. Egy atlaszszal és LXI. táblával.) Ára 40 mrk.
6. *Les medaillons de l'empire romain depuis le règne d'Auguste jusque à Priscus Attalus*. Fröhner. Paris 1878. 4-r.
7. BOURASSÉ, L'ABBÉ J. J. *Archéologie chrétienne, ou Précis de l'histoire des monuments religieux du moyen âge*. 9-e édition révisée et complétée par l'abbé C. CHEVALIER, de la Société archéologique de Touraine. Tour 1879. 8-r. Ára 20 frk. 50 c. (400 lap. ábrákkal.)
8. *Inventaire général des oeuvres d'art appartenant a la ville de Paris*, dressé par le service des beaux-arts. Edifices civils. I. k. Edifices religieux I. köt. imp. Chaix. II. köt. Préfecture du département de la Seine, Direction des travaux. 8-r. (800 l.)

TARTALOM: Kiadatlan öskeresztyén műemlékek a magyar nemzeti muzeumban. Dr. Czobor Bélától. — A fokrúti aranylelet. Pulszky Ferencztől. — Adalék a Drugeth-család czímeréhez. Thallóczy Lajostól. — Régészeti irodalom. Szikinczeytől. — Tárca: Egy régi ékszer történetéhez. Szilágyi Sándortól. — Egy czímeres levél 1364. június 17-ről. Dr. Vincze Gábortól. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Tagválasztások. A társulat f. é. május 27-én tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokúl: Kroeska Szilárd r. k. plébános Szepes-Csötörtökhelyen, aj. Tarkóy János t. tag; Pletikoszich Sándor r. k. esperes-plébános Szóntán (Bács m.), aj. a titk.; Stoltz Kálmán m. k. posta-gyakornok helyben, aj. Tarkóy János; Csikas Antal, Ertl János, Grüber Miklós földbirtokosok és haszonbérlők Szóntán (Bácsm.), aj. Pletikoszich Sándor; Szabó Károly kir. tanfelügyelő Miskolczon, aj. a titk.; Czirbusz Géiza kegyesrendi tanár Kis-Szeben (Sárosm.), aj. a titk.; Egger Gyula bölcsészethallgató helyben, aj. a titk.; Dr. Buzinkay Gyula megyei főorvos Gyönszigeten, aj. a titk.; Kálóczy Lajos alapítv. jószágkormányzó Győr, aj. Dr. Buzinkay; Zittritsch György Váthon (Vasm.), aj. Dr. Buzinkay; Kreskay Antal Lébenyben (Mosonym.), aj. Dr. Buzinkay; Madarász Viktor festő helyben, ajánlja a titkár.

A társulat pénztárába f. évi május hóhán befolyt:

a) 7 alapítvány gróf Erdődy István, gróf Hadik-Barkóczy Ilona, báró Inkey Nándor, gróf Károlyi Alajos, gróf Lónyay Menyhért, gróf Zichy Edmund és gróf Zichy Nep. Jánostól 100—100 frt.

b) 9 évdíj 1879-re Halavács Gyula, Havas Sándor, Kovács Ferencz, Lavotta Kornél, Pletykó Elek, Ragályi Miklós, Serák Károly, dr. Stirling Sándor és Torma Zsófiától 5—5 frt.

c) egy alapítványra részletfizetés 10 frt.

Pénztári kimutatás. A pénztár állása folyó évi április havában:

Bevétel:

1. Pénzmaradvány márczius hóról	369.17
2. Alapítványok befizetése	200.—
3. Tagdíjak befizetése	150.—
	719.17

Kiadás:

1. Igazgatási költségek	25.—
2. Postaköltségek	7.59
3. Tőkésítés	200.27
	232.86
Készpénz	486.31

Vagyonállás 1879-ik évi május hó 27-ikén:

1. Értékpapírok névszerinti értékben	4200.—
2. Készpénz	460.31

Összesen: 4701.70

Közli: *Czanyuga József* társ. pénztárnok.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCA 6. SZ.

6. SZÁM.
JUNIUS 30.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 lnyí számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

Az olympiai ásatások.

A régi görögök leghíresebb ünnepélye volt az olympiai verseny, melyre minden ötödik évben, a nyári solstitium után következő telhold napján, tehát július kezdetén, a görög nép az Alpheios folyó kies völgyében Zeusz temploma előtt összesereglett. Egy egész hónapig szünetelt ekkor a háború a görögök közt, az ünnepélyre menőknek s onnét jövőknek mentelmők volt minden bántalmazás ellen; ki ezt megsértette annak súlyos birsággal meg kellett engesztelnie az olympiai Zeuszt, s azt még a macedoniai Fülöp is bőkezűen megtette. A versenyekben részt vehetett minden görög, a gyarmatokat sem véve ki, miszerint az ázsiai városok, a syrakusai tyrannusok, a Macedoniai királyok ott gyakran képviselve voltak, s az olympiai Zeusznak számos emléket, kincseket és szobrokat ajánltak fel, csak úgy mint a görög államok, melyek külön kincsházakat alapítottak ajándékaik számára. Az ó-világ leghíresebb szobra, Phidiasz remekműve, az elefántcsontból faragott arany öltözetű, zománczczal ékesített Zeusz díszlett a fő templomban, a ligetben pedig, mely a templom mellett elterjedett (Altis) a versenyekben győztes athletáknak bronz szobraikat állították fel. Hérának is emeltek Olympiában egy templomot, s

egyéb középületeket a versenyzők s versenybírák számára, de város nem épült e helyen, a munkás élet Pisában s ennek eleste után Elis városában találta központját, míg a völgy az istennek volt szentelve, s a művészet legnemesebb és legnevezetesebb szentélyévé vált. Hétszázhetvenhatban Krisztus előtt kezdődtek ezen nemzeti versenyek s megszakadás nélkül minden ötödik évben 394-ig Krisztus után, tehát egy ezer százhetven éven át kétszáz kilenczvenkétyszer versenyeztek itt a görögök kocsi és lófuttatásban, futásban diszkus-vetésben, birkozásban és öklözésben. Herodot itt olvasta fel történelmi munkáját, Gorgias és Lysias beszédeiket, Aetion itt mutatta be híres képét a Nagy Sándor és Roxana találkozását; itt hirdette ki Flaminius azon kedvezményeket, melyekben Róma a legyőzött Görögországot részesítette. A kereszténység elterjedése s a barbárok betörései megszüntették a nemzeti ünnepet, s megtörték a szobrokat, egy földrengés megdöntötte a templomokat, s az Alpheios áradásai iszapba temették a romokat; a byzanczi korban semmit sem hallunk többé Olympiáról. A híres hely feledségbe ment, csak a régészek csüggtek emléken, s a legmerészebb reményeket kötötték az itt eszközendő ásatásokhoz. Ezek azonban, egészen a mi időnkig mindig elmaradtak. Midőn a francia csapatok a navarinoi csata s orosz-török háború után 1829-ben Moreát megszállták, a francziák fel kezdték ásni Olympiát kormányköltségen, s a Zeusz templom alapját ki is ásták, s találtak egy érdekes homlok-domborművet (Metóp) s kettőnek töredékeit; de a görög kormány féltékenysége megakadályozta a munka folytatását, az alapos kutatás elmaradt, s midőn a francziák nemsokára elhagyták Görögországot, Olympia ismét feledségbe ment. A német tudósok azonban folytatták izgatásaikat, midőn Görögország német királyt ültetett trónusára, még pedig a műkedvelő Lajos bajoir király fiát, de szavok most is elhangzott, a görögök nem is álmodták, hogy régészeti ásatásokkal a tudományos, mondhatjuk az összes művelt világ rokonszenvét könnyebben nyerik el, mint bármily diplomáciai csel-

szövénynyel, s bármily furfangos forradalommal, s nem gondoltak Olympiával; idegeneknek pedig feltékenyen megtagadták az engedélyt, hogy az Alpheios iszapját feltúrják. Midőn végre a francia-porosz háború következtében a német császárság újra született, még a prozai Bismark herczeg is átlátta, hogy jó volna a tudományos világban is némi népszerűsége szert tenni és szívesen hallgatott a tudós Curtius Ernő szavára, hogy Németország az eliszaposodott olympiai völgy felásatását külügyi programjába vegye fel. A francziák maradót hírt szereztek magoknak Egyiptom régiségeinek felfedezése s legközelebb a római császár palota felásatása által, az angolok Ninivét, a Mausoläumot, Lycia emlékeit, az ephesusi templomot ásták fel, a poroszok megnyerték az olaszok rokonszenvét a római archaeologiai intézet felállításával, még nagyobb s általánost szerezhetnének nekik az olympiai ásatások, mert a görög művészetet, az összes művelt világ tulajdon örökségének tekinti. Bismark tudja hogy, ha valakinek, bizonyosan a németeknek szükségök van a rokonszenv keresésére, mert természetöknél fogva kedvességben nem versenyezhetnek a francziákkal, s e szerint megindította az értekezleteket a görög kormány-nyal, mely hosszú húzás balasztás után 1875-ben nagynehezen megkötötte a conventiót a német kormány-nyal, s megengedte az ásatást oly módon, hogy elvállalja a terület méltányos kisajátításának közvetítését, a mennyiben az nem volna az állam tulajdona; ellenben a német kormány a maga költségén eszközli az ásatásokat, de mindent, mit talál a görög kormány-nyal ad által, csak azon kizárólagos jogot tartván fenn magának, hogy a kiásott tárgyakat gypszbe leönteti. Ily feltételek alatt most már negyedik évben folytattnak azon ásatások, melyek a görög művészet történelmére nézve időszakot képeznek, s mind azoknak figyelmét, kik a klasszikai művészettel foglalkoznak, a legnagyobb mértékben lekötik. Az eredmény tökéletesen megfelelt a felcsigázott várakozásnak, mind a mellett hogy azon feltevés, mely szerint Olympia az egész középkorban a

mostani időig lakatlan maradt, tévesnek bizonyult, mert csakhamar kiderült, hogy még a X-dik században is épületek emeltettek itt a régi romokból, mi a régi műemlékek fenntartására mindig a legnagyobb csapás. Minden régész tudja, hogy a legdurvább barbárok sem pusztítottak el annyi műemléket, mint a viszonylag műveltebb népek, ha a régi építmények helyén vagy szomszédságában lakházakat, palotákat s templomokat emeltek. Még hazánkban is a székesfejérvári püspöklak pusztította el a Szent István basilikájának romjait s egyik fennmaradt kápolnáját, mert kényelmesebb volt a faragott köveket a régi szomszéd épületből kibontani s felhasználni mint azokat a távol bányában törni s idomítani. Rómában a Colosseum falainak egy részét, a nagyszerű Farnese-palota építésére használták fel, a keresztény templomoknak oszlopai pedig nagy részben a régi pogány templomok romjaiból szedettek ki. Athénben, az Akropolis szikláján, a Nike apteros templomának minden köve egy török sánczba volt építve, mely csak napjainkban szedetett szét, minek folytán a gyönyörű templomocska újra rakatatott össze. Olympia késő lakói azonban szerencsénkire ügyefogyott szegény szlávok voltak, kik nyomorult kunyhókban laktak, nem volt tehát szükségök, hogy a márványszobrokból meszet égessenek, mint az Rómában sokszor megtörtént, ők a romokat főleg egy védfal felépítésére zsákmányolták ki, melyből most sok oly becses töredék került ki, mely a máshol kiásott csonka szobrokhoz hozzá illett s azokat kiegészítette.

A német tudósok Curtius, Adler, Hirschfeld, kik az olympiai ásatásokat igazgatják, a hely topographiájára nézve Pausaniasra voltak utalva, azon híres görög utazóra, ki Marcus Aurelius császár idejében a második század második felében Görögországot s Kis-Ázsiát beutazta, s a templomokat és műemlékeket leírta, s különösen Olympia leírásában részletesebb. Körutazása, így nevezte el munkáját, a görög műtörténelemre nézve Plinius természetrajzával együtt legnevezetesebb kútforrásunk. Tőle tanultuk,

hogy a Zeusz-templom keleti oromterébe Paionios készítette a szoborcsoporthat, melyben Zeusz jelenlétében Pelops és Oenomaus azon híres kocsiversenyre készülnek, melynek díja Oenomaus leánya, Hippodamia, ha Pelops győz s a halál, ha vesz. Sterope is ott volt ábrázolva, Oenomaus felesége, s mind a két hősnek négyes fogatja, kocsisa s egyéb szolgálatszemélyzete; az orom két szegletén pedig Alpheios és Kladios a vidék két folyó istene. Paionios Phidias kortársa volt s a maga nemében híres szobrász, kire e munka pályázat következtében bízott. A nyugati oromtérbe Alkamenes, Phidias legkedvesebb tanítványa, készítette a Centaurok csatáját a Lapitákkal, a mint Peirithous menyekzőjénél a lakodalomra meghítt lóemberek mámorukban Deidamiát, a menyasszonyt, s a nyoszolyó leányokat el akarják rabolni s Theseus segítségével legyőzetnek. — Ezen ásatásoknál tehát alkalom nyílt oly eredeti szöbrokat találni, melyeknek hírneves alkotói bizonyosak, holott eddig csak két csoportozatot ismertünk, mely biztosan eredeti s a régi íróknál meg van említve, a Laocoon-csoportot és az úgynevezet Farnese-bikát, Dirke büntetését mostoha fiai Zethos és Amphion által.

A régészek várakozása nagy mérvben teljesedett. Mindjárt az ásatások kezdetén egy gyönyörű Nike (Victoria) szobor került elő, feje, karja s jobb lába hiányzott ugyan, de a munka kitűnő a fennmaradt részekben, a felirat pedig bizonyítja, hogy ez a Thráciában, Mendeben, született Paionios műve, a Messéniieknek ajándoka, melyet egy meg nem nevezett ellenség ellen nyert diadal emlékéül, a zsákmány tizedéül, Zeusznek ajánltak fel, később a szép szobor hiányzó lába is feltaláltatott s csak a fej és karok hiányzanak még.

A Zeusz-templom felásatásának alkalmával Paionios orom-csoportozatának legnagyobb része fedeztetett föl egyes darabokban, hol ott, hová őket a földrengés levetette, hol sokkal távolabb helyeken, hova elczipeltettek. Lassan lassan csaknem az egész tizenhárom alakból álló csoport került

össze, még ez idén is találtak ismét egy fejet, mely egy harmadéve kiásott szoborhoz tartozik. Az összes csoport sztilje azonban nem felelt meg a várakozásnak, s roppantúl elmarad a parthenoni oromszobrok nemes nagyszerűségétől. A csoportozás egyszerű ugyan, nyugodt és symmetriájában hatásteli, de a kivitel, különösen a redőzetben, csaknem durvának mondható, ellenben két homlokdombormű (Metop) Herakles munkáit ábrázolva, melyben a művészet csak épen az archaikus sztil szigorúságából kezd kibontakozni, különös bájjal bír, de mind a szobrok, mind a domborművek bizonyosságul szolgálnak, hogy Phidias lángesze adta meg a görög művészetnek azon nagyszerű jelleget, melyet bámúlni soha meg nem ununk, s hogy ő kortársai közt úgy magaslik ki, mint tizenhatsz századdal később Michel Angelo a maga kortársai közül.

Paionios e műveinek gipszöntvényei, de még ki nem egészítve az ujabban talált töredékekkel, láthatók a M. N. Muzeum lépcsőházának előcsarnokában; a muzeum korlátolt dotációja nem engedte még meg, hogy ezen csoportozat kiegészíthessék.

Az Alpheios völgyének egészségi állapota a lehetőleg legveszélyesebb; a nyarat senki sem töltheti itt, hacsak mocsárlázba esni nem akar; a német régészek tehát csak october közepétől kezdve május közepéig folytathatják az ásatásokat, s a sok görög ünnep s az esős napok még inkább megrövidítik a munkaidényt. E szerint Olympia tere s az Altis még most sincs egészen felfedezve, de minden év szaporítja a műtörténelmi adatokat. A második idény 1876—77. eredményeiben a leggazdagabbnak mutatkozott, ekkor ásták ki Alkamenes orom-csoportozatának főtöredékeit, a Hera templomát s abban Praxiteles egyik eredeti művét, végre egy római korból eredő díszépületet tizennégy szoborral, melyeknek fejei azonban nagyobb részint nem találtattak fel.

A Zeusz-templom nyugati orom-csoportozata a legnagyobb ellentétet képezi a keletivel. Paionios művében az

ünnepélyes nyugalom uralkodik, Alkameneszében a szenvedélyes mozgalom, Hirschfeld találó jellemzése szerint itt tengeri szélsend ott habzajlás. Apollo magasztos alakja foglalta el a középpontot, de a szobornak csak fejét találták fel, mely a görög művészet egyik remeke. Jobbról s balról dühöng a csata; a nők igyekeznek kibontakozni a Centaurok karjai közül, a Lapidák ezekre mérik a csapásaikat, a szegletbe két vén szolgáló búvik el, az orom végét két helyi nympa foglalja el, s kényelmesen leheveredve közönyösen nézi az összeütközést. De ezen gazdag s élénk csoportozat, mely huszonhárom alakból állott, még csonkább állapotban jutott reánk mint a keleti oromszobrok, habár a remény elég alapos, hogy ennek is kiegészítő részei a jövő munka-idényben meg fognak taláztatni, mert a nyugati tér nagy része nincs még kiásatva. A compositió kitünő volta már most is félre nem ismerhető, de a kivitel felületesebb mint a Parthenon szobrain, a redőzet, s azon részek, melyek alólról kevésbé szembetűnők, el vannak hanyagolva, mennél jobban ismerjük a görög művészetet, annál magasabbra emelkedik Phidias lángesze, melynek befolyását kedvencz tanítványára, Alkameneszra, észleljük ugyan, de ennek alábbrendeltségét is elismerni kénytelenek vagyunk. A nyugati oromszobrok azonban minden tekintetben felülmúlják azon római utánzásokat, melyekkel a világ urai palotáikat és villáikat díszítették, s melyek a világvárosok nagy muzeumainak termeit megtöltik. Ezt sehol sem tapasztalhatjuk jobban, mint Olympiában, hol Herodes Attikus, ezen igazi nagy úr, Marcus Aurelius idejében egy díszépületet (Exedra) a maga költségén építtetett s a császári családnak, s tulajdon családjának szobraival kidíszített. Tizennégy ily szobor ásatott itt fel elég ép állapotban, habár a fejek nagy részint hibáznak, s ezek mind a legnagyobb szorgalommal szabatosan ki vannak dolgozva, sőt minden tekintetben jobbak azon császári szobroknál, melyek az olasz muzeumokat s a Louvret ékesítik, s mégis Alkamenes csoportozata mellett csak úgy veszik ki magokat, mint Michel Angelo szobrai

mellett Canováéi. A legnevezetesebb lelet azonban minden esetre Hermes szobra, a kis Dionysoszszal ölében, mert ez Praxiteles eredeti műve, a mint azt Pausanias szavaiból tudjuk, ki e szobrot a Hera templomában látta, melynek romjai közt ásatott fel.

A régi írók Praxitelest talán még nagyobbra becsülték, mint Phidiast; ennek nagyszerűségét bámulták, de annak báját jobban szerették s kifogyhatatlanok dicséretében. Mi eddig Praxitelest csak római utánzásokból ismertük, most egy eredeti kétségtelen művének birtokába jutottunk, melynek megtartása kielégítő, mert csak a lábak hibáznak s a gyermeknek felső része, ellenben az arcz nem sérült meg, sőt felületét sem rongálta meg az idő, van tehát mértékünk, melylyel a második athéni szobrászatiskolát megbírálhatjuk. Miután e szobornak gipszöntvénye még nehezen kapható, s hozzánk Budapestre el nem jutott, csak fénykép után ítélnünk róla, de az is elégséges arra, hogy a fennlevő szobrok közt az egyik főhelyet e csoportnak adjuk.

A következő két évnél nem volt ily gazdag eredménye, az Altisból nem került ki semmi új nagyobb szerű műemlék; a Pausanias által leírt bronzszobrok mind eltűntek, mert belértékek vesztőket okozta, a keresztények s a barbárok beolvasztották s felhasználták, ki tudja valjon rézkrajczárainkban is nem létezik-e oly érczrészlet mely valaha kitűnő szobrászati mestermű alkatrésze volt.

A tudománynak azonban a későbbi ásatásokból is bő aratása lett, a két templomnak jellemző építészeti tagjai mind kikerültek ezredéves iszapburkokból, a prytaneumnak, a kincsházaknak, alapterve kiderült, a versenytér berendezése kiviláglott. Számos felirat jött napfényre, köztök sok olyan, melyet Pausanias is körútjában lemásolt, mások eddig ismeretlen művészek nevével gazdagították a műtörténelmet, még mások történelmi eseményeket említenek. Kisebb műemlékek is nagy mennyiségben tűntek elő, bronzedények s domborművek, melyek Zeusznak ajánlottak fel, s hol műbecsrel hol műtörténelmi nevezetességgel bírnak.

Némelyikök a legrégibb időkből való s újra bizonyítja azon befolyást, melylyel a műveltségben előhaladott Assyria művészete a görögnek csiráira volt, s hozzáfűződik a Schliemann által felfedezett mykenei és trojai még régibb leletekhez. Mindezek bővítik ismereteinket a görög művészet legelső korszakáról. Voltak továbbá szép archaikus szobrocskák is, s edények a művészet kifejlettebb korából; ily kisebb műtárgyakban azonban gazdagabbaknak bizonyultak a tanagrai és mykénei sirok és a híres templomkincs Curiumban Cypus szigetén, melyet Cesnola tábornok fedezett fel.

Hátra van még körülbelül két évi munka, hogy azon iszap s földrétegek mind eltávolíttassanak, melyek alatt Olympia romjai el vannak temetve, meglehet hogy véletlenül még becses műkincsek is kerülnek napfényre, mert minden ásatás valóságos sorsjáték, melynél előre nem látható az eredmény.

A német kormány eddig körülbelül négyszázezer frtot költött ezen ásatásokra, csupán a tudomány érdekében, minden magánhaszon nélkül, mert mind az a mit talált, a conventió értelmében, a görög állam tulajdonába ment át, az athéni kormány nem csekély alkalmatlanságára, mert ezen műkincseket nem hagyhatja azon ideiglenes fészerekben, melyekbe a németek azokat ideiglenesen elhelyezték, pénzét pedig muzeumokra költeni nem akarja, hiszen minden drachmájára szüksége van, nem ugyan arra, hogy adósságait fizesse, hanem katonai szervezetre s egy oly sereg fenntartására, mely még sem képes az ország határait kiterjeszteni.

Németország kormánya beéri ez egyszer a dicsőséggel, s épen úgy mint az ókorban a versenydíj Olympiában nem volt egyéb az olajkoszorúnál s az avval összekötött hírnévvel, úgy Bismark is a francia milliárdok egy eltűnő részecskéjével maradandóbb hírt szerez az öreg Vilmos császár kormányzatának, mint oroszbarát politikájával, védvámjaival és parlamentarizmusával. Mind ez

ötven év múlva el lesz felejtve, midőn minden barátja a klasszikai régiségnek halálával meg fog emlékezni az olympiai ásatásokról.

Pulszky Ferencz.

Szent-György vára.

— 1538. —

Az alábbi osztálylevelet azért véltem majdnem egész terjedelmileg közlendőnek, mert tartalma több szempontból tekintve érdekes. Családtani adatokat is nyújt a bajnai Both családra nézve, melyek eddig úgy hiszem ismeretlenek s Nagy Iván «Magyarország Családai» czimű munkája tartalmától eltérők; kiegészítvén ezen adatokat azokkal, melyek az általam az «Arch. Közlemények» 1878-ki évfolyamában kiadott Both-féle ingóságok két rendbeli lajstromában foglalvák, a következők állapíthatók meg:

Az osztály Both János és Both György között történik, nem áll ugyan sehol, hogy ezek testvérek lettek volna, de ez úgy hiszem feltehető, világosan fel van azonban említve: mint Both György édes testvére 1538-ban már néhai Katalin, Th...czy János hitvese: ez utóbbit én a magvaszakadt Ludbregi Thwroczy Jánosnak tartom,

Both János neje Anna, vezetékeve hiányzik.

Both György neje, Hassaghi Borbála.

Ez utóbbiaknak gyermekei, úgy mint: Gáspár, Erzsébet, Milosthratei (így) Horváth Márk neje, talán a későbbi Istvánffy Miklósné, és Margit hajadon.

Az alábbi 1538-ki okmányban csak Both János, György és ennek elhalt nővére Katalin, valamint a két osztozónak felesége említettik.

De térjünk át az osztálylevél fő tárgyára, Szent-György vára s tartozmányára. A vár már magában véve is érdekesebb előttünk sok más középkori várnál, melyek egyes erőszakos tettek s tulajdonosaik hatalmaskodásaiktól eltekintve, semmi felemlítésre méltó történelmi eseménnyel sem dicsekedhetnek. Szent-György vára, bár két urnak képezi vala tulajdo-

nát, mégis úgy látszik az osztálylevél értelmében erődítményei jó gondozásban részesültek, mert midőn 1566-ban sötét éjszaka idején a törökök által váratlanul megtámadtatnék s külső palánkja ezek által elfoglaltatván, a katonáknak lovai s egyéb ott tartott készletei néhány rabbal együtt onnét elvitetnének s az említett palánk az ostromlók által felgyújtatnék, mégis sikerült az ifjú Both Gáspárnak, kit Istvánffy Miklós, mint «egregia virtute juvenis»-t említ, ezen ősi várát diadalmasan a nagy számú ellenségnek erőyes támadásai ellen megvédeni.

Ezen időtől fogva a 17-ik század végéig Szent-György vára hadászati fontossággal bírt s jókarban tartásáról törvényezikkek is tanuskodnak.

Nevezetes volt tehát Szent-György vára sok más magántulajdont képező váraknál, mégis az idő vaskeze kiméletlenebbül bánt vele, mint sok más kortársával s ma már nyoma alig látszik.

Az osztálylevél mindazonáltal talán elevenebben helyezi ezen várat szemeink elé mint hogy ha omladékait szemlélhetnők; elősorolja lakosztályait, boltjait, valamint tornyait és bástyáit, sőt festett mennyezetű szobáit is említi, a miből következtethető, hogy az akkori divatnak megfelelő fényűzés sem hiányzott ottan.

A várnak tartozmányai a két osztozó között, a menyire erről a szöveg után ítélni lehet, két egyenlő részre osztattak fel, nehéz tehát azon körülményt megfejtetni, mely a vár felosztásánál szembe tűnik, hogy t. i. Both Jánosnak osztályrésze a várban, sokkal csekélyebb Both György részénél, mégis a várkápolna fedélzetének, s az erődítményeknek tatarozása mind a két tulajdonost illeti közösen. A szobák egész sorozatai helyett, melyek Both György tulajdonát képezik, Both János osztályrészére csak mintegy öt rendes szoba esik, s ezeken kívül még a vár központja s közönségesen legdíszesebb helyisége is, a palota, sőt a várkápolna is, bár annak fedélzetének fentartása, a mint fent említők, már mind a két felet terheli. A fentebbi nemzedékrendi

adatokból kitűnik, hogy Both Györgynek három gyermeke volt, holott Both János családjáról eddig nincsen tudomásunk; ha ezen hypothesis áll, úgy meg volna az aránytalan osztály talánya fejtve, mert Both Györgynek serdülő gyermekei miatt több lakosztályra lévén szüksége, ezekért szívesen átengedhette B. Jánosnak a dísztermet, a ki, ha csakugyan gyermektelen volt házassága, feleségével jól megférhetett osztályrészében. De tekintsünk közelébb ezen 16-ik századbéli lovagnak lakásába: ott látjuk mindenek előtt a «palotát» vagy, modern kifejezéssel élvén a lovagtermet; mindenesetre meglehetősen tágas helyiség, melyről bizton feltehetjük, hogy mennyezetje díszesen ki volt festve, mint-hogy Szent-György várában még másodrendű helyiségeknél is festett mennyezet említetik. A palota egyéb díszítéséről s bútorzatáról nincsen szó, azt tehát fájdalom, a tisztelt olvasó élénk képzeletére kell bíznom. Feltehető mindazonáltal, hogy a nagy palotából egy kis lépcső vezetett legyen le, az alatta lévő terjedelmes pinczébe, a palota tehát földszinten volt.

Ezen kívül találunk egy szobát «Stuba» a kápolna mellett, mindakettő az emeleten, mert ezen szoba alatt is egy szoba említetik «domus inferior sub praedicta Stuba»; e két elnevezés közötti különbséget nehéz ugyan megfejteti, de ha a Stuba szót a német «Stube»-ből származtatjuk, úgy eza «domus»-nál kiválóbb, jelesebb szobát, mintegy «Salon»-t jelent, ami azonban az akkori időkben nem igen létezett, mert a társalgásra a paloták szolgáltak kizárólag, a nők pedig a hálósobákra szorítkoztak leginkább. A pitvarból az uraság hálósobájába jutunk, mely szintén földszint volt nézetem szerint, mert ezen hálósobából be lehetett lépni egy toronynak boltjába, alsó bolthajtásos helyiségébe, akár casamattának nevezhetnők, «Boltha turris». Ezen bolt feletti helyiség már «domus»-nak, szobának mondatik. A hálósoba melletti erős boltban tartja vala Both János úr minden bizonynyal leveles ládáját és kincseit.

A fentemlített tornyon kívül még egy kis torony is volt,

s ebben alant „*praetorium*“ * — a mit én, nem tudom helyesen-e? pitvarnak értelmezek, — az emeleten pedig egy szoba; ezen két torony közel állott egymáshoz, mert közöttük, ha a kissé zavaros leírást jól értelmezém, csak a hálószoa fekszik vala.

«*Praetorium*» alsó és felső említettik, lépcsőről nincsen szó; de minthogy a felső pitvar ama «*Stubá*»-ba szolgált, s a hálószoa előtt szintén pitvar volt; több mint valószínű, hogy a lépcső is itt állott, a mi, — tekintvén azon kornak szabálytalan építézetét, — ki nem zárja azon lehetőséget, hogy e pitvarhelyiség fölött (mely magában véve a toronyban, «*turris parva*» létezett) még egy szoba volt légyen. A mi a «*Pacella* (így) *domus*»-t illeti: ezt legföljebb úgy értelmezhetem, hogy földszinten a kápolna a Both György nagy szobájának (*magna stuba*) egy része alá is kiterjedt. Ezeken kívül még csak a konyha említettik.

Ennyiből áll az egész lakosztály, melyben a ha nem is dúsgazdag, de mindenesetre szép vagyonnal rendelkező Both János és neje, cselédjeikkel együtt laktak volt Szent-György várában. Úgymint 1. palota, 2. a nagy szoba, mely talán leginkább tartózkodási helye lehetett ezen állítólag gyermektelen házaspárnak, s a honnan be-betekintheznének a szomszéd várkápolnába. Ezen kívül 3. a hálószoa, a mellette lévő erős boltívezetű toronyszobával, és 4. még három szoba, (két torony- s egy földszinti szoba). Ha ezekből talán egyet a nőcselédekre számítunk: úgy maradna még két szoba, mely alkalmilag vendégszobául szolgálhatott, vagy egy, ha még a férficselédeknek is szánunk egy szobát, a mi azonban talán itt nincs maga helyén, mert a férficselédek, — kik azon időben jobbára vagy lovászok, csatlósok, vagy conventióra szegődött drabantok valának — kevés kényelemhez voltak szoktatva s kevésre is tartottak igényt. Úgy hiszem tehát nem csalódom, ha a legények állandó lakását részben az ólakban, részben az akkor dívó nagy

* *Praetorium* alkalmasint őrszoa.

kemenczék padjain keressük; a conventiós drabantok, hajdúk szállását pedig béke idejében inkább kint a majorokban, talán egy-két hajdú, vagy egy porkoláb kivételével, a ki a várkapu közelében lakott.

Bejáró cseléd a szó szoros értelmében, úgy hiszem, kevés volt azon időben alkalmazva az ily háztartásokban, milyennek tartom Both Jánosét; ezek inkább a nagy olýgarcháknál, zászlós-urak udvartartásaiban fordulnak elő, a hol a hopmesterek, főember-szolgák, nemes inasok stb. egész seregével találkozunk. Mert megjegyzendő az is, hogy az egyszerűbb nemesi háztartásokban a házi mindennapi munka nagy részét jobbagyok és zsellérek végezik, a mire a jelenleg is még Magyarország némely vidéken dívó «hetes» elnevezés emlékeztet.

Szent-György vára Both Jánosnak jutott osztályrészével megismerkedvén, átmegyünk Both Györgynek nagyobb kiterjedésű és pontosabban leírt lakosztályába. Ennek sokkal bővebb tárgyalása is önkénytelenül azon sejtelmet idézi elő az olvasóban, miszerint Both Györgynek nagyobb szüksége volt tágasabb lakásra, s ő jobban is ragaszkodott minden egyes helyiséghez, holott Both János, beérvén a maga csekélyebb osztályrészével, könnyen reá állott az egyenetlen osztályra.

Both Györgynek is jutott egy nagy szoba «magna Stuba», még pedig az, mely alatt a kápolna volt, a nagy palota mellett; a nagy palota tehát, bár Both János tulajdonát képezé, talán mégis közösen is használtatott.

A leírás itt kissé zavart: mert a palota alatt csak pinceszék lévén, azt kelle föltételeznünk, hogy az földszinti helyiség, Both György nagy szobája a kápolna fölött létezőnek mondatik, mégis a nagy palota mellé helyezendő. Ezen zavarból csak az akkor dívó építkezés roppant szabálytalanságának tudata segít ki bennünket, különben érthetetlen volna ezen helyiségek leírása. A nagy szoba után említetik a felső és alsó szobasor «series domorum». Ez magában véve elég ritkán fordul elő régi várakban; egész egymásba nyíló

lakosztályok inkább az újabb kor vívmányai közé tartoznak. Az nincs mondva: hány szobából áll ezen két szobasor? De ha legalább három vagy négy szobát föltételezünk: úgy már ez egyedül, tetemesen nagyobb lakás volna Both János egész osztályrészénél. Ezen szobasor a vár nyugati oldalán terült el, egész a föntemlitett boltig, «*praedictam Boltham*». A mi elég nehezen fejthető meg, mert itt azon bolt említettik, mely Both János osztályrészét képezi vala; sőt növeli a zavart azon körülmény, hogy a nagyobbik pitvar és a szoba a bolt alatt, Both György osztályrészéül mondatik. Ezt én másképp nem értelmezhetem, mint, hogy ezen szoba, nem ugyanazon toronynak boltja alatt, hanem közvetlenül mellette létezett legyen, s ama torony, emelkedettebb helyen állván, boltja is magasabb fekvésű lehete az említett szobánál.

Egy alsó pitvart találunk továbbá, melyben üres hordók tartattak; egy sötét szobát, melynek ajtaját (*hostium*) befalaztatni, s azon szobának másik oldalán az alsó pitvar felé szolgáló ajtót elkészíttetni Both János magát lekötelezi. Továbbá említettik a konyha feletti «*domus fumosa*», füstölő-szoba. Ilyen helyiség ma már a legnagyobb háztartásokban is ritkaság, de képzelhető, hogy Szent-György várának éléskamarái bővelkedhettek füstölt húsban, mert a várhoz tartozó rengeteg erdők, melyek Somogyvármegyének részben még ma is legnagyobb erdőségét képezik, — dús makkoltatásokat adtak.

Both János kötelezé magát, a hordókat tartalmazó, vagy hordó-raktárul szolgáló pitvarban, azon füstölő-szoba alsó részét konyhává átalakíttatni.

Ide sorolandó még, az éjszak féle fekvő szobasor alatti nagy pincze. Egy boltnak elkészítése vagy helyre állítása is előfordúl továbbá, azon délre néző kis toronyszobából, mely a Both Györgynek átengedett hálószoba mellett volt. Ezen hálószobáról eddig nem történt említés; világos mindazonáltal, hogy ez, nem Both Jánosnak hálószobája: mert a mellett már meg volt az erős bolt a toronyban, s valószínű, hogy

Both György is kívánt saját hálósobája mellett egy ily czél-szerű helyiséget készíttetni.

Ezen boltnak helyreállítására, valamint a mellette lévő hálósoba mennyezete elromlott festésének elkészíttetésére is kötelezi magát Both János.

A tornyokban lévő felsőbb szobák, melyekben a löpor s hasonló tárgyak tartatnak vala, a csonka torony, valamint kapu s az egész bejárat a vár felső erődítményei, valamint párkánya is, közös birtokban maradtak; sőt a kápolna is közösen vala használandó. (Megjegyzendő, hogy az osztálylevélben mindég Sacella és nem Sacellum áll, de én ezt inkább csak az író hibájának tartom, mert két várkápolnát föl nem tételezhetünk; lehet, hogy ezen kápolnának volt sekrestyéje, karzata, vagy oratoriuma stb. s hogy az író a többes szám által ezen kápolnai mellékhelyiségeket akarja jelezni.* Mindezen, közös birtokban maradó helyiségek tatarozására s a tetőzetnek zsindelylyel való időnkénti befödésére a felek magukat kölcsönösen s közös költségre kötelezik vala.

Ezen leírásból kivehető, hogy a várnak négy tornya, ezek egyike azonban csonka volt, talán csak egy emeletes; mert a többi tornyok két emeletesek valának, s legfelsőbb szobáik fegyvertárakúl stb. szolgáltak.

A fent elősorolt javításokra, u. m. egy bolt elkészítése, a hálósoba mennyezetének kifestése s a füstölő-ház átido-mítására nézve, — mely munkák foganatosítására Both János kötelezi vala magát, — a későbbi egyezségben úgy állapotának meg a felek, hogy Both János, Györgynek húsz magyar forintot fizet, s ez tartozik a munkát maga elkészíttetni.

Ennyi adatot tudunk Szent-György várának alakjára s beosztására nézve ezen osztálylevélből meríteni. Ha nem is elégítik ki ezek a régésznek soha eléggé nem enyhíthető tudományszomját: mégis többet nyújtanak, mint e várnak

* A némely díszesebb várakban pl. Zólyomban, létezett *kettős-kápolnáról* (Doppel-Capelle) Szent-Györgyvártt alig lehetett szó.

romjai, melyek ma már a nagy-kanizsai szőlők nyaralói s pinczéi között majdnem elenyészve, alig lelhetők fel.

Áttérve a vár tartozmányaira, röviden azt akarom megjegyezni, hogy azok terjedelmes birtokot képviseltek. Úgy-mint: a sokorudi vagy sukoródi nemesi curia, falustól együtt, mely a török világ áldozata lön, s ma már csak egy dülő, egy erdőrész viseli e nevet; továbbá Szent-Mihály és maga Szent-György is a melyek szintén elpusztultak; az uradalmat képezett többi helyiségek azonban ma is virágzó falvak, melyek az osztálylevélben fölsorolvák.

Egy irányban még fölötte érdekesnek látszik előttem ezen osztálylevél tartalma, s ez azon rész, mely ama vidék akkori gazdasági viszonyaira nyújt következtetést: Ugyanis nemesi curiák léteztek az ezen uradalomhoz tartozó Sukoród, Szent-Mihály, Ormánhida helyiségek mindegyikében; Szent-Györgyön két major, továbbá Szent-Miklóson s Liszón, egy-egy. Ladon tornyokkal s kapuval bíró nemesi curiája volt a Both-családnak, valamint két majorja is. Malmok voltak: Szent-Györgyön, Ormánhidán, Liszóban, Ladon.

De legfeltünőbb előttem a *halastavak* száma oly vidéken, a hol ma semmiféle halastó, semmi haltenyésztés nem létezik többé. Magában Szent-Györgyön öt halastó volt, egyik mindjárt a vár alatt; az összes uradalomban mintegy *húsz halastó* lehetett, a mi a gazdaság ezen ágának oly nagymérvű fejlődöttségére mutat, a minő mai nap Magyarországon nem létezik, s csak újabb időben kezdeményeztetik megint imitt-amott, nagy költséggel.

Ha végre, az ily terjedelmes birtokok felosztása alkalmával azt tapasztaljuk, hogy az osztozkodó felek között nagyobb nehézséget okozott az: kinek jutand közülök egy díszes *suba*, vagy egy *szoknya*? úgy, hogy ez iránt jobban látszanak érdeklődni, mint akár egyik vagy másik falujuk osztály alá bocsátása iránt, (lett legyen bár az a suba hölgymenyéttel prémezve s bársony kelméje vont arannyal hímezve, ama szoknya pedig skárlát s bíborral prémezve) lehetetlen ugyan nem mosolyognunk e visszás állapot fölött:

de, ha a mezeti gazdaság nyers terményeinek akkori árait az iparcikkekével össze hasonlítjuk, úgy némileg okadatolva látjuk ezen látszólagos aránytalanságot.

De lássuk ezen bevezetés után magát az osztálylevelet.

Primo, ad portionem domini Joannis Both magnum palatium, stuba penes capellam, praetorium superius et inferius juxta eandem stubam, * domus cubicularis ex eodem praetorio, Boltha turris ex eadem domo cubiculari, et domus supra eandem Boltham. In turri parva, domus supra dictum praetorium, item domus inferior sub praedicta stuba, cellarium sub magno palatio, et Sacella (így) domus sub magna stuba et coquina.

Ad portionem domini Georgii Both, praedicta magna stuba penes palatium magnum, superior et inferior series domorum a parte occidentali in arce usque praedictam Boltham, simulcum praetorio majori, domus sub eadem Boltha, praetorium inferius in quo vasa vacua conservantur, domus tenebrosa, cujus hostium dominus Georgius Both obstrui facere et ex alia parte ejusdem domus ad eandem domum a parte — — — praetorii inferioris parari facere debet. Domus fumosa supra coquinam, cellarium magnum sub serie domorum a plaga septemtrionali existentem habitam, ita tamen, quod dominus Joannes Both inferiorem partem fumorii ad modum coquinae in angulo praetorii vasorum ad superius fumorium, propriis suis sumtibus praeparari faceret. In praeparatione etiam unius Bolthae ex parvo domo in turri a parte meridionali penes domum cubiculariam domino Georgio Both cessam habitam, et in *mennyezes* ejusdem domus cubicularis demta pictura ejusdem, eidem domino Georgio Both pari expensa adesse debeat.

Item domum et curiam nobilitarem in Sokorwdh dominus Georgius Both concessit domino Joanni Both.

Item, curiam nobilitariam in Zenth Mýhal habitam dominus Joannes Both concessit domino Georgio Both.

Item, dominus Georgius Both curiam nobilitariam in Ormanhýda habitam, concessit domino Joanni Both, ita tamen, quod omnes terrae arabiles et foeneta ad praedictas tres curias nobilitarias pertinentes inter partes equaliter dividantur.

Item, in Zenth Gyérgh sunt quinque piscinae absque molidino et in Zenth Mýklos sunt due piscinae, quarum quidem quinque piscinarum due, videlicet *War alath walo Tho* et *Kýs majör alath walo Tho* cesserunt domino Joanni Both, tres vero piscinae in eadem Zenth Gyérgh, *Wýtho*, *Kezéptho* et *hýdek kwth tawa* vocatae cesserant domino Georgio Both.

Item in dicta Zenth Mýklos domino Georgio Both cedere

* Stuba stufatól számozván kályha által fűtött szoba; a németek Diernitz*

debebit et cessit eam piscinam quam ex duabus eligere voluerit, reliqua erit domini Joannis Both.

In dicta Zenth Gÿergh est una piscina molendinosa. In Ormanhÿda et in Lÿzo sunt molendina simulcum piscinis, quae ipsis partibus communiter utenda sunt relicta.

In Zenth Gÿergh sunt duo allodia, quorum superius, hoc est antiquum, cessit domino Georgio Both, inferius vero, quod est novum, cessit domino Joanni Both.

.
Res argenteae, aureae, per ipsas partes inter se sunt divisae.

In facto autem vestium unius «Sube hermelline» de veluto, *Wontharan* coperto (igy) et unius *zokniye* skarlatine, fimbriis purpureis ornatae, quas domina consors domini Joannis Both de propriis vestibus tempore maritationis secum traditis ad honorem nuptiarum domini Georgii Both medio domini Francisci Therek sub bona confidentia concessisse dicitur, ita praedicti parti concluderunt, quod medietatem pretii earundem vestium juxta aestimationem magistrorum sartorum ipse dominus Georgius Both dominae consorti domini Joannis Both persolvat, et alteram medietatem idem dominus Joannes Both restituat eoque hujusmodi vestes, ipsae partes de communibus proventibus vel rebus earum ordinare debuissent, sed dominus Georgius Both hujusmodi conclusionem de hujusmodi vestibus factam non acceptat.

Boves, vaccae pecudesque et pecora et aliae res allodiales inter partes aequaliter dividantur.

Nova revisio et dispositio inter Egregios dominos Joannem Both ab una, ac Georgium similiter Both partibus ab alia, super divisione bonorum et jurium possessionariorum sed et rerum aurearum, argentearum ac aliarum rerum et bonorum mobilium eorundem facta est vigore litterarum compromissionalium ipsarum partium superinde confectarum in Dominica Exaudi in arce Zenth Gÿerghwara per Egregios dominos Blasium Swlÿok, Franciscum Polÿanÿ Magistrum Thomam Wardaÿ, Oswaldum Sÿbrÿk, Mathiam Ewrdek, et Philippum Litteratum de Werebÿel tanquam arbitros per easdem partes aequaliter electos.

Item, iidem arbitri disposuerunt, quod prior concordia

. remaneat in vigore. Id tantummodo per dispositionem ipsorum adjectum est, quod domus in turri, quam partes ipsi juxta priorem eorum concordiam pari expensa Boltha refacere et etiam domum cubiculariam cujus *Menÿezeth* absque pictura similiter pari expensis praeparari facere, ac inferiorem partem fumorii ad modum coquinae in angulo praetorii vasorum ad superius fumorium, quam ipse dominus Joannes Both propriis sumtibus suis praeparari facere debuisset, solus ipse dominus Georgius Both praeparari faciat, ad quarum praeparationem praedictus dominus Joannes Both eidem Georgio

Both ad Festum beati Jacobi apostoli proximo affuturi, viginti florenos ungaricales persolvere teneatur, hoc adjecto, quod partes ambae, lapides et cementum ad aedificationem praemissorum, medio jobagionum ipsorum pariter adferri facere, pannosque (igy) laboratorum aequaliter dare teneatur.

Item, in facto vestium, quae medio domini Francisci Therek per dominam Annam consortem domini Joannis Both ad honorem nuptiarum domini Georgii Both concessae fuissent, partes praedictae medio praedictorum proborum arbitrorum videlicet ipsarum partium ita concordarunt, quod ipse dominus Joannes Both *zok-nijam* ipsam de skarlathyno fimbriis purpureis ornatam, ad honorem hujusmodi nuptiarum concessam, concessisset eidem Georgio Both et dominae consorti ejusdem, ita videlicet, quod ipse quoque Georgius Both subam ipsam hermellinam de veluto *Wontharan* coeptam, quae ad honorem praedictarum nuptiarum suarum a domina consorte domini Joannis Both medio praedicti domini Francisci Therek levata extitisset, eidem dominae consorti domini Joannis Both ex nunc restituere teneatur.

Praeterea praedictus Joannes Both ipsum Georgium Both super acquisitionem rerum cum praedicta consorte sua datarum, de quibus quondam Joannes Banffy eandem acquisivisset, quietem reddidisset, acquisitionem etiam rerum quondam dominae Catharinae sororis ipsius Georgii Both carnalis, alias consortis Joannis Th . . . czÿ cum eadem, tempore maritationis suae datarum, eidem Georgio Both pro se percipiendas concessisset.

Item, quod partes praescriptae sese mutue super cunctis aliisque acquisitionibus pecuniarium rerumque aurearum, argentearum, vestium et clenodiorum domus quietos reddidissent.

Item, curiam nobilitarium in Lad hoc modo divisissent, quod novae domus lapideae, nec non aliae domus lapideae penes stubam piscatoriam habitae, quarum inferior Boltha est, item turris, coquinae simulcum domo penes eandem, usque turrin porte cessisset domino Joanni Both.

Item, turris portae, simulcum alia turri a parte orientali et major antiquaque series domorum, simulcum domibus inter easdem duas turres habitis cessisset domino Georgio Both.

Duo *haltharto* ante curiam ita sunt divisae quod *haltharto* a plaga orientali, hoc est a parte jobagionis domini Joannis Ipothfy cessisset domino Joanni Both; *halthartha* a plaga occidentali, cessisset domino Georgio Both.

.

Ibidem in Lad sunt aliae desertae *halthartha* ex quibus dominus Georgius eliget unam, alteram cedere debet domino Joanni Both.

Concluserunt ipsi arbitri, quod partes praedictae omnia et singula superius deliberata, stb. inviolabiliter observare teneantur.

Magr. Thomas Wardaÿ sua manu. Philippus litteratus de Werebel. Oswaldus Sýbrÿk manu propria. Fran: Polÿani manu propria.

(Sajátkezű aláírások).

A gróf Draskovich-család levéltárában levő eredeti okmányról közli: *Szerémi.*

Három pecsét a középkorból.

Középkori pecséteink több tekintetből megérdemlik figyelmünket.

A heraldikus, a ki a XV. század előtti czímereinket akarja vizsgálni: tárgyát csak a pecsétekben leli föl.

A történetíró, a ki az állandó vezetéknevek használása előtt a keresztnévek chaosában eltéved, a pecsétekben nem egy genealogiai kérdés megfejtéséhez találhat kulcsot.

S ki kell még emelnünk egy más szempontból is a pecsétek fontosságát; s ez művészettörténeti jelentőségükben áll. Középkori rajzolás- és metszés-művészetünknek az érmek mellett pecséteink kiváló tanúi. A pecséteknek ezen korszakban tulajdonított nagy jogi jelentőség, melyet az írástudásnak szűk körre terjedése csak még inkább emelt, megfejtí azon nagy gondot, melyet azokra fordítottak, s ez kihatott azok készítésének módjára is úgy, hogy művészi kivitel tekintetében a pecséteket az érmek elé kell tennünk. Kár, hogy pecséteinket eddig ezen szempontból nem eléggé méltányolták, pedig azoknak ily irányban tanulmányozása bizonyára egy szép lapját eredményezné művészettörténetünknek. Kivánatos volna azonban e czélból is, hogy mielőbb rendelkezünk egy rendszeres pecsétgyűjteménnyel.

Addig legalább egyes elszórt adatok tartsák ébren az érdeklődést, s készítsék elő amannak útját.

A most közölt pecsétek elseje Sándor fiának, Demeternek, Nekche és Lipolch urának s királyi tárnokmesternek pecsége 1333-ból.¹ Demeter az Aba-nemzetségnek volt

¹ Orsz. ltár dipl. oszt. 2794. sz.

egyik tagja. Ő s testvére Sándor, valamint okleveleink tanúságaként nemzetségük legtöbb tagja, R. Károlynak voltak hívei kezdettől fogva, s ez hűségüket több ízben királyi adománynyal jutalmazza. Demeternek gazdagságát növelte azon körülmény is, hogy testvérének Sándornak javai reá szállottak, mert ez magtalanul halt el.² De, úgy látszik, ugyanezen sors érte őt is, legalább Károly király 1326-ban megengedi neki, hogy, fiutódai nem lévén, javairól szabadon rendelkezék.³ Demeterrel, mint tárnokmesterrel először 1316-ban találkozunk;⁴ de mivel előde Miklós már 1314-ben nem élt,⁵ s töle 1313. december 13-án⁶ innen kelt kiadványt nem ismerünk, valószínű, hogy már ekkor jutott e méltóságra. Ugyanő Bács- és Trencsénvármegyék főispánja is volt. 1337-ben még tárnokmester,¹ de 1338-ban e tisztség már megürült.²

Az Aba-nemzetségből Omode és Dózsa nádoroknak pecsétjeit már ismerjük; az elsőén egy,³ az utóbbién három pólya van.⁴ Demeter pecsétje különbözik mindkettőtől s áll: egy monoru háromszögletű paisban két damascirozott pólyából; a pais fölött egy kiemelkedő vitéz van, jobbában karddal; ettől jobbra egy *A.* betű, s balra egy hatágú csillag van. Az *A.* betűt Dózsa nádor pecsétén is ott találjuk, de itt a pais alatt van. Én azt hiszem, hogy ezen betű az *Aba* nemzetségnevet jelzi. Hasonló esetek egyéb pecsétéknél is fordulnak elő.

A pecsétnek, mely vörös-zöld selyemszálakról függ, körirata ez:

S. MAG(IST)RI DEMET(RII) F(ILII) ALEXANDRI D(E)
G(E)N(E)RE ABA TAVARNICORUM REGIS.

A második pecsét Zeechi Miklós országbírónak pecsége.
A Balog-nemzetségből származott Zeechiekről árpádkori

¹ Fejér, VIII. 3. 66. l.

² Fejér, u. o.

³ Anjouk. Okmt. I. 395. l.

⁴ U. o. 337. l.

⁵ U. o. 328. l.

⁶ Orsz. ltár dipl. oszt. 3077. sz.

⁷ Fejér, VIII. 4. 304. l.

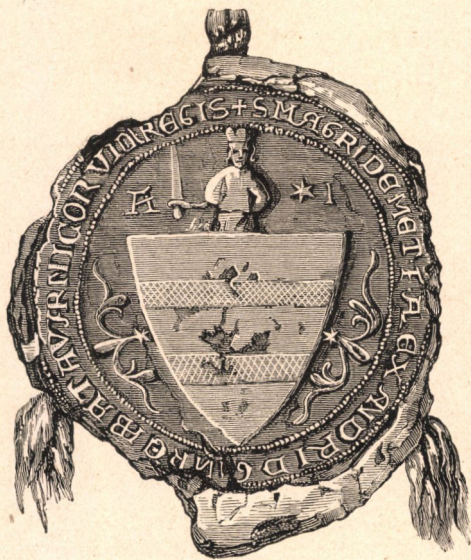
⁸ Arch. Ért. 1877. 353. l.

⁹ Arch. Ért. 1878. 116. l.

okleveleink sokszor emlékeznek. I. Károly alatt már előkelő állást foglalnak el. Miklós 1350—1355-ig szőrényi bán volt,¹ ekkor, Drugeth Miklós után, az országbirói méltóságra jut, követvén elődét a turóczyi főispánságban is.² Országbiró 1359-ig marad, s ez év január 20-án már Horvát- és Dalmátország bánja.³

Zeechi Miklós, mint országbiró, 1355—1358. években kétféle pecsétet használt: egy nagyobb, melyet itt közlünk,⁴ s egy kisebbet, melyen a sas paisban van elhelyezve. Ugyanezen nemzetség egy más tagjának, Balogi Miklós gömörvármegyei alispánnak, pecsége is fennmaradt 1345-ből,⁵ melyen szintén kétféjű sas látszik, s ez arra mutat, hogy a kétféjű sas képezte ezen egész nemzetségnek czímerét.⁶

Hazánkban a kétféjű sast heraldikailag nem igen méltatták figyelemre. Németországban régóta foglalkoznak azzal. Mi arról a következőket jegyezzük meg. Első nyomaira keleten találunk; innét, úgy látszik, a keresztes hadjáratok alkalmával hozták át nyugatra. Németországban először IV. Ottó és IV. Konrád pénzein (1198—1254.),

¹ Fejér IX. 1. 764. l. és IX. 2. 400. l.

² Orsz. ltár dipl. oszt. 4499. és 4528. sz.

³ U. o. 4825. sz.

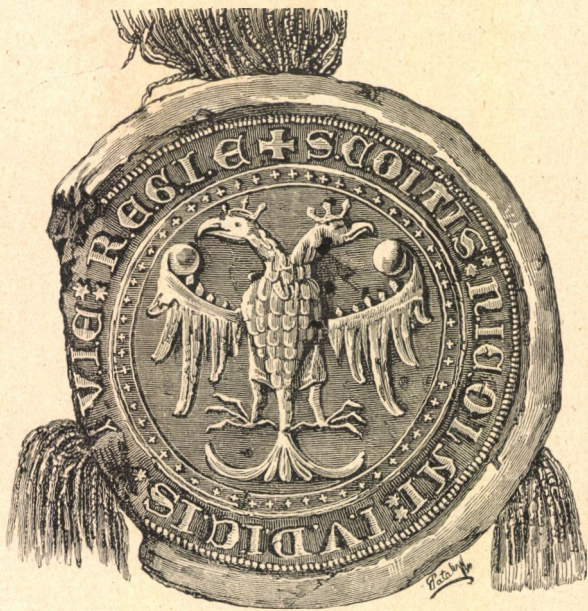
⁴ U. o. 4683. sz.

⁵ U. o. 4515. sz.

⁶ Wagner C. Collect. Dec. II. fig. 9. és 10. a Zeechieknek czímerét 1381-ből és 1578-ből közli, de mindkettő más jellegű, mint az itt közölt.

azután Bajor Lajos (1314 – 1347.) aranyain találjuk.¹ De csak Zsigmond kezdte azt először mint *czímert* használni, még pedig 1402-től kezdve felváltva az egyszerű sassal, míg 1434-ben a kétfejű sast, mint állandó *császári czímert*, fogadta el.²

Meg kell még emlékeznünk a kétfejű sasról, mint családi czímerről. Míg a császári czímerben a kétfejű sas a német és római birodalmak egyesítésének symbolicus jeléül tekinthető, s két fél sas összetételének vehető: addig a

családi czímereknél nagyon kétes, valjon az ily összetétel legyen-e, vagy pedig mesebeli állat, heraldikai szörny. Annyi bizonyos, hogy a XIV. század előtt családi czímerekben ritkán fordulnak elő. Hohenlohe-Waldenburg herceg, Németország kitűnő heraldikusa, a XIV. századig csak három oly czímert említ, melyen a kétfejű sas kétsége-

¹ Hohenlohe-Waldenburg. Der heraldische Doppel-Adler. Stuttgart, 1871. 4° 21. l.

² U. o. 22. és 26. ll.

lenül családi czímer¹ Mi ilyet Zeechi Miklós pecsége előtt nem ismerünk, s már csak ezért is nagyon érdekes ezen itt közölt pecsét; s ha még hozzá vesszük a gyönyörű stylizálást, s e művészi csínt, mely ezen pecsétet jellemzi, akkor azt sphragistikánk egy kiváló darabjának kell kijelentenünk, mely más országok e korból való pecségeinek nem engedi oda a babért.

A pecsétnek, mely piros-lila selyemszálakról függ, körirata a következő:

S. CO(M)ITIS NICOLAI JUDICIS CU(R)IE REGIE.

A harmadik pecsét Neunai Treutul Miklós királyi tárnokmesternek s pozsegai főispánnak pecsége 1404-ik évből.²

A Treutul család, úgy látszik, német eredetű. Közülük I. Károly alatt már temesi és pozsonyi főispánokat találunk. Miklós, kinek pecsétét közöljük, 1402-ben királyi tárnokmester volt,³ s az maradt 1408-ig.⁴ Úgy látszik ugyanazon Miklós ez, a ki előbb macsói bán volt.

A pecsét, mely zöld viaszba van nyomva, igen szépen van kiállítva, s érdekességét emeli az, hogy azon négyelt paisot találunk, a szép csörsisak s ennek két oldalán a lebbentyük szintén érdekesek. A pecséten lévő czímer a következő: négyelt pais, az első és negyedik mezőben egy ág, a második és harmadik mező áttört kockás (Points équipollés), a paison csörsisak, két oldalt lebbentyűkkel; a sisakdísz egy

¹ Hohenlohe-Waldenburg id. m. 34. l.

² Orsz. ltár dipl. oszt. 5813. sz.

³ Fejér, X. 4. 137.

⁴ Fejér X. 4. 677. l. és X. 8. 498. l.

mókus. A sisaktól jobbra egy *N.* s balra egy *M.* betű maradványai látszanak, melyek bizonyára a „*Nicolaus*“ és „*Magister*“ szavak kezdőbetűi.

A lila selyemszálakról függő pecsétnek körirata ez :

S. NICOLAI TREUTL MAGISTRI THAVARNICORUM.

Dr. Vincze Gábor.

Régészeti irodalom.

„*Repertorium für Kunstwissenschaft* Stuttgart Spemann 1876.” (Az első kötetnek és a második első füzetének szerkesztője Schestag Ferencz a császári rézmetszettárnak őre volt; a második kötet második füzetének szerkesztői dr. Janitschek Hubert az osztrák muzeumnak őre és dr. Woltmann Alfred, tanár a strassburgi egyetemen.)

Miután a «*Jahrbücher für Kunstwissenschaft*» című igen becses folyóirat, mely 1868-tól 1873-ig Lipcsében hat kötetben megjelent, szerkesztőjének dr. Zahn halálával megszűnt, az 1873-ban a világ-kiállítás alkalmával Bécsben összegyűlt művészeti kongresszus az ennek következtében támadt hézag pótlására a «*Repertoriumot*» megindította, megindította az osztrák és porosz kormány segítségével.

Valamint Zahnnek törekvése volt a művészeti tanulmányt biztos, tudományos alapra fektetni, úgy a «*Repertorium*» is e cél felé törekedik; midőn t. i. az ítésetnek a személyes nézetnek nyilvánítását történelmi okmányokkal, hol ilyenek vannak, összeegyeztetni igyekszik, hol pedig nincsenek, a biztosan határozott művek használatával az okmányok által meg nem határozottaknak korát, iskoláját és, utolsó analysisban, mesterét felkeresi, vagy pedig ugyan ily módon ugyanazon iskola és mester művének különböző korát megállapítani törekszik.

Magokon a műveken kívül mindkét munka figyelmét az iskolák viszonyaira, a mesterek életére és polgári viszonyaira fordítja, valamint azon viszonyokra, melyekben a művészet különböző korokban az egyházi, polgári és társadalmi világhoz állott.

A «Repertoriumnak» 1876-ban megjelent első kötetében következő czikkelkel találkozunk: 1. A hollandi lövészek és regensek képeik történetéhez, írta Lübke. 2. Tirolai Ferdinánd főherczeg mint építész, írta Schönherz. 3. Bátor Albrecht neve alatt ismert arczképek (Kranach működését illető tanulmány), írta Rossmann. 4. A németalföldi, Porcelli nevű festő család, írta Schmidt. 5. Az 1402-dik Strassburgi építészeti műhelyt (Bauhütte) illető municipalis határozatok, írta Woltmann. 6. A néhai heilsbronni zárdának egyházi kincsei, írta Scheins. 7. Friauli művészek a XV. században, írta Luschin-Ebengreith. 8. Schnaase, a híres műtörténész, nekrológiája, írta Woltmann. 9. Leonardo utolsó vacsorája és annak Morghen Raphael által rézmet-szetben készített másolata, írta Springer. 10. A fametszet és képnymtatás kezdete (igen érdekes és alapos czikk), írta Lippmann. 11. Schmidt a darmstadti képgyűjteményről szóló ítélete. 12. A strassburgi münsternek jóltevői, írta Woltmann (fontos czikk a székesegyház chronológiájára nézve). 13. XV. századbeli gyertyatartó, írta Karabacsek. 14. Római mértföldmutatók, írta Eckstein. 15. A strassburgi hosszahajónak építészetét illetőleg, írta Kraus. 16. Építészeti jegyzetek Olasz- és Németországból és Hollandiából, írta Redtenbacher. 17. A Castelfiorentino templomnak újonnan felfedezett fresco-képei, írta J.... 18. Benozzo Gozzoli és Giusto di Jacopo egyik újonnan felfedezett műve, írta G.: C. G. 19. Jan Thomas egyik csendélete, írta Schmidt. 20. Igazítás Nagler művészeti szótárához, írta Malss. 21. Antonio Crescenzo és iskolája; a palermitani festészet jellemzéséhez, írta Janitschek. 22. A strassburgi münsternek jóltevői, írta Woltmann (folytatás). 23. A strassburgi székes-egyház építészetét illető okmányok, írta Kraus. 24. Az állítólagos Lhohner, írta Bergau. 25. Vajjon a schwabachi szentség-ház Krafft Ádám műve-e? beható itészzettel, írta Messmer. 26. Yllmer András innsbrucki órás (1558—1585), írta Schönherr. 27. Andressen Peintre-Graveur cz. munkáját illető igazítások, írta Malss. 28. Grünewald M. (német festész a

XVI. század beálta körül), írta Schmidt. 29. Toldalék a 4. számú czikkhez.

Következnek közlemények a frankfurti Staedeli műintézetből, a heidelbergi egyetemből, a bécsi érem- és régészeti s az Ambrasa-gyűjteményből, írta Sacken. A florenczi képtárból és a darmstadti muzeumból.

Igen nagy tért foglalnak el számos könyvbírálatok, művészeti folyóiratok megbeszélései, bibliographia úgy, hogy a «Repertorium» a művészeti és a régészeti irodalomnak teljes és tökéletes lajstromát adja.

A II. kötetnek I. füzete megjelent 1877-ben.

1877-ben Woltmann még a prágai egyetemen tanár volt; ő már elébb fedezett föl régi cseh kéziratokban újlag elkövetett hamisításokat, melyekkel addig ismeretlen, sőt soha nem létezett miniaturfestészeket akartak a cseh műtörténelembe becsempészni, hogy így külön cseh iskolát erős alapra helyezhessenek. Woltmann ezen eljárást a «Repertorium» II. k. I. füz. e cím alatt ostromozza: «Zur Geschichte der böhmischen Miniaturmalerei, Aufdeckung von Fälschungen.»

2. Caracci Ágost jegyzetei Vasari munkájához, írta Janitschek.

3. Pirkheimer levele Tzertehez. Ez az egyetlen egy adat, melyben Dürernek neje, sz. Frey Ágnes, zsémbes asszonynak mondatik, ki férje korán halálát okozta. Sem Dürer, sem kortársai Ágnes asszonyt ekképen sehol sem jellemzik; miért is Dürer életének jeles írója Thaussig e nőt Pirkheimer ellen védelmezi s ezt teszi a levélnek közlője dr. Lochner is.

4. A nürnbergi városház nagy teremének hajdani, Fischer Péter által készített sárgaréz-rácsozata, írta Bergau. Ezen még elégtelen rajzmásolatban is jeles műnek feltűnő rácsozatot 1806-ban a bajor kormány eltávolította; eladták Franciaországba, de jelen hollétét a legszorgalmasabb kutatások sem tudták felfedezni.

5. Olympiai ásatások, írta Engelmann. Rövid áttekintés.

6. I. Károly, angol király Van Dyck által festett arczképei.

7. Ki volt Michel Angelonak tanítója az építészetben, írta Redtenbacher.

8. Apró közlemények több művészeti gyűjteményekből. Könyvbírálatok és igen bő bibliographia.

A II. kötetnek II. füzeté új szerkesztőség alatt 1879-ben jelent meg. A szerkesztők dr. Janitschek és dr. Woltmann; az utóbbi Prágából a strassburgi egyetembe hivatott meg, hol jobb helyen van, miután működése ez előtt is inkább ezen vidékre szorítkozott; írta t. i. ifj. Holbein János életét és leírta az elsassi műemlékeket. A szerkesztőségben beállott változtatás a könyv megjelenésének lassúságát idézte elő; az új szerkesztők ígérik, hogy a jelenlegi évfolyamot őszig bevégzik és az újat még ez idén megkezdik.

Az első cikk, melyet az 1876. decz. 22. † Unger írt, szól Byzancz hajdani 4 óriási oszlopáról: Constantinéről, a «tauros» (bika) terén, a xerolophos (kopaszhalom) terén állotról és az Augusteonéről. 1868-ban a m. tudom. akadémia évkönyvei XI. köt. X darabjaként megjelent Dethier tudósnek (jelenleg a konstantinápolyi muzeum igazgatójának) ily című értekezése «Augusteon vagy sz. Justinian óriás lovasszobra.» (Doby Jenő által rézbe metszett táblával). Ezen értekezésre alkalmat adott a hihetőleg Corvin-codexek egyikének végén rajzolt lovasszobor képe, melyet Nimphirius festész oda karczolt. A cikk tudományos ítészettel van írva; kimutatja, hogy az oszlopnak nevezett építmény nem oszlop volt, hanem diadalív, melynek tetejen Justinianus lovasszobra állott. Ezen tárgyra nézve igen fontos cikket, melyben a többi oszlopról is van szó, Unger nem ismerte. Magyarul jelent meg ugyan, hanem tartalmára Ungert már a képek is teheték figyelmissé.

Érdekes Hiss Edének jelentése ifj. Holbein János viszonyáról a baseli reformatióhoz. A reformatiót Baselben 1529-ben törvényesítették; és éppen ekkor mulatott, miután első angol útjából visszatért, Holbein Baselben. Eleinte vonakodott az új egyházi községbe belépni, de később nem

jelenik meg az ellenszegülők sorában, hanem azon lajstromban, melynek fején ez áll: «Hernach gemelte personen sind nit (talán «mit») gangen»; mert erre következik: «sperent sich nit (nem vonakodnak) wollent sich andern christen gleichförmig halten».

Igen fontos és érdekes Vögelin czikke: «Ergänzungen und Nachweisungen zum Holzschnittwerk Hans Holbein's des Jüngern». Egyebek közt említették a mesternek apokalypsisa, melyet ő, Dürer ezen jeles művét nem ismerve, a wittenbergi bibliában előforduló táblák után fára rajzolt a Baselben megjelent utánnymatu biblia számára. A wittenbergi nem különös, hanem mégis felváltva jobb és gyöngébb rajzbeli táblákat id. Kranach Lukács műhelyéből kikerülteknek tartják. Holbein azokat vevén mintául, és megtartva ugyan többnyire az egész compositiót, mégis geniusa sugalata szerint, újat teremtett és sok merev alakot fölelevenített. A cikk nincsen befejezve.

Említettnek a Hollandiában egyházakon újabb időben történt restauratiók.

Röviden bíráltnak a következő munkák:

«Das Skelet eines Mannes im statischen und mechanischen Verhältnissen von Dr. Joh. Christian, Gustav Lucas und Hermann Junker. Frankfurt a. M. bei Chr. Winter 1876.»

«Archaeol. Wörterbuch zur Erklärung der in den Schriften üb. christl. Kunsterthümer vorkommenden Kunstausdrücke. Deutsch, Lateinisch, Französisch und Englisch. Von Heinr. Otte. 2-te erweiterte Aufl. bearbeitet vom Verfasser unter Mithilfe von Otto Fischer. Mit 285 Holzschnitten. Leipzig 1877. (14 Mark).»

Cimiterio di Zotico al decimo Miglio della via Labriana, descr. ed illustr. da Enrico Stevenson 1876.

Le Opere di Giorgio Vasari con nuove annotazioni e commenti di Gaetano Milanesi 1878.

Willelmo Braghirolli: Lettere inedite di Artisti del secolo XV cavate dall' Archivio Gonzaga. Mantova, Segna 1878. (Csak 150 példányban nyomtatott.)

Culturhistorische Blätter aus Böhmen von Joseph Svátek. Wien 1879.

Opus Francigenum. Studien zur Frage nach dem Ursprunge der Gothik von Dr. Hugo Graf Stuttg. 1878.

Ch. Ruelens Pierre-Paul Rubens. Documents et Lettres. Bruxelles 1877.

Gutenberg. Geschichte und Erdichtung, aus den Quellen nachgewiesen von Dr. A. v. d. Linde. Stuttg. 1878. Nevezetes mert itt belga által semmisítették meg a Coster Lőrincz, mint a könyvnyomtatás feltalálójáról szóló mese, valamint a cseh kuttenbergi Guttenberg is mesés személynek bizonyították be.

Genick, Albrecht, Kunstgewerbliche Vorbilder. Keramik, Gefäßformen d. klass. Alterthums. Berlin. (Selbstverlag.)

Forestié. Les anciennes faïences de Montauban, Aedus, Négrepelisse, Auvillar, Bressoles, Beaumont etc. Montauban 1876.

Llewellyn Jewitt, The ceramic art of Great Britain from prehistoric times down to the present day. London 1878. 2. Vol. Ábrákkal.

Henry Havard, Histoire de la faïence de Delft. Paris 1878. Ábrákkal.

Jules et Georges Lecocq. Histoire de Faïence et de poterie de la Haute Piccardie. Paris 1877.

Racinet, A. Le Costume historique. Cinq cents planches. Avec des notices explicatives et une étude historique Paris 1876. (A bíráló vége így szól: «ha e könyv be lesz fejezve, nem csak a tanulmányozásnak bő kútforrásául lesz tekintendő, hanem mulatságul is szolgáland a salonokban».)

Gruner, Ludwig. Vorbilder ornamentaler Kunst der italienischen Schulen des 15. bis Anfang des 17. Jahrhunderts. Leipzig.

A Louvre gyűjtemények új lajstroma.

Le Japon à l'exposition universelle de 1878.

Végre új szakkönyvek jelentése.

Henszlmann Imre.

T Á R C Z A.

Vándorlevelek. Ha mindjárt nem is tartoznának szorosan a régiségekhez, de mivel iparéletünkben mozzanatot képeznek, és mivel táblái a bihari muzeumban találhatók, közüljük azon négy réznek lenyomatát; mely rezek a muzeum kérelmére nála letéteményeztettek és *Székes-Fehérvárt* ki fognak másolatokban állíttatni.

Nevezetes az, hogy e jelenleg annyira magyar városban a vándorlevelek nemcsak hogy németül állíttattak ki, hanem tetejűkön a birodalom kétfejű sasa és az osztrák pais mellén fordul elő; az ország czímere pedig alább, mellette lebeg, míg a főtemplom homlokzatán van ugyan birodalmi sas, de mellén Magyarország czímerével. Ez így kettőn van, melyek már idealis készültöknél fogva is a múlt századból valók és egészen szabadon a városra és annak épületeire nézve rajzolvák.

Az első vándorlevél t. i. a polgári *asztalos, lakatos, üveges, puszkás és esztergályosoké*, kiknek három-három czímere vagyis inkább szerszámai vagy kézművei az egészet körülvevő lombzat közt díszlenek, mutat egy várost, melynek egyik oldalán a kálvária, a másikan az egészen szabályos szőlőhegyek mutatkoznak; középett foly a Körös vize, ezen fennebb lovasnak való forgó, alább gyalog híd, mind a két parton pedig annyi kupolás, kéttornyú és szentekkel díszített ormú egyház, még alkalmasint a vár is mutatkozik, hogy a rajzoló előtt egy az egyházakban és vallásosságban hírneves város képe lebeghetett, de mintegy bizonyosnak lehet mondani, hogy a művész magát a „*Stadt Grosswardeint*“ talán soha sem látta, hanem csak megrendelés és leírás után készítette.

Ugyanazon czéheké a másik levél is, mely teljesen hasonló az előbbihez, csak felül virágosabb, alul kígyókat feltüntető előállítással különbözik. A város templomaival képzelmenyes; egyik oldalon a három czímeren kívül még Szent-Pétert látjuk két kulcsával; a másik oldalon ismét három czímer van mesterségi eszközökkel és egy az irtalmat mutató szenttel. A talapzatokon, melyekből a kacsaringók fejlődnek ki, szárnyas angyalfők tűnnek fel.

A mi e lapot nagyon is érdekessé teszi, az az évszám; mert alúl ez áll:

Cristoph : Hartvig : Typo : (graphus) 1771.

A szöveg és a legénynek személyi leírása német és majdnem szórul szóra mind a két levelen egyenlő.

Sokkal díszesb egy az 18 . . -ből származó, egyszerűen czifra kerettel díszített német okmány, mely ugyanazon mesteremberekről szól ugyan, hanem az üvegesek után a *Gross- und klein-Uhrmachereket* is említi fel, és írja le. A keret felső közepén, kerekdisz közt látni, a város mostani czímerét, e felíráttal: *Gross-Vardein*. E kerettől a légben lombozatos levéldisz húzódik el az oldalt levő peremig, a honnan ennek egy harmadáig lenyúlik. A kép felső végét a város, a mint akkor faczölöpöktől körülvéve kinézhetett, foglalja el, balra (heraldice véve) a vár mansard tetőzetével mutatkozik, honnan az unitusok temploma zárja a képet.

Feltűnő, hogy itten már a számokkal jelelt 12 nagyobb épület németül és magyarul van elnevezve, s hogy a 6. sz. alatt „*A Püspök Rezidenziája*“, mely ma csakugyan urias lak, mintegy 6 ablakos ház van rajzolva, míg a 7-dik sz. a. «*A Chatedralis Templom*», mely már 1780-ban készen volt, mai alakját mutatja.

Balra alúl ezen név áll: *Regőtzi P / / / / / metsz*. Ime magyar metsző és talán Váradon? Valjon mi volt a húzások mellé írva, azt csak a jegyzőkönyvek mondhatnák meg.

A negyedik lap hasonló szerkezetű, a metsző részben ezt előmintául is vehette. Felül a keret közepén Sz.-László térdel a b. szűz előtt, kir. jelvényeit felajánlva, jobbra van a szögletben a megye, balra a város czímere, mind a három kerek rájában és virág-gyümölcsös csokroktól körülvéve. A kép felső részén, de egyedül német szöveggel, látni a várost úgy, mint a milyen akkor valóban volt, és csakugyan híven rajzolva. Jobbra Várad-Velence van, hátrább a vár, majd a város jön középett a Körössel és hidjaival, végre jön *Olaszi* a püspöki székhelylyel és mindenek fölé kimagasló főegyházzal, mely előtt *hármassorban*, és pedig a lábakkal (Erdélyben *lábassal*, mit Lauben versehen) a néző felé fordított kanonoki házakkal. A nevezetes házak magyarázata 17 számból áll, de csak német nyelven. Az egész többi térség üres, s akárki számára volt felhasználható.

Legalúl balra a kereten kívül ez áll:

Jos. Schütz del. & scul. Magno-Varadini. 1817.

Ime ismét egy új adat művészetünkhez, melyhez, ha mindent összeszednénk, látnók, hogy még sem vagyunk művészek tekintetében olyan szegények, mint a milyeneknek magunkat rendesen vallani szoktuk.

Rómer F. F.

Nicolaus lapicida. 1411. oct. 12. Commissio propria domini regis. Sigismundus dei gratia romanorum rex, semper augustus ac Hungariae etc. rex. Fidele nostri, fidelitatibus vestris firmissime precipiendo mandamus quatenus statim visis praesentibus magistrum *Nicolaum lapicidam* ad nostram maiestatem personaliter ad Vysegrad destinare debeatis. Secus nullatenus facere audentes. Datum Posonj, feria secunda proxima ante festum beati Galli confessoris. Anno domini. 1411. Czímezve Kassa városa tanácsának. Vár. Ltár.

Ebből két dolog tűnik ki. Az, hogy Kassán Miklós kőfaragó élt, kivel a tanács rendelkezett, s ki valószínűleg a dómnál foglalkozhatott, s másrésről oly hírneves volt, hogy Zsigmond Visegrádra rendelte.

Közli: *Thallóczy Lajos.*

A nagy enyedi ref. collegium gyűjteményéből eladott viasztáblák ügyében a «Hon» május 29-ik számában megjelent s e folyóirat múlt havi füzetében kivonatban közlött önvédelmi czikkében Szathmáry Károly úgymond: hogy a jelenleg a berlini muzeumban őrzött viaszos táblák a nagy-enyedi ref. főtanoda részéről azért adattak el, mert azok már teljesen lekopott és olvashatatlan állapotban valának. Hogy az említett triptychon táblái a nagy-enyedi tanári kar előtt olvashatatlanok voltak — azt elhiszszük, — de hogy ezen „hasznavehetlen“ viaszos tábla oly annyira lekopott volt, hogy „azon egy betű sem volt kivehető“ önvédőnek ez állítását határozottan tagadjuk. Annyi bizonyos, hogy a Nagy-Enyeden kivehetetlen táblák betűi Németországban kivehetőek voltak. Kivehetőségüknek bizonyosságát a porosz kir. Akadémia által kiadott *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. k. 2. részében (950—951. lap.) mindenki világosan láthatja.

Az ott közlött Nagy-Enyedről eladott viaszostáblák iratai a következők:

1-ső tábla. (Exempli interioris pagina prior [tab. I.] 530.)

Inter Cassium Frontinum et Juliam Alexandrum societas dani(st)ariae ex X. Kal. Januarias q(uae) p(roxime) f(uerunt) Pudente e(x) Polione cos. in | prid(i)e idus Aprilis proximas vent | uras ita conve | n(i)t ut quidq(ui)d in ea societati, arre | natum fuerit luerum damnumve acciderit | aequis portionibus s(uscip)ere debebunt. | In qua societate intuli(t) Juli(us) Alexander nume | aratos sive in fructo * (qu)ingentos et Secundus | Cassi Palumbi servus a(ctor) intulit * ducentos | pr. //// tin // sexaginta septem // s // c/um // s.

2-ik tábla: (Exempli interioris pagina posterior [tab. 2. r.]

I. o. sto.)

// ssum Alburno ///// d(ebe)bit. | In qua societ(ate) si quis d(olo ma)lo fraudem fec(isse de — | prehensus fue(rit, in as(sse) uno * unum ////////// | (denarium unum * XX //// alio inferre deb(ebi)t | et tempore perac(t)o de(duc)to arte alieno sive | summam s(supra) s(criptam) s(ibi recipere sive,) si quod superfuerit, —dividere d(ebebunt?). Id d(ari f(ieri p(raestari)que stipulatus est | Cassius Frontin(us, spo)pon)dit Jul(ius Alexander. | De qua re dua paria (ta)bularum signatae sunt. | (Item) debentor Lossae * L. quos a socis s(upra) s(ri)ptis accipere debebit. | (Act(um) Deusa(re V Kal. April. Vero III et Quadrato cos, ss.

Ezen viasztaáblák jelenleg a berlini kir. Akadémia kincsei közé tartoznak. Igaz ugyan, hogy méltóbb helyre találtak, mint az azokat megbeesülni nem tudó nagy-enyedi főiskola, mindamellett is méltán elszomorodunk, látván az ily nagybecsű régiségeknek hazánk-ból való kivándorlását. — Az illető főiskola előjáróságának kötelessége lett volna, mielőtt az említett régiséget kereskedőnek eladá, annak vételével előbb valamely honi intézetet — legelső sorban a kolozsvári vagy a pesti m. n. muzeumot kínálni meg.

Szikinczey.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— A m. n. muzeum érem- és régiség-osztályának gyarapodása 1879. év április havában következő volt. Ajándékozás útján: Török Mihály 11 érmet; Breiner József 2 ezüst és 2 réz érmet; Marossy János Tatáról 1 Trajánus-féle bronz emlékérmét, 4 római tárgyat elefántesontból, 1 darab terrasigillátát, 1 bronz gyűszűt, és 1 cameát, Kohn Bernát 2 érmet; Tausig Gyula 3 réz érmet; Tanninger Ferdinánd Moórról 2 érmet; Jankovich Miklós 1 ezüst érmet; Károly János Tétényről 4 bronz és 7 ezüst érmet; dr. Rómer Flóris F. Nagyváradról 2 érmet; Illés Gyula 1 réz érmet; Fischer Adolf 1 bronz érmet; Goldstein Ármin 1 réz érmet; Braun Lajos 1 réz érmet és 1 bronz emlékérmét; Morgenstern G. 3 római ezüst érmet; Merkl Ede Kolozsvárról 1 őskori edényt; Pauer János Székes-Fehérvárról 1 arany filigránnal diszített áttört mivezetű ezüst fibulát, 1 arany ékszert, 1 1849-iki magyar rendjelt aranyból, és 1 bronz edényt; dr. Szendeffy József Székes-Fehérvárról 1 régi tajtpipát Ferencz czászár képével; báró Uray Gyula a

surányi bronzlelet tárgyait; u. m. 42 karpereczet és 1 lándzsacsucot; Pollitzer S. 1. ausztráliai dárdát; dr. Nendtvich Károly 1 középkori bronz kapesot; Pulszky Ferencz 1 bronz fibulát és 1 gyöngyszemet; Czanyuga József 1 ezüst érmet. — *Vétel útján:* 1 zománczos ezüst tál; 1 vörösréz diploma cliche-je; 21 magyar denár és egy arany láncz; 1 bronz lándzsacsucs és egy török tinta-tartó; a borsodmegyei apponyi arany ékszerleletet.

— *A m. n. muz. érem- és régiség-osztálya* május hóban a római terem újonnan való bebutorozása és rendezése czéljából zárva volt.

— *A nagy-falusi határban* (Szilágy-megye) már régóta találnak mindennemű őskori emlékeket a kutatók. Legutóbb a br. Bánffy-család birtokán fekvő 13 őshalom vonta magára a figyelmet, s a halmok egyikét kísérletül fölásták. Ajtay szolgabíró vezetése alatt a község továbbá maga a br. Bánffy család, s az általánosan ismert Simó család mind élénkebb érdekeltséggel viseltettek az ásátás eredménye iránt, s azt tőlük telhetőleg elő is mozdították. Az ásátás eredményeül kitűnt, hogy ezen halmok a legrégibb idő óta, egész a magyar pogény-korig, vagyis a népvándorlás végéig temetkezési helyül szolgáltak. A nagy számmal ott lelt tárgyakat a tulajdonosok a nemz. muzeumnak ajándékozták. — A nemzeti muzeum ismét két érdekes ezüst díszedényt kapott a központi állampénztár részéről. Az egyik a XV-ik század elejéről való, díszes formájú serleg, oldalán kis táblácska van, melyről megtudjuk, hogy 1596-ban Literatus Remetey Mihály restauráltatta. A másik egy kókusdió-serleg, a XVI-ik század végéről. — Mindkét nagy műgonddal készült serleget az állami főpénztár belértékén engedte át. — Hönigh László G.-Vezekényen lelt érdekes római pénzt ajándékozott a nemzeti muzeumnak. Az érem római dénár, Antoninus Pius császársága idejéből. — Koch Schweidel velencei (Fehér-megye) földbirtokos egy a házába rég befalazott római sírkövet ajándékozott a nemz. muzeumnak. E sírkő igen érdekes, mert teljes díszben látjuk rajta a megholt asszonyt Avetát, s megtudjuk a feliratból, hogy a nő egy benszülött barbár törzsből eredt, kinek rokonsága Sabaria (Szombathely) környékén lakott. A felirat alatt látjuk domborműben Aveta fiát, mint hajtja a kettős fogatot.

— *A székes-fehérvári országos kiállítás régészeti tekintetben.* A székes-fehérvári idei országos kiállítás közéletünkben jelentős eseményt képez. Ipari és társadalmi tekintetben, bármely oldalról fogva fel e kiállítás czélját, haladást képvisel. Nekünk, kik szorosan

vett szempontokból indulunk ki a kiállítás megítélésénél: szükséges hangsúlyoznunk az általános fontosságot és iparmozgalmat, melylyel ez esemény kapcsolatban áll. Tudtuk előre, hogy gróf *Zichy Jenő* kiállítási elnök, mint régészetkedvelő, már a műipar-izlés fejlesztése okából is buzgón fogja pártolni a régészeti szakkiállítást, s meg voltunk győződve arról is, hogy a Dunántúlnek derék gyűjtői is élénken részt veendnek a siker elérésében. Már e két ok is biztosított bennünket, hogy tanulságos és a főszemponttal arányos terjedelmű kiállításban lesz részünk. A szemlélet után annak is találtuk. Csinos, ízléssel berendezett kiállítással van dolgunk, melynek rendezése körül Dr. *Czobor Béla* muzeumi segédőr úr kiváló érdemeket szerzett.

Magyarázó lajstrom eddigelő csak kettő van. A vallás- és közokt. minisztériumnak collectiv magyarázója, s *Pauer János* püspök úr éremgyűjteményének katalogusa, melyet ugyancsak *Czobor Béla* állított össze. A vidéki kiállítók között első sorban a most említett éremgyűjteményt emeljük ki.

Méltóan sorakozik ezek mellé *Kuliffay Adolf* eressii uradalmi számtartának rendkívül becses és kivált helyrajzi szempontból sok oldalról figyelembe veendő gyűjteménye.

Említésre méltó *Zichy Jenő* gróf s a debreczeni ref. főtanodának, Ebenhöch kanonoknak csinos gyűjteményei, melyek azonban sokkal ismertebbek, semhogy hosszabban kellene ismertetnünk.

Szóval a vidéki tárlat-részek kielégítők s főleg a szakszerű és amellettl izléses beosztás által nyerik becsöket. Eddigelő — mint említők — csakis *Pauer János* püspök éremgyűjteményének szakszerű lajstroma jelent meg, Dr. *Czobor* összeállításában, reméljük azonban, hogy a kiállítás emlékkönyve megannyit fel fogja tüntetni.

Legelőbb említők a vidékieket: de midőn ezeknek becsét méltányoljuk, nem mulatjuk el az alkalmat, kiemelni a régiség- és műipartárlat kétségkívül legbecsesebb és minden tekintetben elsőrendű részét ú. m. a m. k. közoktatási minisztérium rendelkezése alatt álló közegeknek és intézeteknek kiállítását. Ismételjük itt is, hogy a minisztérium ez alkalomból egy 93 lapra terjedő pontos és élvezhetőleg összeállított rendszeres magyarázó lajstromot bocsátott közre.

A műemlékek id. bizottsága 24 db. rajzot, helyreállítási tervet, fényképet állított ki. Jelesül a budavári plébánia templom restaurationalis munkálatait illető rajzokat, Báthory András, Pálffy György

síremlékeinek mintázait, a pozsonyi városház egyes részleteit, a brassai és n.-szebeni templomokra vonatkozó képeket, a gyöngyöspatai plébánia templom távlati rajzát, a nyitrai vártemplom arany kelyhét, a szász-óvári plébánia templom oltárát Steindl fölvételeiben. Itt látjuk a kassai remek székes-egyháznak részleteit; északi és nyugati homlokzatát, a szentély távlati képét, a szentségházat *Henszlmann* és *Myskovszky* rajzaiban.

Az üvegfestészet 8 darabbal van képviselve, köztük a budapest-belvárosi plébánia templom számára készített Szt. István és Szent-Erzsébet s Szt.-László ablakok.

Végül említjük a legbecsesebb s leggazdagabb részt: a magyar nemzeti muzeum régiségeit. Három ú. n. tárló s egy nagy szekrény foglalja magában ezeket.

Az I. tárlóban 4 (*A., B., C., D.*) tábla van; az elsőn jobbra dunántúli vidékekről került pattogatott és csiszolt kőszerszámok szemlélhetők, mintegy 31 db. Átfúrt kőeszköz (Dunántúlról) 10; réztárgy 10, arany ékszer 24.

A II. tárlóban (*E., F., G., H.* tábla) a bronzkor van képviselve, 14 eszköz, 8 fegyver, 11 ékszer, 19 sallang és lőszerszám.

A III. tárló (*I—M.* tábla) a római, népvándorlás korabeli, középkori tárgyakat (válogatott megannyi) tünteti föl, valamint a hazai XV., XVI. és XVII. századbéli zománcz-ipar jeles termékeit.

A középszekrényben látjuk a tripost, a leginkább méltányoltat, billikomokat, fődeles kancsókat, tálczákat, serlegeket a XVI., XVII. s XVIII. századból, műértően s amellet szemrevalóképen összeállítva.

Szűk terünk miatt csak igen rövidre szorítkozhattunk, de a mondottakból is kitűnik, hogy ha az összeredményhez képest mindenestre csinos és teljes méltánylatra érdemes a siker, dicsérvén a kiállítás elnökét, s a buzgó rendezőt Czobor urat. A.

— A „*Magyar Történelmi Társulat*“ folyó évben Erdélybe, nevezetesen M.-Vásárhelyre és Segesvárra rándúl. A választmány a kirándulás határnapját f. év aug. 21-ére határozta. A szoros értelemben vett történelmi kutatásokon kívül ez alkalommal is, miként eddigelé még mindenkor, de különösen Szilágyi Sándor titkársága idejétől fogva, az *archaeológiára* is különös figyelem fog fordíttatni. Régészeink számára egy különös *archaeologiai bizottság* állítatik fel, s régészeti kiállítások rendeztetnek M.-Vásárhelytt, Segesvárott és Szebenben. E kiállítások, különösen az ötvösművekre nézve, nagy

eredménynyel kecsegtetnek. A részletes program a következőben állapítottatott meg.

Aug. 20-kán Budapesten gyülekezés, d. u. az Akadémiai körben előértekezetlet.

Aug. 21-én indulás.

Aug. 22-én megérkezés M.-Vásárhelyre.

Aug. 23-án nagygyűlés M.-Vásárhelytt.

Aug. 24—29. bizottságok működése.

Aug. 30-án zárulás Segesvárott.

A jelentkező határidő f. évi július hó 10-ike. A bejelentés legzészerűbben levelezési lapon a társulat titkári hivatalához: *Budapest*, Egyetemi könyvtár, intézendő. Világosan kiteendő a mérsekelt árú vasúti jegy s honnan kíván a jelentkező indulni.

— *A békés-megyei régészeti és művelődés-történelmi társulat* jun. 2-án Gyulán tartott közgyűlése fényesen sikerült. Göndöcs Benedek elnök megnyitó beszéde után Dr. *Fraknoi Vilmos* olvasott fel értekezést Gyula várának XVI-ik századbeli történelméből. Utána szabad előadást tartott Dr. *Hampel József* a békés-megyei muzeumban található jelesebb kö-, bronz- és vaskori tárgyakról, valamint a Zsilinszky Mihály által Gerendáson kiásott leletről. Végül Haan Lajos mutatott be egy török-kori magyar pecsétet Huzian török bégtől. A megyeház díszterme zsúfolásig megtelt a megye különböző vidékeiről összesereglett válogatott közönséggel. Örömmel értesülünk arról is, hogy ugyanez alkalommal többen jelentkeztek a békésm. régészeti társulat tagjaiul.

— *Horvátországi régészeti hírek.* A horvát régészeti társulat értesítőjének 3-dik füzeté e napokban megjelent. Tartalma változatos és érdekes. Az első cikket Ljubić Simon írta. Ő azon római fölíratos emlékeket leírja, melyeket a sziszeki régészeti társulat az 1876. és 1877. években Sziszek (a régi Siscia) területén kiásatott, és melyek jelenleg Zágrábban a horvát nemzeti muzeum régiségtárában őriztetnek. Van ezek közt 11 fölírat oltárokon és sírköveken, 9 téglabélyeg, 1 fölírat egy vízvezetéki csövön, 21 bélyeg terra sigillatán és más edényeken, és végre 5 bélyeg római mécseken. E helyen említenem kell, hogy a zágrábi régészeti muzeum epigraphiai gyűjteménye egy idő óta nagy mérvben gyarapodott, úgyannyira, hogy a horvát régészeti értesítő a kiadatlan fölíratok közlésére már nem elegendő. Az értesítő második cikke Dr. Pilarnak az érczek használatáról a praehistoricus időben szóló hosszú tanul-

mányának folytatása. E czikk ellen régészeti szempontból sok kifogást lehetne emelni, miután ez ugyan igen tudományos, de semmi esetre sem régészeti, hanem pusztán csak geologiai czikk. E cikkre következik Ilić-Oriovčanin Lukács életrajza és régészeti működésének méltatása. Ez Ilić dalmát pap volt, és mint ilyen nagyszerű római és görög érem- és régiséggyűjteményre tett szert, melyet halála után a horvát muzeumnak hagyományozott. E gyűjteményben igen sok unicum van. Ilić-Oriovčanin írt szintén néhány kéziratban maradt régészeti munkát is; ezek azonban már elavultak és majdnem értéknélküliek. A negyedik cikkben értekezik Dr. Maixner a római amuletekről, különösen a phallusokról; ez értekezés azonban nem egyéb, mint pusztán kivonat valami nagyobb encyclopaediából. Ezen cikkekre következnek kisebb hírek Horvátországi és Boszniai leletekről, könyvismertetések, a horvát muzeum újabb gyarapodásának kimutatása, és végre hírek a régészeti társulat kebeléből. E helyen meg kell említenem, hogy a horvát régészeti társulat igen öröndetes módon fejlődik. Jelenleg már 350-nél több tagja (köztük 40 alapító) van, a mi kétségkívül oly kis országban, milyen Horvátország, nagyszerű eredmény; ezenkívül a horvát országos és a határörvidéki tartományi kormány is hatályosan segítyezik a társulatot. Ez különben a külföldi társulatokkal is élénk összeköttetésben, sőt harmincznyolczczal csereviszonyban is áll.

Utazásom Boszniába, az ottan uralkodó ragályos betegségek miatt, az őszre elhalasztatott. *B ch.*

— *Nagy-Szombat városában* április hóban nagy ünnepélyességgel leplezték le az emléktáblát azon házon, melyben állítólagosan Nagy Lajos király meghalt. Nagy Lajos az 1382. július 25-iki zólyomi gyűlés után, gyöngülni érezvén életérejét, Nagy-Szombatban kívánta tölteni végnapjait. Augusztus elején ide hozták, Nagy-Szombat egy hónapig zárta keblébe; már szeptember 11-én megszűnt élni. Nagy-Szombat egyik diszesebb helyén, a sarkantyú-utczában áll mind maig a ház, melyben ekkor a nagy király szállva volt. A pozsonyi Toldy-kör hazafias kötelességét teljesíté, mikor a házon megjelölé a történeti tény, Nagy-Szombat városközönsége nagy lelkesedéssel fogadta a kör tagjait. A ház, melyre az emléktáblát illesztették, egy emeletes, udvara négyszögalaku és meglehetősen tágas. A kapuval szemközt lévő falába egy négyszögletű márványtábla van elhelyezve következő felirattal: «Has Szelepchenyi princeps Maho-

lányi Joanni et natis natorum et ovinas genituris ab illis irrevocabiliter servo mihi contulit aedes anno 1677.»

R...s.

Külföld.

— *Régészeti mű-kiállítás.* Flórencz városa e folyó év november havában régészeti mű-kiállítást tart. Tárgyait a Toskánában találtató mindennemű mozgósítható műkincsek képezendik, az antik időktől fogva berekesztőleg a XVII. századig. A kiállítás helyisége a *Palozzo Pitti* lesz. A kiállítandó tárgyakat nem csupán képek, szobrok, rajzok, antik s újkori érmek, intagliák, kaméák stb., de egyszersmind üvegfestmények, arany- s üvegművek, zománczok, mozaikok, bútorok, viasz-másolatok s lenyomatok, ivorfaragványok, terracottaművek, Della Robbia Luca-féle máz-agyagművek, majolikák, selyem és bársonykelmék, brokádok, szőnyegek, csipkék, továbbá hangszerek, könyvek, kéziratok, könyvkötő-munkák, végtére himzett váncosok, kocsik, kólyák, festett ládák, optikai és phisikai műszerek, órák, nielloművek, szelenczék, vagyis, egy szóval a legkülönfélébb műtörténelmi tárgyak képezendik. Csak egy fog a kiállításról hiányozni: a *fresco*. Azonban e hiányon is a vidéki kirándulások által lehetőleg segítve lesz. Az etruskus régiségek leginkább a volterai, cortonai, arezza, pisai, fiesolei leletek képviselendik. A középkori régiségekre vonatkozólag e kiállítás felette gazdagnak ígérkezik, különösen a mi a XIV., XV. és XVI. századi műemlékeket illeti, azoknak Toskána oly bőségében van, miszerint attól lehet tartani, hogy a beküldött darabok befogadására — olaszországi levelezőnk véleménye szerint, — a *Palozzo Pitti* helyiségei elégtelenek lesznek.

— *A francia régészeti irodalom* ismét egy igen jelentékeny s dísz-kiállítású munkával gazdagodik. E munka a francia renaissance-t tárgyalja. Címe: *La Renaissance en France*, szerzője Palustre Leo a francia régészeti társulat igazgatója. Az egész mű nagy fol. 30 füzetből fog állni. Minden két hóban egy füzet számos táblával s ábrákkal jelenik meg. Az első füzet már megkapható; Flandria, Artoi és Picardia (Nord, Pas-de-Calais és Somme) renaissance korát tárgyalja 56 lapon 18 táblával. Ezen füzet 25 frk. A többi füzetek 15—30 frk. közt fognak állani. Előfizethetni a munkára Párisban, a következő előfizetési cím alatt: *A. Quantin, 7, rue Saint-Benoit à Paris*. Az ár csak az illető füzet megjelenésekor fizetendő.

— *Róma sotterranea.* Az ős-keresztyén régészet kedvelőinek figyelmébe ajánljuk dr. Kraus Xavér Ferencz legújabbán megjelent ily című munkáját: *Die römischen Katakomben* (Freiburg 1879). E mű az 1873-ban megjelentnek lényegesen megbővített kiadása. Áll XXX. 636 lapból, számos fametszetű ábrák s chronolit táblákkal. Ára 12 mrk. A munka 8 fejezetre oszlik. Az első fejezetben a katakombák keletkezése s egyáltalában a keresztyének östemetkezési módja, a 2. fejezetben az e részről Constantin császár 312 békeedictuma következtében történt változások tárgyalatnak. A 3-dik fejezetben a Sz. Calixtus coemeteriuma van részletesen megismertetve. A 4. fejezet nyolcz szakaszban a őskeresztyén művészetről szól. Az 5—6—7-ben a katakombák építési s belszerkezeti módja, az említett sírok tartamai s az epigraphia részek valódi szakavatottsággal tárgyalatvák. Végtere a 8-dik fejezet 4 szakaszában a római őskeresztyén, eretnek és zsidótemetőknek, valamint az említett városon kívül találtató katakombáknak átnézete adatik. A munkának mintegy kiegészítő részét képezik: a Sz.-Péter catedrálisa, a Pallium eredete, Péter és Pál tetemeinek a Sz.-Sebestyén sírboltba való áthelyezése stb., és a legrégibb római püspökök és vértanúk jegyzéke.

— *Anthropologiai és ethnografiai muzeum.* E f. év febr. 2-án nagy ünnepélylyel ment végbe a lyoni úgynevezett Sz.-Péter palota muzeumában az új galeria felavatása. Dr. Lortes megnyitó beszéde után Broca lépett a szószékre, értekezésének tárgyát e kérdés megfejtése képezte, hogy: *mi az Anthropologia?*

Az új muzeum a következő beosztást nyerte:

1. anatomikus anthropologia. (Anthropologie anatomique);
2. történelem előtti anthropologia (anthropologie préhistorique);
3. ethnographikus antropologia (Anthropologie ethnographique); és végtere
4. nyelvészeti anthropologia (Anthropologie l'inguistique).

(*Matériaux p. l'hist. primit. et natur. d. l'Homme.*)

— *Jeles lelet.* Rómában a Strozzi utcában építendő új Politeama alapásatásai közben 10 mtr. mélységben, *Hermaphroditnak* különös szépségű ép szobrára találtak. A louvreihez hasonló. Közél mellette egy Genius szobor, valószínűleg kút dísz, és több darab oszlop s mas nemű architectonikus töredék került napfényre.

(*Revue Arch.*)

Régészeti könyvtár.

1. *A felső-magyarországi Múzeum-Egylet III. évkönyve*, Szerk. Dr. STÖHR ANTAL. Kassa, 1879. 8 r. Kosch és Scharf nyomdája.
2. *Lakás és butorzat a XVI. XVII. században*. Írta br. RADVÁNSZKY BÉLA. Budapest, 1879. Knoll Károly, akadémiai könyvtárusnál. (M. Tud. Akad. bérházában) 8 r. Ára 40 kr.
3. *Az orgona-építészeti története*. Írta OLÁH KÁROLY nagy-körösi ref. tanítóképezdei ének- és zenetanár. Budapest, Aigner Lajos könyvkereskedése, 1879. 16-r. (48 l.) Ára 35 kr.
4. *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete*. Herausgegeben von der historischen Commission der Provinz Sachsen. 1, Heft. Halle 1879. Hendel. 8-r. (VIII, 76 l.) Ára 3 mrk.
5. *Euphronios*. Eine Studie zur Geschichte der griechischen Malerei. KLEIN W. Wien, 1879. Gerold's Sohn. 4-r. (119 l.) 2 frt 50 krajczár.
6. *Recherches sur l'orfèvrerie en Espagne au moyen âge et à la renaissance*. Documents inédits tirés des archives espagnoles. DAVILLIER. Paris A. Quantin 1879. 4-r.
7. *I principii del duomo di Milano fino alla morte del duca* GIAN GALEAZZO VISCONTI. Cerutti Ant. Milano 1878. 8-r. (224 l.) Ára 6 mrk.
8. FRA FILIPPO LIPPI. *Novella historia*. Castellav, E. Barcellona 1878. 4-r. 3 köt. (252, 290, 340 l.) Ára 45 mrk.

TARTALOM: Az olympiai ásatások. *Pulzsky Ferencztől*. — Szent-György vára. *Szerémitől*. — Három pecsét a középkorból. *Dr. Vincze Gábortól*. — Régészeti irodalom: «Repertorium für Kunstwissenschaft Stuttgart Spemann 1876.» *Henszlmann Imrétől*. — Tárcza: Vándorlevelek. *Rómer F. F.-től*. — Nicolaus lapicida. Közli: *Thallóczy Lajos*. — A nagy-enyedi ref. collegium gyűjteményéből. *Szikinczeytől*. — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

A társulat f. é. június havában nem tartván ülést, a májusi ülés óta jelentkezett új tagok a legközelebbi szeptemberi ülésben fognak bejelentetni.

A társulati pénztárba befolytak :

a) 8 alapítvány Edelspacher Antal, gr. Hadik-Barkóczy Ilona, gr. Erdődy István, b. Inkey Nándor, gr. Károlyi Alajos, gr. Lónyay Menyhért, gr. Zichy Edmund és gr. Zichy Nep. Jánostól 100—100 frt.

b) 38 évdíj 1879-re Ádám Iván, Dillesz Nándor, Dusóczky Károly, Egger Gyula, Halavács Gyula, Havas Sándor, Hopf János, Kámánházy Béla, Kovács Ferencz, Kurtz Vilmos, Lavotha Kornél, dr. Lenhossék József, Lomniczy Endre, Löwy Sámuel, Madarász Viktor, Markusz Gyula, Matyasovszky Jakab, Morlin Emil, hg. Odescalchi Arthúr, Petykó Elek, Ragályi Mihály, Roger Adolf, Salamon Ferencz, Schulek Frigyes. Serák Károly, dr. Stirling Sándor, dr. Szabó József, P. Szathmáry Károly, Szegedy Kilit, Szilágyi Sándor, Tariczky Endre, a tiszafüredi régészeti egyesület, dr. Thallóczy Lajos, Torma Zsófia, Töttösy Béla, dr. Unterberger Adolf, Varha Ignác és Vigyázó Sándortól 5—5 frt.

c) Egy alapítványrészlet 10 frttal.

Jelenlegi vagyonállás :

Értékpapirokban	4300.—
Készpénzben	579.07
Összesen :	4879.07

Közli : Czanyuga József társ. pénztárnok.

Társulati ülések sorrendje. Szeptember 30., október 28., november 25., december 30.

A gyűjtőívek dolgában. Kérjük mindazokat, kik társulati gyűjtőívet még nem küldték vissza, hogy azt a társ. titkárhoz beküldeni szíveskedjenek. Egyúttal kérjük a fővárosi és vidéki sajtót, hogy az ügy érdekében e fölszólításunknak a napi újdonságok rovatában tért engedni szíveskedjenek.

Titkári levelezés. *P S—r* úrnak *Endrődön*. E folyóirat szerkesztésébe az orsz. rég. és embertani társ. titkárának nincs beleszólása. — *T—s G—r* úrnak *Déván*. Köszönjük szíves közleményeit. A vasuti szabadjegyért a közforgalmi miniszteriumhoz kellene fordulnia, ez a legbiztosabb út. — *P—ch S—r* úrnak *Szántán*. Köszönettel vettük a szentlőrinczi prépostságról szóló tudósítását. Figyelmeztettük reá az emlékek fontartására ügyelő állami hivatalos bizottságot. *M—y G—r* úrnak Maros-Vásárhelyen. Akármikor szívesen vesszük küldeményét. Czélszerű lesz a nemzeti muzeumhoz címezni, mert akkor díjmentes az ide szállítása. Tessék kitenni, hogy «hivatalos fölszólítás folytán díjmentes». Társulatunk valamelyik őszi ülésén be fogjuk mutatni. — *T—y E—e* úrnak *Tisza-Füreden*. Igen sok a teendőnk, azért nem válaszolhattunk eddig. Legközelebb terjedelmesebb levélben megfelelek minden kérdésére. — *Több tagtársnak*. Költségkiméleésből reclamációkra nem válaszolunk külön levélben, de megküldjük a reclamált számot, ha a reclamálónak igénye van hozzá.

A társ. titkár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 6. SZ.

7. SZÁM.
SZEPTEMBER.

Ezen folyóirat megjelenik — Julius és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 lnyvi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

Úti jegyzetek a királyföldről.

Itt csak a déli királyföldről szólhatok; mert csak ezen át vezetett utam, nevezetesen Brassóra, Segesvárra, Nagy-Szebenbe és az utóbbinak legközelebbi környékére.

Azon emlékeket, melyeket itt tárgyalok, vagy bővebben vagy sommásan leírta vagy érintette Goos, Mökesch, Müller, Neugeboren, Reissenberger, Seivert, Teutsch és más százsz író, és szólott azokról Schulcz Ferencz és Storno Ferencz is az *Archaeol. Értesítő* 1870. évfolyamában. Mindazáltal, úgy hiszem, hogy az emlékeket újabb és különböző szempontból tekintvén, azokról még több oly dolgot elmondhatok, melyre az idézett írónál nem találunk.

Főhelyt itt felhozhatok némely a királyföld emlékeit jellemző *különlegességet*, mely építészeti iskolát még nem képez ugyan, hanem mégis *provincialismust* tüntet elő; mert a különlegesség nem eredt az emlékek építészeti, hanem leginkább szükségleti, legkivált védői rendeltetéséből; jelen tárgyunknál pedig nem mutatkozik építészeti, hanem csak is a védői rendeltetést jellemző fejlődés.

Az említett provincialismus a templomok *torony- és karzat-építésében* nyilvánlik. Nem szólok a várakról és városok

erődítéseiről, mert azokat rövid tartózkodásom alatt nem vizsgálhattam kellőleg, utalok tehát e tekintetben Müller Frigyes illető czikkeire a bécsi középponti bizottság *Jahrbüchere*k és *Mittheilungok*ban és arra mit Schulcz Frigyes a segesvári erődítésekről az *Arch. Értes.*-ben elmondott.

Feltűnő a királyföldnek nemcsak városi, hanem falusi templomainál is a tornyok *tömörsége*, úgy szólván testessége annyira hogy maga a templom gyakran tornyának csak nem egyszerű függelékeként jelenik meg; feltűnő, hogy ezen tornyok igen csekély vagy semmi díszszel nem bírnak, hogy azok óriási négyege, nem mint másutt, magasabb helyen nyolczszögbe törik, hanem egész emelkedésében megtartja négyeg alakját. E tornyokon legfelső emeletökig csak vékony párkányzattal vannak elválasztva egymástól az osztályok, melyek falait csak kevés keskeny lőrések törik át, egyedül a legfelső emeleten nyílik nagyobb ablak. A másutt alkalmazott és fölötte szükségesnek tartott tám (Strebe, Pfeiler, Strebe, contrefort) itt egészen hiányzik; mert azt már a falnak nagyobb vastagsága teszi nélkülözhetővé, más részt pedig az ellenségnek rejtekhelyül is szolgálhatna. Belül e tornyoknak csak egy, legfeljebb két alsó boltozata van, feljebb az emeleteket csak fapadozat különíti el egymástól. A torony-sisak magas ugyan, hanem ez is négy- és nem, mint az egykori sisak rendesen, nyolczoldalú; de van a magas sisak alján négy kisebb saroktoronyka, még pedig itt kevesbé mint másutt diszítő, hanem inkább védői rendeltetéssel. Körülfogja a tornyot, teteje alatt a védfolyosó is (Wehrgang, Mordgang) és e folyosó több példányunkban nem, mint régebben, fából, hanem már kőből készült és kiszökő gyámkövei közt padlólyukat foglal magába, az úgy nevezett «machiculist vagy Pechnasent», melyeket öntő lyukaknak nevezhetjük; mert azokon keresztül a netalán a torony alját megközelítő ellenséget forró víz vagy szurok leöntésével, kövek dobálásával, vagy nyilak lövésével vissza lehetett hajtani.

Ilyen a királyföld tornya. A templomnak leginkább szembetűnő része, a *védtorony*, mely alig fordul elő ily

alakban másutt, de semmi esetre nem fordul elő oly gyakran, oly következetesen alkalmazva.*

E tornyokat nemcsak a török ellen építették; mert vannak olyanok, melyek a török betöréseket korban megelőzik; itt tehát a Szásznak állását idegen népek közt és óvakodó, előre látó jellemét kell ezen építkezés indító okának tekinteni. De másrészt tagadhatlan, hogy ily tornyok a török betörések óta még a falukban is nevezetesen szaporodtak.

Ha kérdjük, minő minta után készültek? A felelet az öreg torony, donjon, Burgfried utánzására utal; azon torony mintájára, mely a középkori erőd legerősebb s így utolsó menhelye volt.

Ebből kitetszik, hogy a királyföldön rendesen nem a templom, hanem a torony játszotta a főszerepet, ámbár gyakran a templom, és kivált szentélye a toronyéhoz hasonló véd folyosóval volt ellátva. Gyakran a szentély támai kívül ívekkel voltak összekötve, melyekbe szintén öntőlyukak voltak törve.**

Azonban tagadhatlan, hogy Szászaink e tornyokat szervileg igyekeztek összekötni, összeolvasztani az illető templomokkal. A rendszeres templomokban, hol ikertorony volt, ez a két mellékhajónak folytatásaként van felfogva és elrendezve, hol pedig egyetlen torony az egyház nyugati homlokán, a közös hossz tengelyen áll; ott szélessége rendesen csekélyebb a középhajóénál, és így inkább a templom mintegy előcsarnokának tekintendő; s így a torony aránya a mellékhajó arányára van alkalmazva. Ellenben a királyföld tornya rendesen adja a főhajó arányát, és mivel ez elvileg

* Van hasonló tömör torony a gelnhausi átmenet stílusú templomban (l. Mollernek *Denkm. d. deutschen Baukunst*. Darmstadt, I. Th. XIX. és XXIV. tábl.); de van mégis különbség ezen és a mi tornyaink közt, a mennyiben a gelnhausinek szélessége mégis csekélyebb a főhajóénál, a mennyiben nagy díszes ablakai nemcsak felső, hanem alsóbb emeletén is jelennek meg, s teteje alatt a véd folyosó hibázik, szóval a mennyiben e toronynak rendeltetése nem volt a védelemé.

** L. Müller Frigyes czikkeit: *Vertheidigungskirchen in Siebenbürgen*, a bécsi középponti bizottság, Jahrb. I. p. 43. Mittheil. II. p. 213, 262, és Mittheil. XI. p. XXVIII.

a mellékhajó kétszeres szélességével bír, a királyföldi torony is kétszer tömörebb a rendes középkori templomtoronynál; és szervi összekötése az egyházzal épen abban áll, hogy valamint a rendes középkori templomnál a torony a mellékhajóhoz alkalmazkodik, a királyföldi szélességével alkalmat nyújt a főhajó szélességének meghatározására.

Az erődítések egyik főszabálya az, hogy a védő épület maga ismét védve legyen, s ezért a királyföld roppant templomtornyait más külön álló tornyokkal vették körül, eleinte talán csak magában állókkal,* mintegy «forts detachékkal» későbbben egyszerű vagy kettős falak által összekötöttéssel. Hogy pedig a városfalak tornyai a templomtornyok mintájára épültek, következtethetjük azon körülményből, mely szerint a királyföldön még ma is szokás a lakosok természet és egyéb becsesebb holmiját a templom őrizetére bízni s annak kerületében elhelyezni. A templomok erődtornyai tehát régibbek a város falainál és tornyainál.

A második provincialismust, melyet a királyföld templomaiban észrevettem, teszik a mellékhajók fölött alkalmazott karzatok, Franciaország «tribune»-jai, Németország «Empor»-jei, Szászaink «Gelaeter»-jei. Franciaországban már a XII-ik században alkalmaztattak, de csakhamar felhagytak azokkal; mert ily karzatok másodrangú lóczáiról alig, a harmadrangúakról épen nem lehet lelátni a templomba. A Francziák felhagyó példáját elég korán követték a Németek és a Magyarok; ellenben a királyföldön úgy látszik, a népesség gyors szaporodása miatt ily karzatokat a rendszeres csarnoktemplomokba beleépítettek, ha ugyan nem mindkét, legalább az egyik mellékhajóba. Van ezen hosszkarzatoknak még más hátránya is, hogy a templomot az ablak-világosságának elzárásával, homályosokká teszik. Szászainknál a főhajót a nők padjai foglalják el, már csak azért is, mert a nők sürűbben járnak a templomba; a czéhek a karzatokra voltak utalva, hol a mesteremberek még ma is foglal-

* Ez Teutsch helyes és találó véleménye.

nak helyet, melyet jelvényökkel és különféle vallásos mondatok felírásával tüntetik ki. Innen van, hogy a hosszkarzatok a királyföldön még ma is megtartották régi jelentőségüket, holott Magyarországon csak a protestánsok többnyire oly templomaiban léteznek, melyek kisebbek, sem hogy az egész községet magukba fogadhatnák.

Mondhatjuk, hogy Szászaink a plastikai és festészeti díszeket is kedvelték, mit nemcsak számos a község vagyonosságához mért, jobb vagy gyöngébb reliefek, szobrok és falképek bizonyítanak, hanem igen sok, átlag a XVI. és XVII. századból származó, gyakran befestett sírköveik is.

Vége meg kell említenünk a nagyobb templomokban meglepő nagy számmal előforduló keleti szőnyeget, melyekkel az egyházat látogatók ülőpadaikat díszítik és kényelmesebbé teszik.

Szóljunk még pár szót a királyföld templomainak építészeti mintáiról:

Ezeket, akár basilikaszerűek, akár csarnoktemplomok, Németországban, Szászaink régi hazájában kell keresnünk. Magyarországon a középkorban a francia iskola csaknem egyenlő befolyást gyakorlott a némettel; ellenben Szászaink hűn ragaszkodtak a német iskolához, kivált a rajnaihoz. Van ugyan a francia befolyásnak egyik fényes példája is Beszterczen, azonban ez a Minoriták temploma levén, szorosán nemzeti szásznak nem mondható.

E tárgyat közelebb tekintve találjuk sz. *Bertalan*, jelenleg *árvának* nevezett egyházát Brassóban, mely mint átmenetstílus a királyföld egyik legrégibbje. Első megpillantására felötlött előttem azon rokonság, mely ezen és a Lahn folyó melletti Limburg városának főtemploma közt (értsd a részleteket) létezik. Együttal figyelmeztettek arra, hogy Szászaink tájszólása is igen közel áll a limburgihoz; másként pedig Limburg igen közel fekszik a Rainának azon vidékéhez, melyből, a monda szerint egy patkányfogó, bájos sípolásával, öreget, fiatalat maga után a Siebengebirgbe vont és, a

föld alatt utazva, a gyarmatosokkal királyföldünkön ismét kijött a napvilágra.

Évek előtt vizsgáltam azon utat, melyen a középkorban a keleti kereskedés Byzanczon, Erdélyen és Magyarországon keresztül, Európa északi és nyugati tartományaiba haladott; ekkor feltűnt azon nevezetes befolyás, melyet a kassai templom, *német iskolai részleteivel* az erdélyi nagyobb egyházakra gyakorolt. Nemcsak Kolozsvártt, hanem Segesvár hegyi templomában is találjuk ama kettős csigalépcsőt, melyen a felmenők, kik ellenkező irányban egymástól távoznak, néhány lépcső-fok felszálása után ugyan csak szemközt találkoznak, hogy ismét egymástól távozzanak. E három igen különös példánynak legtokéletesbje a kassai. A brassai ugynevezett *fekete*, azaz főtemplomban több részlet fogadtatott el a kassai templométól, főképen a kapuzatok tagozása, béléte és azon módszer, melylyel a támak toronyfiai (die Fialen der Streben) felváltva egyenesen és szög alatt vannak állítva egymás fölébe. A segesvári hegyi templom déli kapuját is egyenesen a kassai utánzásának mondhatni. Nagy-Szebenben ugyan ezen befolyás nem tűnik fel, de N.-Szeben félre is esett azon keleti uttól, melynek iránya hazánkban Brassóban kezdődött, Segesváron, Gyulafehérváron, Kolozsváron és Deésen át elérte a Szamost, annak partján a Tiszához Patakiig és onnan Kassára, mint egyik csomójához vezetett, honnan ismét a Szepességen át kelt Lengyelországba. Ezen utat még ma is jelzik az oldalán álló emlékek nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is; bár kisebbek, hanem leggyakrabban ezek a két nevezett folyó partján, mint azon kor maradékai, melyben e vidéknek vagyonsága és jelentékenysége nagyobb volt a mainál.

Ime oly építészeti kötelék, mely már a középkorban a királyföldet szorosan összefűzte felső Magyarországgal; reménylenünk kell, hogy az újabb vasuti hálózat, mely nagyrészen a középkori keleti utnak irányát követi e viszonyokat ismét feléleszteni és a királyföldet mindinkább közös hazánkhoz csatolni fogja.

Henszlmann Imre.

Iparművészeti jegyzetek.

A magyar történelmi társulat 1879-iki erdélyi kirándulása alkalmából.

I.

A m. történelmi társulatnak azon tagjai, kik kutatásaikat iparművészetünk multjára irányozták, új eredményeket, az erdélyi kirándulás alkalmával, első sorban a zománczozásra nézve vártak.

Hiszen ismeretes, hogy a XVI-ik századtól fogva Erdély volt az ötvösségnek hazája; s I. A. * Erdély részére egy önálló csoportot vett igénybe a zománczos műveknek sorozatából, ama czikkében, melylyel a zománczozás kérdésének tisztázását a magyarországi régészet legfontosabb, de egy-szersmind legkényesebb föladatai közé helyezte. **

Reményünkben nem is csalatkoztunk. Marosvásárhelyt, Nagy-Szebenben, Vizaknán és Segesvárott eddigelé kevésbé ismert emlékeket láttunk meg, s köztük olyanokat, melyeknek a kérdés megoldásánál nevezetes szerep fog jutni.

Legrégiebb a sodronyművel és zománczczal diszített tárgyak közül a marosvásárhelyi református nagyobb templomnál őrzött kehely. Alakja a XV-ik századra yall; úgy szintén az ékítés részletei: a talpnak legalsó áttörött része, s a kupa alját borító diszítésnek gót ízlésű szegélye. Az aranyozott ezüsből készített edénynek talpa, gombja, és kupájának alja vannak váltakozó sodronyos és sodrony-zománczos lapocskákkal diszítva, melyek külön készültek s az edényhez hozzá vannak forrasztva. A mű e szerint I. A. ötödik neméhez volna sorolandó. ***

* Ezen jel alatt mindenesetre egyik mérvadó régészünk irt.

** Századok. 1876-iki VI-ik füzet. 486. és következő oldalak.

*** Száz. 1876 547. old. «Másik nemét képviselik ismét azon kelyhek, melyek részben félig sodronyos, félig zománczos műnek, volnának nevezhetők. Ezek talpazatán és kupája alján ugyanis váltakoznak a mezők. Míg egyik mezőben egyszerűen csupán filigrán ornamentikát, a fémlapra alkalmazott sodronymű ékítményt, többnyire sodronyból virágokat látunk minden zománcz nélkül alkalmazva, addig váltakozva ismét a másik mezőben sodronyos zománczművet találunk . . . Ez volna tehát sodronyzománczos combina-tióink ötödik neme.»

A talpnak széles része hat, alul kerek, fölül csúcsos lemezzel ékes; a három zománczos ezek közt egyformán van diszítve. Síma ezüst alapon a rajzot aranyos sodronyszálak képezik. Legalúl egy gumót látunk; ebből közösen erednek az egész mezőt eltöltő virágok és levelek. Először jobbról, balról, egy-egy kacs indul ki belőle; ezek domborúan kiemelkedő «coniferaszerű» kúpban végződnek. Erre egy-egy hatszirmú virág következik; mind a köralakú szirmok, mind pedig a középső, a bibét képező kör, átlátszatlan vörös zománczczal kitöltvék. Következik egy szívalakú, áttetsző zöld zománczos levél; majd egy virág, mely az elsőktől csak fehér, átlátszatlan színe által különbözik. Ezeket követi egy áttetsző zöld maghüvely, melynek alján három apró, átlátszatlan fehér szirmocska ül. Végre legfölül egy a többihez hasonló virág tölti ki a mező csúcsát. Ezen lap készítése módja tehát megfelel annak, melyet I. A. mint a magyar zománcz második nemét jellemzőt, ír le. *

A talpnak a kehely nyelébe átmenő részét megint, egymással váltakozva, három sodronyos és három zománczsodronyos lap fűdi el. Ezeknek egész mezejét áttetsző, zöld zománcz borítja; közepén egy gumóból kiinduló sodrony virágszálat látunk, melyen három kiemelkedő kúpban végződő kacs, egy fehérszirmú, vörösbibéjű s egy vörösszirmú, fehér bibéjű virág ülnek. Ezen lapok I. A. osztályozásában a negyedik nemnek felelnek meg. ** A gombot felül, alól hathat lapocska diszíti; a zománczosoknak (három-három) mezejét áttetsző zöld zománcz fedi. A középén sodronyszál-

* Száz. 1876. 545. old. «A sodrony nem egyszerűen a rajz körvonalát képezi, hanem dúslakodva maga külön filegrán képletekbe megy át. Mire a virágokat kikerekíté, ezek végén valóságos fölemelkedő sodrony-spiralokat, sodrony-tekerceket képez, melyek némileg kalász- vagy inkább coniferaszerűek».

** Száz. 1876. 546. old. «Itt van mindjárt az előbbi, mondhatnók három féle mintegy egymásból fejlődve hanyatló gyakorlat után, a magyar zománcz azon neme, melyet leghelyesebben talán megfordítva zománcz-sodronyos műnek nevezhetnénk . . . nagyobb zománczos egyszínű térein, melyeknek csak egyszerű keretét képezi a sodrony, a középén látunk kiálló sodronyból képezett virágokat alkalmazva, melyeknek úgy szólván csupán virágkelyhe, közepé mintegy nagy gombostű főnyi zománczczal van illuminálva.»

ból, egy fehér és egy vörös háromszirmú virág nő ki. Ezek I. A. hatodik nemének felelnek meg. *

A kupa alján megint három sodronyos és három sodronyzománczos lap lett elhelyezve. Mint a talp alján, úgy itt is, ezüst alapon aranyos sodronyszálak képezik a rajzot. Egy gumóból s két levélkéből indul ki a szár; egy-egy kúpos végű kacs, áttetsző zöld zománczú levél, fehérszirmú, vörös bibéjű virág, következnek egymásra; a szár végén pedig egy vörös szirmú, fehér bibéjű virág díszlik. Ez megint I. A. második neméhez tartozik.

Szerencsétlen kehely! Te, általános megjelenésednél fogva az ötödik nembe tartozol; részleteidnél fogva a másodikba is, a negyedikbe is, a hatodikba is. Mit tartunk felőled, ha készítőd a XV-ik század végén sem volt még képes rendesen megkülönböztetni hazánk sajátos iparművészetének egyes neveit, s minden osztályozás daczára össze-vissza keverte őket egyeséges mű készítésénél! Vajjon fölvelték-e őt mesternek egy tisztességes czéhbe?!

A nagy-szebeni főtemplomnál is láttunk egy sodronyos kelyhet. Ez a XVI-ik század elejéről való; a színes diszítés rajta azonban nem valódi zománcz, hanem égetetlen máz (kaltes email) s így nem tartozik az itten szóban levő tárgyak sorába.

Gróf Teleki Sámuel (Sáromberk, Marosvásárhely mellett) gyűjteményének legszebb dísze egy gazdag nyereg. Ülése piros bársonnyal van bevonva, mely keleti ízlésű, arany szegfűvel és tulipánttal hímes. Elejét és kápáját arany ezüst lemez fedi, s ez csak alig látszik ki a csillogó drágakövek, a gyönyörű, színes sodronyzománczok alól, melyek elborítják. A lemez áthajló részén sodronynyal körül-

* Száz. 1876. 547. «Hatodik nemét képeznék végre azon ismét egészen zománczos mezejű kelyhek, melyek közepén kidomborodott zománczban emelkedik ki ugyan a filigrán virágalakítás, de itt már a filigrán is annyira egészen alá van rendelve megint a domború zománcznak, hogy nem annyira önállóan emelkedik ki, mint inkább a kis kiszínezett s kidomborodó virág alárendelt lemez keretének mutatkozik. S ezt már egyszerűen dombori virágos zománcz-alakításnak lehetne inkább nevezni.»

vett, átlátszatlan, világos kék zománcz körök sorakoznak egymáshoz. Mindegyiknek közepébe egy ezüst pontocska van berakva; közöttük egy-egy apró, lemezszerűbe foglalt, átlátszatlan fehér zománcz petty. A lemez élét egy széles fonott sodrony láncz beszege, s párhuzamosan evvel fut egy keskenyebb sodronyszalag, a lemez lapján; ezt kísérik egymással váltakozó rubintok és smaragdok, erre pedig egy sor átlátszatlan fehér köröcske következik. Ezen tagok együttesen fogják körül a főmezőket, melyeknek díszítéséből először azon részek ötlenek szemünkbe, hol a drágakövek lettek elhelyezve. Nem mintha a rubint és smaragd fénye vonná magára figyelmünket; hiszen a zománczok pompája versenyez vele; de mert a mű készítője a lemezt kiverte, úgy hogy az ékkövek fölülemelkednek a sodronyzománczon. Közülök egynehány, kerek, nyílt rózsát képez; a többiben, a sajátosan keleti, ind és persa díszalakot, a cypressust ismerjük föl. Mindegyiknek közepét egy nagyobb smaragd képezi, s a körül vannak a rubintok elhelyezve.

A kövek foglalásmódja kiválóan megérdemli a figyelmes vizsgálatot, mert a mű eredetére nézve ép oly jellemző mint az említett cypressus alak.

Európában a középkortól kezdve nagy gondot fordítottak a foglalásra. Az érczszekezből kis karmok nyúlnak föl s lefogják a követ; vagy pedig egy profil képezi az átmenetet a két különböző anyag között. A foglalásnak magának oldalai, értékesebb tárgyaknál, rendesen véséssel vagy zománczozással díszítvék. A XV-ik századtól kezdve a köveknek is szabályos idomot adnak; fölületöket pedig különböző szögek alatt találkozó lapokra csiszolják; s ezáltal a drágakő ragyogását fokozzák. Még a nehezen kezelhető gyémántot is, ha nem természetből már szabályos pyramis alakjában használják, ha táblakővé metszik, oldalt megtompítják egy lappal.

Nyergünkön egészen másnemű a foglalás. Itt a vert lemez az egyes kő szabálytalan alakja szerint lett kimetszve, ez pedig laposra csiszolva, úgy hogy a lemeznek s a köveknek föllete egy síkban fekszik. Ismeretes, hogy ez a keleti

czot illetőleg Nadir Shah híres trónjára, melyet a szultán kincstárában őriznek. A mi pedig a díszítés tagozását, a rajz egyszerűségét illeti, kérem őket felejtsék el egy kissé a konstantinápolyi bazárban, Haas raktárában vagy a Grands magasins du Louvreben fölhalmozott, századunkban, nyugoti vásár számára készült, hanyatló ízlés szülte tárgyakat, és emlékezzenek meg a XV—XVII-ik századbéli nemes persa bímzésekről, a nagy, egyszerű díszítésű szőnyegekről vagy az Azzimisták kitünő műveiről, melyek a XV-ik században Velenceze iparművészetére oly mélyreható befolyással voltak.

Számos emlék bizonyítja a zománczozás egy más nemének elterjedt gyakorlatát, a XV-ik századon át, hazánkban; az áttetsző zománcznak (émail translucide), hol ez a díszítésnek csak színét adja, — a rajzot magát a zománcz fedte fémlap vésése képezi; vagy hol az egyszínű, áttetsző zománcz síma felületű fémidomokat környez.

Ilyen a három aranyozott ezüst kehely a szász-kézdi (Deutsch-Keisd) templomból. Mind a három a XV-ik században készült. Egyiknek kupája a rendesnél jobban szélesedik fölfelé. Díszítése egyszerű, csak a gombon látunk sötét kék zománczot s a szárnak evvel érintkező részein violaszínt. Minden zománczos mező közepén gót minuscula foglal helyet. Talpának három mezeje síma, három pedig véséssel ékes; az egyiken áldástosztó kéz keresztimbussal körülvéve; a másikon kereszt; a harmadikon két egymást keresztező M.

A második kehelynél csak a száron látunk zöld zománczos mezőket minusculákkal. Talpán bevésve a Szent Szűz a gyermek Jézussal; egy czímer, mely a mellékelt ábrán látható; Szent István király és alexandriai Szent Katalin; két mezőn pedig egyszerű gót levélékkítés.

A harmadik kehely megint igen kevés zománczczal lett díszítve; csak a gomb kiszökellő rotulusain van zöld zománcz. Annál érdekesebb a kupa körirata:

kalix ꝥ sancti ꝥ regis ꝥ stephani ꝥ m ꝥ kyꝛd ꝥ

eljárás; minek egy minden kételyt meggyőző példája van gróf Teleki Sámuel gyűjteményében: egy kard, melynek markolata és hüvelye rubintos és smaragdos cypressussokkal van diszítve.

A ékköves domború részek körül az ezüst lemez átlátszatlan fehér, világos kék és áttetsző zöld zománczczal van elfedve. Többi része aranyos, s ezt sodronyzománczos növény diszítések borítják. A sarkakban, egy-egy gumóból erednek ezek; kanyargó sodrony indáik az egész mezőt eltöltik, körülfontják a kiemelkedő drágaköves részeket, s számtalan sötétzöld levélbe, színes bogyóba és majd bimbós, majd pedig kinyílt szegfűbe és tulipántba végződnek. Az előforduló színek: átlátszatlan fekete, gyakran egy-egy sárga ponttal; átlátszatlan világos kék, szintén sárgával; átlátszatlan fehér és sárga; végre áttetsző, sötét kékeszöld. Egyes szirmokon a másszínű petty helyett ezüstlemezből készített madárcák ülnek.

Minél behatóbban tanulmányozzuk ezen elsőrendű, ritka tárgyat, annál inkább meggyőződünk arról, hogy a keleten jött létre. S ezen meggyőződésünket megerősíti egy másik nyereg, mely gróf Teleki Sámuel tulajdona. Alakja, bársonya s ennek hímzése a zománczoséval teljesen összeegyezik; szintén ezüst lemezzel van bevonva, mely más eljárással lett ugyan kezelve, de ugyanazon diszítési elv alapján. Az ékités sarkköveit képező, kiemelkedő ékköves alakok helyét itt sötét niellos idomok foglalják el, s ezeket szintén a sarkakból eredő növényindák fogják körül, csak hogy itt nem sodronyzománczból készültek, hanem kivésvék; s hogy a fém csillogása kellő hatást idézhessen elő, sokkal sűrűbbek mint ott, hol a viritó szín szembeszökőekké teszi őket.

Épen a rajz nemes volta, és aránylagos egyszerűsége a zománczos nyereg diszítésén, s a zománcz ritka pompája, keltett keleti eredetére nézve némi kételyt egynémely neves tudósunknál, kinek finom művészi érzése iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetem. De mert ismerem jártasságukat az iparművészetek terén is, hivatkozom velök szemben a zomán-

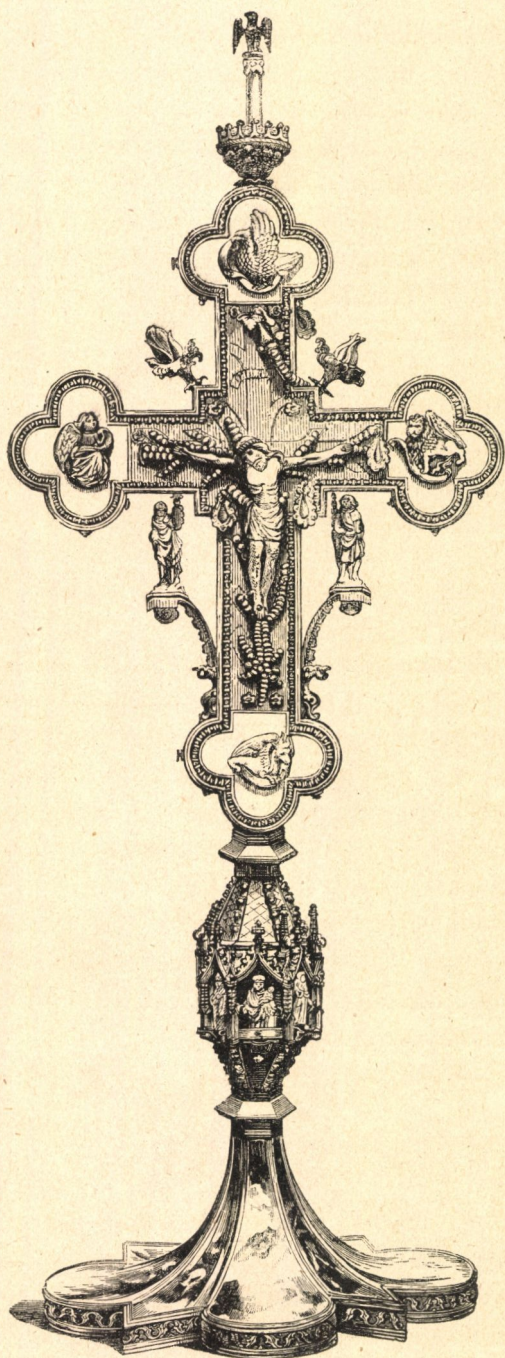
s a talp vésése, hol a három magyar szentet, Szt. Istvánt, Lászlót és Imrét ismerjük föl.

Fényesebb ezeknél Vizakna reformatus templomának kelyhe. Díszített részei mind többszínű, áttetsző zománczczal fedvék, mely azonban sok helyütt megvakult vagy lepattogzott. A kupa alján, hat levélalakú mezőben hárfázó, lantozó, hegedülő angyalokat látunk; a szárnak gombmelletti részein hat-hat cherubimfejet. A gomb kiemelkedő rotulusainak hat körszelvény határolta mezein egymásra következnek Szent András, egy szent püspök, egy szent mátyás s egy címerpaizs: zöld alapon hat ezüst liljom. A talpon keresztelő Szent János, alexandriai Szent Katalin, Szent György lóháton, egy szent püspök, remete Szent Antal és evangelista Szent János (?) ábrázolvák; ezen mezők közé gót levélékités van bevésve.

Legkésőbbiek, de legszebbek az áttetsző zománczos tárgyak közül a nagydisznódiak; egy ereklyetartó és egy kereszt a XV-ik század második feléből. Az ostensoriumon kevés ugyan a zománcz, — csak egyes virágok szirmait díszíti; a kristály ereklyetok két oldalán szabadon álló angyalok azonban a gót ízlésű ötvösségnek remek példái.

A keresztet részletesen leírta s szakszerűen megbeszélte Reissenberger Lajos úr a «Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale» VI-ik kötetének 149—152. oldalain. Innen vesszük át e lapok egyik szerkesztőjének különös kívánságára, a túlsó oldalon látható ábrát, melyből a tárgy általános alakját megismerhetjük, de nem zománczos részleteit, melyek itt leginkább érdekelnének. A talpon, nyolcz mezőn, zománczos szenteket látunk, a kereszt hátlapján pedig színes, gót növényékitéseket.

A zománczozás ezen neméhez tartozik még egy XV-ik századbéli czimer, mely Segesvárott volt kiállítva. Gyönyörűen alkotott, öntött és gondosan vésővel átdolgozott, koronás, ezüst sas tartja karmaiban a paizsot. Ez vízszintesen van két mezőre osztva; az alsóban áldástosztó kéz, a felső-

ben félhold és csillag, ezüstből; ezen idomokat kék zománcz veszi körül.

A nagy gömbölyű mellkapcsoknak egy sorozata (a szászok «Heftel»-nek nevezik őket), mely Segesvárott volt kiállítva, érdekes tanúbizonyságot tett a változásról, mely hazánkban végbement, a zománczozás gyakorlatára nézve, a XVI-ik század lefolyása alatt. Körülbelül tizenkettőt látunk, itt azonban csak a jellemzőket említem föl.

Még a reformatió elterjedése előtt, tehát a XV-dik század végén, s a XVI-ik század elején készültek a kapcsok, melyeken Szűz Máriát vagy szenteket látunk. Segesváron kívül még a Nemzeti Muzeumban s a Bruckenthal muzeumban Nagy-Szebenben, ismerünkilyeneket.

Egy igen szép ka-

pocs még gót ízlésű levelekkel ékes; ezek között áttetsző, zöld és kék szirmok lettek elhelyezve. Közepén gránátkő (?) díszleg fekete, áttetsző kék és zöld zománczos rajzú, pompás foglalásban. Alján aranyműves bélyeg van beütve.

Egy másikon, Weiss Szaniszló birtokából Mogyorósról, egyéb nem emlékeztet gót ízlésre, mint a kúpos csigaalakok. A középső követ itt már festett zománczu virágszirmok környezik; az átlátszatlan fehér alapon, a külső szél felé sötétedő árnyékolással, rózsaszínt látunk. A szirmok gyökeréhez egy-egy kék gömböcske, hímszál, símul. E kapocs szélén megint áttetsző kék és zöld zománcz fedte lapok fordulnak elő. Hátán jel.

Egy harmadikon szintén Mogyorósról Weiss János birtokából, már áttetsző zománczot nem is találunk, csak festettet. A gót csigaalakok mutatják, hogy ez is még a XVI-dik századból való.

A XVII. századba tartozik egy igen szép öv a segesvári kiállításon. Az egyes tagokat ezüst lemez képezi, mely a díszítés rajza szerint van kivágva. Széleik végig vonóznak keskeny lemezkeretek; az így képzett mezők festett zománczczal kitöltvék. Az övre egy násfa lett akasztva, mely egy szarvason ülő, lantoló nőt ábrázol. Az egész zománczczal van borítva.

XVIII-ik századbéli sírban találták egy vállfüzőnek ezüst elejét, a nagyszebeni főtemplomban; most a Bruckenthal-muzeum tulajdona. Hasonló módon van díszítve mint a leírt öv. Még egy ilyet láttunk Segesvárott, egyet pedig a Nemzeti Muzeumban őriznek; ezen azonban zománczozásnak nincsen nyoma.

II.

Érdekes alak, hazai ötvöseink sorában a nagyszebeni mester, Sebastian Hann. Már életében kitünősége volt szülővárosának; tudtul adja nekünk ezt a büszke mondás Valentin Frank von Frankenstein, 1697-ben készített, ezüst kannája,

mely 1874-ben került a Nemzeti Muzeum birtokába. «Heermannstadt ist durch der Kunst dieses Meister Augsburg worden Lebe Lang Sebastian Hann In werther Menschen Orden» így szól egy körirat a kanna alján.

1700-ban Sebastian Hann a nagyszebeni aranyművesek czéhmestere volt, Daniel Hormannal együtt; ezt a nagyszebeni levéltárban levő, ezen aláírásokkal ellátott folyamodványból tudjuk meg, hol ők, a régebben megerősített privilegiumokat, újra megerősíteni kérik.

Leginkább a terebelésben ügyeskedett; minden művén találunk alakokra, melyeknek feje s testének felső része is, az alaptól elválva szabadon kidomborodik. A vésőt is biztos kézzel használta; a haját, a meztelen részek finomságait, a ruhák apróbb redőit ezen eszközzel dolgozta ki. A művein előforduló történeteket nem ő maga alakította, hanem a régi, egész Európában dívó eljárás szerint, közkézen forgó rajzminták vagy rézmetszetek után készítette. Ezeknek megválasztásánál azonban nem járt el mindig a kellő tapintattal; olyanokat is utánzott, melyek nem dombormű előképének szánvák. Ilyenkor természetesen, nem volt képes a jelenet mélységét, a távlatot kifejezni; úgy hogy alakjai egymásba nőnek, túltömött, zavart csoportokat képeznek.

Ez alkalommal két művét láttuk. Az egyiket, egy födeles kancsót, a nagyszebeni főtemplomnál őrzik. Domborműves oldala az ezüst fehér színét megtartotta, míg az ábrázolások keretét képező részek s a kancsó szélei aranyozvák. Két jelenet van rajta. Salamon ítélete és Sába királynőjének hódolása. A fedő gombját guggoló oroszlán képezi; első lábai egyikében koszorút tart, a másikon obelisket. A szélén beütve látjuk a mester jegyét, nevének kezdőbetűit: **SH**

Sebastian Hann másik művét Nagy-Disznódon láttuk. Egy ezüst ostyatartó, mely állítólag 1692-ben lett a nevezett helység templomába ajándékozva. Széles talpon, karcsú nyélen nyugszik a lapos csésze. Ennek fenekére lett erősítve egy szép dombormű: Christus az olajfák hegyén. A földön egy szabadon álló alak foglal helyet: Mihály angyal

keresztet tartva. Az egész mű aranyos; rajta is megtaláljuk a mester bélyegét.

Gróf Bánffy György gyűjteményében a mester egy negyedik művét ismertem föl, az 1877-iki kolozsvári kiállítás alkalmával. Ez is ostyatartó; csészéje fenekén egy dombor mű látszik, Sába királynőjének hódolata. Nyele egykor eltört s most egy klariság képezi. Az hogy Hann bélyegét sehol sem találjuk meg rajta, nem bizonyítja azt, hogy nem az ő műve volna; hiszen a Frank-féle kancsón sincsen rajta. A munka tökéletesen megfelel a mester modorának; a tárgy alakja a nagy-disznódi ostyatartónak; a dombormű pedig a nagyszebeni kannának, melyen ugyanazon jelenet van ábrázolva.

A segesvári alsó templomban a következő nemzedék egy mesterével ismerkedünk meg: Stephanus Jünglinggel. Műve egy födeles ezüst kancsó. Ez belül egészen aranyos; fenekén látunk kiverve bőségszarút tartó gyermeket; a földő alján pedig a Jézuskát, ki egy nagy keresztet tart. Kívül a fedő gombján a zászlós bárány ül, szintén megaranyozva; az oldalakat pedig a fehér ezüsből kiveret indák borítják, melyek ha a tárgy korát meggondoljuk, gót ízlésre emlékeztető idomukkal meglepnek. A domborművek nagy gonddal és sok ízléssel készültek, s meggyőznek arról, hogy a mester korának legjobbjai közé tartozott. A kanna alján a következő felírást látjuk: «In honorem et usum sacr. optulerunt germani frs. amplis. dns. Daniel Jüngling et Stephanus hujus operis artifex. 1728». A földő alján pedig: «Daniel Jüngling Agneta Jünglingin nata Kertschgin. 1715». A szélen végre megtaláljuk a készítő bélyegét **SI**.

Gyulafehérvárott a Batthyányi-féle gyűjteményben egy érdekes aranyozott bronz gyűrűt láttunk. Vaskos alakjából következtetjük, hogy egyházi férfiú számára készült. Diszítése kétséget nem enged korára nézve; szép renaissance munka az, a XV-ik század végéről. Karikáján két oldalt egy-egy díszedényből virágszálak nyúlnak ki: fölöttük lilios-korona tetézte czimerpais; az egyiken a pápai, egymást

keresztező kulcsok, a másikon az Arragonok czimere. Lehet-séges, hogy ezen gyűrű Arragoniai János, esztergomi érseké volt.

Teutsch superintendans úrtól nyert értesítés szerint gyakoriak, a szászföld templomaiban, az olyan keresztelő medenczék, minőket a nagyszebeni főtemplomban s a segesvári alsó templomban láttunk. Négy-öt láb magas kehelyalakú edények ezek, bronzból öntve. A gomb áttörött művü; a kúpán s a talpon kerek, négyszögletes vagy hatszirmú keretekben kis domborművecskéket látunk. Nemcsak a rajtok látható jelenetek nem összefüggőek, de stíljök is különböző keletkezésű időre vall; úgy látszik, hogy a rézművesek minden rendelkezésükre álló bélyeget belenyomtak a nagy edény öntőmintájának oldalába. Ezen medenczék valószínűleg a XV-ik század első feléből valók; a segesvárin 1411. év számot olvasunk.

A rézőntés körébe tartozik még két gyertyatartó a XIII—XIV-ik századból. Férfi alakok; fölemelt jobbjukban tartották a gyertyát; hosszú hajok, bozontos bajszuk, szőrös testök által vad embereket, a középkor satyrjait, ismerhetjük föl bennök. Az egyik a Batthyányi gyűjteményben, a másik a Bruckenthal muzeumban van.

Az utóbbi években kutatóinkat mindinkább foglalkoztatja az agyagművesség története. Ennek körébe tartoznak a marosvásárhelyi fazékasok czéh szabályai és jegyzőkönyvei 1612-ből s magyar köriratú pecsétje a XVI-ik század végső éveiből, melyeket tanulmányozás és közzététel végett Majláth Béla úrnak engedtem át. Ha bizonyos tekintetben érdekesek is ezen emlékek, úgy mégsem tartozhatnak ismertetésök a jelen czikknek keretébe, melynek főladata kizárólag az Erdélyben látott, iparművészeti művek megbeszélése. Mégis föl kell itt említenem, hogy a czéhekre vonatkozó okmányoknak, pár év előtt nagy várakozást keltő módon, s nagy buzgalommal megindított gyűjtése, eddig nem vezetett számba vehető eredményre iparművészeti tárgyaink osztályozását s történetök földerítését illetőleg. A czéh szabályoknál sokkal

fontosabbak a tankönyvek s a technikára vonatkozó följegyzések, melyenekre hivatkozott I. A. a *Századok* 1876-iki évfolyamának 555-ik lapján; igen nevezetesnek kell lennie Kecskeméti Péter könyvének, mely állítólag Ballagi Aladár úr birtokában van. Kötelességemnek tartom ez alkalommal a nyilvánosság előtt megróni azon hanyagságot, melynek következtében a szakférfiaknak még mindig hozzáférhetetlen ezen munka, melyre a zománcz vitában már három év előtt hivatkoztak, s melyet ezen kérdés fölmerülésénél mindannyiszor fölhoznak a nélkül, hogy alkalom nyílne annak valódi értékét tárgyilagosan megbirálni.

A XIV-ik század legelejéről valók a Bruckenthal muzeum domborművel díszített kályhafiókjai; hazánk középkori agyagművességének legrégibb eddig ismert emlékeihez tartoznak.

Érdekes figyelmeztetésül szolgál a befolyásokra nézve, melyeknek hatása lehetett cserépiparunkra a XVI-dik században, hogy a Németországban oly ritka nürnbergi, Hirschvogel-féle művek, a szászföldön előfordulnak. Egy gyönyörű példát láttunk a segesvári gymnasium gyűjteményében; egy másikat pedig gróf Lázár Jenő birtokában Medgyesfalván. A gróf úr gazdag keramikai gyűjteményében tanúságot tesznek még a különböző német gyárakkal való összeköttetésről a XVI-ik és XVII-ik században, két barna alapú, színes díszítésű, kreusseni edény, egy nassau-i, s egy domborművekkel ékes nürnbergi kancsó 1590. évszámmal.

Még érdekesebb, mert hazánkban eddig a maga nemében egyedül áll, két kisázsiai edény. Födőjük már Erdélyben készült. Az egyiknek eredeti cserépfogantyúja valaha eltört s ónnal lett helyettesítve, a födőbe beütött évszám szerint, 1744-ben.

Erdélynek élénk összeköttetését a kelettel még jobban bizonyítják a százanként előkerülő ázsiai szőnyegek. A nagyszebeni, a nagy-disznódi, a brassói és segesvári templomokban meggyőződhattunk szépségükről s arról, hogy mind legalább a XVI—XVII-ik századnak művei. A legutóbb nevezett

templom sekrestyéjében láttunk egyet, melynek szélére kék festékekkel az ajándékozó neve s 1661. évszám vannak reá festve. Egy gyönyörű persa párnahaj, sárga selyembársonyból, vörös diszítéssel, volt Segesvároth kiállítva.

A keleti befolyás tartósságáról a szövetek diszítésére tanuskodik a marosvásárhelyi reformatus főtemplom egyik patyolat úrasztal terítője, aranynyal s ezüsttel kihímezve. A szegfűszálak rajza kétségen kívül keleti tárgyról lett átvéve. Ezen terítőt 1695-ben Véer Judith ajándékozta a belehímezett fölírás szerint.

Igen szépek a marosvásárhelyi főtemplom s a vizaknai templom hálóalapú asztalterítői, selyemmel, aranynyal kihímezve; többeken az «agnus dei» s az evangelisták jelvényei láthatók. Majd mind még a XVI. és XVII. század művei.

III.

A milyen viszonyban van az ötvösség a képfaragáshoz, olyanban van a minirozás a festéshez. Erdély gyűjteményei gazdagok ékes kéziratokban, tárgyalásuktól azonban fölment az, hogy derék fiatal tudósunk Csontossi János — ki a könyvészeti bizottság előadója volt, és legujabban kezd behatóbban ilyenekkel foglalkozni — a fontosabb emlékeket, ha nem is művészettörténeti jártassággal, de mindenesetre lelkiismeretesen és pontosan tanulmányozta s a nyert eredményeket jelentésében közzé fogja tenni.

«A festés története hazánkban még most sem ért meg» így szólott, a valóságnak teljesen megfelelőleg, Rómer Flóris 1874-ben *Régi falképek Magyarországon* című műve bevezetésében. Még eddig, a nyugati festés legapróbb árnyalatait is teljesen ismerő szakférfiú nem foglalkozott ezen emlékekkel; pedig ez szükséges, hogy jellemöket helyesen fölismerhessük. Az anyag sincs kellően összeállítva, bármennyire értékes is ezen tekintetben Rómernek fönt idézett úttörő munkája. Épen ezért tartózkodom ezuttal még a kísérlettől is, hogy a nagyszombati főtemplomban levő nagy mérvű falképnek, Joannes de

Rosenaw 1445-iki művének állását a hazai falképek sorában, és viszonyát az egykorú külföldi művészethez taglaljam.*

Tudtommal eddig az irodalomban még nem lett méltatva a nagydisznódi szárnyas oltárkép, mely mindenesetre már azért is érdekes, mert olvashatjuk rajta mesterének nevét és keletkezése évét. Az oltárkép három részből áll. A középsőn a főhelyen Christus kereszttelése van ábrázolva Lucas Kranach modorában. Ezen képet két ajtó fedi, melyek kívül belől disztivék. Belől látjuk szent Antalt; ez Martin Schöngauer ismeretes metszetét juttatja eszünkbe. Szent Severust (?); remete Szent Pált; torentinói Szent Miklóst. Kívül ábrázolvák kereszttelő szent János születése; ugyanannak lefejezése; evangelista Szent János Patmoson; s az ő martyriuma. Az oltár szárnyain Szent Alajos; Szent József; József a kútban (?); szent bibornok. Az oltárképnek, fölfelé szélesedve kanyaruló, alsó lapján jeleneteket látunk Szent Severus életéből; a bal sarokban fölül találjuk a fölírást:

D. O. M. DIVOQ. SEVERO. EPŐ. RAVNEŠI. 1525.
VINČECŲ PINXIT.

Az oltárképet fölül félkör alakú tábla koronázza. Ezen egy haldoklót látunk gyertyával kezében; ágya fejénél Szent Mihály áll a mérleggel.

Nem hagyhatom említés nélkül hazánk második nyilvános képtárát a Bruckenthal-félét, bár tulajdonkép jelen ezikken keretén kívül fekszik. Szorítkozom azonban a legkiválóbb művek fölemlítésére; a gyűjtemény lajstromának számait, de nem elnevezéseit használva. Az olasz iskolába vannak beosztva, N. 95 Fiatal leány zongora előtt ül; kétséget nem szenved, hogy igen szép kép Rembrandt valamelyik jó tanítványától; sötétebb helyütt függ, semhogy közelebb meghatározhattam volna, N. 142. A szent szűz a Jézuskával és sz. Erzsébettel; jó de erősen rongált kép a Van-Dyck-féle irányból.

* Lásd leírását RÓMER F. F. *Régi magyar falképek*. 104-ik oldal.

A németalföldi iskolába osztottak közül említésre méltók: N. 12. Öreg ember, ősz hajjal, beretvátlan arczczal; fejét fekete barett fedí; kezében halálfej; Quentin Mastys iskolájából. N. 44 Csinos vázlat A. Brouwertől. N. 54—55 Imádkozó férfi és nő; igen jó képek Dirk Bouts modorában. N. 150. «Adriaen v. Venne Hagae c. p. 1631» Fogorvos műhelye. N. 276. Pilátus kézmosása; szép vázlata Leonhard Bramernek. 271. Rajna partja Herman Saffleventől; rajta a kezdőbetűk H S és 1657. N. 290. A bethlehemi gyermekek gyilkolása; aláírva P. BRVEGEL. hasonlít a mester bécsi belvederei, azonos tárgyú képéhez. N. 387—388. Jó tájképek Carl Grosstól, Jan van Goyen követőjétől. N. 414. Szt Jeromos, Quentin Mastys egy utánzójától, talán Marinus van Roymerswalentől. Végre a német iskolához lett sorolva a gyűjtemény gyöngye. N. 19. Borotvátlan arcú férfiú ablak párkánya mögött látszik; balra fordul; jobbában vörös kövü gyűrűt tart; balját a párkányon nyugtatja. Fejét kék sipka fedí, oldalt lelógó czafrangokkal; sötét prém öltönyének ujjai zöldek. Daczára rongált állapotának, még mindig gyönyörködhetünk ezen első rendű műben, melynek mesterét a Ghent-Bruges-i körben kell keresnünk, az Eyck testvérek közvetlen környezetében.

Pulszky Károly.

Két pecsét a XIV. századból.

Ez alkalommal van szerencsénk ismét két érdekesebb pecsét metszetével járúlni a XIV. század pecsétisméjéhez.

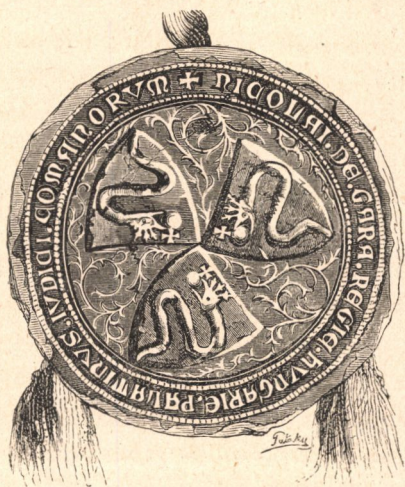
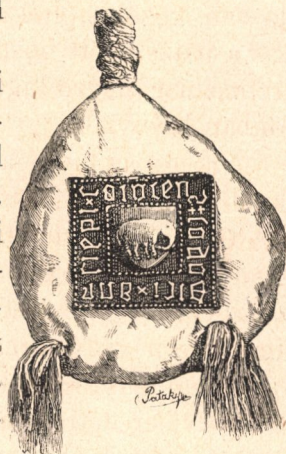
Az 1. számú Lajos kalocsai érseknek gyűrűpecsétje, a 2. számú Garay Miklós nádoré, mindkettő 1384-ből. Az első eddigelő teljesen ismeretlen, a másodikat többféle változatlan bírjuk, de apró részleteiben s ily teljességében még nincs közzé téve.

Az 1. számú pecsét, mely Lajos kalocsai érseknek igen szép színezetű vörös-viasz gyűrűpecsétje, alakjára nézve négyzet, egyik oldal hossza: 11 mm. Körirata: S. lodowici

archiepi. colocen. A paizs egy beszélő czímert tüntet föl: doborpaizsban elefántot, mely arra látszik utalni, hogy a gyűrű viselője a Kálmán király idejében Nyitra-vármegye területén adományos Elefánty-család ivadéka lehetett.

De nemcsak a pecsét maga érdemli meg figyelmünket, mely sötét-sárga selyemzsinóron függ hanem az oklevél is, (M. országos levéltár kincstári oszt. f. 1528. nro 4). Ebben Lajos kalocsai érsek Garay Miklós nádornak a kalocsai érsekséget minden haszonvételeivel egyetemben évi 6000 arany forint fizetésének kötelezettsége mellett leköti, minthogy ő «causa study» külországokba utazni megy. Az egyes fizetési részleteket Garay Budán, Firenzei Pál odavaló kereskedő fiánál Móricznál tartózik letenni. Oly érdekes culturtörténelmi adat ez, mely a magyar XIV. századra jellemző világot vet.

A 2. számú pecsét Garay I. Miklós nádoré. Ugyancsak az orsz. levéltár kincstári osztályában őrzött egy hártján függ zöld selyemzsinóron. Átmérője: 40 mm. A zöld viaszba nyomott pecsét körirata: S. Nicolai Gara Regni Hvngrarie Palatini iudici Comanorum. A pecsét belsejében damascirozott alapon három balszegleténél csücskösen egymáshoz illesztett háromszeg monor paizs látható, melyek mindegyikében egyszer gyűrűzött, keresztes gömböt szájában tartó koronás kigyó képezi a czímerjelvet.

A Garay-czímert többen adták, jelesül Wagner és Nagy Iván, de egyike sem fejt ki s mutatja annyira az egyes részleteket, mint a most közlött. Míg a Wagner rajza rossz, Nagy Ivánnál a pecsétnek egy 1449-iki változata van közölve, hol a paizsot már czímertartók támogatják s a paizs felett növény szárnyas angyal látható. A paizson háromszor gyűrűző kigyó szemlélhető, az alma, vagy gömb azonban hiányzik.

A koronás kigyó a keresztes almával a magyar czímeknél gyakran előfordúl, így a bethleni Bethlen-családjában is. A Garay-féle czímerben a kigyó valószínűleg nemzetségi jelvényt képvisel, amennyiben a Drusina-Dorozsma nemzetségnek, melyből származtanak, lehetett a jelvénye. A koronás gömb vagy alma jelentősége iránt nincsenek tisztában genealogusaink, valamint a Bethlenék kigyójának almáját királyi eredetre magyarázzák, la Garay-ékét ugyancsak a Zsigmond-féle rokonsággal hozzák kapcsolatba.

Thallóczy Lajos.

Régészeti irodalom.

Az orgona-építéset története. Írta Oláh Károly nagy-körösi ref. tanító-képezdei ének- és zenetanár. Budapest. 1879.

Ezen 8.-r. nem egész 48 oldalra terjedő munka, az orgonák keletkezésének s különféle fejlődési stadiumainak történetét tárgyalja s négy fejezetre oszlik.

Az I. fejezet *a fejlődés első mozzanata*. Ez a Pann-féle (Syrinx, — Papageno) síppal kezdi be, mint «a melyet lehet alak- és berendezésénél fogva úgy tekintenünk, mint bizonyos mértékben *első mozzanatot* az orgonaépítéshez»; ezután az elébbiből fejlődött vékony csövön át szájjal fújt *sípládák*, majd a *síptömlők* (*Tibia utricularia*), fújóval ellátott úgynevezett *szélorgonák* (*orgonon πνευματικόν*) és végtére a mintegy Kr. előtt 120 évvel Alexandriában feltalált *vízorgonák* (*organum hydraulicum*) tárgyalatnak.

A II. vagyis az orgonának behozatala a keresztyén templom-

mokban című fejezet, a Kr. sz. utáni 657—672. években uralkodó *Vitalianus* pápának az egyházi énekekhez alkalmazandó orgonák behozatalát illető állítólagos rendelete fölemlítésével nyitja meg a fonalat, s e hangszernek Franciaországba a VIII. s Németországba a IX. században való behozataláról s elterjedéséről szól berekesztőleg a XIII. századig.

A III. fejezet „*Az újabb szerkezetű orgonák*“-at tárgyalja a XIII. századtól a legújabb korig, vagyis azon időtől, mikor az addig használatban volt vízorgonákat az újabb szerkezetű *szélorgonák* leszorították. E szakasz a mű legterjedelmesebb része, s ennek több mint felét foglalja magában. Itt mindazon fontosabb technikai s zenészet-i javítások följegyeztetvék, melyeken az említett hangmű-szer a legutóbbi hétszáz év alatt keresztül ment.

A IV-ik fejezet: *Az orgonaépítéset hazánkban.*

A beosztás ellen nincs kifogásunk. Miként a fejezetek mutatják szerző kettős feladatot, az orgonák műtörténelmének *általános* és *specialiter hazai* tárgyalását tűzte ki. A mi az első feladatát illeti, erre nézve szerény terjedelméhez képest sokkal több értékeset mond el e füzetke, mint sok más vas-kos kötetek, melyeknek szerzői a kitűzött tárgytól eltérő adatok mesterséges beszövéseis szószátyárkodó fölösleges magyarázgatásaik és okoskodásaik által fényleni, avagy a kitűzött tárgyban való készületlenségöket elpalástolni ügykeznek. E művecske, három első fejezetében ismeretlen adatokat avagy eszméket nem tartalmaz ugyan, de szerzőjének saját vallomása szerint, az leginkább külföldi jelesebb zenetörténetírók, jelesül *Seidel* „*Die Orgel und ihr Bau*“, *Sponsel* „*Orgelhistorie*“, *Forkel* és *Jamminer* stb. munkái után iratván, e körülmény már magában is elegendő arra, hogy a munka eme, az orgona-építéset általános történetét tárgyaló részének teljes hitelt és megbízhatóságot tulajdonítsunk.

De ha gondos a szerző az orgona-építéset legrészletesebb mozzanatainak kijegyzésénél a külföldi írókból

(III. fejezetben), annál hanyagabb az említett hangszernek hazánkra vonatkozó történelmi tanulmányozásában. Korántsem követeljük a szerzőtől, hogy e tárgyban műtörténelmünket saját eredeti kutatásai által gazdagítsa vala új adatokkal. Hisz ez az előttünk fekvő füzet szűkre szabott feladatának keretén is túl esett volna. De hogy a már másoktól kibúvárlott adatokat magokban foglaló munkák legnagyobb részét ne is ismerje — ezt már méltán megrovandónak tartjuk. Ha a szerző e munkák hírnevesbjeit, például a Henszlmann „*Székes-fehérvári ásatásokról*“ írt művét átlapozgatta volna, nem esik ama fonák helyzetbe, hogy a Modró községének orgona-fuvójában találtatott 1669. évszám feljegyzését hazai orgona-történelmünk főmomentumai közé sorozza, míg ellenben a székesfehérvári *Nagy Boldogasszony basilikájá*-nak XV. századi orgonájáról csak egy árva szóval sem emlékezik meg.

A szerző azonban nemcsak hogy az illető adatokat rejtő könyveknek nem járt utána, de sőt még az általa használt munkákat is csak felületességgel böngészgette át.

A szerző előszavában azt állítja, hogy figyelemmel kísérte a „*Századok*“-at. Pedig éppen e folyóiratnak hazai orgona-történelmünkre vonatkozó legfontosabb helyeit egészen mellőzi. Ha az említett folyóirat nyolczadik folyamának második, vagyis az 1874-ik év február havi füzetébe tekint, ott a b. Nyáry Albert „*A modenai Hyppolyt-codexek*“ című tanulmányában feltalálhatta volna a szerző, hogy nem csak „*már II. Lajos királynak volt udvari orgonistája*“, de e tekintetben említett királyunkat már Mátyás király is jóval megelőzte s többi közt „*Beatrix királyné az ausztriai főherczeg szolgálatában álló Pál nevű orgonásnak megszerzése végett, 1489-ben a ferrarai udvarral egész levelezést folytatott.*“ Ugyan ama bizonyos lapon (79) megismerkedhetett volna a már Ulászló király szolgálatában álló Miklós nevű udvari orgonással is.

A szerző a legrégiebb honi orgona-készítőnek a körmöczi Burján Mátyást ismeri 1574-ből. A „*Századok*“ fent

idézett czikkében azonban már egy György nevű orgona-készítő említették, ki 1503-ban az *apátfalvi* apátság templomának orgonáját készíté. A „*Századok*“ említett évi IX-dik (novemberi) füzetében folytatólag közlött Ipolyi Arnoldnak „*Beszterczébánya*“ czímű monographiája is 1521. évről * bizonyos Blasy nevű beszterczébányai orgona-készítőt említ. Egyébiránt városaink levéltáraiban már a XVI-dik századból számos hazai orgona-készítőre találni. Csak mellékesen például felemlíthetjük 1509-ből a selmeczbányai Miklós, ** 1510-ből a bártfai Gáspár, *** 1520-ból a *pesti Hanse*, 4-ből pedig a löcsei Miklós †† orgona-készítőket.

De mindezekről eltekintve is, ha az imént bírált munka szerzője (ki a külföldi orgonák chronologiai fejlődéseit előbbi fejezeteiben oly rendszeresen adja elő) csak is egyedül a „*Századok*“ fent idézett cikkeiről bírt volna tudomással, már ez esetben sem fogta volna az orgonák legrégiebb elterjedése korát hazánkban a körmöczy *Burjan Mátyás* orgona-készítő 1574. évi levelében előforduló három kiigazítandó orgona nyomán a XVI-dik század vége felé tennie — de igenis azt a budai, esztergomi, egri, apátfalvi (bélhárom kúti) és a beszterczébányai egyházak példái után a XV. század (második fele), s a XVI-dik század kellő elejére helyezni. Valamint hogy bizonyos is, hogy már az utóbb említett korszakok alatt alig létezett (legalább nem sok) jelesebb egyház honunkban mely orgonával nem bírt. Így jelesül az említett helyeken kívül, az illető városok régi számadási könyvei szerint: Körmöcz már 1465-ben, Zólyom 1467-

* A „*Századok*“-ba az 1505. év sajtóhibából csúszhatott.

** „*Geschichte der ungarischen Bergstädte*“, Schemnitz 1867, Johann Kachelmann 135. l.

*** A Miskovszky által áttanulmányozott: „*Rationes Ecc. S. Aegidii Abbatiae Confessoris ac Patroni nostri*“ számadási könyvben. (Bártfai levéltár.)

† A selmeczi sz. Anna egyház számára orgona rendeltetik. (Anno Domini 1520 am Fréytag.) Selmeczi levéltár.

†† A löcsei „*Bruderschaft des Heiligen Leichnames Corporis Christi*“ jegyzőkönyve. M. tud. Akad. levélt.

ben, Bártfa 1510. évben már orgonákkal bírtak. Selmeczbánya a XVI. század elején épenségesen már két ily hangszerrel dicsekedhetett. Lőcsének pedig már épenségesen a XV. század kezdetén orgonája volt. *

Ennyit röviden Oláh Károly „*Az Orgona-Építészet Története*“ című füzete fény és árny-oldalairól.

Legyen a jelen bírálat egyik tanúsága annak, hogy a műtörténelmi tanulmányoknak egyik leglényegesebb, úgyszólván majdnem kikerülhetetlen részét a levéltári kutatások képezik.

Szikinczey.

Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat közlönye. II. füzet 1879. ápril hó. 1—96. lap.

A délmagyarországi Értesítő jelen füzetében az első cikknek van ránk nézve jelentősége. *Ormós* Zsigmond a társulat elnöke írta; címe: Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez. Tavalý Böhm Lenárt és Osztóics Zsigmond társaságában rándúlt ki Ormós a Karas-völgyébe s e kirándulásnak régészeti eredményeit írja le föntebb címezett cikkében. A duplai, orcsácsi és grebenácsi földvárakat írja le, használván egy régi topographicus érdekű, múlt századbeli térképet, melyet mindjárt a visszafoglalás után következő évekből eredeztet az érdemes elnök. A cikk veleje az, hogy szerzője a nevezett földvárakat barbár népeknek tulajdonítja. Elég érdekes a leírás s főbecsét a jól felhasznált s csinosan kiállított térkép teszi. A füzet egyéb, történelmi érdekű s jól megválogatott tartalma *Iványi* István, *Pesthy* Frigyes (egy szőrényi topographiai adat), *Kassics* Károly közleményeiből áll. Az egyveleg is érdekes.

E füzet egyáltalában tartalmas, szerkesztése gondos kézre mutat, csak hivatalos rovatában, a múltkor is megrovott, nem tudományos folyóiratba illő, hízelgő, amellet felületes, sok helyütt naiv hang rí ki belőle sértően. Külön-

* Henszlmann: *Lőcsének régiségei. Magyarországi Régészeti Emlékek.* III. köt. II. rész. 115. l.

ben örömmel üdvözljük e füzetet, s. bizton hiszszük, hogy az ország harmadik vidéki rég. és tört. egylete — a vissza-csatolás második seculumában még erősebb lábra s virágzásra fog jutni.

—i—

T Á R C Z A.

Őskori ércbányászat nyomai Borsod-megyében. Magyarország őstörténelmében mindezeideig egyik kétségtelen fontosságú kérdés a bronzöntés és az ahhoz szükséges ónbányászat kérdése.

Igaz ugyan, hogy a hazánkban eddigelé felmerült e nembeli leletek és talajunk általános ón-szegénysége azon következtetésre vezethetnek, miszerint a bronzöntéshez szükséges ónt csere útján idegen népektől szerezték meg ős lakóink; mindamellett azonban én nem szüntem meg hinni, hogy habár csekélyebb mértékben, de az ónbányászat művelésének is kellett azon időben nálunk virágozni.

Hittem pedig ezt annyival is inkább, mert ha teljesen igaz volna azon állítás, miszerint az ónt külföldről hozták be őslakóink, és az itthon bányászott saját termelésű rézzel keverve készítették abból bronz fegyvereiket; akkor az érintkezés folytán ama idegen népek formáit és díszítéseit is elhozták volna. Pedig a mint tudjuk a magyarországi bronz eszközök épen díszítésök és sok tekintetben alakjuk által is feltűnően térnek el a más országokban találtaktól. (Elég legyen itt csak az ezen lap hasábjain rajzokban ismertetett legújabb pilini leletre utalni.) Arra mutat tehát ez is, hogy itt a bányászatnak és öntésnek együttesen és önállóan kellett fejlődnie. Nem is említve, hogy én az ónbányászat nehézségeit szemben a rézével nem találom elég érvnek arra, hogy minálunk a miatt ne fejlődhetett volna ki annak művelése.

Azon körülményt, hogy öntési telepeken majdnem kivétel nélkül mindenütt rézrögöket és ónt sehol sem találunk, nem az utóbbi fém művelése teljes hiányának, hanem egyszerűen csak annak tulajdonítom, hogy az ónt mint becsesebbet vagy egészen felgyártották, vagy a midőn a telepeket elhagyták, magokkal vitték; míg a rézrögöket, mint kevésbé becseseket mindenütt elhagyták.

Mint mindenütt, úgy Borsodmegyében is az északkelet felől jövő ősnépek legelőször is a folyam völgyekben települtek meg — s lassankint a hegyek közül délnyugati irányban a síkra nyomul-

tak. E geographiai irányulást egy tekintet a megye östelepei térképére teljesen igazolja. Ott vannak a Bükk-hegység völgyei, a Sajó és Bánvölgyek telepei lépésről-lépésre vezetve le a Tisza völgyéhez.

Még ott fent a Bükk hegyei között felismerték ama ősnépek Borsodmegyének ásványterményekben való gazdagságát; és úgy látszik a rézkor elejétől folytonosan műveltek ott bányákat.

A megye Gömör felőli felső részén Felső-Kelecsényben és az ezzel határos Dövény határában van egy «Tóvölgy» nevű gödrös hely, ahol a vízfogó gátja még világosan felismerhető. Ebből egy nagy vízmosás vezet a falunak, és ebben egész rétegekben jönnek elő az érczbányászat nyomai, itt-ott közbe elszórva agyag öntöcsövekkel.

Magában az árok partjában pedig őskori cserépedény-töredékek, jobbra a bronzkorra mutató díszítésekkel bőven fordulnak elő.

Ennél azonban sokkal érdekesebb az Aggtelekkel határos Trizs és Imola határaiban lévő «Tóberek» nevű hely. Itt ugyanis a salakrétegekből majdnem biztosan lehet felismerni, a mint az egyik helyen vas, vagy réz olvasztatott.

Itt két érdekes lelet is merült fel. Az egyik egy füles véső igen szép *vörösréz*ből és egy szerszám vashól, a melynek nyéllyuka nem élén, de lapján van. Mind a két darab buzgó régészünk Butykay József mérnök úr birtokában van.

Legfontosabb itt azon körülmény, hogy a «Tóberek» északi oldalán egy a többtől teljesen különböző ólomsalak-réteg van, a mely között az itt mindenütt előforduló agyag öntöcsöveken az őn nyomai ismerhetők fel.

Ujabban maga e föld belrétege geologiai vizsgálatok alá vétetvén, ugyan e helyen bizonyos galme vagy spalárcz kutatásait kezdtek meg. Ez tehát azt mutatja, hogy a talaj csakugyan bír azzal a czinszerű fémmel, a melyet az őskori lakosok itt a bronzhoz szükségelték.

A nyáron a hely színére szándékozom utazni és e telepek viszonyait bővebben tanulmányozni. Igyekezni fogok egyszersmind az elszórt és e tárgyra vonatkozó leletekből egy collectiv gyűjteményt összeállítani a Nemzeti Muzeum számára.

Mindenesetre figyelmet érdemelnek ezen ércz művelési nyomok. És én hiszem, hogy azokból talán sikerülni fog némi világot vetnünk a magyarországi őskori önbányászat homályos kérdésére.

Wagner János.

Római feliratos oltárka. Székesfehérvárott létemkor az ottani régiségtárban láttam egy igen elmosódott, a víztől majdnem olvashatlanná lett követ, melyet t. *Modrách Ignác* megyei levéltárnok úr, a régiségek buzgó barátja valamikor *Adonyban* kapott, és legújabbán a megyei muzeumnak ajándékozta. Mint hallám, e kő eddig olvasatlan maradt, magam pedig a megyei folyosó kétes világánál, épen a kiállítási borkóstolók szomszédjában, iparkodtam belőle néhány szótagot érteményezni.

Az egész kőnek kicsided voltáról tanuskodik az, hogy egész magassága 0.38 cm.; íráslapja 0.24 magas, 0.16 széles, a tagozatok, valamint más efféle oltárkákon is, arányosak, 0.21—0.143 szélesek, a legfelső mélyedést tartalmazó résznek magassága 0.062, szélessége 0.143, a mélyedés maga 0.09 teszen ki.

A felirást, mennyire csak lehetett, így olvastam :

1. LIBERO PA
2. TRI AVG CA
3. RIA AVGG
4. QNOSV
5. V S L M

Az írás maga ingadozó jellegű, az L-ek és Q-ék hanyatló korszakról tanuskodnak és a III-ik század elejére tehetők.

Világos, hogy e kő LIBERO PATRI AVG(usto) fogadásból tétetett, vajjon kitől, és Galeria császárné üdveért-e? — Ha az AVGG-ustosokban a másik G is olvastatik a felírás még bonyolódottabb, mivel ekkor több Augustusról lesz szó! — Megvárom, míg valaki helyesebben olvassa.

R. F. F.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— Az országos régészeti és embertani társulat kéthavi szünet után, szeptember 30-án d. u. 5 órakor az akadémia kis termében tartotta meg rendes ülését. A programm mindkét része, úgy a tárgysorozat, mint a folyó ügyek gazdagon volt képviselve.

A gyűlés alapjellegét a magyar történelmi társulat erdélyi kirándulása eredményeinek bemutatása tette.

A tárgysorozat érdemében eljárva, első sorban említést kell tennünk Zsigmondy Gusztáv jelentéséről, mely az ó-budai leg-

utóbbi leletekről szól; jelentésében az ó-budai sz.-endrei utczában a Grunewald és társ. czég féle szeszfinomító gyártelep nyugati részén legújában talált és a Zsigmondy által nagy gonddal készített régészeti térképbe berajzolt leleteket, melyeknek fő tárgya egy fogadalmi oltár, azonkívül a szeszgyár-teleptől nyugatra házépítéskor római csatornára akadtak, a lelt tárgyak között, legnevezetesebb egy kő női alak, melynek fürtei közt az aranyozás most is észlelhető.

A titkár ismerteti az említett ara votivát epigraphiai szempontból és annak fontosságát Aquincum belső történetére hangsúlyozta, fönmaradt t. i. benne az aquincumi kereskedők testületének emléke. A titkár azután felolvasta Torma Károlynak egy levelét, melyben egy maigravi római feliratos emléket ismertet és fejteget, és Erdély északnyugati részében tett régészeti kutatásairól emlékezett meg. Pulszky Ferencz az erdély tört. társ. kirándulás alkalmával az egyes muzeumokban tett tapasztalatait adja elő érdekesen, nem különben Henszlmann Imre és Pulszky Károly választmányi tagok, kiknek e részben való jelentése az «Archaeologiai Értesítő» mostani számában olvasható.

Thallóczy Lajos oláhországi utja alkalmával a Bukarestben lévő oláh muzeum és Cogolniceanu miniszter magán gyűjteménye ismertetését adja; e részben teendő jelentése az «Archaeologiai Értesítőben» fog megjelenni.

Varázséji Gusztáv a szeged-öthalmi ásátások egyes értékeesebb tárgyait mutatta be, s constatálta, hogy a leletek között bronzkori római és magyar vezérkori tárgyak fordultak elő, egyuttal az ott talált koponyákról is röviden értekezett. Az egész leletet az «Értesítőben» fogja ismertetni.

Folyóügyekre kerülván a sor, titkár bejelentett 22 új tagot, kik egyhangulag megválasztattak, továbbá a nagy-körösi és lóczy ásátás költségei szavaztattak meg.

Végül a társulat az I. és II. osztályhelyettes előadóivá:

Az I. szakosztályba Varázséji Gusztávot,

A II. » Kammerer Ernőt

választotta meg.

— *A m. n. muzeum érem- és régiség-osztályának gyarapodása június havában következő volt:* Hivatalos küldemény: Krassómegye alispáni hivatalától 1 a Körös medrében lelt régi bronzágyú. Ajándékozás útján: Gúr Flóris 2 ezüst és 1 rézérmet; Lemberger Miksa 3 vashélyegzőt; Bugosiczky Péter 1 bosnyák kardot; Holländer Leó

1 lengyel hármagarast; Hönigh László Garam-Vezekényről 1 római ezüstérmét; Szeles Károly Beregszászról 1 lengyel hármagarast 1591-ből; Löwenstein Nándor 1 római bronzérmét; Bruck M. Bernát Tétről 5 római bronz- és 3 különféle ezüstérmét; Hora György 1 római bronzérmét; Huber Miksa 4 ujabbkori rézérmét; Bleicher Miksa Duna-Földvállról 1 ezüst török érmet; Doboczky Ignác 1 lapplandi érmet ajándékoztak. — Csere útján szereztetett: 10 drb ezüstérem, 4 darab lengyel hármagarasérem. — A muzeum költségén eszközölt ásatások útján szereztettek: a szegedi öthalomból bronz-, agyag-, cserép- és vastárgyak, ember- és állatesontok, régi és ujabbkori érmek. — Vétel útján: 1 arany nyakék; 2 arany nyakék és 12 középkori magyar érem; 2 régi ezüst diszpohár (az egyik fedeles, a másiknak felső része kókuszdióból készült).

Julius hóban: Hivatalos küldemény: Az államépületi főfelügyelőség igazgatóságától 45 darab brassói érembélyeg; Ungmegye alispáni hivatalától két régi zászló. — Ajándékozás útján: Bekény N. 2 ezüst és 1 rézérmét; Mészáros Gusztáv Békés-Gyuláról 2 ezüstérmét; Kovács Jakab 1 ujabbkori török ezüstérmét; Radda Mihály Pancsováról (Schwerer János közvetítésével) 2 római bronzérmét; Névtelen: Sulpicia és Postumia Julia, valamint Faustina ezüstérmeiből 3 darabot; Jancsovics István Pusztapéteriből 1 bronz, 1 réz és 1 ezüstérmét, valamint 1 ólomtárgyat; Szobissek 3 ezüstérmét; Epelley József Kerepesről 1 ezüstérmét; Földváry Mihály 2 római éreztükröt, 1 cserépbögrét, 1 gyöngyszemet és 1 bronztörödéket; Piufsieh Vilmos özvegye 1 ujabbkori aranyozott réz edénykét; Lemberger Miksa 1 bélyeges római edényfület bronzból; Markusz Adolf 1 koponyát Pusztaszerről; Schweitzer János Kubinból (Schwerer János közvetítésével) 1 cseréppurnát; Schwerer János Pancsováról 1 cserépméceszt, 4 agyagorsófejet, 1 fehér kögyöngyöt, 5 cseréptörödéket, 1 obsidiánszilánkot és 2 kötárgyat, továbbá 2 szarvasagancseszközt és 1 koponyát több emberesonttal ajándékoztak. — Vétel útján szereztetett: 9 darab bronztárgy; 3 réz- és 1 bronztárgy; 1 bronzkarperecz, 1 bronzgyűrű, 1 bronzfibula és különféle gyöngyök; 1 rézlándzsacsúcs és 1 római tükör; 10 őskori és római tárgy.

Augusztus hóban: Ajándékok útján: Marossy János Tatáról 3 ezüstérmét és 1 gemmát; dr. Bleuer Ede (Kertbeny Károly közvetítésével) 1 rozsnyói 1849-ki egy pengőkrajczáros papírpénzjegyet; Kovács József Selmeczbányáról 1 pergamuti nagy bronz és 1 pápai rézérmét; Tószegi Sándor Dunaföldvállról 5 római bronz és 1 len-

gyel ezüstérmet; Varázsjéi Gusztáv 1 rézjetont; Nogáll Károly Győrből a Pázmándi Horvát Endre születésének százados évfordulója alkalmából vert emlékéremnek 1 ezüst, 1 britannia fém és 1 bronz példányát; Réley Róbert Kassáról 1 1706-iki ezüst érmet; Pintér Sándor 1 a Karti-Pusztá-Gécsen talált régi vaskést; b. Nyáry Jenő a hévizi Szent-Andráshegyen kiásott tárgyak közül 70 darab vas és cseréptárgyat, szarvasagancsot, ember- és állatesontot; Vlasics Nándor Eresiből 1 ritka őskori öntőmintát; Vidovszky L. Lengyelből 1 régi emberkoponyát; Mosonyi Antal 1 fiumei fizetési bárczát rézből ajándékoztak. — Vétel útján szereztetett: 1 vegyes ércből való emlékérem, 1 rézvéső és 1 Kálmán-féle obulus, 1 római bronz-tál, 1 bronzfedő, 2 régi gyertyatartórészlet, 1 bronzfibula, 3 vas, 1 üveg és 1 ezüstitárgy és 1 római gemma; az abonyi ezüstérem-leletből 78 darab.

— *Régészeti és műtörténeti előadások a budapesti kir. tudomány-egyetemen.* Az 1879/80 tanév téli felében a régészeti és műtörténeti előadások ismét igen szép számot képviselnek a bölcsészeti kar programjában. Dr. *Henszlmann* Imre a műtörténelemből a classica i plastikát és festészetet adja elő csütörtökön, pénteken (6—7) és szombaton (10—12), s vasárnap szállásán gyakorlatokat tart. *Torma* Károly most kezdi előadásait: főcollegiumában tekintettel a két Pannonia és Dacia feliratos és másnemű emlékeire kedden, csütörtökön és szombaton d. u. 4—5-ig a római régiségeket adja elő, míg szerdán és pénteken 4—5-ig az erdélyi érmészetről tradál. Dr. *Pasteiner* Gyula m. tanár hétfőn és csütörtökön d. e. 11—12-ig az ókor emlékszerű művészetéről, kedden és pénteken 11—12-ig a görög szobrászati iskolák fejlődéséről s szerdán 11—12-ig Raphael életéről s műveiről hirdetett előadást. Dr. *Hampel* József Pausanias V. könyvét fogja az olympiai ásatásokra való tekintettel archaeologiailag fejtegetni, felhasználva a m. nemzeti muzeum gyűjteményeit szerdán és pénteken 8—9-ig d. e. a muzeumban, a hol egyszer hetenként archaeologiai gyakorlatokat tart. Dr. *Czobor* Béla tárgyai: A keresztyén műarchaologia encyclopaediája, kiváló tekintettel hazánk műemlékeire, hétfőn és pénteken d. u. 3—4-ig, továbbá a római birodalom keresztyén emlékei N.-Constantin császárig kedden d. e. 10—11-ig s a középkori ötvös-művészet csütörtökön d. u. 4—5-ig. Dr. *Pulszky* K. az orsz. képtár helyiségeiben az olasz festés XVI. századi történetét fogja előadni, kedden és csütörtökön d. u. 3—4-ig, tekintettel az ott őrzött műkincsekre;

a görög szobrászat történetét pedig tekintettel a muzeumi gypsz-gyűjteményre a muzeumi régiségtárban d. e. 9—11-ig. Dr. Ballagi Aladár a magyar ötvösség történetéről hirdetett két órás collegiumot pénteken és szombaton 10—11-ig. Amint a programm mutatja, igen érdekes és minden szakot felölelő előadás-sorozat van az egyetemi hallgatók előtt. 8 tanár ad elő 15-féle collegiumot összesen 29 órában. Óhajtjuk, hogy mennél többen hallgassák.

— *A sepsi-szt-györgyi székely muzeum.* Pótsa József, Háromszékmegye főispánja, a következő értesítést teszi közzé: Özveggy Cserey Jánosné, született Zathureczky Emilia úrnő a mai napon honleányi buzgalommal a székely nemzetnek gyűjtött muzeumát átadta. E naptól fogva az a székely nemzet tulajdona, és mint ilyen, jelenben Háromszék-, Csik- és Udvarhelymegye által megbízottak felügyelete alatt áll. Midőn ezen örvendetes tényről az összes székely nemzetet értesíteni szerencsés vagyok, azt azon reményben teszem, hogy jövőben minden székely teljes igyekezettel fogja ezen a székelység egyetemének vagyonát gyarapítani. Tekintve, hogy ezen nemzeti vagyon a nagylelkű alapítónő akaratából Sepsi-Szent-Györgyön helyeztetett el, tisztelettel felkérem mindazokat, kik bárminemű adományokkal járúlnak, azt közvetlen czímem alatt küldeni, mert a teljes ellenőrzés csak is eképen történhetik. A beküldött adományok átvételét esetről-esetre a «Nemere» című lap hasábjain fogom nyugtatványozni. Egyszersmind megnyugtatóul van szerencsém közhírré tenni, hogy jövőre felügyelek, miszerint a muzeumi ör minden adott tárgyat az adományozó nevével megjelölve helyezzen el. Kelt Sepsi-Szt-Györgyön, 1879. szeptember hó 16-án. Pótsa József, Háromszékmegye főispánja.

— *Ásatások N.-Kőrösön.* Nagy-Kőrös városa a «Régészeti és Embertani Társulat» által kiküldendő bizottság számára minden rendelkezésre álló segédeszközt: munkásokat, kocsikat állít rendelkezésére. A városi intelligentia rendkívül érdeklődik e sikerrel biztató ásatások iránt.

— *Dr. Henszleman Imre* ez idei régészeti, illetőleg műtörténelmi előadásait növendékei írják. Egy ív ára 6 kr., megrendelhető lapunk szerkesztőségénél.

— *Magyar könyvészet 1860—1875-ig.* Petrik Géza budapesti könyvkereskedő és antiquárius összeállította az 1860 és 1875 között megjelent magyar könyvek, folyóiratok és lapok jegyzékét, s azt egy tudományos szakmutatóval ellátva, már a jövő hónapban sajtó

alá adja. Miután azonban irodalmi viszonyaink olyanok, hogy számos szerző munkáját saját költségén nyomatja ki s ezek egy része nem is kerül könyvtári forgalomba, mind ezen szerzőket s ezek közt a régészeket is fölkéri Petrik, hogy a fentebbi időszakban megjelent műveik pontos címét a lapok számával, évszámmal és árral együtt, sziveskedjenek vele f. hó végéig közölni, hogy a mennyiben egyik vagy másik mű kéziratában még nem fordulna elő, azt belevehesse. — Ezen munka valóban rég érzett hiányt fog pótolni s a régészeti irodalom érdekében is kívánatos volna, ha az illető szerzők ezen kérelemnek megfelelnek.

Külföld.

Folyó hó 17-én halt meg 65 éves korában, a genfi tó partján fekvő villájában VIOLLET-LE-DUC, a francia építészeti írók legelseje. Targyalta ő számos munkáiban tudományosan, szakavatottan és főleg tanulmányosan minden kornak építészeti stíljét; irt nevezetesen nagy „építészeti szótárt”: „Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. Paris 1858—1868.” Tíz kötet számtalan fametszettel. A középkori butorzat szótárát: „Dict. rais. du mobilier français de l'époque carlovingienne à la renaissance. Paris 1865—1875.” Hat kötet számos fametszettel és színes táblával. Írt végre, nagyobb munkaként, előadások számára, „Társalgást az építészettől”: „Entretiens sur l'architecture. Paris 1872. és 1873.” két vastag kötet egy ahoz való rézmetszeti és színnyomatú táblával dús atlaszszal. Itt Viollet-le-Duc a klasszikai építészet ismeretét is fényesen bizonyítja. Mindezen roppant terjedelmű munkák kitűnő szövegéhez hozzájárul az illusztrációk legkiválóbb rajza, melyre nézve a szerző csaknem páratlanul áll.

De működött V.-l.-D. mint gyakorlati építész is több műemlék restaurációjában. Lassussal együtt és Lassus halála után maga vitte a párisi Notre-Dame székesegyház restaurációját; restaurálta a St. Denisi templomot is, mely mint új teremtés a csúcsíves stílus élén áll; restaurálta III. Napoleonnak régi Pierrefonds várát és restaurálta a déli Franciaországban fekvő Carcassonne város erődeit; mert Franciaországban nem csak a szükségletnek szolgáló templomokat tatarozzák, hanem minden emlék iránti kegyeletből, még a régi városfalakat, tornyokat és kapukat is, minőket nálunk egymás után lerombolnak, ha egyik-másik előkelőnek szüksége van építészeti anyagra, vagy más hasonló silány okból.

Megemlítendő, hogy a francia akadémia az annyira kitűnő férfit nem tudta, nem akarta megbecsülni, midőn a többször ajánlottat nem vette fel kebelébe; mert ott a klasszikai nézet uralkodván, az úgynevezett góthicusokat és törekvéseiket egyáltalán nem bírják elismerni; de ez ellen V.-l.-Ducnak bő elégtételt szolgáltatott a külföld, mely kitűnő műveit kellőleg elismerte, nagyra tartja és folyvást tanulmányozza. H. I.

— Az *olympiai ásatásokról* a németországi hivatalos lapokban közölt *dr. Treunak* Athénból kelt jelentése szerint, a legutóbbi ásatások idénye, az ez évben későn beállott nyári hőség következtében csak július hó 12-kén fejeztetett be. *Treu* jelentése ezúttal egyedül a plastikai leletekre szorítkozik; a mi az ásatások utolsó hetében tett jelentékeny építészeti s topographikus eredményeit illeti, — melyek közt leginkább a rég keresett *Pelopion* feltalálása kiemelendő — azokról külön fog jelentés tétetni.

A keleti csarnokok területe volt ama hely, melyen a homlokzati képcsoportozatok csonka részeinek kiegészítő darabjai leginkább találtattak; így a többi közt, a legutóbbi időkben a Kladeos hiányzó részei annyira kiegészíthettek, hogy az illető vízi isten — alsó karja kivételével — már teljes alakjában fekszik előttünk. De elvégtére hosszú keresés után a nyugati oldalon is gazdag lelhelyre akadtak. Ugyanis a Zeus-templomtól észak-nyugatnak irányzott árok ásatása alkalmával, a byzanti templom északi részein, több későbbkori kisebb épület maradványai találtattak, melyek falazatába szobormaradványok voltak beépítve; ezen műmaradványokból, a Lapitha-csoportozat, a Kentaurust fojtogató Lapithában jelentékeny kiegészítést nyert; egy térdelő lapitha nőnek feje is napvilágra hozatott, de ez iszonyuan meg van rongálva. Végére, ugyaninnen került napfényre a Herakles által Ares-övétől megfosztatott *Hyppolit* amazon-királynénak a feje.

Hogy a templom faragványai hajdan élénk színekben pompáltak volt, ezt a szakkörök mindekkoráig csak is azon körülményből sejtették, hogy az illető alakok némely részei, jelesül a haj és a szakállak detaillirozatlan kivitelök mellett, színezés nélkül befejezetleneknek látszanak. Csupán legújabbán sikerült a Zeus-templom északi lépcsőzetén, egy ledőlt oszloptöredék alatt, a nyugati homlokzat középső nagy alakjához tartozó öltönyredőzeti darabot találni, melynek előrsze élénk sötétvörösre van festve. Az említett óriás-alak vörös köpönyege tehát a szakférfiak említett antik-polychromikus sejtelmét újabbán igazolta.

A márványleletekből néhány római portraitfej főlemlítendő, közülök egyik meglehetősen ép, de a többi négy igen megcsontított állapotban van; az utóbbiak közt *Traján* császárnak művészileg készült ábrája is található.

A bronz-leletekből, a számos ősrégi s primitivalakú kocsi-vezető és lovas szobrocskákon kívül (melyek a *Metroon* alapja alatt

30—70 cm. mélységben fekvő fekete televény rétegben találtattak), az *Apollót* és *Zeust* ábrázoló két szobrocska felemlítendő. Különösen az *Apollo* szobra az archaikus művészet valódi gyöngyének mondható; az említett istenség a jelen példányon is sokszor előforduló helyzetében, bal-lábát előretéve s karjait szorosan oldalaihoz szorítva ábrázoltatik.

A *Zeus*-szobrocska, az istenek atyját meztelen alakban, fölemelt jobbujjában villámot tartva, kinyújtott baljában pedig sást hordva tünteti elő.

Az *altis* különböző részeiben nagy mennyiségben előforduló bronz dísz-edények s dísz-eszközök végtére mindannyi tanúi ama pompának és fénynek, melyben az említett szentély egykor ragyogott.

— *A new-yorki muzeum.* Amerikában időző dr. Flesch Ármin az ottani tudományos viszonyokról és állapotokról hozzánk irt levelében, többi között a new-yorki új muzeumot is ismerteti. Értesítése szerint az említett város gyűjteményei, melyek mostanig ideiglenes helyiségekben őriztettek, végtére, egy évi gondos előkészületek után, a számukra a központi parkban emeltetett díszes muzeum új épületébe szerencsésen áthelyeztettek. A muzeum fő ékességét és fő kincsét mindenesetre a cyprusi régiség-gyűjtemény képezi, mely aligha találja párját. E gyűjteményt, az említett muzeum *Cesnola* tábornoknak köszönheti, ki a legkecsesetebb londoni ígéretek által sem csábítván el magát, azt szerényebb feltételek mellett is inkább New-York városának engedte át. Ebbeli hazafiui áldozatkészségénél, valamint közismeretes régészeti tevékenységénél fogva *Cesnolát*, a május hó 12-én egybegyűlt városi előjáróság közakarattal a muzeum igazgatójának választotta. Az új igazgató buzdításai következtében úgy látszik, hogy az illető előjáróság is elvégtére a muzeumi tárgyak szaporításának ügyét eddiginél nagyobb mérvben törekszik felkarolni. Ekként legújabbán egy felhívásában a műértő közönséget 150,000 dollárnyi adományra szólítja, mely összegből az Avery keramika és a King camea, gipszöntvény, építészeti minta és régiség-gyűjtemények lennének megszerzendők. Be nem várva felhívásuk eredményét a lelkes előjáróság tagjai, a magokéból egyelőre is az Avery-gyűjtemény megvételére 10,000 dollárt előlegeztek.

Továbbá, az említett városban egy műipartörténelmi gyűjtemény felállítása terveztetik, melyben a nyersanyagok, ezek különféle kikészített stadiumaikban, valamint magok a bevégzett művek az ezekhez szükségeltető szerszámokkal, gépekkel és mintákkal a műipari fejlődés láthatóbb előállítása végett, műiparágak s korszakok szerint lennének egymás mellé felállítandók. Ezen gyűjteménnyel kapcsolatban a *művészetről* nyilvános felolvasások tartatnának s műipar-iskola állíttatnék fel.

Régészeti könyvtár.

1. *A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése.* MDCCCLXXIX. (16 ábrával). Szerkeszté REZSÖFY GYÖRGY, prém. főgymn. ny. r. tanár ideigl. egyll. titkár. VII. évfolyam. Szombathely, Bertalanffy könyvnyomdája. 1879.
2. *Hunyadmegyei Neolith-kőkorszakbeli telepek.* Ismerteti TORMA ZSÓFIA. Kolozsvárt. Nyomatott Stein János m. k. egyetemi nyomdásznál 1879. 8-r. (IX táblával.)
3. *Germanische Befestigungen des oberen Waagthales in Ungarn.* Von JULIUS NEUDECK, ehemaliger Officier des österreichischen Pionier-Corps. (Separat-Abdruck aus Nr. 1—3, Band IX, der «Mittheilungen der antropolog. Gesellschaft in Wien») Wien. Selbstverlag des Verfassers. 1879. (4 térképpel 1 táblával.)
4. *L'Art païen sous les empereurs chrétiens.* P. ALLARD. Paris 1879. 8-r. (XV s 329 lap). Ára 3 mrk.
5. *Les médailleurs italiens des XV. et XVI. siècles.* Essai d'un classement chronologique de ces artistes et d'un catalogue de leurs oeuvres. ALFR. ARMAND. Paris, 1879. 8-r. (XXIII s 197 lap). Ára 12 mrk.
6. *Catalogo del Museo artistico municipale di Milano,* pubblicato a cura della Commissione amministratrice. G. MONGERI. Milano 1879. (155 l.) 8-r.
7. *Handbuch der römischen Epigraphik.* Von CARL ZELL. 3 Theile. Heidelberg. In Carl Winter's Universitäts-Buchhandlung. Új kiadás. N. 8-r. Ára 13 mrk. 60 fillér.
 I. rész: Delectus inscriptionum Romanorum cum monumentis legalibus fere omnibus, oder Auswahl römischer Inschriften. Ára 7 mrk. 40 fillér.
 II. rész: Anleitung zur Kenntniss römischer Inschriften, mit 4 lithographirten Tafeln. Ára 7 mrk.
 III. rész: Supplement, die Stadtrechte von Salpensa u. Malaga und andere Gesetzesdenkmäler enthaltend. Ára 8 mrk. 80 fill.

Igazítás. Az „Arch. Ért.” mult juniusi számában a 243. lap 22. sorában *április* helyett *május* olvasandó.

TARTALOM: Úti jegyzetek. *Henszlmann Imrétől.* — Iparművészeti jegyzetek. *Pulszky Károlytól.* — Két pecsét a XIV. századból. *Thallóczy Lajostól.* — Régészeti irodalom; Az orgona-építészet története. *Szikinczeytől.* — Történelmi és Régészeti Értesítő. — *i.* — Tárca: Óskori érezbányászati nyomai Borsodmegyében. *Wagner Jánostól.* — Római feliratos oltárka. *R. F. F.-től.* Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRS. HIRDETÉMÉNYEI.

Tagválasztások. A társulat f. é. szeptember 30-án tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokul: Anghofer Adolf Tatán, aj. Kuliffay Adolf; Bihary Kálmán Hajdú-Szoboszlón, aj. a titk.; «Békésmegyei művelődési és régészeti egyesület», Békés-Gyulán, aj. a titk.; Balogh Dezső Füleken, aj. a titk.; Dr. Csorba Lajos Hajdú-Szoboszlón, aj. a titk.; Dillesz Nándor Tilden, aj. a titk.; Göndöcs Benedek apát-plébános Békés-Gyulán, aj. a titk. Dr. Hetényi Lipót Hajdú-Szoboszlón, aj. a titk.; Högyes Károly Hajdú-Szoboszlón, aj. a titk.; Hajdú-szoboszlói olvasó egyesület, Hajdú Szoboszlón, aj. a titk.; Kiszalák Sándor Náádudvaron, aj. a titk.; Körner Iván Hajdú-Szoboszlón, aj. a titk.; Moesáry Ödön Lapújtőn, aj. a titk.; Roger Adolf régész Budapesten, aj. a titk.; Szenté Bálint Hajdú-Böszörményen, aj. a titk.; Szívós Géza Hajdú-Szoboszlón, aj. a titk.; Szalay János Budapesten, aj. a titk.; Töttösy Béla Letenyén, aj. a titk.; Trecsányi Imre Hajdú-Szoboszlón, aj. a titk.; Unterberg Adolf orvos Budapesten, aj. a titk.; Varga Ignác építőmester Budapesten, aj. a titk.; B. Vécsey József Budapesten, aj. a titk.; Dobóczky Ignác; Zboray Bertalan gyógyszerész, Budapesten, aj. a titk.; Hummer Nándor gymn. tanár Budapesten, aj. dr. Thallóczy Lajos.

A társulati pénztárba f. évi június 26-tól szeptember 26-ig befolyt:

a) 3 alapítvány: gr. Batthyány Károly, b. Bésán Nep. János és b. Prónay Dezsőtől 100—100 frt.

b) 17 évdíj 1879 re: dr. Beliczay Jónás, Csihás Antal, Domián Elek, Ertl János, Ferenczy Lajos, Gräber Miklós, Kálóczy Lajos, Kiss Kálmán, Krocska Szilárd, Kubinyi Ferencz, tokaji Nagy Lajos, dr. Pásteiner Gyula, Pleitikoszich Sándor, Saárossy-Kapeller Ferencz, Szentiványi Zoltán, Végh Adorján és Zsigmondy Vilmostól 5—5 frt.

c) Egy alapítványrészlet 10 frttal.

Pénztári kimutatás. A pénztár állása folyó évi augusztus havában (június—augusztus).

Bevétel:

1. Pénztármaradvány május hóról	504.26
2. Alapítványok befizetése	410.—
3. Évdíjak befizetése	140.—
4. Értékpapírok kamatai	77.25
	1131.51

Kiadás:

1. Igazgatási költségek	22.17
2. Postaköltségek	9.99
3. Tőkésítés	377.41
	409.57
Készpénz	721.94

Vagyongkimutatás:

1. Értékpapírokban	4600.—
2. Készpénz	721.94
	5321.94

Közli: 1879. szeptember 1-én Czanyuga József társ. pénztárnok.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 6. SZ.

8. SZÁM.
OKTÓBER 31.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban 2 $\frac{1}{2}$ —3 ívnyi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtárúsnál (Budapest, akadémiái bérépület).

Úti jegyzetek a királyföldről.

Brassó.

A királyföld egyik legrégibb egyháza a sz. Bertalanféle a külvárosban, mely, mint nevezetes nagysága is mutatja, hajdan, mielőtt a város felfelé vonúlt és a hegyek közt kiterjedett, annak főtemploma volt; most csaknem a külváros végén állván, azért *árvának* nevezik.

Stylje az átmeneti, s e szerint keletkezése még a XIII. századba teendő, a nélkül, hogy építkezési idejét közelebb határozhatnók; mivel nem tudjuk pontosan, mikor kezdődik az átmeneti styl Erdélyben. Magyarországbán a román és átmeneti styl csak kivételesen fordul elő a tatárjárás után, míg Erdélynek legfényesebb épületén, a gyulafehérvári székes egyházán e stylt, mint tetszik még ezen időszakon innen is alkalmazták. Így lehet, hogy az árva templom csakis a XIII-ik század második felében épült fel.

A basilika elrendezésének módjára a magasabb főhajó oldalán van két alacsonyabb, melynek az ikertorony felel meg. A hosszhajóban van, mi nálunk nem mindennapi, északra és délre kiszökő valóságos kereszthajó, melynek keleti oldalát közepén a hosszszentély keresztkarján két-két nagyobb és két-két kisebb helyiség foglalja el. A hosszszen-

télynek két osztályát három a nyolczszögből alkotott oldal zárja el kelet felé. Az elrendezés e szerint szabályos, és két kevésbé tömör tornyával elütő a későbben elfogadott véd-templomok rendszerétől.

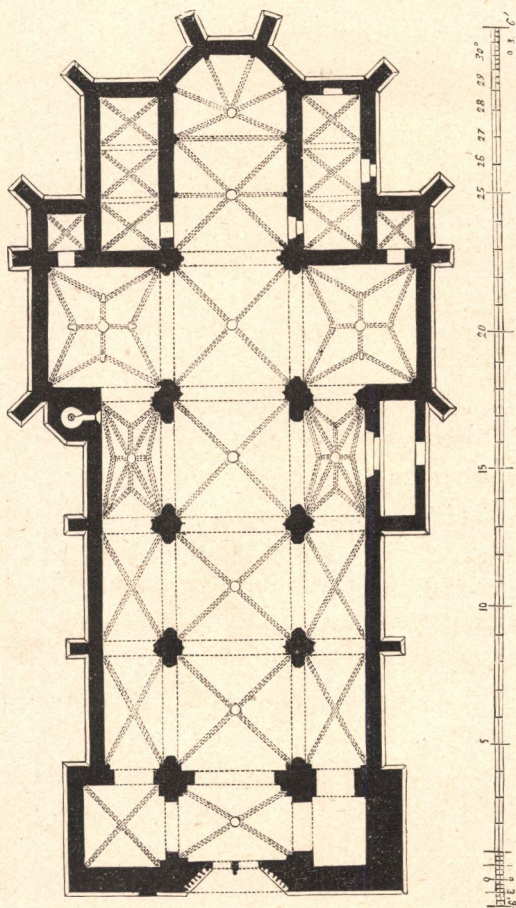
Az arányok a következők: az egység, a középhajó pilléreinek középpontja közt, valamivel több 27 bécsi lábnaál, ezt hatszor és félszer véve nyerjük az egész templom ürhoszszát 176'-ra, s így e templom hazánk leghosszabbjai közé tartozik s e tekintetben inkább a csücsívesek sem mint a román stylűek sorában áll; csaknem egész egységre terjedt hosszahajója egy-egy osztályának hossza, mi csaknem példa nélküli és azért a három pillér-párnak rendkívüli erősségét, nagyságát kívánta. A négyzet (Vierung) minden oldala egy-egy egységet mér, s itt a pillérek még erősebbek, mintha szándék lett volna ezeken kúpot emelni. Az oldalhajók mindegyike közel fél egység szélességére terjedt, a kereszthajó szélessége pedig 80'-nyi, ez tehát három egységre van tervezve. A hosszahajó boltozata eredeti magasságát, az a déli torony-nak századunkban történt beomlása után újjátatván, csak a szentély megmaradt boltozatából határozhatni s ez, úgy tetszik, faloszlopai lábától számítva az egységnek $\sqrt{2}$ -re vittetett, az az $27' \times 1,414 = 38,17'$ -ra. A déli tornyot újra felépítették, az északi eredetileg is csak a templom magasságáig szállt fel.

Az egyház elég csekély magassága, mely a román styl-nek megfelel, oka annak, hogy a körívű válívek is igen alacsonyok, de a középhajó fölöttök levő félkörben zárt ablakok elég nagyok, úgy hogy a templom kellőleg van világítva. A kereszthajó ablakai magasak, keskenyek és csücsívbe zárva.

Pilléreink csaknem görög keresztet képeznek, hanem úgy, hogy négy ága ismét négy és öt felületre (facette) van osztva. Lábuk a régi, hanem kapitaelők újak és inkább vállköveknek, mint oszlopfőknek nevezhetők. A hosszahajó zár-fala vastagabb a rendesnél, ellenkezőleg támai gyöngébbek.

Templomunk legnevezetesebb része szentélye, a még a

diadalívhez tartozó töve és faloszlopai élénken emlékeztetnek a Lahm folyó melletti Limburg város főtemplomának egyszerű tagjaira. Ez utóbbi a XIII. század beállta körül épült és több tekintetben francia befolyást árul el, kivált oszloplábai az alsó pálczatagba mélyedő horonyában és oszlopfői levelének nagy kiszökésében, valamintránczösszövethez hasonló elterjedésében is lefelé. A hosszszentély ablakai csak a faloszlopok kapitaeljei fölött kezdődnek, keskenyek és félkörbe zárva; ezektől egészen eltérnek a szentélyzárás ablakai, melyek mélyen leereszkesednek és magok fölött hatszirmú rózsával díszített körablaknak adnak helyet, minőkhöz hasonlók Limburgban is fordulnak elő. A középső osztály ablaka kettős és azért egy osztálya keskenyebb a zárás más két ablakánál, mely körív helyett csúcsost vesz fel zárásául.

Az eddig tárgyalt részlet az átmeneti kor jellegét viseli magán, de van két más részlet is, mely egyenesen a csúcsíves styl késő idejéből származik: a nyugati kapu és egy szentségház. Amannak kettős ajtónyílása fölött emelkedik

egy egyenszárú háromszögön szerkeztett közös nagy csúcsív, melyet a két oldalbélletről, kapitael közvetítése nélkül felszálló paleza-körtvetagok és horonyok képeznek; a paleza- és körtvetagok száma tizenkettő, a közbeneső egész és fél horonyoké tizenegy; miből a tagozat gazdagsága világosan kitetszik. A szentélyfalba bemélyedve látunk csinos és elég szigorú szerkezetű szentségházikót, tabernaculum, az egész úgynevezett Wimperget képez, melynek középső keresztvirága fölött üdvözítőnk feláldozati jelképe, a fiait vérével tápláló pelikán van kifaragva.

Kívülről a templom ékes, kapuzatán kívül, nevezetes még a főpárkányzat alatt elterjedő csinosan kidolgozott félköríves fries, majd kikerekített, majd levágott szárazakkal. E fries is templomunkat az átmeneti korba helyezi.

Említve volt a hosszszentély melletti két hosszukás helyiség, melynek egyikét sekrestyéül használják. Ezek külső oldalán áll egy-egy kisebb négyeges kápolnaszerű épületke. A délinek északi és déli falán a paradicsomot vagy eget, és a poklot látjuk festve, azonban e kép igen rongált állapota közelebbi ismertetését nem engedi meg. E kápolna kapuzárásán medaillonokba zárt épebb mellképek jelennek meg. A falnak képei alatt régibb festés látható. Az északi toronycsarnokban is vannak falképek nyomai.

A sekrestyében vannak pompás miseruhák vörös és zöld bársony szövetre hímzett kereszttekkel, az utóbbiakon a szokásos szentek, apostolok vagy angyalok.

Nevezetesek a nagyszámú keleti szőnyegek, melyekkel a templom több padjai be vannak fődve, némelyei igen csinos alakzatokat mutatnak élénk színezetben.

E templom jó *karban tartatik* és van külön plébánusa is.

Ámbár *Brassónak főtemploma* * máris a csúcsíves építézet utolsó korában épült, s így annak véghanyatlása jellemét

* E templom legkevesbé van ismertetve, néhány adatot merítettem a magyarországi műemlékek id. bizottságának ezen egyházzól szóló igen vázlatos törzsvéből, egyebet ide s tova elszórt jegyzetekből; legnagyobb részt pedig saját szemléletemből.

minden izében viseli magán; mégis igen nevezetes, mint fenmaradt régi egyházaink legnagyobbja és díszének számát illetőleg leggazdagabbja; sőt épen késő keletkezete tanúságot nyújt, mennyire szállt le játsziságra és túlterhelésre a középkornak kezdetében oly szigorú építészet.

«A középkori kereskedelmi út» czíme alatt írt cikkemben * leírtam azon vonalat, melyen akkor a keleti forgalom Byzancztól Magyarországon keresztül Európa északi tartományait érte el és melyet az ezen út két oldalán sűrűbben maig fenmaradt emlékek világosan jelzik, és kimondtam, hogy a kassai építmények befolyása csak magával Erdélylyel végződik, Brassó táján.

Ma pedig határozottan állíthatom, hogy a kassai szent Erzsébet egyházának befolyása a brassai főtemplomra minden kétségen kívüli, nem ugyan az egész elrendezés, hanem szembetűnőleg a díszítés tekintetében, melyben a colossalis leány anyját még túlszárnyalja.

A kassai templom öt hajós, a főhajónál alacsonyabb oldalhajóval, van álkereszthajója és négy kápolnaféle kiszöke; a brassói templom ellenben tiszta csarnoktemplom, mely nélkülözi a kereszthajót és a kiszökö kápolnákat; de másrészt utánozza a kassai támak toronyfiai (Fialen) és a kapuzatok díszének elrendezését és alakzatát.

A kassai templomnak egysége 31 és nyolcz tized bécsi láb és ezen egysége csak öt és félszer foglaltatik ürének hosszában; ellenben a brassói főtemplom egysége 36 bécsi lábat mér, és ezen egység hétszer van foglalva 252 lábnyi ürhosszában s e szerint a brassai templom 77 lábbal hosszabb a kassainál. A kassai templomnak szélessége terjed ugyan három egységre = 95 lábra és négy tizedre, míg a brassaié csak 75 lábat mér; de ha a két templom hosszát szélességével szorozzuk, leend a

$$\text{kassainak ürterülete } 175' \times 95,4\text{'-al} = 16625'$$

$$\text{a brassainak ürterülete } 252' \times 75\text{'-al} = 18900'$$

* Lásd az *Archaeol. Közlem.* IV. köt. (új folyam II. köt.) 1864. 271 s. k. l.

Hazánkban a nagyobb templomok hossza rendszeren öt és fél egységre van határozva, e szabálytól vannak ugyan kivételek Pozsonyban és Sopronyban, de másrészt ezen egyházak egysége sokkal kisebb a brassai egységnél s így tagadhatlan, hogy ez utóbbi a legnagyobb ürterülettel bír.

Építészeti bátorságban is vetélkedik a brassai templom a kassaival; mert ámbár ennek osztályhossza az egységnek négy ötödét és a brassainak hossza csak egy lábbal többet tesz az egység két harmadának (25' a 24-hez); mégis észreveendő, hogy a brassai nyolczszögű pillérek gyöngébbek a kassai főhajó tagozotabb töveinél.

Főtemplomunk magassága anyjáét követi: mindkettő össze van téve ugyanazon részletmérvből, t. i. az egységből és az egység négyegének átlójából

$$\begin{array}{ll} \text{Kassán} & \text{H} (\text{egység}) = 31,8' + \text{H}' = \sqrt{2} (31,8 \times 1,414\text{-el}) = 76,76' \\ \text{Brassóban} & \text{H} (\text{egység}) = 36' + \text{H}' = \sqrt{2} (36' \times 1,414\text{-el}) = 86,90' \end{array}$$

A brassai főtemplom építkezésére vonatkozó okmányok ismeretlenek, legalább nem jelentek meg nyomtatásban, de magán az épületen következő évszámok fordulnak: elő 1477, 1510, 1511 és 1514. Az első évszám előtt teendő a lakók felvonulása a hegyek közti csekély magaslatra és a templom építésének kezdete, melynek nagysága és díszes volta csodálkozásunkat felkölti, ha meggondoljuk, minő vészes és folytonos hadjáratokiban épült; s mégis sikerült azt, az északnyugati torony kivételével, egészen befejezni.

1689-ben nagy tűz elrontotta az épület nemcsak tetejét, de felső részét is annyira, hogy nemcsak a magas boltzatot, hanem az azt hordó pillérek felső részét is kellett egészen megújítani; s ekkor emelték a szentélyben azon két oszlopsort, mely ezen részt is három hajóssá teszi; mely eset csak is a köruttal (Chorumgang, charolle) ellátott sanctuariumokban fordul elő; itt azonban ily körút hiányzik és ezért a két oszlopsor egyedül szükségleti pótlásnak tekintendő. Együttal nem lehet meg nem ütközni azon csigákkal ellátott alacsony kapitaeleken, melyeket nemcsak ezen új

oszlopok, hanem a hosszhajó eredeti nyolczszögű pillérei is az ügyetlen restauratio alkalmával kaptak.

Vannak, kik hiszik, hogy mivel a jelenlegi boltozat inkább a körívet követi, az eredeti csúcsíves boltnak magasabbra kellett emelkednie, azonban a padláson tett beható kutatásom ily magasabb boltnak semmi nyomát sem tüntette fel előttem, úgy hogy a régi csúcsíves boltnak alacsonyabb eredetét kell feltennem, melyre szüksége volt kellő fejlődésére.

Igen nevezetesek a két mellékhajó emelkedő hosszkarzatai (Langernporen, tribunes). Eredetileg a mellékhajó, mivel csarnoktemplomban állunk, a főhajó magasságára emelkedett; tanúságául szolgálnak faloszlopai és némely ablakai, melyek a mostani karzatok padozatán keresztül a boltozatig szakadatlanúl emelkednek. Későbbben, de még az eredeti építkezés alatt, a karzatok építésének szüksége beállván, azok támogatására a hosszfalakon gyámköveket alkalmaztak s ezek némely helyen még a boltgerinczek kezdetével is meg vannak. De ezen karzatok nem elég magasnak tűnván fel, új gerinczeket alkalmaztak az előbbieket fölött és ezek képezik a mostani karzatok alját; és hogy ez mind az eredeti építkezés alatt történt, bizonyítják a vállíveken előforduló 1510 és 1514 évszámok; az ötös a mai heteshez hasonlítván, némelyek az évszámot 1710-nek és 1714-nek olvassák, azonban eltekintvén attól, hogy ezen években egészen más módon építettek, megjegyzendő, hogy az ötös a középkorban, ritkább esetben, a mai hetesnek alakjában iratott.

Azon alkalommal nyilatkoztatta ki az építész diszítési képességének egész ábrándozását, midőn a karzat alá két-két pillér közé az oldalán toronyfiakkal ellátott számárhátú ívét feszítette és aztakkorában már dívó renaissance-on sokkal túlmenő csikornyás lombozattal diszíteni vélte. Ezen németnek Wimperg, a francziának quimberge hangzó részlet a késő csúcsíves stylben többnyire a kapuk és ablakok fölött lett alkalmazva, itt kivételes esetben fordul elő és inkább a túlterhelő pompakedvelésnek hatásával bír.

Az 1689-ik tűzvész a karzatok alatti boltozatokat megkímélte, bizonyítja ezt az északi mellékhajó keletiének zárkővén előforduló felirat: Xi Ao 1511 octobris 29. A boltok gerinczei oly hálózatot képeznek, mely legjobban hasonlít a szélmalmok szárnyaihoz.

Visszatérve a középhajóba, annak (keletről) harmadik déli pillérén, a mostani újabb szószék fölött, domborműben bárányt látunk, mely diadalzászlaját emelve sárkányon áll. Ezen ritka symbolicus kép az egyház győzelmét a pokol, gonosz vagy pogányság fölött jelenti. Az ezen pilléren szemköztivel látunk sast, kiterjesztett szárnynyal, hasonlót a vajda-hunyadi Mátyásféle loggiában. E sas alatt jelenik meg Brassónak czímere: korona, alatta fatörzs gyökerével, mindkettő aranyozva. Az elébb idézett két dombormű is színes.

Nevezetes e templomnak bronze keresztelő medenczéje is, serleg alakú, évszáma 1472.

Van e templomnak több igen díszes misemondó ruhája, nevezetesen egy, melynek keresztjén Mária a gyermekkel, Ágnes, Margit, Katalin és Julia ügyesen van hímezve. Van négy aranyozott ezüst kelyhe, melynek egyikén az 1504 évszámot olvassuk; van hat ezüst kannája. Híres a brassai orgona is, de ezt nem hallottam; mert ott létemkor épen hangoztatták. Vannak több síremlékek is, némelye befestett; itt tehát, valamint a középkor domborműveinek befestési módját, úgy a korbéli jelmezeket is tanulmányozhatni, leginkább a Magyarokéhoz hasonlókat a XVII. századból. Végre e templomban vannak legnagyobb számmal igen díszes keleti kárpitok, mit Brassó jelentékeny közlekedésének a törökországi tartományokkal köszönhetni.

A brassai főtemplom belsejénél, diszítésével még túltesz külsője. Nyugoti homlokzatát képezi két tornya a köztök nyíló főkapuval. Az északi torony nincsen kiépítve és három emeletével csakis a templom magasságáig emelkedik; de vannak sarkán díszes toronyfiakkal ellátott támak és falait tagozott bélettel díszlő nagy ablakok török kereszt-

tül; a harmadik, észak felé tekintő ablak alatt kis domborműben Jézus, 12 éves korában a zsinagógában a pharisaeusokkal vitázva van ábrázolva. Az ikertorony közti kapuzat fölötté pompás; első pillanatra a kassai északi kapuzat utánzásaként tűnik fel. A déli torony két emelettel túlemelkedik a templom magasságán, de ez is eltér a királyföld rendes templom-véd-tornyok elrendezésétől már csak azért is, mert csak a keskenyebb mellékhajó szélességében terjedt el. Következnek a hosszahajó támai, melyek, valamint toronyfiai alakzásban, úgy felváltva szemközti és szögalatti elrendezésben, a kassai szentély támainak mintáját követik. A déli homlokzatot nem kevesebb mint három kapu töri át: a nyugotinak kettős ajtaja fölötti mezejében van festve a három keleti bölcsnek tisztelgése. A középső előtt van két ajtós előcsarnok, ennek még elég ép nyugoti faajtaján látunk egy-szarvút **M** szarvast **ccc** sárkányt **LxxDII** és virágot vagyis az 1477-ik évszámot. A belső kapu fölötti mezőben festve van Mária a gyermekkel ülve, sz. Katalin és Borbála közt, kik térden a gyermeket imádják. Jobbra lenn Mátyás királynak, balra Beatrix czímere. E kép Stornó által készített másolata ki volt állítva 1873. Bécsben, 1879. Székes-Fehérvárott. E képet kora remekének mondhatni, valamint a legnagyobb gyöngédséget kifejező rajza, úgy mesteri színezése tekintetében. Sajnos, hogy valamint a királyok tisztelgése, úgy ezen ábra is igen elrongált állapotban jutott reánk.

A középső és délkeleti kapu közt, a templom boltozatának támogatására roppant faltömeget emeltek, melynek más hasonló az északi homlokzaton felel meg.

A délkeleti kapu a többinél egyszerűbb, a helytelenül egyenes lóherívnék (gerader Kleebogen) nevezett szemöldökkel van zárva, mely fölött csúcsív emelkedik. Erre következnek a szentély támai, melynek mindegyikén dísztető (Baldachin) alatt szent szobor állott, ezek közt 12 fennmaradt: apostolokat, sz. püspököket, bünt letipró erkölcsöt és szűz Máriát ábrázolják, főhelyen Krisztus áll, keresztes nimbussal kitüntetve.

Van a templom északi oldalán is két kapu úgy, hogy abba, mi nálunk páratlan, hat díszkapu vezet. Ezen oldalon még a támakat koronázó néhány szobor is maradt meg.

Az egész templomot, teteje alatt ismét a kassaihoz hasonló díszes kartám futja körül, melynek csatornájában az épületet körülkeríthetni. Az egész egyház faragott kőből van építve, vagy legalább ilyenekkel mindenütt ruházva.

Főoltára új, de van a gymnasium muzeumában az elenyészett marienburgi templom oltárának három táblája. A Krisztus körülmetélését ábrázoló, Storno másolatában, ki volt állítva Bécsben és Székesfehérvárott.

Templomunk plastikai műveit általán a hanyatlás jellege bélyegzi, bevégezőket inkább durvának és hanyagnak mondhatni; a lombozat, kivált a főkapu számrhátán megjelenő levélcsokor (Krabbe) idomtalan és az utóbbi oly rendkívül nagy, hogy a szokásos osztályozást mellőzni kénytelen és szakadatlanul lapos minőségben elterül a számrhátán; idomtalan, a renaissance gyöngédebb idomaitól idegen, egyetlen dísz a benső osztályok számrhátán megjelenő levélcsokor keresztlevele s a keresztvirág is. De másrészt elismerendő a szentély támai s a szobrok sokkal jobb fölfogása és előadása. Egészben véve világos a kor és helynek előszeretete a plastikai díszek szaporítása és gazdasága iránt.

Harmadik, kisebb, hanem szintén parochiális templom emelkedik dombon és azért hegyi egyháznak (Bergkirche) nevezik. Ennek csak nyugati része régibb (talán már XVI. századbeli). Itt a nyugati kapu és az e mögötti orgonakarzat még eredeti; a szükséghez képest e templomot keletfelé meghosszabbították. Itt is szép számmal vannak keleti szőnyegek, melyeket a padokra raknak.

Storno az *Archaeol. Értesítő*-ben * közölt jelentésében említi még a görög-katholikus templomot is mint «igen díszes építményt, festői csoportozatú tornyocskákkal. Régi erődményekből még több maradvány található itt, mint N.

* Lásd: az *Arch. Értesítő* (új folyam) II. köt. 22. lapját.

Szebenben». Schulz * is mondja: «Említésre méltó továbbá az oláhok egyháza, mely főalkatrészeiben, nézetem szerint, még a középkorból származik.»

Nem mulaszthatom el Brassónak nagyszerű regényes fekvését említeni, mely fenmaradt régi emlékeivel, erősíté-seivel, és magas körülvevő hegyeivel nyomatékos hatást gyakorol a szemlélőre.

Henszlmann Imre.

A magyar nemzeti muzeum régiségtárának legújabb gyarapodása.

A magyar nemzeti muzeum e hóban oly fejedelmi ajándékkal gazdagodott, milyenek párját eddigi évkönyveiben nem jegyzett fel. Addig is, míg egyes darabjait bővebben leírnók, elégséges lesz egy általános ismertetés, hogy a régészközönség e kincseink értékéről tájékozhasssa magát. Vannak itt elsőrendű ősrégészeti tárgyak, két kehely a XV-dik századból, egyházi és világi kincsek s ékszerek a XVI-dikból, kancsók, serlegek történelmi személyek birtokából a XVII-dik századból, s jellemző tárgyak a XVIII-dikből. Azon fényes sorozat, mely a nemzeti muzeumban az aranyműves és ötvös ipart az őstörténelmi időktől mai napig felvilágosítja, s mely gyűjteményünk egyik büszkesége, ezen főúri ajándék által tetemesen gyarapodott; az ipar muzeumnak is jutott tizenöt díszes tárgy, a könyvtárnak két nevezetes codex, úgy szintén a képtárnak II. Rákóczy Ferencznek Lengyelországban festett ifjúkori arczképe, továbbá Pekry László és neje Pekry Szidónia érdekes képei, végre Báthory István Florenczben őrzött gyönyörű arczképének egykorú másolata.

Az őstörténelmi tárgyak közt kitünő egy bronz homlokdisz, diadema, ezt egy vastag bronzsodrony képezi, mely a torques csavarásait utánzó vésett mélyítésekkel ékes, ez elől

* Lásd: az *Arch. Értesítő* II. köt. (új folyam) 181. lapját.

mindkét felől keskeny hosszúkás lemezzé van kovácsolva, melyen vésett zigzag diszítményt látunk, s mely kettős tekercskoronggal végződik, oly módon mint a fokorú és acsádi arany karpereczek. — A diadémák az őstörténelmi tárgyak közt a legritkábbak közé tartoznak, bronzból a nemzeti muzeumban csak kettő őriztetik, mely soká nyakvédnek tartatott, s mint ilyen a «Kalauzban» tétetett közzé. Egy harmadik hasonló a Pfeffer-gyűjtemény dísze, a negyediket, négyszögű bronzsodronyból, felül négy tekercskoronggal az őstörténelmi kiállításnál láttuk, mint az árvamegyei gyűjtemény tulajdonát, egy hasonló, de csonka és összehajlított az egri muzeumban találtatik, a hatodikat, legegyyszerűbbet s legdurvábbat, vastag sodronyt, mely elől mindkét felől egy-egy tekercsben végződik, Majláth Béla bírta. Ezek közül legszebb az árvamegyei, utána következik mindjárt a most leírt, melynek lelhelye Szebeszló, Túrócsmegyében. Ugyanonnét származik egyike azon óriási díszruhakapcsoknak, melyek közül öt őriztetik a nemzeti muzeumba, a hatodik, mely most jut hozzájuk, kilencz tekercskoronggal bír, s a munka szépsége s megtartása által is kitűnik, csaknem teljesen ép, csak egy tekercse tört le, mely könnyen oda forrasztható.

Ezekkel együtt találtak még egy ritka szépségű rövid kardot, egy vert mű bronzcsészét s két karvédet, mely nemében egyetlen. Óriási levélalakban készült egy bronzlemez, erős bordával és perimével, mely négy hajlással a kar körül tekeredik s felül, alól tekercsben végződik.

Egy tizenhárom diszített nagy bronzkarikából álló láncz, egy másfél méternél hosszabb kis szemekből álló kettős láncz, melybe felül egy ruhakapocs, alól egy korongidomú diszítvány van akasztva, s melyről egész hosszában kimért távolságra kétféle csüngők függnek, s egy, fájdalom, csonka bronzsisak egészítik ki az őstörténelmi tárgyak sorozatát; egy teljes ép zabla s kantár bronzból képviseli a népvándorlási időszakot.

A csúcsíves stílt mutatja nekünk egész tisztaságában

egy gyönyörű aranyozott ezüstkehely, melynél szebbet nem ismerek, olyat t. i., mely a XV-dik században magyar műhelyből került volna ki, kupájának alsó részét filigran munka díszíti, melyben hat kör be van illesztve, három közülök filigrános zománczczal telt, mely virágdiszítményt ábrázol barna mezőben, zöld, kék és fehér színnel és kék mezőben zöld, veres, fehér színnel. A közte levő három körben szent Katalin, szent Borbála, és szent Erzsébet félalakjait látjuk, szép alacsony bevésett dombormű (relief en creux). A kehely gombja (nodus) tizenkét csúcsíves fülkét képez, háromban zenélő angyalok szobrocskái illesztvék, kilenczből elkallódott a szobrocska, s látható a filigrános zománcz, mely a kehely szárát díszíti. Lába hat karéjja szélesedik, az egyikben ott van a donatariusnak czímere és neve NIARI PAL zománczczal beleégetve, az öt karéjban látjuk szent Istvánt, remete szent Pált, szent Imrét, remete szent Antalt és szent Lászlót domborműben. A talapzat karéit mindig egy liliomalakú, belől két zománczczal ékes virág különzi el egymástól. A magyar színek s a czímer körül lévő magyar felirat bizonyságul szolgálnak, hogy ezen remekmű a honi ötvösiparnak terméke.

Nem kevésbé érdekes egy ezüst ereklyetartó, karcsu fatörzsön egy médaillon, melyen három csúcsíves fülkében három szobrocska áll a szent szűz, szent Borbála és szent Miklós. A stilszerű talapzaton három czímer s a mondat-szalagon BLASI · 1500 DE BISTRIC 1502. Ez tehát erdélyi ötvösmunka, sokkal szebb mint azon szász ruhakapsok, melyek elrendezésökben hasonlítanak ezen ereklyetartó dobozához.

E gyűjtemény harmadik egyházi kincse osztrák eredetű, egy ébenfából készült, ezüst szobrocskákkal és domborművekkel díszített szárnyoltárka, négy miniatúr képpel, melyet, mint a felirat tartja, Eham Mihály, Rudolf császárnak húsz éven át udvari tanácsosa, a szent Maria ad Angelos kolostornak Bécsben 1609-ben ajánl fel. Az ezüst szobrocskák remekei a kisművészetnek (Kleinkunst), felül

a feltámadt Krisztus, az üres koporsónál az angyal és a két szent nő, oldalt szent Péter és szent Pál. Az oltárka szárnyán az angyali üdvözlés, de itt csak a szűz maradt meg az angyal elveszett, oldalt Mihály arkangyal letiporja a sátánt és szent György a sárkányt, alól a gyászoló szent szűz a meghalt Krisztussal térdein, legalól a talapzaton a négy evangelista domborműben. Ezeken kívül angyalok és szera-phimok csüggnék le az oltár szögleteiről, a hátlapot pedig szép renaissance bokréták díszítik. Ezen oltárka Jamnitzer iskolájának egyik remekműve, mely ugyanakkor virágzott Németországban, midőn Benvenuto Cellini Olaszországban, D'Arphé Spanyolországban.

Reánk nézve érdekes egy nagy ezüstpohár 1617-ből Bethlen Gábor fejedelmi címérével s feliratával; a XIII szám a pohár karimáján azt jelenti, hogy ez egy sorozathoz tartozott, melyben mindig az egyik pohár a másikba illett be, s hogy ez volt a tizennegyedik. Hasonló egymásba illő pohársorozatot láttam b. Apor Károlynál s a gróf Teleki családnál.

Nagyérdekű továbbá egy ezüstcsésze a hólyagos modorban, alján az Apafy címerrel s a következő felirással: APAFI ANNA ANNO DO 1666; egy fedeles kancsó INCZEDI PAL AÑ DN 1679 6 July; tizenkét ezüst tányérka, állítólag Eugenius herczeg hagyatékából, hadi jele-
netekkel, kiváló kiveret munka a múlt század kezdetéből, egy cseh kehelyüveg a Czobor grófok vésett címérével, és Schwendi Detre és neje Teufel Borbála feliratos zománczos üvegkancsója címereikkel, nevökkel s jelmondatukkal 1577-ből.

Mindezeknél becsesebb még egy zománczos arany násfa, mely a maga nemében legelső rangba helyezendő. Egy koronázott fehér oroszlán, villogó gyémántkarddal jobb karmaiban, barnás rókát s egy fehér kakast tapos. Címer is van az oldalon, két nyíllal keresztül lött bikafő, mely előttem ismeretlen. E mű a XVI-dik század elejéből való, olasz eredetű, minden tekintetben remek munka.

A gyűjtemény számos egyéb tárgyai közül, melyek mind igen becsesek, ha nem is oly első rendűek mint azok, melyeket említünk, kiemelendő még egy erdélyi zománczos ezüst násfa, szarvason ülő cziterázó nő. Ez alakkal sokszor találkoztam erdélyi gyűjteményekben, de nem tudom megfejtetni; a szarvas Genovéfára emlékezett, de a nő szép öltözete s a gyermek távolléte kizárja ezen megfejtést.

Több műértő egymástól független, de eredményében összevágó becslése szerint az ajándék pénzbeli értéke huszezer forintra tehető. A nagylelkű ajándékozó nevét tulajdon kívánsága folytán el kell titkolnunk, s csak azon örömünket fejezhetjük ki azon tapasztalásunkon, hogy léteznek most is még hazánkban főurak, kik méltó versenytársai a muzeum s akadémia alapítóinak.

Pulszky Ferencz.

Bukuresti régiséggyűjteményekről.

Déli szomszédaink: a rumunok és szerbek, politikai önállóságra való törekvéseik mellett a culturalis téren is érvényesíteni kezdik magokat. Ebbeli igyekezeteiket ismerni, reánk nézve kétszeres fontosságú. Érdekünkben áll, hogy megtudjuk azon tudományos anyag terjedelmét, melylyel a velünk annyiféle viszonylatban álló szomszédok rendelkeznek, másrészt pedig ismernünk kell azt az irányt, a földolgozás rendszerét, melyet a tudományos téren követnek.

A magyar történelmi társulat erdélyi kirándulása alkalmával részint a közelség, részint a vágy megismerni rumun szomszédaink történeti irodalmát s a régészeti téren tett törekvéseket, indítá alúliat a Bukurestbe való utazásra. E sorokban általános képet nyújtunk azon gyűjteményekről, melyek az oláh fővárosban régészeti tekintetben körülbelől minden fontosabbat magukban foglalnak. Nem állítjuk, hogy az ismertetendő gyűjteményeken kívül Bukurestben egyéb nevezeteseb momentum nem érdemelne figyelmet, de egy fogásra eleget vélünk nyújthatni.

Első sorban említjük az oláh tudományos akadémia helyiségeiben elhelyezett régiség-muzeumot (Museul de anti-chităţi din Bucureşti), mely a vallás és közoktatási miniszterium főfelügyelete alatt áll. Évi költségvetése ez intézetnek 6,524 francot tesz ki, melyből 5,104 franc a személyzetre (egy conservator 4000 fr., egy ör 660 fr. s egy szolga 444 fr.), a beruházásokra s egyéb költségekre 1,420 fr. esik. Keletkezését tekintve e muzeum alig 15 éves; Mauros tábornok alapítá 1864-ben.

A múzeum mindössze három szobából és egy hosszú, a mi régiségtárunkéhoz hasonló folyosóból áll.

A folyosó s a muzeum első szobája *római régiségeket* foglal magában, egy részről Bulgáriában, Rumániában talált feliratos köveket, másrészt két üvegszekrényben római tárgyakat: szobrocskákat, lámpákat stb. Egyes tárgyakat, sajnos nem igen sorolhatunk fel, mert katalógusok nincs «most készül» s a conservator távol volt. Két szekrényben neolith és bronzkori tárgyakat láttunk: kőbaltákat, nyilakat, ibrikeket, karvédeket, bronzárakat, teljesen az Erdélyben lelt egyívású tárgyaknak megfelelő jelleggel.

El terem legértékeseb gyűjteménye a *pictrosai* ‡ *kincs*, melyet *Odobisco*, e jeles rumun tudós kimerítően írt le, s melyet a tudós világ a párisi világkiállításról is bőven ismer.

A muzeum második szobája u. n. ethnografiai gyűjtemény, melyben a rumun viseleteket feltűntető fametszetek s egyes háziszerek képezik a főérdeket. A muzeum saját éremgyűjteménye rendezés alatt van.

Különleges műtörténeti szempontból rendkívüli érdekelt keltő terem a harmadik, melyben a klastromoktól felajánlott XV., XVI. s XVII. századbeli, byzantin-ízlésben hímzett egyházi öltözetek ébresztenek figyelmet. A hírneves s Oláhországban bálványozott Mihály vajdának arany-fokosát mutatják itt az általa ajándékozott gyönyörű hímzésű egyházi öltözet mellett. Ezenfelül kelyhek, ereklyetartók, becses kötésű evangeliumok töltik be a szekrényeket.

Amit így röviden constatalni lehet, röviden abban fog-

lalható össze, hogy a muzeum, mint ilyen, megalakúlnak tekinthető ugyan, de tanulmányozási célból még rendkívül sok kívánni valót hagy fenn.

A muzeummal kapcsolatban megtekintők Stourdza hgnek, a jelenlegi pénzügyminiszternek, — ki mint numismaticai író s tekintély első rangú helyet foglal el — magángyűjteményét. Ez ugyancsak az akadémiában van elhelyezve, s bár Stourdza azt teljesen az akadémiának ajándékozá, a felügyelést s a rendezést magának tartotta fenn. A gyűjtemény, mintegy 900 darabot foglal magában s pontosan évszám szerint rendezve, súly szerint lemérve egy kis szekrényben van elhelyezve. A gyűjtemény határozottan specialis jellegű, s csakis oláh, vagy moldva pénzeket, vagy ezekkel kapcsolatosakat tartalmaz. Példányai majdnem kizárólag tiszta veretek, s ami magyar szempontból kiválóan érdekes, a címerek igen szépen vehetők ki rajtok. Nem bocsátkozunk ez alkalommal azon befolyás taglalgatásába, melyet a magyar pénzverési technika (liliom; corvinianus jelvek), de kivált az erdélyi (brassai veret, szász mesterek) az oláh pénzverés fejlődésére gyakorolt, főlemlítjük azt a reánk nézve is öröndetes dolgot, hogy Stourdza az oláh numismatica rendszeres kézikönyvével már elkészült s az nem sokára meg is jelenik. Nem mellőzhetem azt sem, hogy Stourdza igen rokonszenvesen nyilatkozott kitünő érmészünkről: *Dobóczy Ignác* úrról, kivel csereviszonyban áll, s kinek éremgyűjteménye oláh és moldva pénzeket illetőleg elsőrangú becsel bír.

A Bukurestben levő magángyűjtemények közül *Bozicio* osztrák-magyar követségi titkár szívessége által *Cogolnicianu* jelenlegi rumun belügyminiszternek ízléses és a tárgyak sokasága által jeleskedő gyűjteményét volt szerencsém megtekintetni. A gyűjtemény egy nagy teremben s egy kisebb helyiségben van elhelyezve. A helyiség bejárata előtt két XV. századbeli byzanti ágyú van felállítva, mely Ruszesuk átadása alkalmával jutott C. úr birtokába.

Az első teremben egész kis képtár lepi el a falakat:

az újabb olasz és németalföldi iskola képviselőitől jó másolatokban. *Grigorescu* és *Stanescu* rumun festőknek egy pár igen szép tájképe díszíti a gyűjteményt. A gyűjtemény ízléses rendezésben mindenféle műágot magában foglal: faragványok, díszes sévresi s alt-wien porcellánok, kínai bronzok, egy kis római gyűjtemény, ezek közt rendkívül nagy számmal, mindenféle alakú lámpások, ékszerek, jobbára olasz zománczczal.

A második teremben néhány byzanti iskolabeli egyházi tárgyú képet látunk s egy csinos kis fegyvergyűjteményt. Jobbára díszes török kardok, német alabárdok teszik, van azonban köztük II. Rákóczy Györgynek egy a Keglevicsféle muzeumból kikerült ékköves sima markolatú kardja. Ugyancsak itt van a szászföldön készített kupáknak nagy sorozata évszámokkal, továbbá egy:

ME · FVDIT · PET · MURAR ·

1676.

feliratos, szép alakú mozsár, melynek öntőjét C. úr neve után ítélve rumunnak vélte. Volt alkalmunk azután megbizonyítani, hogy ennek öntője az Apafíféle számadási könyvekben is igen gyakran előforduló Maurer Péter szász rézöntő mester.

Két érdekes darabja van e magángyűjteménynek, melyet külön is felemlítendőnek tartok.

Az egyik Mihály oláh vajdának egy 1597-ben Nester oláh festő által készített három rétből összerakható kézi oltára. Igen érdekes műtörténeti szempontból egy XVI. században írott s az egyházi festészetet tárgyaló munka, mely különben nem áll egyébből, mint minta-lapokból, hogyan kell szt.-Jakabot festeni, s mellette mindjárt a megfelelő vázlat. E mindenesetre becses munkát az akadémia fogja kiadni.

A régészre s műtörténészre nézve hálás tér nyílik még a kolostorok gyűjteményeiben, továbbá egyes főurak — mint

a herczeg Stourdzaak moldvai, hg Bibesco — mügyűjteményeiben.

Mint általános érdekű mozzanatot, fölemlitem, hogy a bukuresti egyetem irodalmi (bölcészeti) karában az archæologia számára (Catedra de archeologic și antichit ăți) tanszék (4800 fr.) van rendszeresítve.

Ezen kívül a szépművészeteknek két akadémiája van: az egyik Bukurestben, a másik Jászvásárott. Mindkettő egyformán van szervezve, öt-öt tanszékkal, a festészet, távlat, szobrászat és vésőművészet, mütörténet és széptan s a bronztan tanáraival. A két intézet költsége évenként 38,038 francra tehető.

Ennyi az, amennyit egy látomásra, mint közönségünkre nézve érdekeset összefoglalhattam; ebből a kevésből is constatálhatni azt, hogy déli szomszédunkban van mit tanulmányozni, s egyuttal érdemes is. *Thallóczy Lajos.*

Cudar László czímere 1372-ből.

Az *Archaeologiai Értesítő* egyik újabb füzetében (XIII. kötet 5. szám 194. lapon) az állítatik, hogy «a Zudar-családnak czímerét eddig csak Wagner művéből ismerjük, ki 1422-ből Zudar Jakabnak s 1446-ből Zudar Simonnak közli egy-egy kis pecsétét, de ezekből a czímer meg nem határozható». Ezt állítja Dr. Vincze Gábor tisztelt barátom, ki mint fölteszem, nem fog neheztelni, ha a Zudar-családi czímer mellett én is felszólalok, és egy sírkövet hozok fel, mely a legnagyobb kétségen is segít, mert tagadhatatlan hogy a kik ezt vésették, az említett családi czímert csak kellett ismerniök.

Tehetem ezt annál inkább, mert e kövel igen fiatal koromban foglalkoztam, és negyven év előtt a *Tudománytárban*, januáriusi füzet 1841. 63. és köv. lapokon tüzetesen írtam le s egyszersmind rézmetszettem is, melyet magam készíték s Luczenbacher-Érdy, akkori szíves pártolóm-mal közlöttem.

A mit akkor, mint pannonhalmi benczés kispap, magyar nyelvű közleményeim majdnem elsejében állíték azt egész kiterjedésében mai napon is fentartom és vallom. Értekezésem nyomán a regényes *Goaar Úlászlót*, miaviai vezért, Nagy Lajos királyunk egyik rokonát az említett sírkő alá temettetnek lenni egyszerűen tagadtam — és az illető követ *Cudar László* apátnak, mint hiszem, joggal tulajdonítottam, a miért nemcsak *Fuxhoffer* Dömjénnel, de magával *Czinár Mórral*, mélyen tisztelt hajdani igazgatómmal, későbbben atyai barátommal, jövék ellentétbe; az első e követ hamisan olvasta (I. Monasteriologia Regni Hungariæ I. 37. l. 29. pont alatt) és ez által más egyidejű híres írókat is hozott zavarba, mert az érintett követ 1378-ban keltnek és a herczeg kövének hiszi saját ítéset nélküli korszakában; — *Czinár* pedig, ki értekezésemet bizonyosan ismerte *Fuxhoffer*nek ujonnan 1858-ban kiadott Monasteriologiájának (I. kötet 90. l.) II. Lászlónál ezt állítja: «Ladislaum hunc percelebri tunc Gente Nobilium de Czudar fuisse oriundum, docet marmor verticale penes portam Speciosam Ecclesiae»; a 92-dik lapon pedig ez olvasható: Habuit res fidem usque annum 1836, quo epigraphe ab illita calce liberata non Uladislai, sed Ladislai de Cudar nomen incisum docuit.

Jól emlékszem, hogy a mészkéregtől való tisztításért és az 1378. helyett a valódi 1372-nek diplomatikai olvasásért, tehát a márványkőnek a cujaviai herczeg helyett hírneves ugyan, de mégis csak egyszerű nemes ivadéknek való odaitéléséért nem nagy örömben részesítettem, de megtörtént ez máskor is, midőn az ifjúság viszketege a régi előítéletek ellen föllépni és az igazat állítani törekedett.

Sokáig tanulmányoztam tehát e márványt és mindegy félve küldém el munkácskámat rézmetszetem társaságában.

Hogy már akkor Wagner munkáját ismertem, miszerint már az időben átláttam, hogy az e munka pecsétjein előforduló és a pannonhalmi márványon is látható, talán lilomokban végződő 5—6 ágú csat, melyen csekély változásokat

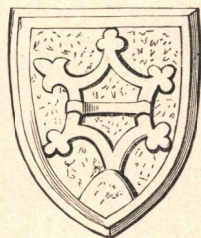
csakugyan észre lehet venni, még is egészben véve ugyanaz, és az *olnodi* Cudar család tagadhatatlan és pedig még az 1372-dik év előtti czímere.

Szabad legyen e helyen némely észrevételt koczkáztatnom. A Tudománytárban, Luczenbacher úr *czudarus*-t egyenlővé teszi: castellanus-sal, és erre, Du Fresne-t hozza fel; magam pedig ha jól emlékszem Dudik Beda barátomtól hallám, hogy cudar, cseh vagy morva nyelven annyit tesz mint *biró*. De akár várnagyok akár birák voltak légyen is e család elődei, annyi bizonyos, hogy mindenféle hivatalokra alkalmaztattak, de nálunk egyik galád tagjuk miatt a *czudar* névre alkalmat nyújtottak.

A régi olvasásra nézve ki kell jelentenem, hogy magam a kövön «in · die · sancti · martini»-t olvastam, (†) a sanctiben az *a* és az *n*-nek hátsó huzása össze vagy egybe van kapcsolva, ellenben a Storno Ferencz úr által legújabbán javított és az *Emléklapokban* (folio kiadvány) közlött fametszvényben «*ſancti*» áll, mi alkalmasint hibásabb olvasás lesz.

Vége, lehet-e az oklevélben felhozott Sudergeorigen-t Zudar Györgynek és az új czímer nyerőjének tartani? azt a budai urak, kiknek annyi anyaggal lehet rendelkezni, határozzák meg. Az az egy áll, hogy az *olnodi* Czudarok, akkor, midőn az érintett czímer adatott, már bírtak saját czímerrel és azt használták is, mert 1364. és 1372. év közt alig van különbség, feltevéen azt, hogy László apát nem nyerte meg czímerét élete utolsó évében. Azonban, ha ebben biztonságot tudunk talán szerezni, lehet, hogy a czímert nyert — ha ez t. i. csakugyan Czudar Györgyöt illeti — más ághoz tartozott, ámbár akkor is egy új kérdés támadhat, az t. i. miképen lehet az, hogy az *Archaeologiai Értesítő* közlött számának 185-ik lapján lerajzolt czímerben, a paisban levő három csaton kívül, felül a bivalyszarvak közt egészen hatágú csat fordul elő, mint ezt a Wagnerféle 11-ik ábrán látjuk?

Vajjon jele-e ez az akkori czímer-változásnak, mely a

tudomány gyermekkorát jelentené, vagy be lehet-e bizonyítani azt: hogy a Drugeth és Zudar családok egy részben hasonló czímerrel éltek vagy ezt talán a női ágra terjesztették?

Uj meg uj kérdések támadnak e réven nemcsak nálunk, mint látjuk, megvan ez mindenütt a külföldön is, a hol ezen igen régi tudománynak tanulmányozása napról napra több és több felavatott művelőt nyer.

Rómer F. F.

Régészeti irodalom.

Geschichte des deutschen archaeologischen Instituts. 1829—1879. Adolf Mihaelis.

Az «Istituto di corrispondenza archeologica», ez volt ugyanis az intézet eredeti elnevezése, a német művelődés egyik fényes korszakának jellemző és termékeny eredménye. Gyarló politikai és gazdasági viszonyok között a mult század közepén a németek minden törekvése csakis az irodalomban és a tudományban érvényesülhetett, de épen munkálkodásuknak ezen összpontosítása által foglalták el különösen az utóbbi téren azon vezérszerepet, melyet napjainkig megtartottak. Jellemző a német tudományos munkálkodásra ezen korban, hogy a nemzeti érzés alig jut kifejezésre, a mi egyaránt észlelhető a kutatások irányán és terjedelmén, mint az intézményeken, melyek akkor létesültek. A szellemi mozgalom vezetői, egy Goethe, egy Winckelmann, egy Lessing egy Herder meg voltak győződve arról, hogy minden modern tudomány és művészet alapját, a tudományos gondolkodás azon módszerei, a művészi felfogás azon klasszikus alakjai képezik, melyek az antik világ emlékeiben maradtak reánk. Ezen felfogás ugyanaz, mely a nyugati cultura minden haladásában mérvadó volt a renaissance ideje óta; s belőle önkényt következik, hogy az antik világra vonatkozó ismeretek tudományos földolgozása a legnagyobb fontossággal bir. A napfényre kerülő emlékeket összegyűjteni, az összes anyag felett áttekintést nyerni, ez volt az első nagy feladat, melyet a kutatóknak meg kellett oldania. E czélból

alakult Rómában az «Istituto di corrispondenza archaeologica», mely *Bulletinojában* a leleteket lajstromozta, *Annali-saiban* a fontosabbakat leírta és tudományosan feldolgozta, *Monumenti-jában* pedig hű rajzaikat adta. Az intézet a lehető legegyszerűbb szervezettel, eredetileg csakis ezen közlemények közzétételének lehetőségét célozta. Michaelis az alapítók levelezései alapján élénken ecseteli a nehézségeket, melyekkel ezeknek meg kellett küzdenie, a fáradhatatlan kitartást, melylyel ők a tudományos erőket összegyűjtötték, a páratlan áldozatkészséget, mely által szegény tudósok nyomasztó pénzviszonyok közt az intézetet fönntartották az első huszonöt éven keresztül. Gerhard és Panofka voltak azon férfiak, kiknek érdeme az Istituto létrehozása; ők Bunsenben, a római porosz követben lelkes pártfogóra találtak, ki egyszersmind a practicus szervezés keresztülvitelében a legnagyobb szolgálatot tette az intézetnek. A tudományos közreműködésre első sorban az olaszokat kellett megnyerni, mert ezeknek kezébe kerültek közvetlenül az emlékek, s ez Gerhardnak fényesen sikerült is; az intézet legbuzgóbb tagjai között ott látjuk Borghesit, E. Q. Viscontit, Angelo Mait az olasz kutatók legjelesebbjeit.

A közlemények költségeit az előfizetések által kellett fedezni s ezeket első sorban nem Németországból lehetett várni, hanem Angolországból és mindenekfölött Franciaországból, hol Blacas és Luynes herczegek a legnagyobb érdeklődéssel karolták fel a tudományos vállalatot. Ezen viszonyokból fejlődött az intézet, mely természetesen nemzetközi jelleget nyert s így közleményeinek nyelvéül nem a németet, hanem az olaszt s a francziát választotta.

Fontos tényező volt az intézet későbbi fejlődésére az, hogy védnökéül a keletkezés évében Rómában időző porosz trónörököszt nyerte meg. Midőn az 1848—49-diki politikai mozgalmak következtében a tudományos vállalatok iránt oly mérvben csökkent az érdeklődés, hogy az Instituto vezetői fölosztatásáról voltak kénytelenek gondolkodni, a porosz állam egy évenkénti subventiót engedélyezett s egyszersmind

két stipendiumot alapított fiatal régészek számára, hogy ők az intézet titkárai vezetése alatt Rómában fejezhessék be tanulmányaikat. Ezzel történt meg az első lépés arra, hogy az intézetben a német jelleg tulnyomóvá legyen, és arra, hogy a munkálkodás ne csak a közlemények kiadására szorítkozzék, hanem egyszersmind tanításra is kiterjedjen.

Az 1870-diki politikai változások ismét mély hatással voltak az intézetre. Költségei a német birodalom rendes budgetjébe lettek fölvéve, miáltal az intézet egyrészt teljesen függetlenné lett az előfizetőktől; másrészt pedig hivatalosan is elismerték a német archaeologiai működéseknek középpontjául, egy állás, melyet félszázados munkálkodása által vivott ki. A nagyobb pénzezköszők, melyek fölött ezen változás óta rendelkezik az intézet, lehetőségessé teszik, hogy azon vállalatokat megindítsa, melyek már az alapítók szeméi előtt lebegtek, t. i. hogy emlékszerű munkákban összegyűjtve közzétégyék az ókori emlékek különféle csoportjait, s hogy ezen munkákban ki legyen aknázva azon gazdag anyag, mely részben a korábbi közleményekben foglaltatik, részben pedig az Instituto készletében várja még a közzétételt.

Annak, ki a klassicus archaeológiával csak némileg is foglalkozott, nem szükséges magyarázni az Instituto közleményeinek fontosságát; minden nevesebb tudós, ki egy félszázad óta ezen a téren munkálkodott, részt vett bennök. Michaelis könyvében nem is terjeszkedik ki erre; inkább a vezetésben résztvevők szerepét emeli ki; azon érdemeket, melyeket nem közvetlenül tudományos irataik által, hanem közvetve az intézet szervezése által szereztek. Gerhard, Emilio Braun, Brunn, Henzen működését tünteti föl s bennök látjuk személyesítve a különféle irányokat, melyek a klassicus régészetben egymást fölváltották.

Michaelis könyvét forgatnia kell annak, ki az archaeologiai kutatások történetét ismerni akarja; a figyelmes olvasó pedig azon meggyőződéssel teszi le a könyvet kezéből, hogy ezen tudomány roppant haladását az utóbbi félszázad alatt,

leginkább az Instituto közleményeinek minden tudományos igényt kielégítő módon való tervszerű szerkesztésének köszöni.

Pulszky Károly.

T Á R C Z A.

Miskolcz város évkönyveiből. A múlt nyáron Miskolcz város levéltárában kutatván, culturtörténelmi, s egyéb szempontokból is, különösen az évkönyveket (annales) találtam felette érdekeseknek.

Különös figyelmet érdemelnek az első- és második kötet adatai; amaz 1569—1724-ig, ez utóbbi pedig 1725—1818-ig.

Ez alkalommal az első kötet feljegyzéseiből mutatok be egynehányat:

«Anno 1649. Az városnak öregebik harangján harangozni akarván, megh hasadott, imár az város ujobbat akarván vönni tiz mázsás harangot Eperjesen alkuttak meg az Harang öntőtül, *Virt Györgytől*. Jó pénzben attunk immár 50 frt.»

Harangról levén szó, a fentebbivel kapcsolatban ide igtatom a városi jegyzőkönyv azon szavait, a melyekben II. Rákóczy Ferencz tartózkodásáról emlékszik meg:

«1704. Febr. 8. A méltóságos fejedelem felső vadászi Ferenc Klmes urunk ő miután Tokaj várát vitatása után accorda által megvette volna, szállott hosszas be feles hadakkal téli quártélyra Miskolc városában és akkor a becsületes bírák alázatos instantiájára ajándékozott egy törzs ágyut, melyben 11 mázsá rész volt, melyet több dirib-darab rezekkel, melynek némely része az ecclesia kezénél volt letéve, némely ismét az város lakosai által egytinnen s másunnan adott, (melyről való lajstrom a város levelei között való fragmentákban irva vagyon) összeolvasztatván, nyanyitt Miskolc városában egy Podolinszky György nevű lengyel által megöntetett, mely most a Harangok közt a legnagyobb harang, mely most sok becsületes ember körülötte való munkájok s forgolódások után, kezdetének elsőben is harangozni a Templomba való menetelre Orbán napján, mely volt 25 Maji. NB. Ezen harang materiája közé olvasztott a város ladájában régen heverő tizennégy forintból álló poltura is.»

Érdekes feljegyzéseket s lajstromozásokat találunk még e könyvekben, a református egyház szertartási edényeire nézve, 1588-ról így szól a jegyzőkönyv:

«Arról való emlékeztetés, hogy Barnai Petter uram fő Biróságában Anno 1588 Asz Egri Bassa Vitézlő Basto Farkas Hászas társa Sabai Anna asszony csináltatta az ur Jezus Christustól szereztetett Szents vatsorának tiszteletire, és ajándékozta meg, az Mjskolci annia szent Egyháznak gyülekezetit, egy Pohárral mind tányérostol. Anno Domini 1588. August Die 17.»

«1662. Veres András az ecclesiának az Sacramentumok szolgáltatására hagyott két Ezüst Tálakott.»

«1663. Nemes Veres András adott két on palaczkokat, és két öreg on kannákat.»

1664-ben pedig egy a birák által összeállított lajstromban ezen edények teljes sorozatát nyerjük:

«Anno 1664, die 17. Mart. Mi Felül megírt Birák Regestáltuk az Ur Asztalához való Ezüst és on Edényeket.

Elsőben is Vagyon néhaji Nemzetes Miskolczy Gergely kassaji Fürminder ur által adatott egy Ezüst öreg Pohár és egy Tanyér mind kívül belől aranyosok.

Másodszor vagyon 1588. Esztendőben Baso Farkasné Baji Anna asszony által ajándékoztatott egy Ezüst Pohár és Tányér az kiken neve ki is vagyon meczve. (Lásd fentebb.)

3-tró Vagyon Egy öreg Ezüst Pohár, melyet hagyott volt néhaji Samsondi Mártonné asszonyom.

4-tó Vagyon néhaji Vas Gergelytül ajándékoztatott egy öreg ezüst csésze.

5-tó. Vagyon néhaji Györffy Jánostól ajándékoztatott egy ezüst Lábás Pohár.

6-tó. Vagyon 1663. Esztendőben Nemes Veres András uram ő kegyelme által ajándékoztatott két öreg Ezüst aranyos Tálak. (Lásd fentebb.)

7-me. Vagyon Ugyan ő kegyelmétől nemes Veres András uramtul aján-dékoztatva két öreg virágos on Palaczkok és két öreg csatornás kannák. (Lásd fentebb.)

8-tó. Vagyon három öreg on kanna, és két on Tálak régiek.

Nono, Vagyon 1659, Esztendőben Nemzetes Dőry Ferenczné Palugyai Sofli asszony által ajándékoztatott egy öreg aranyos kendő, melyen nevej is rajta vagyon.

Decimo, Vagyon más két aranyos kendő, és egy abrosz asztalra való.

Wagner János.

Berthóty Ferencz ezüstművei, 1687. A Berthóty-család a XVII-ik században egyike vala Sáros vármegye legelőkelőbb és legvagyonosabb nemes nemzetségeinek. Ferencz pedig, a kinek ezüstműveiről itt szó van, már a Thököly-, s még inkább utóbb a Rákóczi-korban nevezetes szerepet vitt, és mint II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek felső-magyarországi altábornoka s kormánytanácsosa halt el az 1710-iki pestis alkalmával. Tököly-kori ingóságai azért nevezetesekek, mert mint a róluk fenmaradt alábbi lajstrom tanúsítja, *ritka művészi becsüeknek* kellett lenniök. Ez a lajstrom Szepesvárában vétetett, azon ott letéteményezett kincsekről *Jósa Miklós* által, ki is Kassán, 1687. május 15-én vallatás alá fogatván a császáriak által a kurucok ingó értékei iránt, Berthóty Ferencz ezüstműveiről a következő sajátkezűleg irt lajstromot adta kézhez:

Az börszekrényben vagyon.

Egy aranyas, fedeles, narancsokkal czifrázott és ezüstös virágokkal lábas pohár. Más aranyas, fedeles, körtvélyes hupoliskákra verett lábas pohár; fedele suta. Két egybejáró aranyas pohár, sajátval; körtvélyes formára hupolykái, lábas.

Két sajátval egybenjáró aranyas, lábas, kehely-forma pohár.

Egy aranyas ezüstlábú, suta fedelő pohár, lángforma apró huppolyokkal pettegetett.

Más aranyas lábas pohár, suta fedelő, csak sima rajzolt virágokkal.

Egy másfél araszni magas ezüstkupa, fedeletlen, aranyas lángforma virágokkal kívül.

Két egyforma ezüst husog (így) fedeletlen, aranyas virágokkal czifrázott; egyik kisebb, másik nagyobb.

Tizenkét egybenjáró ezüstös czapa-pohárok.

Egy kis aranyas czapa pohár. Egy vidla közé foglalt ezüstnyelő csésze; (?) reá tekeredett koczkás, romlott, aranyas pohár.

Egy fedeles ezüst-kanna, auspergi formán hupolykás virágokkal, aranyozott.

Egy ezüst-palaczk, dinnyeforma, aranyas csipkéekkel czifrázott.

Négy egyforma ezüstkanalak, gombos végűek.

Egy ezüst mosdó-medencze kannástól, igen kevés arannyal, síma.

Egy gálya-forma, merő aranyas lábas csésze.

Egy öreg kerekded csésze, kívül ezüstös, belől aranyas; czifra virágos bötös csésze.

Egy ezüst kis skatulya-sótartó.

Egy kis romlott ezüstkalán, gombos végű.

Eredetiről közli *Thaly Kálmán*.

Dudith András és a pécsi régi székesegyház ékszerei. Dudith András knini (tinninai) majd csanádi végre pécsi püspököt, midőn püspökségét odahagyva Lengyelországban megnősült s így maga mutatott példát arra a miért mint a magyar clerus küldötte a trienti zsinaton s azonkívül szóval és tollal harczolt, sokan egy közönséges büntény gyanújába hozták; mintha t. i. a pécsi régi székesegyház állítólag roppant értékű kincseit, szent edényeit magával vitte s Lengyelországban elvesztegette volna. E súlyos vádnak az 1567. pozsonyi országgyűlés folyama alatt a király előtt több magyar

főpap kifejezést is adott — s ezek sürgetése folytán Miksa kérdőre vonta kedvencz diplomatáját. A mit Dudith Miksának 1567. július 26-káról felelt, magyar fordításban a következőkben adom e füzetek olvasóinak. Azt hiszem e közléssel a pécsi régi székesegyház nagy kincseiről, illetőleg ezeknek Dudith által lett elvesztegetéséről szóló mesének nyaka szegetik; mert nem forog fönn semmi ok, a mely miatt Dudith vallomásában kételkednünk kellene. A mit tőn, a mit eladott: azt őszintén bevallja; az indokot a mi őt e lépésre bírta, leplezetlenül kitárja s mentségét épen ebben találja föl. A levél itt-ott szenvedélyes hangja nem helyeselhető ugyan, de Dudith helyzetéből s abból, hogy tudta mennyire gyűlölük házasságáért, könnyen kimagyarázható.

Legszentebb császári fölség, legkegyelmesb uram.

Nem kicsiny fájdalmat okozott nekem Fölségednek jul. 8-kán Pozsonyból költ levele, melyben a pécsi egyház kincseiről tétetik említés; valóban nem azért fájt, mintha bántana most már az elhátározás, mely után azokat a magam használatára fordítám, vagy azt szégyelni volna okom; de mert látom, hogy arczátlan ellenségeim, kik a szűnyogból elefántot fúnak, a tevét meg lenyelik, ez alkalmatlan vádaskodással háborgatják Fölségedet, hogy állapotom súlyosbítsák s engem Fölséged által meggyűlöltessenek. Szemeim előtt vonúl el vádlóim arcza, szinte fülembe cseng beszédök, mely által midőn engem Fölséged előtt sebeznek, azt hiszik, hogy a kegyesség s jámborság hírében fognak növekedni. Pedig mennyit engedtek meg effélettök is maguknak, jó isten, midőn szükség nélkül a kereken szögletest cseréltek s nem kényszerítve a szegénység által (a mi még mentségül szolgálhatna) a jó helyébe rosztat, az értékes helyébe hitványt s az elemelt ezüst helyébe ólmot tettek! Tudjuk, hogy egynémelyik ez örökös szűzesség hirdetőik közül erőszakkal, császári parancsra hivatkozva mit zsaroltak a pécsi egyháztól, a mit aztán maguknak tartának meg vagy tetszésszerűn célra fordítottak, a szentélybe csak azt tevén le, a mi törött, hitvány s használhatatlan volt. Sok egyházi s világi személy tud ezekről Magyarországon a kiket tanúként hívhatok. — Ezeket különben nem azért említem, mintha mások gáztetteivel akarnék takarózni, hanem megmutatni akarom, hogy olyanok látják meg az én szememben a szálkát, a kik a magukéban a gerendát nem veszik észre vagy képmutatással elrejteni vélik. A kiket, ha békén nem hagynak, a saját maguk színeivel úgy fogok lefesteni, hogy Fölséged bizonynyal megérti, ha még eddig nem tudta volna, milyenek e szent apostoli férfiak.

És most a vádra térek. Törött ezüst darabok, néhány edény és rézkehely, de aranyozva, egy monstrantia, a mint nevezik, igen rozsz ezüstből s más üresek ólommal töltve; mint e dolgok a pozsonyi

prepostság házának pinczejében őriztetének. Ezeken kívül volt egy új, ezüstműből készült pásztori bot, melyet elődöm csináltatott. A többi azonban, mint mondtam, mind tört, zúzott, elalaktalanodott darab volt, nem lehetett köztök egy épet sem találni. Egyedül csak a gyöngyökkel ékített püspöksüveg volt én nálam.

Mindezek összesen 92 márkát nyomtak, a püspöki süvegen kívül; nem hazudom, tanúim vannak, az ezüstműves bécsi mestereken kívül, a ki azokat megmérte, egyéb derék, érdemes férfiak is, kiket a maga idejében, ha az én szavaim hitellel nem bírának, meg fogok nevezni.

E holmit én abból a pozsonyi pinczéből nem titkon, mint azok az arczátlan tiszta életűek rágalmaznak, de nyilvánosan, minekutána az ügyet a főtisztelendő nagyváradi püspök úrral* közöltem, Bécsbe szállíttatám ezelőtt 3 évvel, a czélból, hogy ha kedvező alkalom nyílik vagy zálogba vessem vagy eladhassam. Titokban elvitetnem semmi okom nem volt; mert az én kezem alatt volt minden, én disponálhattam szabadon azokról. Hogy pedig az ügyet, annakelőtte jóval közöltem a váradi püspökkel, annak tanúi isten s a püspök úr lelkiismerete, kinek jósága s embersége jól tudom nem fogja tűrni miszerint hitem e tekintetben kétségbe vonassék. — Most azt mondom el, mi történt az ékszerekkel.

Az infulát elzálogosítám, — ha nem csalódom, mert jól nem emlékszem 200 forintért asszonyomnál, Magyarország nádorispánja meghagyott özvegyénél,** Gábor diáknak asszonyom ő nagysága titkáranak közbenjárásával, a többi darabot pedig 600 és néhány rajnai forinton János mester bécsi ötvösnek adtam el. — Midőn pedig ezt tettem, se nem új, se nem hallatlan dolgot cselekedtem. Mit tőnek elődeim s más magyar püspökök, mindenki tudja. De mit szabad a püspöknek tenni az egyházi törvények engedelmével, az a kanonjogból megtudható. Ha adósság kényszerít, ha a szegényeket kell táplálni, a szent edények s egyéb egyházi szerek eladása megengedtetik. S épen e két körülmény kényszerite engem. Mert sok adósságot voltam kénytelen csinálni részint Bécsben és másutt, részint a trienti zsinat alkalmából, részint a császári udvarban létemkor, s e mellett a szegények táplálása is sokerőmet vette igénybe. Magamhoz magam állok legközelebb, azután anyám, testvéreim s rokonaim, kiket ha a kikoldult segélylyel nem gyámolítok, nem tudnak vala hová lenni. Az én magam szegénysége pedig úgy Főlséged, mint minden ember előtt tudvalevő dolog. Három püspökségbe lettem rövid idő alatt egymásután behelyezve, a melyeket sohse kívántam se nem kértem, s hogy azoknak mennyire csekély a jövedelmük, köztudomású. S mindamellett állásom méltóságát a császári udvarnál fönn kelle tartanom, ha egyébert nem, az udvar iránti tekintetből, az udvar fénye kedvéért, a mely czélból termé-

* Forgács Ferencz a történetiró.

** Nádasdy Tamás özvegye szül. Kanizsay Orsolya.

szetesen pénz kellett. A knini püspökségből 200, a csanádiból a boldog emlékü fölség Ferdinánd parancsára folytán 400 forintot kaptam s erre bizonyságaim a m. kamarai tanácsosok, kik e pénzt számomra leolvasták, míg a többi jövedelmet beszédték. És mit élveztem volt a pécsi püspökségből, midőn már azelőtt Lengyelországban voltam követségben? Itt püspökségem első évében a jövedelmet elődöm embereinek rablása emészté föl, a többi éveket magával a püspökséggel s Szigetvárral * együtt a török vitte el.

Azért, miután máshonnan nem jutott, azt a mi kezeim közt volt, fordítám égető szükségeim fődözésére s midőn ezt tettem, nem olyast cselekvék, a mi által kegyelet, szokás vagy törvény ellen vétettem volna. Nem azért van az egyháznak aranya, mondja sz. Ambrúzs, hogy azt csak tartogassa, hanem hogy értékesítse s segélyezésre fordítsa szükség idején. Mert mit használ őrizni valamit, ha az nem gyámolít esetleg? Ugyanő mondja, hogy a szegények gyámolítására az egyházi edényeket eladni szabad, mely mondását a szent férfiúnak Gratián ismétli a canonok közt. Ki volt pedig szegényebb mint én, mikor a lengyelországi követségemből két év mulva fölségedhez visszatértem? Megfosztva a püspökségtől, nyomva az adósságtól, üldözve hitelezőktől, kínozva beteg anyámnak, kit fölséged katonái fosztottak ki ingóságaiából, s enyéimnek könnyeitől, kik mindnyájan tölem könyörögtek segélyt, megszomorodva, lesújtva hová fordúljak s mit cselekedjem? azt a mit senki nem használt, a mi sötét helyen eltemetve hevert, szükségemre fordítám mások példájára, kik még annak sem szoktak kedvezni, a minek az isteni tiszteletnél hasznát vehetik. S mind ez, ismétlem, a pásztori bot kivételével annyira összetört, ócska darab volt, hogy használni egyáltalán nem lehetett volna; a miről maga az arany-míves s egyebek a kik holmit látták, bizonyóságot fognak tenni.

Ezekhez járul még az a körülmény, hogy egyházam mintegy elhalván, — hiszen csak neve maradt fenn — kit illet annak javai-ban való örökösödés jog szerint, ha nem engem?

Ha mind ennek helyt nem akarnak adni vádlóim, ha a méltányosság őket nem indítja, hanem derekabb dolognak tartják, hogy a holmi a penésztől, a lom közt való fekvéstől inkább megromlott, mintsem szűkölködök gyámolítására fordítottatott volna; ám segélyezzék ők szükségét szenvedő testvéreiket, ha kegyesek s könyörületesek, a minőnek lenniök kéne; váltsák vissza a süveget s az eladottak helyébe mik úgyis hasznavehetlenek voltak, szerezzenek használhatókat.

De ha semmi kegyelet, ha semmi testvéri szeretet nincs bennök, legalább az igazságnak adják meg a magáét s gyűjtsék össze azt a pénzt, melylyel nekem, a ki őket a trienti zsinaton képviseltem, tartoznak; a mely összegben azután mindent helyre lehet

* Pécs eleste után Sz. lett volna a püspöki székhely.

hozni; mert nagyobb az a summa, a mivel ők nekem adósok, mint az, a mely a püspöksüveg kiváltására s a többi darab pótlására kívántatik. Hogy pedig csakugyan adósok nekem, azt jól tudja az esztergomi érsek úr, vicariusával s udvarmesterével, mint a kikre épen a behajtást bízta volt.

Csodálom, hogy e henye emberek Fölségednek oly vakmerően lábatlankodnak s mostani fontos foglalatosságai közben ily esetlenséggel előállni nem áttalják. — Ezeket láttam jónak Fölséged kegyelmes levelére, melynek írását mint észrevettem csak némelyek szerfölött alkalmatlan sürgetése okozá, válaszolni, stb. Görlitz július hó 26-ikán 1567.

(Eredetije latinúl a bécsi cs. és k. titk. állami levéltár Polonice-i közt.
Közli: Dr. Károlyi Árpád.

Hazai tudományos intézetek és leletek.

NYÍLHEGYI RUPP JAKAB.

Nyílhegyi Rupp Jakab jeles érmész s történetbúváraink egyik legszorgalmasbika október hó 13-án 80 éves korában Budán hunyt el. Ruppnek a magyar érmészet igen sokat köszön. «Numi Hungariae» című latin s ennek Érdy által eszközölt magyar átdolgozása «Magyarország pénzei» mai naps igen becses munkák e téren. Sajnálatra méltó, hogy Rupp teljesen visszavonult az érmészet teréről, 1864 óta nem foglalkozott vele. A 60-as években Römer s Toldy buzdítására a m. k. udvari kamara levéltárában tett jegyzeteit — mint a melynél lajstromozói minőségben működött — dolgozá fel s ennek eredményekép látott napvilágot «Magyarország helyrajzi története» című műve, az egyházi rendek szempontjából tárgyalva. E mű tulajdonkép adattár, de olyan, melyet criticával a műtörténetíró, a régész, a történetíró egyaránt haszonnal tanulmányozhat. Legjobb műve mindazáltal ezek közt «Budapest helyrajza», mely szorgos tanulmány alapján íratott és sok tekintetben ma is nélkülözhetlen helyi kérdések megfejtésénél. Rupp segítségével határozta meg a M. Tud. Akadémia régészeti bizottsága a Budavárában constatálható régi történeti érdekű házakat is, melyeken most feliratok jelzik azok viszontagságait. Ruptól különben az «Archaeologiai Közlemények»-ben is jelent e tárgyban egy hosszabb közlés. (Buda és környékének helyirati viszonyai a közép-korban. V. 46. lap.) Az érdemes aggastyán halála az archaeologia minden barátjában bizonyára élénk részvétet keltett.

— Az országos régészeti és embertani társulat október hó 28-án tartotta meg Pulszky Ferencz elnöklete alatt havi ülését.

Az ülés első tárgyát Szilágyi Sándor értekezése képezte János Zsigmond fejedelem arany keresztjéről, melyet Szamosközy előadása szerint Sándor moldovai vajda készíttetett Erdélyben. Bemutatja egyuttal Szamosközynek ezen kereszttről készült vázlatát. Az elnök a kereszt stíljére, valamint keletkezésére tesz néhány megjegyzést. A titkár szintén igen érdekesnek tartja e keresztet, azon szerkezeténél fogva, melyet Szamosközy rajza előtűntet.

Az ülés második tárgya Bosznia régi címérének megvitatása volt. Titkár fölkerített több szakembert, hogy ez ügyben okadatolt véleményyt adjanak. Előadja Boynichich Iván nézetét, ki Bosznia régi címérééről terjedelmes értekezést írt, és egy határozott indítvánnyal lép fel, a mennyiben vörös alapon három-három arany liliummal oldalozott arany pantallért hoz javaslatba. Szerinte ez Bosznia régi hiteles címere. Dr. Horváth Árpád és Finály Henrik valamint Dobóczy Ignácznak hosszasabban és széleskörű tanulmányhál indokolt véleménye oda terjed, hogy Bosznia címere az, mely a XVI-ik század óta folytonos gyakorlatban volt, t. i. vörös (most arany) mezőben felhőből kinyuló kardot tartó ezüst (most vörös) kar, s ezek szerint új címér készítésére szükség ninesen. B. Nyáry Albert csatlakozik e véleményhez, csak Boynichich értekezésére tesz néhány észrevételt. Nyáry szerint: ha Bosznia a mostanáig fennmaradt címérén kívül csakugyan birt régenten más címerrel is, annak címér-képe a *korona* volt. Ez fordul elő III. Tvartkó, István Tamás érmein és Osztója lovas-pecsétén. De feltalálható a *korona* Ujlaki Miklós és Lőrincz illoki sírkövein is. Thallóczy az orsz. levéltárból nyújt adatokat a törvényes bošnyák címér kérdéséhez, és egy hollandi XVII-ik századbéli címerkönyvet mutat be Emich Gusztáv ur szívességéből, melyben boszniai címerek is foglaltatnak.

Pulszky Ferencz Tariczky Endre tiszafüredi régészeti egyleti titkár és Töttösy Béla letenyei járásbíró ásatásait adja elő, melylyel kapcsolatban Pulszky Károly és a titkár szólalt fel. Tariczkynak és Töttösynek nagy szorgalommal folytatott kutatásaikért a társulat köszönetét fejezte ki. Elnök bemutatja Kubinyi Árpádnak a felsőkubini várdombon lelt kelta régiségeit. Végül Lukács Béla értekezik a bótesi heggyen tett ásatásairól, ahol római régiségeket lelt.

Folyó ügyekre kerülén a sor, titkár bejelenti az ujonnan ajánlkozott tagokat, és a mult havi pénztári számadást mutatja be. Egy-

uttal indítványozza, hogy az Archaeologiai Értesítőnek az akadémia archaeologiai bizottsága által mint a társulat hivatalos közlönyéül leendő átengedése iránt egy szűkebb körű bizottság küldessék ki. Kapcsolatban ezzel felhatalmazást kér arra, hogy a vidéki régészeti egyletekkel létesítendő szövetség iránt a szükséges lépéseket megtehesse, esetleg a társulat utólagos jóváhagyása mellett velük szerződésre léphessen. Mindkét indítvány elfogadtatván, a bizottság tagjaivá megválasztattak: a titkár, Szilágyi Sándor, Pulszky Károly, Thaly Kálmán és Deák Farkas. Jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök Szilágyi Sándort és Lukács Bélát nevezvén ki, az üles véget ért.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása f. év szeptember havában következő volt :*

Ajándékozás után: Vidóvszky László jószágfelügyelő Lengyelből (gr. Apponyi Sándor nevében) 2 db római téglát; Vukovics Milán jegyző Appováról (Schwerer J. közvetítésével) egy db egyenes pengéjű vaskardot; Névtelen (Pulszky Ferencz közvetítésével) egy köcsákánytöredéket; Gr. Lázár Jenő Erdélyből (Pulszky Ferencz közvetítésével) 1 db bronztört, 2 db bronztörtöredéket, 1 bronz kést, egy bronz fűrészt, egy bronz gombostűt, egy bronz gombot, egy bronz kardrészt, egy bronz spirált és egy bronz lemeztöredéket; Hammer János pénzügyőri biztos Titelből (Schwerer J. közvetítésével) egy római bronztükrő töredékeit; Töttösy Béla kir. járásbíró Letenyéről 2 db ezüst fülbevalót, egy bronz fülbevalót és bronz gyűrűt (e tárgyakból több is találtatott a csontvázak mellett, melyek jelenleg az ajándékozó birtokában vannak); Pór László Ó-Budáról egy három lángra készült római mécsest VICT bélyeggel (e lelet körülményeire nézve megjegyzendő, hogy ez egy mész gödör ásásakor sarkophag mellett jött napfényre, mely az ajándékozó állítása szerint a lelt többi tárgyakkal ismét visszatétetett); Marossy János Tatából 5 db bronz és 3 db üvegtárgyat a csékai (Fehér m.) leletből; Dr. Pulszky Károly 7 db bronz és 9 db cseréptárgyat a dohányi (Nógrád m.) leletből; Firko Ilona Budapestről 1 db őskori szarvasagancstöredéket; Warga Ignác ó-budai építész-től a budai ácszésznek vaspecsétnyomóját, római padolatdarabot és egy római toronyalakú kéményt cserépből; Földváry László Tótyörkről (Pest m.) (Szukács J. közvetítésével) egy igen ritka és szép őskori vörösrézcsákányt, mely fajból eddigelé csak 5 példány ismeretes (a nemzeti, egri, kolozsvári és a Bruckenthal-féle muzeumban és Temesvárott egy-egy példány); Pulszky Polyxena kisasszony-

tól 1 db őskori hálókötő tűt; Dr. Pulszky Károlytól egy db őskori kőalapácestöredéket; Dr. Bartalos Gyula egri áldozártól VI. Pius pápa ezüstérmét; Kurzweil Irma kisasszony Budapestről 2 db rézérmét; Hammer János pénzügyőri biztos Titeltől 43 db római és újkori réz és 1 db újkori ezüstérmét; Névtelentől (Pulszky Ferencz közvetítésével) 4 db római ezüstérmét; Molnár Mihály Alberti Irsáról 1 db római bronz és 1 db újkori ezüstérmét; Stern Henrik tanulótól 1 db római ezüstérmét; Stampfel János Besztercebányáról 16 db újkori ezüst- és rézérmét; Marossy János Tatából 2 db római bronzérmét; Nogáll Károly c. püspöktől Pázmándi Horvát Endre bronz emlékérmét; Simich Ignácztól 1 db török arany és 1 db török bronzérmét; Berger Ignác tanárjelölttől 1 db római ezüstérmét; Szuk Lipót zenedei tanártól 3 db újkori bronz emlékérmét.

Vétel útján: Antik camea, 1 db zománcozott boglárgomb; egy db őskori aranykarika 38 arany súlylyal; 3 db réz tör, 20 db aranyérem és 89 db ezüstérem.

— *Hírek a m. n. muzeumból.* Október 20-án Trefort közoktatási miniszter Hegedüs Candid, minisz. tanácsos kíséretében látogatta meg a muzeum régiségtárát. Leginkább érdeklődött a muzeum legutóbbi, s jelen számunkban Pulszky Ferencz igazgató által terjedelmesen ismertetett valóban fejedelmi ajándék iránt. Minden egyes darabot megvizsgált és megmagyaráztatott magának. Ezután az ujonnan berendezett római- és népvándorlási terem megtekintésére menve, a tárlatokat nézte végig.

A régiségtárból a serény munka alatt lévő pompás csarnokot kereste föl, a hol épen az oszlopok marmorirozásával foglalkoztak. Körülbelül másfélóra ottlét után félegyre hagyta el a miniszter a muzeumot.

Ugy látszik, hogy a példa, a melyet ama nemeslelkű főurunk adott, másokra is buzdítólag hat. Egymásután érkeznek az ajándékok; egyik érdekesebb mint a másik, úgy hogy alig győzik bevezetni a könyvekbe a folyton érkező tárgyakat.

Haas József consul Shanghaiból (Khina) több mint 200 darabból álló fölötté érdekes khinai pénzgyűjteményt küldött ajándékba. Különösen szépek ezek között a porcellán színezett pénzek. Legbecsesebb azonban az az apocryph érem, mely a Shun császár uralkodásának (2205—2255-ig Kr. e.) emlékére veretett.

Ugyancsak e hó 20-ika körül, a bécsi muzeumok igazgatója Hochstedter tiszteletére Tószegen rendezett ásatások eredményei is

beérkeztek a régiségtárhoz. Számos dāmvad és szarvasagancstörédek, rendkívüli érdekes cserépedények. Igen szépen csiszolt csonttárgyak és kőbaltatörédek egész tömege van e leletben. Különösen érdekes azonban egy kétfülű nagy cserépkulacs.

Ezenkívül Pancsováról újabban egy érdekes alakú koponyát, üveg és agyaggyöngyöket, cserépedényeket, egy spanyol ezüsttalért és egy Theodosius-féle aranyat, melyet Titelben leltek, küldött ajándékba Schwerer János ottani vámfelügyelő.

Vétel útján e hónapban egy igen szép és ép fenntartású románkoru templomfüstölő szereztetett.

A régiségtár szakkönyvtára is öröndetesen gyarapszik. Legújában «*Fac similes of the miniatures et ornamentals of anglo-saxon et irisch manuscript Z. Ö. Westwood M. A.*» Londonban 1868-ban megjelent nagyszerű műve szereztetett meg.

— *A nemzeti muzeum igazgatósága* megvette a Thököly Imre hires titkárának Komáromy Jánosnak ezüst poharát. A pohár belseje, széle, és a czímer aranyozva van. A czímerpaizon kardot tartó kéz látható, a kard hegyébe török fej van tűzve, körirata pedig: «1686. Komáromi de Szanto Joannes.»

— *A n. muzeum régiségtárának* termeit október hó 3-án nyitották meg újra a nagy közönségnek, a melyek a római terem rendezése miatt már hosszabb idő óta zárva voltak. Az első nap csak úgy hullámozott a nép a tárlatok körül. Október 3-án 376-an, 7-én 337-en, 10-én 365-en, és így összesen 1078-an látogatták e hó első felében az osztályt. Mindenesetre öröndetes jelensége ez annak, hogy az archaeologiai tudományok iránt mindinkább szélesebb körökben támad érdeklődés a közönség között.

— *Régészeink figyelmébe* ajánljuk az «*Archaeologiai Közlemények* és a *Századok* legutóbbi füzetait.

Az utóbbi a történelmi társulat ez évi aug. 23—30-ki vidéki kirándulásának (*Maros-Torda vármegyékbe s Maros-Vásárhely és Segesvár városaiba*) eredményeit ismerteti. E füzet cikksorozatából archaeologiai s műtörténelmi tekintetben kiemelendők *Pulszky Ferencz* elnöki megnyitó beszéde a segesvári zárulésen és *Wenrich Vilmos* cikke Kolosvári Márton és György, XIV-dik századi hazai szobrászainkról. A *régészeti bizottság* (elnöke volt dr. Henszlmann, előadója dr. Finaly Henrik) az e szakban kutatók működéseit ismerteti röviden. Ezek részletes jelentései már részben más folyóiratokban megjelentek vagy meg fognak jelenni. *Henszlmann* „*Uti jegyeze-*

tek a Királyföldről“ jelentését, valamint Pulszky Károly iparművészeti vizsgálatait folyóiratunk hozza. Ipolyi Arnold megjárta Brassót, Segesvárt, N.-Szebent s ott tanulmányokat tett. Pulszky Ferencz leginkább az erdélyi muzeumokat vizsgálta meg, s azoknak érdekesebb darabjairól az *Országos Rég. és Embertani Társulat* szeptember hó 30-ki ülésén tett jelentést. B. Radvánszky Béla XVI—XVII-dik századi kultur. Majláth Béla a középkori czéhviszonyokat tanulmányozta, Pécsy Jenő pedig a praehistóriai tárgyakra fordított figyelmet. Pulszky Polyxéna a XVI. és XVII. század hímzés-művészetére tett eredményes kutatásokat.

Az *Archaeologiai Közlemények*-ben mindenek előtt Pulszky Ferencz „A kelta uralom- emlékei Magyarországon“ czímű tanulmánya főlemlitendő. Pulszky itt is megmutatja, hogy ő a régiségeket nemcsak mesterileg tudja leírni, de azokból egyszersmind következményeket is tud vonni. E tanulmány 22 oldalt tölt be, 32 fametszetet foglal magában. A második czikk *Diós-Győr vára* czímű régészeti történelmi tanulmány Kandra Kabostól; a vár tervrajzát Vagner János készíté.

A harmadik czikk Majláth Béla „Agyagiparunk történetéből“ czímű tanulmánya. Nagy szorgalommal éveken át tett kutatások eredménye 4 táblán 191 gyári- s mesteri monogrammal. Ez utóbbi tekintetben az említett mű úgyszólván legelső hazánkban s úttörőként tekinthető.

Ezután következik „A berekszói régi templom Hunyadmegyében“, Torma Károlytól. A füzet *Vásárhelyi Géza* „Ó-budai templomrom“ kis czikkével végződik.

— A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat mult hó 28-kán tartotta Szarvason nyilvános felolvasással egybekötött gyűlését, mely alkalommal Göndöcs Benedek apát elnök megnyitó beszéde után Gajdács Pál csabai tanár tartott érdekes előadást Markovicz Mátyás egykori szarvasi lelkész emlékiratai nyomán, a mult századi egyházi viszonyokról. Kiválóbb érdekléssel bír azonban a régészet barátaira azon öröndetes körülmény, hogy a gyűlés előtti napon Haan L. és Zsilinszky Mihály vezetése mellett érdekes ásatást eszközöltek Szarvas alatt a m.-túri határban. A hármas Körös partján érdekes őskori leletre bukkantak, hol már az előtt is, különösen vízáradások alkalmával, merültek fel egyes szilánkok és kőbalták. A mostani ásatás alkalmából különösen a kőbalták és ékek, továbbá szarvasagancsok, csonttűk- és primitív

diszítésű cserepek kerültek napfényre, melyekről Haan igen érdekes előadást tartott a szép számban egybesereglett közönségnek. Úgy halljuk, hogy ez ásatás csak előzményül tekintetik egy nagyobb-szerű ásatáshoz, mely kétségen kívül a jövő évben fog rendeztetni. Figyelmeztetjük reá előre is az országos embertani és régészeti társulat tagjait.

..... y.

Külföld.

— A berlini archaeologiai társulat folyó év május hó 6-ki gyűlését Curtius elnök a legújabbban megjelent műtörténeti munkák bemutatásával, a *Paionios* olympiai Nike-je helyreállításának megbeszélésével nyitotta meg, s a római ünnepélyre megjelent alkalmi munkákat tudományos értékek szerint ismertette. *Fränkel*, a legújabbban Delosban, Homolle Páltól talált ősrégi primitív alakú *Artemis* köszobrának s a berlini muzeumban őrzött a VI. sz. Kr. sz. e. készült Apollo bronz szobrának feliratáról értekezett. Bormann, a Római Arch. Intézet jubileumára vonatkozó jelentése után, egy közreműködése által napvilágra hozott régi latin pórnyelvű kőokiratnak hasonmását mutatta be. Ezen okmány a spoletói kerületben fekvő klastrom romjai közt találtatott, s a következőleg hangzik: *Honce loucom ne que violatod ne que exrehito ne que exferto quod louci siet ne que cedito, nesei quo die res dicina anua fiet; eod die, quod rei dinai cau(s)a (f)iat, sine dolo cedre(l)i cetod. Sei quis violasit. Jove bovid piaculum datod et a(sses) III moltai suntod. Eius piaci moltai que dicator(e) exativ est(od).* Momsen a dicator szóra fontos megjegyzéseket tett.

Robert az athenei intézet emlék-iratát benyújtotta, amelyben Furtwängler és Löschke, a mykenéi Akropolison (hat sirban) talált agyag-edényeket s ezekkel kapcsolatban az *Argosban*, Keraion mellett lelt hasonnemű edényeket behatóan ismertetik. Ezután az előadó a bonni egyetem emlékiratában Kekulé Reinhard által közlött, az említett egyetem muzeumában találtató edénynek *Leda* mythosára vonatkozó ábráját; *Sachsau* pedig a *South-Schields* mellett, Angliában talált *Regina* nevű felszabadított nő sírkövének fényképét mutatták be.

A június 10-kén tartott gyűlésen az elnök a legutóbbi időben talált olympiai szobrászati emlékekről szolott. Dobbert értekezett az antik elemek hatásáról az olaszországi késő-középkor művészetére s kimutatta, hogy már *Nicolo Pisano* (1260. táján) a pisai *Compo santo*-ban találtató antik alakokat keresztyén tárgyú műveibe átvitte. Kiemelte a *Dante*, *Petrarka* és *Boccaccio* által felélesztett klassikai formáknak felelevenítését az irodalomban, s ennek közvetlen befolyását a művészetre. Ezen átalakulás egyik feltűnő példaként az értekező a pisai *Compo santo* úgynevezett «halál diadala» falfestményét a XIV. sz. második feléből hozza fel. Az ezen festmény közepén repülő s kezeikben irat-tekerceket tartó gyermek-

alakokat (Putto-ókat) a *Campo santo* római sarkophagjain előforduló Erotá-kéikhoz hasonlítja. Így nem különben a szárnyas s fáklyát tartó geniusokat is a régi antik alakokból származtatja, s e részről az említett temetőben oly gyakran előforduló antik *halál-geniusokra* utal, melyek álló helyzetben s felfordított fáklyákkal ábrázoltatvák. Az említett falfestvény fő- vagyis jobb oldali felén látható halál (Morte) nem csontvázat ábrázoló középkori alak, de az antik költészelből van véve. A római írók (melyek a XIV. század második felében Olaszországban oly buzgalommal olvastattak) jelesül: *Vergilius* (Aen. IV, 451, XI, 197), *Lucanus* (Pharsalia, VI, 601), *Horatius* (Sat. I, II, 1, V, 57), *Seneca* (Oedipus 165, Hercules furens, 559), *Statius* (Thebais I, 632, VIII, 376), stb. a halált női lénynek képelték. A pisai «Morte»-nek keresztyén jellegét a kezében tartott kasza kölesónzi (Zsoltár. 37. 2. V.).

Adler az utóbbi olymipai építészeti leletekről tett jelentést.

— *A strassburgi Münster restaurációjának költségei* a legutóbbi évek folyama alatt, a „*Köln. Zeit.*“ jelentése szerint a 400,000 márkot meghaladták. Ez összesen felül az említett czélra a jelen évben 190,000 márk fordítottatott. Az említett összegekkel együttesen, a *Dom* teljes restaurációjának költségei egészben véve 840,000 márkban vannak megállapítva; ebből magokra a falfestményekre, melyeket nagy részben a frankfurti *Steinle* készített, 400,000 márk, a kupula kiépítésére 329,000 márk, a főkapuzat ajtaira pedig 107,000 márk esik. A kupola és a főkapuzat helyreigazítása még ez évben elkészül.

— *Követendő példa.* A nem rég elhalt *Colonna* herczegné (mint szobrász *Marcello* név alatt ismeretes) összes műkincseit s 50,000 frankot *Freiburg kanton*nak oly föltét mellett hagyományozta, hogy az említett gyűjtemény a kanton muzeumának egyik külön termében felállíttatván, az a hagyományozó nevét viselje. (*Beibl. z. Zeitschr. f. bild. Kunst.*)

— *Külföldi érdeklődés hazai régészetünk iránt.* A Lipcsében megjelenő „*Beiblatt zur Zeitschrift für bildende Kunst*“ folyó évi szept. 18-diki (43.) száma a Horvátországi legújabb művészeti mozgalmakat ismertetvén, a többi közt az archaeológiát is érinti, s úgy mond, «a jövőre nagy jelentőséggel bír a zágrábi érsek azon intézkedése, hogy a negyedéves theológia-hallgatók a keresztyén művészet történetét hallgatni s abból vizsgát is tenni kötelesek. *E részben* — folytatja a czikk írója — *Horvátország a nagy külföldet megelőzte.*» Részünkről megjegyezzük, hogy hasonló intézkedésre Magyarország néhány püspökségében (péld. a besztercebányaiiban) is találunk.

Régészeti könyvtár.

1. *Archaeologiai Közlemények.* Hazai műemlékek ismeretének előmozdítására. A magyar tudományos akadémia archaeologiai bizottsága. Budapest, MDCCCLXXIX. XIII. kötet. (Új folyam X. köt.) 1 füzet. (Számos ábrával, s táblával).
2. A vallás- és közoktatásügyi magyar kir. ministerium *collectiv kiállításának magyarázó lajstroma* a székesfehérvári 1879-ki országos mű-, ipar-, termény- és állat-kiállításon. Budapest 1879.
3. *Jegyzék azon éremgyűjteményről,* melyet mltgos és ft. Pauer János székesfehérvári püspök úr a fehérmegyei és városi történelmi és régészeti egyletnek ajándékozott. Dr. CZOBOR BÉLA. Székesfehérvárott, 1879. Ára 10 kr.
4. *Die Venus von Milo.* Eine Kunstgeschichtliche Monographie von FRIEDR. FRHRN GOELER V. RAVENSBURG. Dr. Philos. Heidelberg. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1879. 8-r. (Számos fényképpel). Ára 8 mrk.
5. *Italienische Studien zur Geschichte der Renaissance* von HERMANN HETTNER. Braunschweig, Druck und Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn, 1879. 8-r. (Két fametszetű táblával.) Ára 9 márk.
6. *Torso,* Kunst, Künstler und Kunstwerke des griechischen und römischen Alterthums. Von ADOLF STAHR. Zweite, vermehrte und verbesserte Ausgabe letzter Hand. In zwei Theilen. Braunschweig 1879. Verlag von Friedr. Vieweg und Sohn. N. 8-r. Ára 20 mrk.
7. *Essai sur l'industrie et les arts dans l'Artois pendant la période gallo romaine.* A. TERNINCK. Paris 1879. Klincksieck. 8 r. (25 chromolithographiával). Ára 25 frk.

TARTALOM: Úti jegyzetek. *Henszlmann Imrétől.* — A magyar nemzeti muzeum régiségtárának legújabb gyarapodása. *Pulszky Ferencztől.* — Bukuresti régiséggyűjteményekről. *Thallóczy Lajostól.* Cudar László címere 1372-ből. *Römer F. F.-től.* — Régészeti irodalom. — Tárca: Miskolcz város évkönyveiből. *Wagner Jánostól.* — Berthóty Ferencz esztütművei, 1687. *Thaly Kálmántól.* — Dudith András és a pécsi régi székesegyház ékszerai. *Dr. Károlyi Árpádtól.* — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld. — Régészeti könyvtár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Tagválasztások. A társulat f. é. október 28-án tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokul: Burchard Konrád Budapest, ajánlja Demkó János; Ifj. Bölöni Sándor Budapest, aj. a titk.; Br. Bésán János Pusztá-Gúzs u. p. Kis-Bér, aj. a titk.; Cserebo Lajos Nyitrán, aj. a titk.; Rostaházy László Tatán, aj. Marossy János; Dr. Török Aurel Kolozsvárott aj. a titk.; Bokor József, aj. Dr. Ballagi Aladár; Emökei Emich Gusztáv Budapest, aj. Dr. Thallóczy Lajos; Beretvás János Nagy-Körös, aj. Dr. Thallóczy Lajos.

Alapító tagul belépett s megválasztatott: Br. Révay Ferencz Budapest, aj. a titkár.

A társulati pénztárba f. évi szeptember 26-tól október 27-ig befolyt:

- a) 1 alapítvány: b. Révay Sándortól 100 frt.
b) 4 évdíj: Öreg János, Rostaházy Sándor, Tallay Nándor és Vlasics Nándortól 5—5 frt.
c) Egy alapítványrészlet 10 frttal.

Pénztári kimutatás. A pénztár állása folyó évi szeptember havában.

Bevétel:

1. Pénztármaradvány augusztus hóról...	721.94
2. Évdíjak befizetése	20.—
	741.94

Kiadás:

1. Igazgatási költségek	5.—
2. Postabérek	2.20
	7.20
Készpénz	734.74

Vagyonkimutatás:

1. Értékpapirokban	4600.—
2. Készpénz	734.74
	5334.74

Közli: 1879. október 1-én *Czanyuga József* társ. pénztárnok.

Társulati ülések sorrendje: november 25-ikén, december 30-ikán a M. Tud. Akadémia heti üléstermében. (I. emelet.)

A gyűjtőívek dolgában. Kérjük mindazokat, kik társulati gyűjtőívet még nem küldték vissza, hogy azt a társulati titkárhoz beküldeni sziveskedjenek. Egyúttal kérjük a fővárosi és vidéki sajtót, hogy az ügy érdekében e fölszólításnak a napi ujdonságok közt tért engedni sziveskedjenek.

Kérelem. Kérjük vidéki tagtársainkat, sziveskedjenek előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt értesíteni.

Díszokmányok. Fölszólítjuk társulatunk azon tagjait, kik díszokmányt kívánnak, hogy ebbeli óhajukat a társulati titkársággal tudassák.

Budapest, N. Múzeum 1879. október 31-én

A társ. titkár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCA 6. SZ.

9. SZÁM.
NOVEMBER 30.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 ívnyi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.

Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiai bérépület).

Úti jegyzetek a királyföldről.

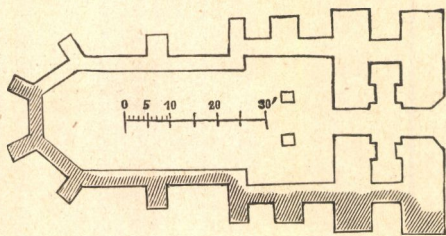
Segesvár (Schässburg).

A segesvári régiségek Müller Frigyes, mostani nagy-szebeni városi plébános által szerkesztett tüzetesebb leírását olvashatjuk az «Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde» című folyóirat 1853-ik folyamának 305. s. k. l. és az 1855-ik folyamának 381. s. k. l. Az első cikknek címe: «Die Schässburger Bergkirche», a másodiknak «Archæologische Skizzen aus Schässburg». A másodikban a segesvári erődítések és minden toronynak régi és mostani rendeltetése tüzetesen van tárgyalva. E helyütt tehát ezt elmellőzve, csak a segesvári várnak öt templomáról fogok szólni, miután az erődítéseket Schulz is valamivel bővebben leírta az «Archæologiai Értesítő» 1870-dik évfolyamában.

Áll még a várban vagy egészen vagy romban öt egyházi épület: a legrégibb templomnak északi fala, az úgynevezett hegyi templom, -a mostani parochialis, hajdan domokosok egyháza, az u. n. Klosterkirche; a domokosi apácák templom maradáka, és a ferenczi apácák, jelenleg a pápisták parochialis egyháza.

Ábránk a régi parochialis templomnak alaprajzát adja,

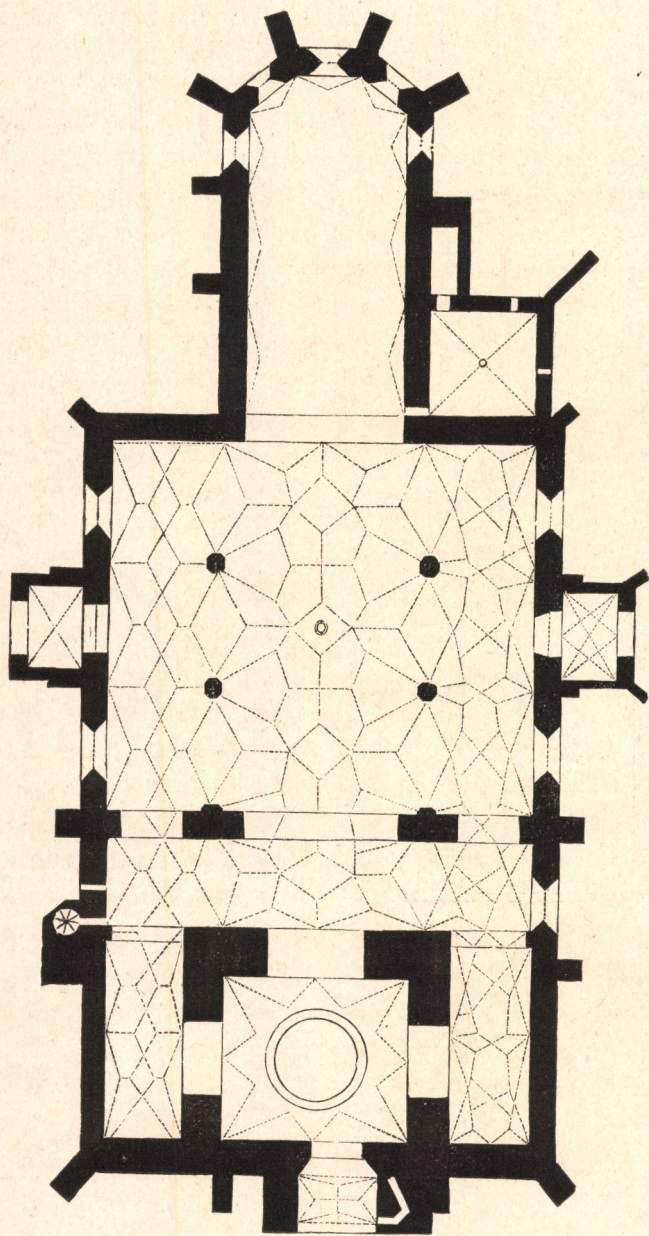
mint ezt fennmaradt északi és részben keleti homlokfalának maradványaiból kiegészíthetőnek találom; maga az épület fölött jelenleg az ág. hitszónok kertje fekszik, miért is ezt «auf der Kapelle» nevezik, nyugati homloka mellett földött sikátor vagy folyosó 180 lépcsőfokon a hegyi templom felé vezet. Mi a régi templomból látható, azt srafirozott falai alaptervünkön mutatják. Ezen északi feléhez a déli kert alattit csatolván, nyerünk keletfelé három oldallal zárt, nyugatán táguló és nyugati végén vagy ikertornyot vagy szakadatlan toronyhomlokzatot felvevő inkább kápolnát, semmint templomot. Kápolnának nevezhetjük inkább, mert hajója, keskenysége miatt, csak osztatlan lehetett. Nyugati tágulásának hasonló példányát találjuk nálunk a kis-bényi templomban, melynek átkarzata számára itt is volna elegendő

hely; végre az ikertornynak hajdani lételetét jelzik a többiekhez képest sokkal tömörebb támak, de különben is ezek szerint mindegyik torony csaknem négyeges alapon

emelkedhetett. Egyébiránt lehetett tornyos homlokzat is, melyben a templom nyugati homlokzata az oldala melletti tornyok magasságáig emelkedett, mint ezt a gernrodi és más thuringi, nálunk pedig a Csalóköz egyik templománál látjuk. Kápolnának (auf der Kapelle) nevezem épületünket hajójának keskenysége miatt is, mely alig tehetett többet 21 bécsi lábnál, mely mérvet négyszer véve érünk a keleti zárásnak belső falfelületétől az ikertornynak külső falfelületeig.* Ez mindenesetre csak kis egyházi épület lehetett, melyet Müller, irott okmányok hiányában, csak stylje és rendetlen termésköböl álló falai után helyesen a XIV-ik század szük-

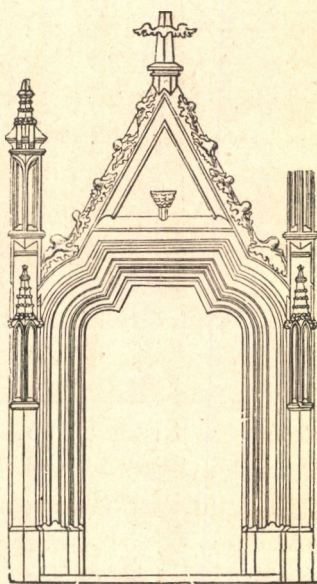
* V. ö. Müller Frigyes alapterv vázlatát az «Archiv» 1855-ik évfolyam 411. lapján, melyet kiegészítve fametszetünk ad.

ségleti építkezésének tart, azonban nem tagadván egy még régebbi fatemplomnak megelőzését. Így Segesvár lakosainak nagyobb templomról kellett gondoskodni, minek következtében az u. n.

Hegyi templomot (Bergkirche) a várhegy legmagasabb pontján építették, mely még ma is fennáll, hanem megromgált állapota miatt isteni szolgálatot abban már nem tartanak.

Mindenekelőtt említendő két részlet, mely egyenesen

a hasonló kassai részlet utánzásának tekintendő. A déli előcsarnok belső kapuja annyira hasonlít a kassainak északiééhez, hogy Schulz Ferencz elmondhatta róla: «Ezen kapu valószínűleg azon mesterek egyikének műve, kik a kassai főegyház kapuzatait készítették».*

E szoros hasonlatosság engemet is első pillanatra meglepett. A második részlet templomunk északi hajója nyugati végén levő kettős lépcső, mely úgy ágazik szét és ismét összefoly, hogy két ellenkező irányban felszálló személy bizonyos lépcsőfok meghaladta után ismét s ismét szemben áll egymással. Há-

rom ily lépcsőt ismerünk hazánkban: Kassán, Kolozsvártt és Segesvárott. A kassai a legrégebb, legdíszesebb, egészen a templomban áll és áttörött volta miatt, aljától tetejéig a templomban látható; a kolozsvári kevésbé díszes, a segesvárinak csak szűk ajtaját a templomban láthatni.

Egyébiránt a hegyi templom alapterve és elrendezése egészen elűt a kassaitól, ez francia, amaz három hajós

* L. «Arch. Értesítő» 1870. évfolyam 161. l.

német csarnok-templom különleges királyföldi toronynyal. Az egyház főarányait Müller következőleg adja :

A középhajó szélessége, az egység = $\mathfrak{U}' = 30'$, minden mellékhajóé ennek fele = $15'$. Az egész hosszat, ürben M. 156' lábra teszi, beleértve a szentély zárfalát és a torony előtti csarnokot is, mi egyenlő volna $5\frac{1}{2}$ egységgel; az osztályok hossza nála 16 és fél láb, * tehát $1\frac{1}{2}$ lábbal több a fél egységnél; a toronynak hossza 29', szélessége 34'. A két sorban álló három-három egyszerű nyolczoldalú pillérek mindegyikének atmérője 3'8'', azaz 8''-el több az egység tizedénél; ** a pillér magassága a bolt kezdetéig az egység = 30'. A templom egész magasságát M. 44,5 lábra teszi, mi fél lábbal kevesebb volna egy és fél egységnél. Ezen mérv nem rendszeres, de ha, a mint rendesen, a magasságot csakis a pillér lába fölött mérni kezdjük, kapjuk az egység négyének átlóját, azaz $\mathfrak{D}' = 42,42'$. Egyébiránt a boltozat új levén, nem tudhatni, vajjon ez ugyanoly magas, mint volt az eredeti.

A déli hajó melletti támon, külön táblán kifaragva ily tartalmú feliratot olvasunk: A. D. 1429 inceptum hoc opus.

Azonban az építkezés csak igen lassan haladhatott, midőn hat más felirat csak a XV. század végét és a XVI-nak első évtizedeit mutatja fel, ugyanis a kő-szónoki széken olvassuk az 1480-ik évszámot, a déli mellékhajó nyugati ablaka béléten az 1483-kat és «Michel Folner purgermaister-t; a torony keleti heveder íve fölött az 1488-kat és «Annorum domini numerus dum fluxerit iste hoc opus expletum est — Huius opifex Jacobus Keudlinger de S. Wolfgang; az északi kapu faajtáján az 1495-et és II. Ulászló és Segesvárnak nyitott kapu fölött három toronyból álló czímerét; a szentélynek faszékein az 1523-at és a déli kapu ajtaján a templomban levő vas tolló-záron az 1525-ik évszámot olvassuk. Ezen utóbbi szám magyarázza; hogyan utánozhatták itt oly későn a kassai déli kapuzatot, mely a

* Rendszeresen $2B = 16,566$. ** Rendszeresen = $\mathfrak{F} = 3,681'$.

rajta olvasható évszám után csak 1498-ban készült el. De hogy mégis a kassai a minta, bizonyítja minden tekintetben mutatkozó kiváltsága és sokkal nagyobb kiviteli tökélye.

E szerint feltehetni, hogy a tulajdonképi építkezés tartott 1429-től az egész XV. századon át, a felszerelés pedig még tovább, azaz 1525-ig terjedt.

Körmenetünket kívül a déli kapun kezdve, igen különösnek tetszik, hogy előcsarnoka második emeletén levő helyisége, karzata, (minő Kassán is van) megközelíthetlen. Érdekes volna ezen karzatot megvizsgálni. A templom nyugati homlokán álló torony roppantnak tetszik, még pedig annyival inkább, mert nincsen illő magasságig kiépítve; csekély díszét az öt áttörő nyugati kapu képezi, mely számos pálczatag és horonynak a magas csúcsívbe közvetlen felszálló tagozásából áll, van a nyugati ablakon kerek ablak is. Az északin feltűnő a kettős lépcsőnek itt kiszökő háza és az északi kapu későbbben két támhoz csatolt előcsarnoka. A szentélynek és szentélyzárásnak egyszerű támain, mint Brassó főtemplomán, hajdan szobrok voltak elhelyezve gyámköveken és dísztető alatt; e szobroknak négye többé-kevésbé csonka állapotban ránk maradt, a munka korának megfelelőleg dicséretes. A hosszszentély déli oldala és a déli kapu közt — a templomhoz hozzátoldásként — egy két emeletes sekrestye áll. A templomba nyugati homlokzata falához támasztva több síremléket (11-t fal mellett, másokat a földön heverve) látunk, melynek némelyén befestése is maradt meg. Legérdekesebb ezek közt az 1528-dik évszámmal jegyzett Kalmus Istváné,* ki segesvári plébános volt. Feje könyven fekszik és felemelt két keze mindegyikében könyvet tart. M. megjegyzése szerint papi ruhája igen közel áll a Luther óta szokásos, a németek által «Chor-Rock»-nak nevezett öltönyéhez. A hajóban haladva találjuk a szónoki széket, mely kőből van faragva, de teteje csak famű. Az újabb bol-

* Lásd tüzetes leírását Müller «Archaeol. Skizzen» című czikkében az «Archiv» 1855. évfolyamának 414. lapján.

tozat mindhárom hajóban förtelmes, ilyen a szentélyé is, melyet magas faállvánnyal kellett támasztani. Igen nevezetesek e szentélynek faszékei, melyeknek lapos domborművű faragványai, hajlékos növény folyandárai (rinceau) és alakzatai fölötté izletesek. A városi levéltárban okmány van, melyben a nürnbergi Stoss Vid két fijának tartózkodása Segesvárott van említve, s így e kitűnő faszékeket ezen két mesternek tulajdonítják. Nevezetes a faszékek egyik felírása is:

«Wer · yn · dys · gestül · wil · stan · und · nit
· lateyn · reden · kan · der · solt · bleiben · daraus ·
das · ma · ym · nit · mit · Kolben · laus . ».

Nevezetes a szentélyünk északi oldalán álló szentség-ház is. Lába nem stilszerű ugyan, inkább esztergályos munkára emlékeztető, de e fölött a négy négyeges osztály elég csinos, kivált pedig a szemközti vasajtó igen finom lakatos munka.

A sekrestyében vannak szekrények, melyeknek faragott díszei igen hasonlóak a stallumokéhoz, a bolt itt egyszerű keresztbolt; míg a felső emelet boltja félig nyitott esernyőhöz hasonlít. Itt vannak a mai parochialis templom volt oltárának festett táblái; czélszerű lett volna azokat megtisztítva a mostani oltárdísz helyett megtartani. Üres újabb szekrények bizonyítják, hogy e felső emeleten hajdan az egyháznak könyvtárát őrizték.

Alkalmatlan lehetett a segesvári lakosoknak, isteni tisztelet végett, a magas hegyi templomra feljárni; miért is, a reformatio után a *domonkosok* rende megszüntetvén, azok templomát parochialis egyházuknak választották, mely maig a „Klosterkirche“ nevét megtartotta. E templom kevésbé érdekes a hegyinél, nincsen tornya sem; de vannak északi részén még a zárdaépületek némely maradványai. A segesvári domonkosok és templomjok történetét röviden Müller többször idézett «Arch. Skizzen» című czikkében, megírta.

Megjegyzí, hogy a domonkosokról okiratilag már 1298-ban van szó, de még fenálló templomuk csak a

XV-dik század végén épült; mint ezt a diadalíve fölötti felírat bizonyítja, melyben ezen évszámok fordulnak elő:

«Fundata et exstructa 1492
incendio deleta 1676 30. Aprilis
restaurata 1678
renovata 1804».

Ezekén kívül találjuk még az északi karzatra vezető ajtó fölött (első emeleten) az 1508-ik és a régi sekrestyében az 1510-ik évszámot.

A nyolczszög három oldalával zárt szentély zárásában a régi csillag két hosszosztályában megtartotta a régi keresztboltozatot, a hosszhajó boltja új; eredetileg a csúcsíves bolt lejjebb kezdődött, mit némely helyen megmaradt gyámkövei bizonyítanak; hogy magasabbra szállott volna, annak a padláson nyomát nem találhatni. A csarnok hosszhajót három pillérpár három hajóra osztja. A pillérek alakja igen egyszerű négy sarkán kis épszöggel bevágott négyeg, lába és testének alsó része még régi, de vállkö szerű kapitälje újabb. Északi oldalán a királyföld nagyobb templomaiban szokásos nevezetes szélességű hosszkarzat emelkedik, déli oldalán csak keskenyebb fakarzat van alkalmazva. Az orgona az északi hosszkarzaton áll, a nyugati széles átkarzat padozatokkal van ellátva. A nyugati falban van nagy ablak, mely mert orgona nem áll előtte, a templomot jól világítja. Az ablakokban ide s tova még az eredeti mérmű maradt meg.

A szentély bejárása közepén áll egy a brassói és nagy-szebeniéhez igen hasonló serleg alakú bronce keresztelő medencze, melynek 1411-ik évszáma mutatja, hogy az először a régi kápolnának számára volt öntve, onnan a hegyi templomba és végre ide vittetett át. Vannak ezen egyházban is nagy számú keleti kárpítok.

A zárda épületjéből meglehetősen épségben maradt fenn a sekrestye közelében fekvő káptalanház középső oszlopával és elég csinos háló-boltozatával, fennmaradt a keresztfolyosó több része is, jelesen déli szárnya, mely a templomhoz csatolva a kettős északi mellékhajóhoz még egy

harmadikat hozzáad. A keresztfolyósó épületeit a régibb városháznak alakították át; de jelenleg a domonkosok cellai és az alsó emelet helyiségei iskolaszobáknak használatnak. Itt látható még két renaissance stylű ajtó, melynek egyike fölött — mint ezt az itt levő városi czímer tanúsítja — a városház korából való fölírat ez:

«Initium sapientiae est timor domini».

A domonkosok hajdani templomához csatlakozott egy ugyane nevű hajdani apácák zárdája és ehez a ferenczi apácáké úgy, hogy e három épület, szakadatlan folytonosságával, a felső vár vagy város erődítési falát a nagy toronytól a vargák tornyáig képezte, — előttök vonul el a zárdá-utca «Klostergasse». A ferenczi apácák temploma jelenleg a katolikusok parochialis egyháza; igen egyszerű, csekélyebb érdekekkel bíró épület, míg a domonkos apácák kisebb temploma, vagy inkább kápolnája, mely régóta magánybirtokban van, szerkezetében több érdekest mutat. Három oldalú szentélyzárása messze kiszökik a városfalán, hajója osztatlan, hanem hajdan a szentélylyel együtt kettős kápolnát képezett, melynek alja jelenleg bor-pincze; a felső emelet raktár; boltja bedőlt ugyan, hanem falain még megvannak a bolt kezdetét képező késő korú gerinczek, melyek, valamint az egyetlen ablak béléte és mérműve nem kőből, hanem terracottából vannak alkotva. A nagy nyílású csúcsív, úgy tetszik, nem zárta el a kápolnát, hanem kitáguló, északra és délre kiszökő helyiségbe vezetett, mely jelenleg egészen pusztá ugyan, hanem eredetileg lehetőleg az apácák karzatát foglalta magába.

A leírtak azon egyházi épületek, melyek a várban vagy egészen vagy rommaradékaiban ránk jutottak és jellemző megjelenésökkel Segesvár fölötté kies vidékét még érdekesebbé teszik.

Vízakna (Salzburg).

A mintegy mértföldnyi távolságban Nagy-Szebentől északra fekvő Vízakna nevezetes sóbányái, hatalmas gyógyfürdője és az itt 1849-ben vívta csata után. Van itt egy régi román stílusú templom is, három hajós, basilikaféle elrendezéssel, félkörű apszissal; az erős torony ritka eset! a hosszszentély fölött emelkedik, — éppen oly ritka eset, hogy a templom az ágostai és helveti hitvallásuaknak egyaránt szolgál. A hajó pillérei durva, dísznélküli (csak válkövein mutatkozik a szokásos tagozás) prizmák, melyek a szintén durva vállíveket támasztják. Az egyedüli, hanem annál nevezetesebb plastikai dísz a déli kapu fölötti mezőben (más kapuja nincsen) fordul elő; ez dombormű, mely két az életfa alatt álló oroszánt ábrázol. Ezen jelképes előadás hasonló értelmű, mint a sopronyi sz. Jakab sírkápolna mezejében látható, hol azonban nem oroszánok, hanem sárkányok ábrázolva. Vannak e templomnak az 1515-ik évszámot viselő elég csinos faszékei, de van egy kitűnő kelyhe is a XV-dik századból, melyen finom átlátszó zománczos alakok láthatók. Az egész templom meglehetősen magas és erős védfallal van körülvéve.

Nagy-Disznód (Heltau).

Közel mértföldnyi távolságban, délre Nagy-Szebentől kies vidéken fekszik Nagy-Disznód, nem régen még egyszerű falu, mely számos több emeletes csinos házaival akár mely magyarországi kisebb várossal vetélkedhetik. Lakosai gazdagságukat az iparnak köszönik; készítenek durva posztót, (a tótok halinának nevezik), s ezzel élénk kereskedést üznek, nem csak itthon, hanem Oláhországban, Moldvában és több délnyugati török tartományban.

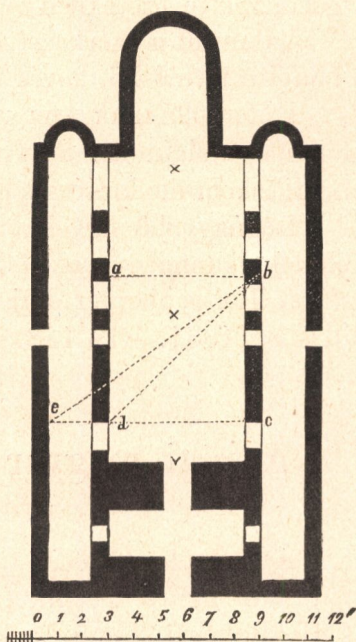
Van itt egy ódonszerű román stílusú templom, melynek csak némi részleteit, kivált ablakait a XVI. században csúcs-

íves stýlben alakították át. E templomnak van félkörű apsisa és két apsidiolja, de az utóbbit elfalazták; van három pilléres hajója és roppant alapzatu tornya. A pillérek fölötté durvák és egyenetlenek, inkább egyszerű áttörött falat képeznek, ezek hordják a tagozatlan vállíveket. Itt legjobban látjuk az óriási toronynak csatlakozását a templomhoz, midőn ez szélességében a nem csekély középhajónak és két sor-pilléreinek megfelel. A középhajó szélessége 32,5 bécsi láb, ehez hozzá adván két pillérnek vastagságát 3,75' és 3,75', a toronynak szélessége nem kevesebbre mint 40 lábra

növekedik; hossza keletről nyugatra csekélyebb, azaz csak 31.66 láb. Ábránkon az *a*), *b*), *c*), *d*) vonalak négyezet (Quadrat) képeznek, melynek egy-egy oldala *ab*), *be*), *cd*) és *da*) megfelel a középhajó szélességének, s ez a nagy-disznódi templomnak egysége (¶'), melyből egyéb mérvei vannak származtatva. Ha a *bd*) vonalat, azaz a négyegnek átlóját (¶') = 51,25' *c*)-ből átviszszük a négyeg alapvonalára *e*)-ben elérni fogjuk az északi mellékhajó belső falának felületét.

Három ilyen egység adja a templomnak hosszát az apsisnak hegyétől egész a torony kezdetéig. Ha négyegünkéből köböt alkotunk, annak átlója leend *be*) (¶'') és ennek fele 31,39' megfelel a torony mérés által talált 31,66 lábnyi hosszának.

Itt csakis az alaprajz főmérveit adom, de a 36,25 lábnyi egységből hasonló fogyatkozó háromszögök mérveiben találjuk a kisebb mérveket, p. o. a pillérek és falak vas-

tagságát is. A templom hossza csekély ugyan, de pótolja ezt középhajójának szélessége, mivel ez fél lábbal még nagyobb, mint a brassói nagy templomé. Átalán a román templomok szélességben, a csúcsívesek hosszban terjednek ki inkább.

E templom erős falakkal van körülvéve és védve, fő védjét azonban tornya képezi. A körfalakhoz arkadok csatlakoznak, melyekben a lakosok külön ládában ingó tárgyakat: gabnát, burgonyát stb. tartanak, úgy mint Törökországban a gazdagok mecsetekben őriztetik kincseiket.

Valamint a szerkezet, úgy az építészeti anyag is durva, többnyire terméskő, kevés téglával vegyítve.

E templomnak van régi szárnyas oltára (1525-ből), melynek tábláin sz. Severus életének jelenetei, a németalföldi iskola modorában elég ügyesen vannak ábrázolva.

Legnagyobb figyelmet érdemelnek az egyházi szerek, kelyhek, kannák és ezek közt főképen egy ereklye-kereszt, melyet Reissenberger Lajos a «Mittheil. d. k. k. C. C.» VI. köt. (1861. évf.) 148. s. k. l. tüzetesen leírt.

Henszlmann Imre.

A régi magyar hímző-művészetről.

1707—1708.

Az «Arch. Értesítő» XII. köt. 5. és 7-ik füzeteiben szólottam egyéb iparművészeti ágak között a műhímzésről is II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvarában s korában; hangsúlyozván s adatokkal is támogatván azon jelentős körülményt, hogy a műhímzést a nevezett választékos ízlésű fejedelem, teljes művészeti tudattal, tervszerűleg, ú. m. udv. képvisői által kirajzolt és elébb saját jóváhagyása alá terjesztett minták szerint művelteté.

Most ugyanezen hazai művészettörténetünkben nem érdektelen tényt véve alapúl, további, bővebb illusztrációkkal akarom megvilágítani a hímvarrás művészetének történetét a Rákóczi-korban. Különben is, a műhímzés történetére

hazánkban eddigelé oly kevés figyelem fordítottatott, hogy a mulasztás helyrephátlása szempontjából, még a legcsekélyebb e nemű adaléknak napfényrehozatala is teljesen indokolva volna, midőn kivált ezen iparművészeti ágot illető följegyzésekben levéltáraink épen nem bővölködnek.

A műhímzést eleink többféle módon, illetőleg többféle anyaggal eszközöltették. Első és legmagasabb foka e műfajnak az *arany-skófiüm-hímzés*. A skófiüm vékonyra vont tömör arany- vagy ezüsthuzzal, a legfinomabb czérnánál vékonyabb, mely is teljes hajlékonysága, erős volta s ragyogó színpompájánál fogva kiválóan alkalmas a díszhímzésre, és pedig akár bíbor, bársony, nehéz selyem, finom angol-posztó-kelmékre, akár pedig keleti gyártmányú színes bőr-anyagokra, (kordován, szattyán, piros bagaria).

A skófiüm-hímzés hazája a kelet, nevezetesen: Magyar-, Török-, Görög- és Örményország, Persia, Arábia. Alkalmasint művelték a pompakedvelő mórok is, a kordován bőrgyártásmód feltalálói. Tőlünk átszármazott a lengyelekhez. Törökországban, Egyiptomban, Tunisban maig is üzetik; nálunk különös virágzását a XVI. és XVII-ik századokban, ú. m. a törökös korszakban érte el; a szathmári béke után egyéb nemzeties iparágainkkal együtt hanyatlani kezdett, inkább a német cultura műfajainak engedvén helyet.

Volt pedig 1. *színarany*; 2. *aranyozott ezüst*, és 3. *ezüst-skófiüm*, és pedig mindegyikből kétféle ú. m. *gömbölyűre* vagy *laposra* húzott sodrony. (A laposat „*vert*“-nek is nevezik; valószínű -tehát, hogy eredetileg az is gömbölyűre volt húzva és csak azután verték lapossá.)

Ezekkel történtek a hímzések a legdrágább dísz-szöve-tekre, ú. m. bíbor-, bársony-, atlasz- s egyéb nehéz-selyem és angliai posztó-kelmékre, (díszöltözetek; zászlók; tarsolyok; csótárok; kalpagok és kardhüvelyek bársonya; pantallér-szíjjak bársony- vagy posztó-borítéka; bársony- vagy selyem asztaltakarók és díszkendők, fej- és hintó-vánkosok, pártáövek, zacskók, turbák, stb.) avagy színes leginkább piros, sárga vagy szederjes bőrneműekre, (piros,

sárga és szederjes színű kordováneszímák és deli csizmák; ugyanilyen színes szattyánbőr-kepczák, bocskorok, czipellők és papucsok; piros-bagariából készült pantallér-, lóding-, karabély-, tarsoly- és kardszíjak, kantárok, ló- és nyeregszerszámok, bagaria- vagy kordovánbőr-tárczák, tokok és egyéb apró tárgyak).

Mindezen öltönydarabok, fegyverzet-alkatrészek, szerzőszámati, bútorzati vagy másnemű tárgyakra, arany- vagy ezüst-skófiúm helyett a hímzés *arany-* vagy *ezüsfonállal* is történhetett, a kelme minőségéhez és a reáfordítandó költség mennyiségéhez avagy végre az ízlésbeli változatossághoz képest; a minthogy a kevésbbé vagyonos osztály inkább arany-ezüsfonállal, mint a tetemesen drágább tömör arany-ezüsthúzott képező skófiúmmal hímezte ruháit. Azonban az aranyfonál-hímzés soha sem volt oly finom, oly művészi, szép és oly tartós — úgyszólván örökké tartó — mint a skófiúm. Szó van még imitt-amott selyemhímzésekről is (leginkább női kézimunkák kendőkre, vánkoshéjakra, ingek elejére s újjaira stb.) a színes pamut- vagy gyapothímzés pedig jobbra csak a pór nép által gyakoroltatott ünnepi öltönyeire. Végre még a szíjjhímzésnek egy neme: a vékonyra szelt színes szattyánszíjjacskákból kantárokra, lószerszámokra készült ú. n. *szírony-hímzés* («szíronyos kantár») és az ugyanilyen szíronyszíjjakból a szücsök által a ködmenekre, bundákra, bőr-mellesekre, czifra zacskókra kivarrott színes virágdiszítványok, tulipánok stb. említendő, melyek még ma is míveltetnek, csak hogy ma már sok helyt a kevésbbé tartós pamutfonállal vegyesen készítve.

De térjünk által a legmagasabb hímzési műiparág: a skófiúm-hímzésre, megjegyezvén még, hogy a skófiúmot régi fejedelmeink és főuraink nem csupán udvari hímvarróik, hanem gyakorta udvari gombkötők készítményeihez is használtatták. Látni fogjuk pl. hogy Rákóczi némely mentői és dolmányaihoz skófiumból, vagy vegyest skófiumból és selyemből készített gombokat, hasonlóképen kardkötőket s öveket, mindezt szintén oly mügonddal és meghatározott

minták szerint, mint akár a bársony dolmányok mellrészeinek művészi virág- és lombozatos gazdag ékítményű arany-skófium-hímvarrásait.

Már említők, hogy Rákóczi, a magyar dísz- és vitézi öltözetekhez akkoriban nélkülözhetetlen tömérdek skófiumért és színes bőrkért, — melyek Törökországban gyártattak — a külföldre menő jelentékeny összegű pénzeket az ország határai közt óhajtván visszatartani, ügynökei által Konstantinápolyból skófiumhúzó és kordovángyártó török, illetőleg örmény miveseket telepített vala a hazába, munkácsi várában skófium-, Huszton pedig kordovángyárt állítván. Mind a két gyár jóformán, vagy legalább első sorban az *udvar* és udvari hadak, hadi tisztek számára dolgozott.

Azért vala pedig e gyáarak felállítására az égető szükség, mivel a törököknek hazánkból lett kiűzetése óta, színes bőrgyár Magyarországon tudunk szerint épen nem létezett, és skófiumgyártó is csupán *Bártfa* városában volt egyetlenegy, valami *Gantzaug János*, tehát német nevű, de magyarul is értő mives. A fejedelem, minőségi összehasonlítás végett, saját udv. skófiumgyártói mellett ezen bártfai-val is műveltetett, pl. 1708-ban, midőn Fejes Bálint nevű inasa által tétetett nála megrendelést, és pedig eléggé nagymérűt, miután Gantzaug ekkor 67 és $\frac{2}{3}$ aranyból, továbbá 109 lat ezüstdrótont skófiumhúzott. Megjegyzendő, hogy a skófiumhúzók az aranyat és ezüstöt úgy kapták kézhez a megrendelőktől; a melyből is ugyanannyi súlyú drótot húzván, általszámolták, és viszont megkapták munkadíjakat. Hogy e munkabér mily arányú volt? mutatja Gantzaugnak következő számlája:

«Az Fölséges Vezérlő-Fejedelem Urunk számára dolgoztam következőket:

Die 18. Juny 67 $\frac{1}{3}$ aranyokból drótot húztam, melyet Fejes uram kezéhez vette; *egy aranytúl à 30 kr. = 20 frt 31 kr.*

Item, 43 lat ezüstdrótont húztam; *egy lattul à 60 kr. = 25 frt 80 kr.*

Item 6. Augusti 66 lat ezüst-scofiumot à 60 kr. = 39 frt 60 kr. Summa, 85 frt 71 kr.

Diese Summe ist mir durch Herrn Ober-Commissary Alexander Keczer richtig bezahlet worden.

Bartpha, 6. Aug. 1708.

*Gantzaug János scofiumhúzó, m. k.» **

Ezen számlából látjuk, hogy a skófiumhúzás, a mint-hogy szakjártasságot, ügyességet és a drága munkaanyagot tekintve, megbízhatóságot igényelt, — nem volt utolsó mesterség jövedelmezés dolgában. A munkácsi török skófiumgyártók azonban nem így, hanem mint udvariak rendes évi conventióra: lakás, élelmi szerek, ruházat és készpénzfizetésre valának szerződve. Ép ily szerződési viszony kötötte az udvarhoz a *varrókat* is, (skófium- és arany-ezüst-fonál-hímző; brodeur, Sticker), a kik egyéb udvari szolgák módjára, az év elejétől végéig, *kantorok* (negyedévi szegődési részletek) *szerint* szerződöttek. Ezek Munkács várában — a fejedelem családi tárházainak székhelyén — Ér-Körösi *Körössy György* udv. főkamrás és kinstartó felügyelete alatt állanak vala, s közvetlenül ettől kapták megbízásaikat: a fejedelemnek melyik díszöltözetét vegyék munkába? és az udv. képirók (Mányoky, Mindszenty, Mediczky) által rajzolt *mintákat*, melyeket a fejedelem már jóváhagyott volt, hogy a hímzések azok szerint történjenek. Viszont a fehér-czérnával vagy selyemmel munkált *próbahímzések* is Körössy vagy helyettese Fogarassy útján mutattattak be Rákóczinak, mielőtt a drága arany-skófium-hímvarrásokhoz hozzáfogtak volna.

A török skófiumhúzók is hasonlókép a munkácsi várban valának elhelyezve.

És most lássuk a reájok vonatkozó adatokat az 1707—1708-ik évekből, az udvari, nevezetesen legkivált a *Körössy*

* *Eredeti*, a munkácsi levéltárnak a kir. kamara keze alá került részében, az orsz. levéltárban Budán.

György fő- és Fogarassy István alkamarás között folyt levelezésekből.

Ottlyk Pál udvarnok — Ottlyk György főudvarmester fia — írja Szerencséről, hol ekkor az udvar tanyázott, 1707. okt. 31-ikéről fejedelmi megbízásból Körössynek, Sáros-Patakra: «Kegyelmes Urunk parancsolata: Kglđ az mentét, mennélhamarébb elkészíttetvén, dolmánt is mást hozzája csináltasson. Varróknál (Munkácson az elkészült dolmányra csináltasson Kglđ *szkófiumból* olyan *selyemmel egyvelzett gombokat*; bojtos bársonnyal meg köll béleltetni, de csak övig, azon alúl vörös közönséges bárson tétetni. Elvégeztetvén pedig varrókkal e mostani köntöst: varrattasson Kglđ *ezüstfonállal* azon vörösforma színyű posztóbúl köntöst, melyről azelőtt is szóllott Kglđdel ő Felsége. Egy *karmazsin-színyű övet is, aranyínyal egyvelegest* parancsolt ő Felsége csináltatni, melyről *instructiót adta Fogarassy uramnak*“

Ime, mikor mintarajzot nem: tehát tüzetes szóbeli utasítást ad a fejedelem a készítendő öltözők-darabok műformájára nézve.

Az 1708-ik évtől pedig megerednek Fogarassynak sürű levelezései Körössyvel, melyek számos egyéb társadalom és műtörténeti részletek mellett, az alábbi hímvarrási adatokat is tartalmazták.

Fogarassy — ki a fejedelemmel részt vön a nyári táborozásban — 1708. júl. 9-kén írja az aranyos-maróthi táborból Körössynek: «A *tarsolyt* elküldötte Kglđ, s a *lóding* sohult sines. A *deli csizmát* nem láttam, máskint csináltattam volna *patkót ezüsből* reá. A *kis vitézkötést* ő Fölségének megmutattam; a *dolmány mellyére* csináltasson Kglđ harmadfélszer ennyi hosszat és oly *subtilis szálon*, valamint a (mintának) körületin van; az *újjára* proportionaliter. Használóképen a *mentére*. A kék köntösnek továbbvaló dispositióig hagyjon békét Kglđ, mivel a gombokat most készítik Selmecezen. Ha a fejér és a veres köntös kész, küldje el Kglđ.»

Látjuk ezen utasításból, mint látni fogjuk a még következőkből is, hogy műszabályúl tekintetett a dolmányt és

mentét — a mellét úgy, mint az újjait — egyforma alakú és virágú hímvarrásokkal díszíteni, csakhogy a mi irányadóul szolgáló dolmányon *kisebb*, az a bővebb mentén *nagyobb arányú* volt, a ruhadarab terjedelméhez képest. Így az öltözék egybetartozandóságát a díszítések azonossága jelzé.

Jul. 16-kán a teszéri (taszári) táborból ismét ír Fogarassy, Körössynek: «Azt gondolta a Felséges Fejedelem, hogy már is kész a *fejér köntös*. Ezen vitézkötés (mellékelve volt) szélesebb ne legyen, hanem harmadfél ennyi hosszú. A *veres mentére való vitézkötés* nem ilyenforma legyen, mint ez, hanem keskeny-hosszú. A varrók (hímzők) a mely dolmányt varranak, annak a mentéje hosszú leszen. Ne heverjenek a mesteremberek, mivel ő Felsége igen sürgeti a munkákat. — Ezen kis papirosba takart két mustra-posztóból szabathat Kglđ ő Felsége számára köntöst; ezután megmondja ő Felsége: *arany- vagy ezüsttel kell csinálni?* — Urunk úgy emlékezik reá, hogy Kglđnél volnának pantallérvasak aranyasok. Parancsolja azért ő Felsége, hogy ha megvannak azon pantallérvasak: mentülhamarébb veresbársonyból szíj helyén csináltatni és széles arany galanggal bészegetni a két szélit, és a közepit is *ilyformán czifrázni, a mint ezen mustra rajzolva van*. Kglđ ne legyen sollicitus csatok iránt, hanem bagariával végig megbéllelvén, sietve küldje el.»

Ime, még a a bársonyozott pantallérszíjjak skófiumvarrásai is rajzok után készültek! Thaly Kálmán.

A botesi és korabiai római bányagyarmat.

(Fölvizsgáztatott a régész. és embertani társ. okt. 28-án tartott ülésében.)

A lelet, melyet bemutatni és ismertetni szerencsém lesz — *Erdély aranyvidékéről* való! Azon hegycsoportban, melyet *Zalatna*, *Abrudbánya* és *Verespatak* bányaközségek jelölnek meg, fekszenek a 4000 lábnál magasabb *Botes* és *Korabia* nevű hegyek, melyekben ma is jelentékeny *arany-*

bányászat foly. Egy lakatlan, de vadregényes vidék. A hegygerinczen magányos fakereszt áll tél idején — midőn hófúvások elborítják a szakadásokat és ösvényeket: tájékozást adjon a messziről jövő bányamunkásnak; ezen kereszt körül terjednek el azon gyarmat és temetkező nyomai, melyről szólni fogok.

Már a mult év nyarán eszközöltem itt kutatásokat, melyeknek eredményéről jelentést tettem volt a történelmi társulat ülésén s az *Archaeologiai Értesítő*-ben. * Akkor, egy dombot felásatván, abban nagyobb mennyiségű szenet és csontokat és néhány cseréptöredéket találtam, a melyekből azonban ezen sírok korát meghatározni nem lehetett. Ez év nyarán folytatván az ásatásokat, azok eredményét a következőkben foglalhatom össze.

A Korabia és Botes közti lankás hegyoldalon, *legalább is 150*, egymáshoz többnyire hasonló 3—4 láb magas s 2—3 öl átmérőjű *domb* olvasható meg; tapasztalásom szerint mindmegannyi *sír*. Emlékkő nem jelöli ezen sírokat; néhány azonban négyszögben, nagy kődarabokkal van bekerítve. A dombok szabálytalanúl, a hogy a hegyoldal megengedte — sorakoznak egymáshoz s mellettük több helyen egy *régi útnak vonala* látható. A korabiai oldalon, a „*Loretto*“ nevű bánya szája előtt, s ugyanerről nevezett régi váját (Verhau) tőszomszédságában számos rendszeres kőhalmaz *a régi gyarmat* egy részének nyomaira enged következtetni. *Egy nagy négyszögű épületnek nyomai* tisztán kivehetők, — s a néphit szerint egy templom romjait jelzik. Mindezek azonban csak nyomok, melyeket csak a figyelmes buvár szeme vesz észre; egyszerű kőhalmazok, melyek alig látszanak ki a gyepből s a legelő fűvéből és csak szabályosságuk által tűnnek föl.

Főfigyelmemet ez idén a sírokra fordítottam, ezekből remélvén legkönnyebben felvilágosítást ezen régi nyomok korára nézve. Felásattam tehát több sírt a botesi oldalon.

* Lásd: «Arch. Értesítő» 1878-diki évfolyam.

Némelyiknél már 3, másoknál csak 8—10 lábnyi mélységben találtam a szén- és csonttrétegre. Melyek nem feküdtek oly mélyen, azokban csak néhány cseréptöredékre s legfőlebb egy-egy kis *vasszege* találtam. A szén- és csont-réteg egy emberi test hosszúságában és szélességében feküdt, szabálytalanul hol kelet, hol más tájak felé. De valamennyi-nél egy és ugyanazon temetkezési mód volt tapasztalható: t. i. ott helyt égették el a testet s aztán a szén, csont és hamuréteget beborították földdel. Az urnát tehát egészen *mellőzték*. Úgy látszik a melyik tekintélyesebb, előbbkelő volt, arra nagyobb halmot raktak. Az általam talált tárgyak ugyanis a mélyebb halmokban fordultak elő.

Az egyikben a szén és csonttréteg szélén találtam egy kisebb *fajtajú agyagedényt*, 1 *kisebb korsót*, s egy fazekat.

Érdekesebb volt egy *második sír*, melyben — mint a talált tárgyak bizonyítják — egy nő hamvai nyugodtak. Tíz lábnyi mélységig kellett leásni; ott volt a *máglyahely*, bevájva a hegyoldalba s tíz lábnyi magas dombot emeltek reá. Ebben a halomban, a hamú és szénréteg közt találtam egy *obulust* rézből, két nagy *vasszeget*; három *agyag korsót*, melyek közül egyik egészen ép; egy igen szép művű *cserépmécses* töredékeit, egy másik egészen ép *mécses*t, melynek alján tisztán olvasható e név „*FAOR*“ továbbá egy *ércztükröt*, két *fülbevaló* töredékeit és egy *mell-éket*. Az ékszerek és szegek a szénréteg közepén, az edények annak széléin voltak.

Tűz és rozsdá az ékszereket nagyon megrongálta. Mégis a mennyire kivehető, a fülbevalóknak nagyobb karika alakjuk volt. A mell-ék négyszögű, közepén egy kékes nagyobb kő befoglalva, melyet azonban a tűz és nedvesség szintén megrongált. A zalatnai vegyelemző hivatalnál megvizsgáltatván ezen ékszereket, kitünt, hogy azok nincsenek érczből, hanem valami *mészfajta* vegyületekből, mely a felületén finom *rézlemezzel* volt bevonva; a réz azonban oxidálódott. A munka elég csinos.

A *tükr* egy 11 ctm. átmérőjű lap. Egyik fele négy

dült négyszöggel van diszítve; ezekben kis zöld kőutánzatok voltak elhelyezve, melyekből három darabot megtaláltam. Ezen utánzatok dr. Krenner vegyelemzése szerint üvegből készültek s a zöld színt vas és réz elegyítése által érték el.

A tükör hátlapja símára és fényesre csiszolt. Szélein még látszik a fogantyú helye, mely azonban — csontból, vagy fából levén — elégett. Ugyancsak a zalatnai kir. vegyelemző hivatal kémlése szerint *ezüstből* készült, azonban erősen vegyítettett rézzel.

Az edények közül érdekes a *mécs*, nem annyira formája miatt, mert hasonlít azokhoz, melyeket Gyulafehérvár mellett, a régi Apullum helyén találtak, honnan ezen bányagyarmat is valószínűleg igazgattatott. Itt is, valamint különösen Verespatak környékén is találtak névvel ellátott lámpákat. E neveket Mommsen egybegyűjté;* de sem az ő gyűjteményében, sem Hirschfeld kiegészítő gyűjteményében** a fentebbi Faor név nem fordul elő. Ellenben épen a Korabiában *ma is van egy Faor nevezetű bánya*.

A talált *vasszegekről* is érdemes szólni. Két nagyobbbat az itt ismertetett második sírban, kisebbeket más sírokban is találtam. Vasszegek általában igen gyakran előfordulnak a római korbéli sírokban, sőt némelyikben — p. a hanai sírokban — 20-nál több vasszeget is találtak. Egy külföldi szaktudós, *Suchier*, ezt következőleg értelmezi. Szerinte a szegekkel való eltemetés a halotti szertartásokhoz tartozott. A szeg a gonosz hatalmat megakasztja, hogy tovább ne ártson. A hol a halál hatalma jelentkezett, tömérdék engesztelő szertartásra volt szükség, hogy több kárt ne tegyen s ezek közé tartozott a szegek alkalmazása is. Az emberek azt hitték, hogy ha oda nem szegeznek a halált, akkor az kényekedve szerint fog dálni; oda kell tehát szegezni, fogva

* Mommsen, «Corpus inser. latinum.» III. k.

** «Epigraphische Nachlese». A bécsi tudományos akadémia értesítőjének LXXVII. kötetében.

tartani, hogy legalább a többiek bátorságban maradhasanak.* Ha alapos ezen következtetés — és Suchier azt sok alapossággal bizonyítja — úgy a botesi és korabiai gyarmat lakóinak is jól esett azt hinniök, hogy a halált oda szegeztek egy tíz lábnyi magas domb alá, a honnan lesz dolga kiszabadulni. Még pedig elég tekintélyes szegekkel végezték ezen operatiót! a miről azt gyanítom, hogy ezen aszszonyosság, vagy kisasszony — mert erre nézve positiv adataim nincsenek, — kit kutatási vágyam ezerhétszáz éves álmából megzavart, ezen vidéken igen előkelő nő lehetett, — mit egyébaránt a mellé rakott csecsebecsék is mutatnak.

A talált obulusok rézből vannak, de a rozsdá miatt veretük többé ki nem vehető.

Elég ép állapotban van azonban egy Hadrián-féle pénz, mely nem általam, nem is ezen ásatások alkalmával, de ezen vidéken találtatott egy bányász által.

Az egyik lapon Hadrián domborművü képe mellett olvasható «Hadrianus Aug. Cos. Imp.» A hátlapon ezen felírat «Nilus», s alatta e folyót ábrázoló alak.

Az előadottak után azt hiszem kétség alig férhet ahoz, hogy római korbéli lelettel van dolgunk. Kutatásaim eredménye gyanánt konstatalhatom tehát, hogy a *Korábia és Botes déli lejtőjén egy jelentékeny római gyarmat volt, melyről a régi Dácia történetét s a rómaiaknak hátrahagyott műveit tárgyaló és ismertető munkák említést nem tesznek.* Általában ezen gyarmat viszonyai régészeti irodalmunkban még nincsenek felderítve. Pedig immár tény, hogy ezen vidéken Gyulafehérvár (Apullum), Zalatna (Auraria major, némelyek szerint Ampellum), Abrudbánya (Auraria minor) és Verespatak Alburnus major vicus Pirustarum) mellett még egy más tekintélyes gyarmat is létezett. Mi volt neve? talán ki fog-

* Suchier, Die Nägeln in Römergräbern. A «Philologus» XXXIII-dik kötetében. Ismertette. P. Thewrewk Emil által az «Arch. Értesítő» X. kötetében. (1876.)

ják deríteni újabb kutatások. Ez ideig még semmi feliratos követ nem találtam; tudtomra ez előtt sem találtak.

Mi lehetett ezen gyarmatnak rendeltetése itt egy vadonnak kellő közepében, alig járható vidéken, magas hegyek tetején? Mi csalhatta ide a római gyarmatosokat? Az «auri sacra fames»! A Korabia s a Botes gazdag aranytartalmú hegyek, kiegészítő részei az erdélyi érczhegység csoportozatának. Ezen hegyek aranytartalmának kizsákmányolására alapíttatott tehát ezen gyarmat. És rettenetesen gazdálkodtak itt a rómaiak. Az ember megdöbbenve áll azon óriási munkáknak ma is látható nyomai előtt, melyeket a rómaiak itt végeztek. Említettem már a Loretto-vájat a Loretto-bánya mellett; egy óriási üreg, melyben templomok férnének el, közvetlen közelében az itt ismertetett gyarmat és temetkezőnek. Ugyanitt van a régi *korabiai vájat* (alter Korabia-Verhau), mely római mű, s mely úgy alakult, hogy a 4000 lábnál magasabb hegyet, a napszintről közepén kétfelé vágták. Egy óriási mély szakadás jelöli most is ezen roppant munkálatokat. Tavak és vízvezetékek nyomai láthatók a szakadás két szélét képező hegyoldalon, melyek segélyével szétrobbantották a hegy aranydús sziklatömegét. A mit ma lőpor és dynamittal teszünk, akkor úgy látszik a tavakba felgyűjtött víz erejével eszközölték.

Hol ily óriási s mint látszik nagy intellectualis erővel vezetett munkák folytak: ott egy jelentékeny s népes gyarmatnak kellett léteznie; annál is inkább, mert aránylag rövid azon idő, mely alatt a rómaiak Erdélyben a bányászatot folytatták. S ha látjuk ezen zsákmányoló munkálatoknak nyomait: hajlandók vagyunk elhinni némely történetirónak állítását, hogy t. i. Erdélyben hetenként 208 font aranyat termeltek a rómaiak * és megértjük a római népnek nagy örömét, melyet Dácia meghódítása fölött érzett s melyet a *Traján oszlopán* a késő századoknak is hirdet!

Lukács Béla.

Régészeti irodalom.

Törvényjavaslat a műemlékek megóvása tárgyában.

Örömmel jelezünk folyóiratunkban egy oly mozzanatot, mely a régészet, illetőleg műemlékeink ügyét törvényhozás útján van hivatva biztosítani. Az az óhajtás, mely annyi jelesünké, hogy műemlékeink társadalmi és törvényhozási úton óvassanak meg, legalább felében, teljesülésnek indult. Az igazságügyminiszterium, karöltve a vallás- és közoktatási miniszteriummal, a fentebb címzett törvényjavaslattal elkészültenek, mely immár várja törvényhozásunk két házának hozzájárulását. Nem bocsátkozunk ez alkalommal a javaslat kritikai taglalgatásába, csak mint épen napirenden levő kérdést ismertetjük a hozzánk is beküldött törvényjavaslatot.

A javaslat maga II. fejezetből áll. Az I. fejezet szól a műemlékekről s azok gondozásáról, míg a II. a műemlékek biztosítása céljából szükséges kisajátítás s az annál követendő eljárás tárgyában teendő intézkedéseket tartalmazza. Míg az első fejezet az 1—17. §. a második a 18—75. §§-at foglalja magában. A javaslatnak objectuma: «történeti vagy műemlék becsével bíró földalatti, vagy földfölötti minden építmény, s tartozéka», mely a vallás- és közokt. miniszter felügyelete alá helyeztetik, ép e törvény értelmében. Mindenki a ki ily építményt fölfedez, tartozik ezt az illetékes közigazgatási hatóságnak azonnal bejelenteni.

A közigazgatási hatóság a fölfedezésről a műemlékek országos bizottságát Budapesten késedelem nélkül értesíti, s a fölfedezett építmény érintetlen fentartásáról időközben gondoskodik.

A műemlékek országos bizottsága a fölfedezés iránt 40 nap alatt intézkedik, mit ha nem teljesít: megszűnik a tulajdonosnak az építmény érintetlen hagyására vonatkozó kötelezettsége. (2. §.) A 3—8. §§. a fentartandó műemlékek meghatározásáról s az ásatásokról szólnak. A 8. §. az ásatásokról, a 9. és 10. azon büntető rendszabályokról szól, melyekkel a törvény az áthágókat bünteti. Jelesül: «az aki

ellen bebizonyíttatik, hogy történeti vagy műemlék becsével bíró földalatti építményt vagy földfölötti építménynek történeti vagy műemlék becsével bíró, eltakarva volt tartozékát fedezte fel, s a kiről műveltségi állapotánál fogva fel kell tenni, hogy a fölfedezett tárgy emlékebszésének ismeretével birt, s a 2. §-ban előszabott följelentést a felfedezés napjától számítandó 8 nap alatt megtenni elmulasztotta: 5—100 frtig terjedhető s a műemlékek fentartására szolgáló alapba szállítandó pénzberságban marasztalandó.» (9. §.) Az pedig a ki a fentartandónak nyilvánított műemléket vagy ennek tartozékát önhatalmulag ledönti, lebontja vagy rongálja, vagy ennek ledöntését, lebontását vagy rongálását elrendeli vagy megengedi: 50—500 frtig terjedhető, s a műemlékek fentartására szolgáló alapba szállítandó berságban marasztalandó, s tartozik tűrni, hogy a műemlék, a mennyiben helyreállítható, az ő költségén állíttassék helyre.

Ha ezen törvényellenes cselekmény azon törvényhatóság, község vagy egyház képviselő testülete kifolyása, határozatának a mely birtokosa a műemléknek: azon képviselők marasztalandók a berságban egyetemlegesen, a kik az illető határozat hozatalánál igennel szavaztak. (10. §.)

A többi §, az országos bizottság, melynek eddigi «ideiglenes» jellege megszűnik, hatáskörére vonatkozólag tartalmaz némely mostanáig csak a gyakorlatban fennállott, de törvényileg be nem igtatott intézkedést.

A II-ik fejezet §§-ai inkább a magánjog keretébe vág-nak, s 57 szakaszban taglalják a kisajátítást, a kártalanítást. E fejezet, melynek méltatását majd a tárgyalás idejére tartjuk fenn, körmönfont, helylyel-közzel nem könnyen érthető periodusokat mutat fel.

Megjegyezzük azonban, hogy épen a dolognak magán-jogi része kívánja a legnagyobb óvatosságot, s azt hiszszük, hogy ez a rész fogja a legtöbb vitát költeni. Nem fűzünk valami nagy reményeket a netalán elfogadandó törvényhez: ez csak a forma, a mód; sikere csak akkor lehet igazán, ha a nemzet művelt osztálya valósággal át lesz hatva attól,

hogy műemlékeink fentartásában saját magát tiszteli meg. Mindamellett üdvözljük a törvényhozás intentióit, melyeknek sikert kívánunk.

Th.

T Á R C Z A.

Magyar feliratu sírkövek a XVI. századból. A jelen évi július hó első napjaiban Kolozsvárt mulatván, bizonyos ünnepélyes alkalommal Hajós János ur házánál is megfordultam. E ház a külsőszécutczában, a keleti soron fekszik. Az egykor az egész várost teljesen körül övedző fal e tájon még meglehetősen épen fennáll s Hajós ur telkének, északtól délre vonúlva keleti határául szolgál, sőt egy régi bástya oldala a déli szögleten be is kanyarodik a csinos kertbe. A fal 7—8 méter magasságu s terméskövekből elég szilárdúl van rakva, jól kivehetők a lörések s a feljáró lépcsőzet a lörésekhez. Itt a jelen volt vendégekkel a kert árnyas fái és illatos virágai közt sétálgatva a házi ur néhány faragott s párkányzott kis köre tett figyelmessé, melyek mintegy két méternyi magasságban voltak a falba illesztve, s melyek közül három darabon írás is szemlélhető. Ép engemet ért a szerenese, hogy az elolvasásra felszólítottam, mit annyival örömetebb tettem, mert észrevevém, hogy mindenik magyar sír-irat és a XVI. századból származik.

Az elsőn e felirat áll:

ITT FEKSIK V̄D SIGIARTO IANOS HASAS (így) LEANIAVAL
... NIVAL ES HAIADON LEANIAVAL. ANNO DOMINI 1574.

(Itt fekszik üdösb Szigyártó János házas leányával, . . . nival és hajadon leányával. Anno Domini 1574.)

E kis sírkőnek szélessége 61 centiméter, magassága 25 cm.

A másodikon ez van felírva:

ITT FEKZV̄K VALAZTO GERGELI LEANIA BARBARA AZ-
ZONI ÖTÖVÖS ANTALNE HOLT MEG NAGI BOLDOG AZZONI
NAPIAN. AN. 1574.

(Itt fekszik Választó Gergely leánya Barbara asszony, Ötvös Antalné, holt meg Nagyboldogasszony napján Anno 1574.)

E kisebb sírkő szélessége 30 cm., magassága 15 cm.

Végre a harmadik sír-irat így hangzik:

ITT FEKZIK BANIAI ÖTÖVÖS IANOS HOLT MEG MIND-
ZENT NAPIAN 1575.

(Itt fekszik Bányai Ötvös János, holt meg Mindszent napján 1575-ben.)

Szélessége 51 cm., magassága 25 cm.

Az ortografiára nézve csak annyit jegyzek meg, hogy az első felirat nem látszik ismerni a *z* betűt; a második felirat a fekszik szóban az *i* helyett az *ü*-t használja; míg a harmadikban a Mindszent nap *d* betűje bír némi értékkel.

E kis feliratok bizonyítják, hogy Kolozsvárt az aranyművesek a XVI. században jó magyarok voltak.

Hogyan kerülhettek e sírkövek ide a vároldalába, ma már felette nehéz megmondani. Lehet, hogy talán egy családhoz tartozóké, kik szintén e tájon birtak házhelyet vagy kertet s így maradtak egymáshoz ily közel; de szóba jött más vélemény is, annyi bizonyos ugyanis, hogy Hajós ur telke a régi vársánczon fekszik, már most tehát következtetni lehetne, hogy a XVI. században talán a vársáncz fenekére temetkeztek s az illetők sírköveit a vár falába helyezték, ám de akkor a vár egész területén kellett volna ily sír-iratoknak lenni s a vár még ma is ép részein más helyt is kellene lenniök, holott tudtommal nem léteznek. Mások végre úgy vélekednek, hogy itt közelben a váron kívül, a várostól délnyugatra lehetett egy régi temető, mely felhagyatván, valamikor a várát a későbbi időkben (a XVII. század folytán) renoválgatták a régi helyökről elhányt, s hogy úgy mondjam tárgytalanná vált sírköveket a várfalába rakosgatták, valamint a többi faragott köveket is, melyeken nincs felirat.

Bármint kerültek is azonban e sírkövek jelen helyökre, annyi kétségtelen, hogy felette érdekesek; mert a XVII. századból ismerünk néhány magyar feliratu sírkövet, van ilyen például a marosvásárhelyi temetőben is, a temető fő útján a híres Molnár professorféle síremlék közelében,* van Miskolczon, Pécsen s valószínűleg Debreczenben is — de mondom a XVII-ik századi magyar sír-iratok is ritkák, — hanem a XVI. századból én eddigelé egyet sem tudok, mely nyilvánosan ismertette lett volna és így a Kolozsvárt a Hajós János úr kertjében létező magyar feliratu sírkövek, mint ilyenek a legritkább magyar nyelv- emlékek közé tartoznak. *Deák Farkas.*

* Az ev. reformatusok temetőjében Marosvásárhelyt a 40-es években a fedett szín alatt volt néhány XVI. századi fejfa, melyeken a sír-irat szintén magyar volt; tudom gyerekkoromban mennyit törtük magunkat, hogy egy szót kiolvassunk! . . . Pár év előtt azonban hasztalan kerestem e fényesre csiszolt barna fejfákat. Minden elmúlik!

Műtörténelmi adalékok a selmeczbányai levéltárból. *Luzsáy Péter*-nek Báthból (Hont vármegyében) 1584. évi márczius hó 22-kéről Lympek Jakab selmeczbányai polgárhoz intézett magyar levele őriztetik az említett levéltárban. A levélhez 1 frt 32 denár volt csatolva oly végből, hogy a levélíró *asszonya* számára az említett polgár küldjön „*keeth fertal arany fonalath és keth fertal ezüst fonalath: de mynd a keth fele Igaz wekony Legyen: es az Arany fonalnak a Selme Sárگا Legyen*“.

Zólyom város tanácsa *Selmeczbánya* tanácsát felkéri, hogy *Miklós* zólyomi ötvös érdekében a többi bánya-városokkal egyetértőleg vesse magát közbe a kamaránál, illetőleg a királynál a részben, hogy az ezüst márkáját, melynek árát a kamara feljebb emelte előbbi árára szállítsa alá, mert ellenkező esetben az ötvösök tönkre jutnak. Kelt Zólyomban 1560. évi jun. hóban.

Draskovics Mátyás esztergomi prépost a zágrábi püspök számára, ennek megbízásából *Selmeczen* ezüst villákat, kanalakat és tányérokat rendel meg 240 magyar forint értékéig. Kelt Nagy-Szombatban 1591. évi oct. hó 29-kén.

Szikinczey

A művészek címere. *Steinbach* utódai, a strassburgi dom építését folytató *Juncker (von Prag)* János és *Venzel* testvérek, építészeti működésük ideje alatt hivatalos jelöklül: *veres mezőben 3 ezüst paisot* ábrázoló czímert használtak, s magokat építészeti okmányaikat is három paisos czímer-pecséttel szokták volt megerősíteni. Azonos czímert viseltek a hatalmas *Rappolstein* birodalmi grófok is *Elsasban*. E gögös — a habsburgi és lotharingi házakkal sógori viszonyban állott (kihaltak 1673-ban), olygarcha család azonban restelven építészekkel azonos czímert viselni, az említett testvéreket czímerbitorlási perbe fogta. A per 1414. év jul. 7—14 napjai között, az épen *Strassburgban* időző *Zsigmond* császár legfőbb bírói széke elébe került. A császári ítélet a *Junckerek* részére döntött. Az ítélet szerint: az említett czímer a *művészek címere* is lévén, azt az említett építészek jogosan használhatják. E császári ítélet, a *művészek címere*nek legrégebb eddig ismert megerősítése. E czímer legrégebb emléke német földön, a *freuburgi* dom északi mellékhajójának egyik 1350. évi *Krisztust* a keresztfán ábrázoló ablak-festményén szemlélhető. A művészek három paisos czímeréről *Lazius* (1555-ben), *Crusius* (1595-ben) s *Guillimann-on* (1608) kívül több más író is megemlékezik. Heraldikai hagyomány szerint, a három paisnak a művészet ugyanannyi ágát, ugymint az építészetet, szob-

rászatot és festészetet kellend jelvényeznie. Az említett czímer Strassburgban 1456-ban változáson ment keresztül, a mennyiben veres mezejét a francia befolyás kékké változtatta át; megjegyzendő, hogy *kék mezőben 3 esüst pais* a francia festészeknek volt czímere. A XVII. században a kék és a veres mező váltakozva használtatott Németországban. Legujabban ismét a veres emelkedett érvényre, így a többi közt az 1875-ik évi düsseldorfi *Künstler-Album*-on is az eredeti veres szín díszeleg.

Hazánkban eddig két *művészi czímer* emléket ismerünk a középkorból. Az egyik, a XIV. század vég-tizediből eredő *veleméri* templom fal-festményén imádkozó, külföldi származású Aquilla festész s építész lábai előtt fekvő czímer-pais (*Magyarországi régészeti emlékek. III. k. I. rész. III. tábl.*). A másik a kassai aranyművesek 1456. évi ezüst pecsétnyomója. (*Arch. Közlemények. XII. k. Új folyam IX. k. 95. l.*) E pecsétnyomó lapjának átmérője 34 milliméter s rajta gót stylú superlat alatt sz. Elegius püspök, az ötvösök védszentje ülő helyzetben látható, lábainál XV-dik századi dobor-pais áll, mely a művészek czímerét, vagyis az illető három paisot foglalja magában. Gyöngy körrel határolt minuskula felirata:

s. der goltschmid. csw Casscha 1Q76.

Ezen pecsét-nyomó ugyan majdnem egy századdal későbbben készült mint a veleméri falfestmény, mindamellett is reánk magyarokra nézve az utóbbinál sok tekintetben azért érdekesebb, mert míg egyrésről a *művészek czímerének* a középkor alatti meghonosulását hazánkban, másrésről, a kassai aranyműveseknek művészek kategóriájába való tartozásukat bizonyítja. Egyebiránt hogy a kassai aranyművesek nem sokáig használták a művészek czímerét, mutatja későbbi XVI-dik századi pecsétjük, melynek képmetszete üllön kalapácsoló mestert ábrázolván — már egészen műiparos jellemmel bír.

Hogy az említett czímerhez a kassai aranyművesek mi módon jutottak? Annak további használatát mért hagyták abba? Használták e a művészek czímerét más aranyműves czéhek is hazánkban? oly kérdések, melyek tisztába hozatala még fáradságos kutatásokat igényel. Annyi azonban egyelőre is bizonyos, hogy az említett czímeres pecsétnyomó használata — a kassai aranyművességnek fénykorát jelzi.

b. Ny . . . A

Hazai tudományos intézetek és leletek.

— *Az országos régészeti és embertani társulat* nov. 25-én tartotta nyilvános havi ülését *Pulszky* Ferencz elnökle alatt, igen diszes közönség jelenlétében. A programm első pontja szerint *Thallóczy* Lajos osztályelőadó előadta *Dr. Rómer* Flóris értekezését a zalavári Sz. Adorjántól nevezett benczés apátságról, melyben Rómer e nyárban Zalavármegyében tett régészeti körutját írja le. Ezután igen érdekes vita fejlődött ki a következő kérdés fölött: «Léteztek-e falazottt várak a tatárjárás előtt Magyarországon?» E vitában *Marczali* Henrik, *Ballagi* Aladár, *Ipolyi* Arnold és *Henszlmann* vettek részt. *Marczali* a történeti készletet adta elő, *Ballagi* a kérdést minden oldalról tárgyalta, *Ipolyi* a besztérczebányai műveltségtörténetében előadott nézetét indokolta, míg *Henszlmann* a kérdés történeti és régészeti oldalát megkülönbözteti és megjegyzi hogy eddig Magyarországon sehol sem találtattak vármaradványok, melyeket csak némi biztonsággal is a Magyarok tatárjárás előtti művének lehetne tekinteni. *Pulszky* szerint be van bizonyítva, hogy voltak a tatár-járás előtt a rómaiak, más népek, sőt a magyarok által épített falazott várak, de az ez utóbbiak által építettek maradványait fölfedezni nem sikerült.

Pulszky Ferencz bemutatja *Jalovics* Aladár balaton-füredi r. k. lelkész értekezését a balaton-füredi ref. egyház két érdekes XV. és késő XVII. századbéli kelyhéről. A buzgó lelkésznek köszönet szavaztatott. Végzetül *Thallóczy* és *Wágner* János a n.-kőrösi ásatások eredményét adták elő. Ez utóbbi bemutatja a lelt tárgyakat, magyarázván az ásatások menetét.

Folyó ügyekre kerülván a sor, titkár az újon jelentkezett tagok név sorát olvassa fel, kik megválasztattak. A pénztárnok jelentése felolvastatván, jegyzőkönyv hitelesítőkül kinevezettek: *Henszlmann* és *Ballagi*. Ezzel az ülés véget ért.

— *A M. Nemzeti Múzeum régiségtára* okt. havában a következőleg gyarapodott és pedig ajándékok után *Kammerer* Ernő 1 Kölnben lelt votiv-kezet vörösagyagból, *Knutzer* Frigyes Óbudáról, ugyanott talált 2 római cserépkorsót, üvegpoharat és vörösréz-fedőeskét, *Tafenek* György Óbudáról, ott lelt római tárgyakat, ugymint kőből faragott nőifejet, építészeti részletet padozat-téglát, cserépmécsest, üvegedénytöredéket, kézalaku bronzmarkolatot és *Licinius* senior bronzérmet, *Vargha* Ignác Óbudán lelt 2

római cserépmécesest, római mérlegtartót, sárgarézzel diszített vasvillát, agyaggyöngyöt, csont- és alabastromgombot, és csont eszköztöredéket, «Grünwald és társa» czég Leipziger gyáros közvetítése folytán Óbudán lelt párkányrészleteket és faldarabokat, őrlőkövet, arezzói edénytöredékeket, mécesest, üvegedény- és yaskés-töredékeket, A pestmegyei tószegi közbirtokosság (Harkányi Frigyes, Márton Ferencz stb.,) Tószegen ásott őskori tárgyakat, ugymint 10 darab kőbaltatöredéket és kovaszilánkot, 13 darab szarvasagancsot és állatcsontot, 4 darab csonteszközt és 14 darab cserépedénytöredéket. Marossy János Tatáról, Bánhidán talált bronz tokos vésüt, Ó-Szőnyön talált 4 római érmet, u. m. Commodus ezüst érmet, Claudius gothicus és Geta billon-érmet és Gordiánus görög köriratu bronz-érmet, Weifert Pancsováról (Schwerer János közvetítésével) Pancsován lelt koponyát és 48 darab borostyánt, agyag- és üvegyöngyöket, Torgován János Pancsováról Kubinban talált 2 őskori cserépedényt, és 2 agyaggyöngyöt, Végh Adorján Koronezón talált római csonteszközöket, ugymint kardmarkolatot, fésüt, karikát, 11 tűt, Thaly Kálmán az 1722-ben elhalt gróf Forgách Miklós tábornok koporsójában talált szent képet, a műemlékek központi bizottsága Visegrádon talált 14 római föliratos követ, Hofmann Ráfael a solymosbucsóvai barnakőbányában lelt kőalapácsot, Offenmüller Antal Vespasianus ezüst érmet; Illés Gyula II. Valentinianus bronzérmét és 1 szlavóniai rézérmet; Stauber Gyula egy 1873. sárgaréz hadi érmet, 1 brandenburgi ezüst érmet, és Bethlen Gábor ezüstérmét; Ormi Miksa 5 darab vegyes ujkori érmet; Steiner Henrik 4 darab ujkori rézérmet; Berger Ignác Garibaldinak ezüstözött sárgarézérmét, és egy 1812. rézérmet; Perl Ede II. Lipót ezüst koronázási emlékérmét, 1 osztrák és 1 lengyel ezüst érmet; Leipziger gyáros közvetítésével Óbudáról, ott talált 11 római bronzérmet; Szijártó János Elbinger város ezüst garasát; Haas József Shanghaiból 174 darab chinai bronzérmet, 6 darab hongkongi rézérmet, 7 kelet-indiai, 2 brazilai rézérmet, valamint 1 ezüst, 4 réz és 7 porcellán siami érmet; Hammer János Titelről Theodosius aranyát; Juhász János Pancsováról spanyol tallért; Fischer és Prohaska Pancsováról 1 sárgarézkegyérmet; Ormós Zsigmond Temessvárról a Bánát visszacsatolásának évszázados ünnepélyére alakult bizottság nevében az erre vert emlékéremnek arany, ezüst és bronz példányát ajándékozták.

Vétel útján szereztetett: Szántói Komáromi Jánosnak nemesi

czímerrel ellátott, belül aranyozott ezüst pohara 1686-ból; egy barbar jellegű arczczal bíró férfi mellképét előtűntető római bronzsúly; tarajos sárkányt ábrázoló római díszítési részlet bronzból; ágaskodó ló szobra bronzból; bronzfibula részlet; középkori pais- vagy csatdisz, mely a sárkányt tapodó szent György domborműves képét csillagsugaras körbe foglalva ábrázolja; 5 középkori ezüst gyűrű; vörösréz csákány és nyílhegy; 1 románkori bronz füstölő.

— *A n. muzeum régiségtárát* a múlt október hónapban összesen a 9-szeri nyitás alatt 2497-en látogattak. Legtöbben (476-an) voltak okt. 19-én, és legkevesebben (21-en) 28-án.

— *A n. muzeum régiségtárának gyűjteményei* legújabbán is érdekes és nagyszerű ajándékokkal és leletekkel gazdagodtak: Így gr. Zichy Edmund Bécsből küldött ajándékba 13 darab régi keleti fegyvert. Legérdekesebbek ezek között a két águ görbe kard, és egy másik egyenes, a melyhez a kéz fejét és a kart védelmező páncél is hozzá van erősítve. Van ezenkívül az ajándék között négy zbyr tör is, a melyeknek markolatai még a régi olló formában készítvék.

E fegyvergyűjteménynyel egyidejűleg az iparmuzeumnak is küldött a gróf mintegy 50 darab szintén becses keleti tárgyat, nagyobbára edényeket.

Egyébiránt, mint értesülünk, ez ajándékozással egy másik jótetmény is van összekötve: Ugyanis az egész gyűjtemény egy angolnak képezte tulajdonát, a ki leküldte azt Bécsbe, hogy árusítsák el és a bejött összeget adják a szegedi árvizkárosultaknak. Zichy gr. értesülvén erről, megvette a gyűjteményt és nemzeti intézetünknek ajándékozta.

Boszniából Belaegovácról a közös pénzügyminiszterium egy római érem leletet küldött be, a melyek jobbára Trajánus, Hadrianus és Antonius Pius-féle érmekből állanak.

Tarnocsról Sötér Ferencz plébános szintén felette érdekes őskori s középkori tárgyakat és százat meghaladó éremgyűjteményét ajándékozta a régiségtárnak.

A napokban pedig *Ipolyi Arnold* besztercebányai püspök ajándékozott egy XIII. századbéli pecsétnyomót, a melynek körirata egy Bars megyei örmény egyházra, illetőleg örmény püspökre vall.

— *Prágai codexek fényképei* a Nemzeti Muzeumban. A prágai kir. egyetemi könyvtárban — úgy mond a Magyar Könyv-Szemle — három Magyarországra vonatkozó codex őriztetik: egy *Corvin-codex*,

egy *Garázda-codex* és egy *II. Ulászló-féle codex*. A Nemzeti Múzeum könyvtára a nyári szünet alatt e három codex nevezetesebb cím-lapjait és borítéktábláit lefényképezte, s most ezeknek hasonmá-sait 15 eredeti nagyságú fényképben birja. A Corvin-codex *Aquinoi* szent *Tamásnak* munkáit tartalmazza, s művészi kivitelű fényes cím-lapját a fénykép kitünően adta vissza. Nevezetes a címlapon az, hogy Mátyás király címerében a holló nem összetett, hanem kifeszített szárnyakkal jön elő. A *Garázda-codex Justinus Trogus Pompejus* műveit foglalja magában. Izléses, de címer nélküli cím-lapjának lefényképezése is igen sikerült. A harmadik codex *Nago-nios* Mihály olasz humunistának munkáját tartalmazza, melyet a szerző *II. Ulászlónak* ajánl. Itt is a címlap igen fényesen van festve, fönt arany medaillonban *II. Ulászló* király arczképe s lent ennek címere jön elő. Mind a kettőt a fénymás igen jól tünteti fel. E fénymások megszerzése által a múzeum ismét egy dicséretes lépést tett arra nézve, hogy az európai könyvtárakban elszórt *Corvin-codexek* miniatur festményei hasonmásait végre valahára saját gyűjteményében biztosítsa.

— *A Pozsony vármegyei régészeti egylet* legutóbbi rendkívüli közgyűlésén elhatározta, hogy a *délmagyarországi* és a *békésmegyei* egyletek módjára „*régészeti és történelmi*“ egyletté leend, reménylven, hogy ezen tágitott hatáskör által több egyénnek tevékenysége leend az egylet céljaira nézve érdekelve. Ugyanezen alkalomkor megnyitattott az egyleti múzeum, mely a vármegye házában két terem-ben van felállítva.

— *A Tisza-Füred vidéki régészeti egylet* Gyárfás Istvánt br. Nyáry Albertet és br. Nyáry Jenőt f. é. okt. 13-án tiszteletbeli tagjaivá választotta.

— *A körmöczi pénz-verde igazgatósága* heraldikai kézi könyv-tárt szándékozik felállítani. A beszerzendő szükségesebb szak mun-kák kijelölésére a m. n. múzeum igazgatóságát szolítá fel.

— *A nagykőrösi ásatások.* Az országos régészeti és embertani tár-sulat f. é. szeptember 23-án tartott ülésében Nagy-Kőrös városának felhívása folytán elhatározta a nevezett város határában ásatásokat rendezni; s e célra egy bizottságot küldött ki, a melynek tagjai Dr. Hampel József társ. titkár, Dr. Pulszky Károly és Dr. Thállóczy Lajos október 23-án utaztak le Nagy-Kőrösre.

Az előleges megállapodások a városi intéző bizottsággal és polgármesterrel Poka Károly urral még az nap megtörténvén, más-

nap azaz 24-én reggel mintegy 50 emberrel kezdetett meg az ásátás a várostól félóránnyira fekvő *Ször- vagy Szerhalmon*.

A Szerhalom temetkezése sem lehet régibb a XVI-ik század vége vagy a XVII-ik első felénél; amikor is talán egy nagyobb pestis alkalmával temették oda a közel fekvő város tömegesen elhulló lakóit.

26-án a Czakó pusztára indult a bizottság.

Azonban daczára a leggondosabb kutatásnak semmi sem találtatott, a mely arra az urnára fényt vetett volna.

Itt is mint a Szerhalmon csak ujabbkori temetkezés nyomai: csontvázak és épülettörmelékek ásattak ki. Még kevesebb eredményre vezetett a *Czakó, Mák, Asszony és Látó* halmok megásatása,

Az egész terület azonban annyiban költi fel a régész figyelmét, hogy itt már az egész felület borítva van őskori cserepekkal, a melyek, hogy úgy mondjam, lépésről-lépésre vezetnek *Tetétlenhez*.

Tetétlenül október 29-én kezdetett meg a munka, megásatván először is a *Nagy Pengyom* halma. Itt ismét az előbbeni két halomban észlelt és azokkal teljesen egy korú temetkezésekre találtak, a melyek csekély fontossággal bírván előttük, még az nap délután leszálltak a domb alatt elterülő szántóföldekre, a melyeken minden lépten-nyomon őskori cserepekre bukkantak. Különösen sok volt a cserepek között olyan, a melyeken a barbár (római kor) fazekas nevét jelző bélyegek vannak benyomva, s a melyek épen azért mint ritkábban előforduló jelenség, felette érdekesek.

Az ásátás ez ideig kevés sikert igérvén, Thallóczy egy munkás értesítése nyomán a Tetétlen pusztától egy negyed óránnyira fekvő Kupay Zsigmond-féle szántóföldre vezeté a munkásokat, s itt gazdag hamvveder-temetőre akadt. Maga a lelhely csekély emelkedésű szántóföldben van, a melyet kelet és délkelet felől mintegy 30 méternyire hullámos halmok határolnak.

Eltávolítván a korhanyagazdag felső réteget, egy lábnyi mélységben egyre-másra kerültek napfényre a hamvvedrek; úgy, hogy két nap alatt negyven darab ásatott.

A berendezést illetőleg itt is a rendes viszonyok jöttek elő. A fő urna le volt borítva mindenesetben egy tállal, az öblöny belsejében pedig egy nagyobb edény alá egy vagy több bögre volt borítva, végül legalul az edény fenekén vannak elhelyezve a megégetett hulla csontvázának maradványai. A hamvvedrekben talált kis bögrék egyikeben madár csontokat, egy másikban pedig egyetlen darab közönséges békateknő volt.

A kiásott urnák közül csak egyetlen egyben találtatott egy piezi bronz véső, ez is úgy látszik csak modellje volt egy nagyobb eszközhöz.

A telepet határoló halmok legmagasabbján szintén egy kis kereszt metőzeten ásatott ki s ott egy durvas bárdolt kövekből összerakott kökör volt látható.

Egyébiránt az egész telep az új kőkor, vagy a bronz-kor elejére sorozható.

Nov. 1-én a várostól északkeleti irányban félóránnyira fekvő *Földvár* ásatott meg.

A *Földvár* itt-ott 9—10 méter magassággal s egész nagyságában 10 holdnyi területtel bíró fensík, a melynek északkeleti lejtője tövében kis patak folydogál.

Itt csiszolatlan serpentin kődarabok, szarvas és őz agancs darabok, állati csontok, és a többek között két kis majdnem teljesen ép bögre ásatott ki.

Mind eme nyomokból és a vörösre égett agyagrétegekből világos volt, hogy egy tűzpad-féle vagy konyha hulladéki telep felett állunk.

Nov. 5-én a bizottság tagjai a fővárosba utazván vissza, magam ásatam meg a várostól északi irányban szintén egy félórányi távolságra fekvő *Csévárt*.

Ez egy rendes négyszögletű, mintegy 50 méter átmérőjű kis sáncz, a melynek belsejében egy épület alap falainak törmeléke és e körül eltemetve össze-vissza hányt csontvázak ásatnak ki. A csontvázak mellett egy réz karikából álló fülbevalót és egy vas lándzsahegy találtatott.

Egészben véve tehát a körösi ásatások eredményei ősrégészeti tudományunknak gazdag anyagot nyújtottak.

A tetétleni és földvári őstelepek ásatásai közeli rokonságot gyanúsítanak a hozzájuk nem messze fekvő *tószegi* teleppel; valamivel azonban még annál régibbek lesznek.

A körösi határban fekvő halmok megvizsgálásával némi világot vetettünk a *Kunhalmok* kérdésére is. A megvizsgált 12 halom alakja, helyzete és egymáshoz viszonyuk alig hagy fenn kétséget, hogy azok egymással, sőt jó részben a kecskeméti, karai és kocséri határokra át az egész alföldön keresztülvonuló kunhalmokkal okozatos összefüggésben egy őskori véd-őrhalmolánczolatot képeztek, a melyeknek csillagsáncz alakú vonalai mögött állottak a földvári és tetétleni telepek.

Az ásatásoknál fáradozásaikért köszönettel tartozunk dr. Öreg János tanárnak és dr. Tóth Mihály urnak mint aki a megásott hal-
mok geologiai fölvételeit volt szives megkészsíteni és a bizottság ren-
delkezése alá bocsátani.

Első sorban azonban tagadhatatlanul Nagy-Körös városának
közönsége szerzett hazai ősrégészeti tudományos érdekeinek elő-
mozdítása körül érdemeket, akkor a midőn anyagilag oly nagy áldo-
zatokat hozott ez ügy érdekében. S óhajtható volna, hogy bár hazánk
egész területén viszhangra lelne a multak emlékeinek szeretete és
becsülése.

Wágner János.

— *Régi falfestmények.* Schlauch Lőrincz szatmári püspök érte-
síté Ipolyi Arnoldot, hogy a gerényi fiók-templom javításánál fal-
festményekre bukkantak. A templom, mely a gerényi Drugeth grófok
udvari temploma volt, Ungmegyében a legrégiebbek közé tartozik.
A vakolat lekaparása által eddig hatvan alak tűnt elé, minek folytán
a szatmári püspök felszólította a tudós besztercebányai püspököt,
hogy saját irányadó intézkedései szerint vizsgáltatná meg a nevezett
templom falfestményeit szakértők által.

Külföld.

— *Vandalismus Németországban.* A Lipcsében megjelenő „*Bei-
blatt zur Zeitschrift für bildende Kunst*“ szaklap okt. 23-iki számá-
nak élén, a következő czimű főczikk „*Die Vandalen in Regensburg
und Nürnberg*“ olvasható. Az említett lap szemrehányásokkal árasztja
el az említett városok polgárait és municipális tisztviselőit, kik,
nemcsak hogy építészeti műemlékeikre legkisebb figyelmet sem
fordítanak, de sőt azokat a *modernizálás* színe alatt le is rom-
boltatják. Nürnberg városfalait és régi gót magánházait szerte
szét bontják. Néhány évtized még s Nürnberg az ottaniak szerint
„*egy új Stuttgart*“ lesz. Ugyan csak Nürnberg városházának
nemcsak reliefművei, de régi almáriumai és beceses faragványú
ajtai közül is már sok a bemeszelések által vastag mészkéreg-
gel teljesen beburkoltatvák. E meszelési-operatioknak vannak
kitéve a temetőbe vezető uton levő *Krofft* úgynevezett *statioi* is.
Regensburg méltó versenytársa *Nürnbergnek*. *Regensburgban* a
román stilben faragott kapukövek kitöretnek s az ősi házak beme-
szeltetnek. Az ottani tanács legujabb határozata következtében,
a szép *Vízitorony* le döntetik. *Regensburg városházának* egyik legbe-
cesesb diszét, *Bocksbergernek* az állatok harczát ábrázoló freskója

képezi; ezen freskó is elpusztítottatik — a böles városi tanács úgy határozta.

— *A Pompeji ásatások*, melyek az említett város elpusztulásának 1800-dik évnapján tartattak, nem voltak eredménytelenek. A város kilenczedik kerületén tiz ház hozatott napfényre. Ezen városkerület Pompeji leggazdagabb s legfényűzőbb részei közé tartozott. A kiásott műdarabok közül felemlitendő egy bronz ló, egy faragott elefántcsont nyelű tör és egy kitünő szépségű bronz kargyertyatartó. Továbbá számos karperecz és gyűrű, amphorák, palaczkok, villák s ivornyelű kések, a legkülönbébb alakú vázák, kulcsok, egy nagy fémtükör és különböző üvegnekeműek találtattak. A gabna kereskedő házában zsákokat, mérleget és mértéksúlyokat stb. leltek. A házak majd mindenikében ember s állat skeletumok voltak. A házak némelye csinos mozaik padozattal bir. (*Revist. d. Napol.*)

— *A bettingeni ásatások* (a Ried mentében) meczi tudósítások szerint örvendetes eredményeket mutatnak. A mult nyáron egy 2000 gm. területű lakóház hozatott napfényre. Az épület udvarát, római módszerint, számos kis szoba foglalja körül. A konyha, istálló, a vízvezeték maradványai jól felismerhetők. Az épület törmelékei közt számos tető-cserép és edénytöredékekre találtak; az utóbbiak néhányán basrelief vadász-jelenetek mutatkoznak. Hogy ezen római villa hajdani lakói eléggé jól élhettek, ezt a helyben lelt számos nagy boros *amphora* és az osztriga-teknő maradványok halmazai mutatják. Ezeken kívül számos réz és vas eszközökre, valamint állati csontokra, agancsokra, üvegfélékre, 100 darab római éremre találtak. Az utóbbiak két ezüst példány kivételével mind rézből készültek s nagyobbbrészben megrongált állapotban vannak a tűz által, mely a villát elpusztította; a néhány épen maradtból kivehető, hogy körülbelül kétszáz évi időszakot foglalnak magokban s Kr. sz. u. 150—350 évek közé helyezendők.

— *Hermes mellszobra*. Az olympiában föllett *Praxiteles* *Hermésének* mell-minta öntete, eredeti nagyságában, a Micheli testvéreknél (*Berlin, Unter den Linden 12.*) megrendelhető. Ára: Ivor-gyurmányból 48 mrk.; Gipszből 24 mrk. A becsomagolás 5 mrk. Az ivorgyártmányból készült 21 cm. magasságú mell-szobor ára 7 mrk. s ennek becsomagolása 50 fillér.

— *Egy jeles munka* jelent meg legújabbban *Contenoble* *Hermann* genuai kiadónál: *Cesnola* *Cyprus* régészeti nagy tanulmányának német fordítása. Czime: *Cypern, seine alten Städte, Gräber und Tempel, Bericht über zehnjährige Forschungen und Ausgrabungen auf der Insel, von Louis Palma di Cesnola. Autorisirte deutsche Bearbeitung von Ludwig Stern.* Előszavát *Ebers György* írta.

A munkát, szövegébe szőtt ötszáznál több metszet, 96 kép-, 12 lithographiai írás-tábla és két terrajz diszítí. A mű két részből áll s 8-r. lexikon formájú. Egy-egy rész ára 18 mrk; a két rész egybekötve 38 mrk. 40 fillér. Midőn e művet mindennek előtt első sorban régészeinknek ajánlanók, egyúttal el nem mulaszthatjuk arra történetíróink, ethnographusaink, anthropologusaink és műkedvelőink teljes figyelmét is felhívni.

— *Háboru a régészetért.* Albion egy túlbuzgó fiától, a *Times*ben egy okt. 28-ról Smyrnából keltezett cikke jelent meg. A cikkírója Kis Ázsiának az angolok általi meghódítását sürgeti, nem pedig csupán politikai de egyszersmind a régészet érdekében is. Honfitársait Kis-Ázsia tömérdek műkincseire figyelmezteti, s a német kormány példájára utal, „mely — úgy mond — már is 200 darab régi szobrot és domborművet vásárolt Pergamosban, s a napról-napra talált új leleteket is megszerzi.“ Hogy Kis-Ázsia a régészet egyik leggazdagabb bányája s műtörténelmileg egyik legfontosabb pontja, e tekintetben a harczvágyó angolnak teljes igazat adunk. Már húsz évvel ezelőtt találólag mondá *Semper G.* Kis-Ázsiáról, hogy «ez a kátlán, a melyben az *Egyiptomban* és *Assyriában* alakult formák egybevegyültek, s azokból a későbbi nemes hellén műalakok képződtek».

— *Tolvajlás a bázeli muzeumban.* Szept. 26-án a bázeli középkori régiségek osztályából egy Matthäus Merián-féle kis üvegkép elveszett. A tolvaj az alkalmat, a mikor a felügyelő-szolga egy másik látogatóval volt elfoglalva felhasználván, a képet tartó vastag drótot levágta. E vakmerő tolvajlás véghezvivőjének egy angolt tartanak; kinek személyes leírását a sveiczi lapok a többi muzeumok figyelmeztetéseül adják. A gyanuba vett egyén karsú termetű, középkorú, teljes szakált visel, s egy sántikáló nővel (ki ezüstbe foglalt szemüveget hord) látogatta meg az említett gyűjteményt. A tolvaj nyugtalan magaviselete s különösen az üvegfestészetek iránti buzgó érdeklődése által tűnik fel.

— *A berlini archaeologiai társulat* folyó évi jul. 1-én tartott gyűlésén *Engelmann*, a régi emlékeken előforduló *Phineus-mondáról* értekezett, s e részben, mint az eddig ismert hetedik példányt, a híres *ephesosi oszloprelievet* említé fel. Ez utóbbi állítását *Rober* kétségbevonta. *Kaupert* az *Akropolis* kép-fölvételét és annak négy átmetszeti rajzát mutatta be. *Curtius* az olympiai leletekről szólott; s főlemelíté a Róma város tér képeiről az *Archaeologiai Institutum* ünnepélyére irt *Rossi* művét, valamint az ugyanazon ünnepélyes alkalomra az említett intézetnek a kiel és bécsi egyetemektől felajánlott értekezéseit is. Az utóbbi emlék-irat alkalmat adott *Curtiusnak* a *Kaupert*-féle kartonok segítségével az *Athene-Nike* szentséghelynek fekvéséről és koráról értekeznie. *Bormann* a *Rossi* «*Piante di Roma*» szövegét ismertette meg, s különösen a még most is rejtélyes *Grotta ferrata-i* emlék következő fölirata felett: REG. VII. AT. TRES. SILANOS. AT. V. elmékedett.

Régészeti könyvtár.

1. *Az árvai vár levéltárában őrzött Pecsét-gyűjtemény szám- és betűrend szerinti jegyzéke.* Összeállította ifj. KUBINYI MIKLÓS. Budapest. Az Athenaeum részvény-társaság könyvnyomdája 1879.
2. *Denkmäler der Kunst.* Ergänzungsband zur ersten und zweiten Auflage. Bearbeitet von WILHELM LÜBKE und CARL von LÜTZOW. Stuttgart 1879. Im Verlage von Ebner & Seubert. (34 aczélmetszetű, 3 színezett tábla; szöveg 5 $\frac{1}{2}$ ív.) Ára 32 mrk. Diszkötés. 40 mrk.
3. *Recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétienne en Orient avant la querelle des Iconoclastes.* BAYET C. Toulouse 1879. 8. r.(146. l.) Ára 4 mrk. 50 fil.
4. *L'Art et ses procédés dans l'antiquité.* L'art égyptien d'après les dernières découvertes. Etudes de collections, exposées au Trocadéro. SOLDI E. Paris 1879. 4. r. (Képes kiadás.) Ára 3 frk. 50 cent.
5. *L'école française de peinture depuis ses origines jusqu' a la fin du règne de Louis XIV.* BERGER G. Paris 1879. 8. r. (III. és 379 l.) Ára 3 mrk. 50 cent.
6. *Gli artisti Piacenti, Cronaca ragionata.* Ambiveri L. Piacenza 1879. 8. r. (254 l.) Ára 3 mrk.
7. *Hellas und Rom.* Eine Kulturgeschichte des klassischen Alterthums von JAKOB von FALKE. Verlag von W. Spemann in Stuttgart 1879. (Számos ábrával. — A mű 30 füzetre fog terjedni, s a jövő 1880. évre egészen elkészül.) Ára egy füzetnek 1 $\frac{1}{2}$ mark.
8. *Griechische Thonfiguren aus Tanagra.* Im Auftrag des kaiserl. deutschen archäologischen Instituts zu Berlin, Rom und Athen Herausgegeben von RAINHARD KEKULÉ. Verlag von W. Spemann in Stuttgart, 1879. III részből áll. Ára 60 mark. (Számos ábrával).

TARTALOM: Úti jegyzetek a királyföldről. *Henszlmann Imrétől.* — A régi magyar hímző-művészetéről. *Thaly Kálmántól.* — A botosi és korabiai római bányagyarmat. *Lukács Bélától.* — Régészeti irodalom. *Th.-tól.* — Tárca: Magyar feliratu sírkövek a XVI. századból. *Deák Farkastól.* — A művészek czímere. *b. Ny ... A ... től.* — Műtörténelmi adalékok a selmeczbányai levéltárból. *Szikinczeytől.* — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföldi. — Régészeti könyvtár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Tagválasztások. A társulat f. é. november 25-kén tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokul: Beretvás Péter Nagy-Kőrös, aj. Wágner János; gr. Dessewffy Miklós, aj. Egger Gyula; Farkas László Nagy-Kőrös, aj. Wágner János; gr. Keglevics István Kis-Tapolcsány, ajánlja Varázséji Gusztáv; Tóth Gizella k. a. Kis-Márton, aj. a titk.; Tholt Titus Budapest, aj. Lomniczy Endre; Tholt József Budapest, aj. Lomniczy Endre.

A társulati pénztárba befolyt f. évi október 27-től november 24-ig: 10 évdj: Barcza Sándor, Beretvás János, Beretvás Péter, ifj. gróf Dessewffy Miklós, gr. Keglevich István, Dr. Pulszky Károly, Pulszky Polyxena, Dr. Roth Samu, Thaly Kálmán és Zelenka Páltól 5—5 frt.

Pénztári kimutatás. A pénztár állása folyó évi október havában.

Bevétel:

1. Pénztármaradvány szeptember hóról	734.74
2. Alapítvány befizetése (egy)	100.—
3. Évdíjak befizetése (nyolez)	40.—
	884.74

Kiadás:

1. Igazgatási költségek	9.—
2. Postabérek	6.65
3. Nyomda, fényképezés stb.	228.40
4. Alapítvány tőkésítés	97.66
	341.71
Készpénz	543.03

Vagyonkimutatás:

1. Értékpapirokban	4700.—
2. Készpénz	543.03
	5243.03

Közl: 1879. nov. 25-én *Czanyuga József* társ. pénztárnok.

Társulati ülés: december 30-ikán kedden a M. Tud. Akademia heti üléstermében. (I. emelet.)

A gyűjtőívek dolgában. Kérjük mindazokat, kik társulati gyűjtőíveket még nem küldték vissza, hogy azt a társulati titkárhoz beküldeni sziveskedjenek. Egyúttal kérjük a fővárosi és vidéki sajtót, hogy az ügy érdekében e fölszólításnak a napi újdonságok közt tért engedni sziveskedjenek.

Kérelem. Kérjük vidéki tagtársainkat, sziveskedjenek előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt értesíteni.

Díszokmányok. Fölszólítjuk társulatunk azon tagjait, kik díszokmányt kívánnak, hogy ebbeli óhajukat a társulati titkársággal tudassák.

Budapest, N. Muzeum 1879. november 25-én

A társ. titkár.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1879.
XIII. KÖTET.

SZERKESZTŐSÉG:
ZERGE-UTCZA 6. SZ.

10. SZÁM.
DECEMBER 31.

Ezen folyóirat megjelenik — július és augusztus kivételével — minden hónapban $2\frac{1}{2}$ —3 ívnyi számokban. Előfizetési ára a 25—29 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.

Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magyar Tudom. Akadémiai könyvtáránál (Budapest, akadémiai bérépület).

Úti jegyzetek a Királyföldről.

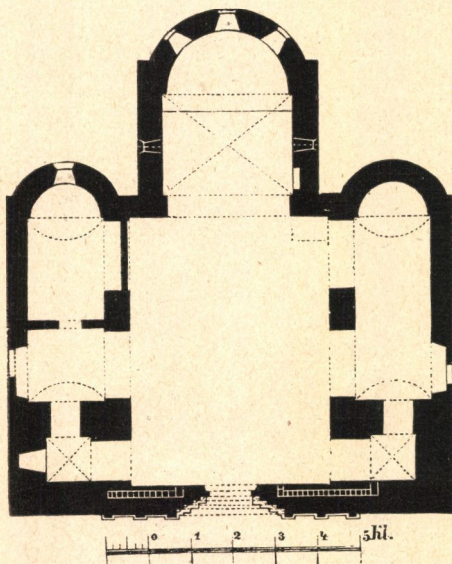
Kis-Disznód. (Michelsberg.)

Nem messze Nagy-Disznódhoz fekszik kies völgyben, körülvéve magasabb hegyekkel Kis-Disznód; falu ugyan, hanem rendes, cseréppel födött házakkal, melyek a lakosok munkásságáról és takarékosságáról világos tanuságot tesznek.

E faluban egy mintegy 250' magas domb emelkedik, melynek falakkal körülvett tetején áll csinos fejlett román stílusú templom, a körfalnak még két erődtornyocskája is fennáll. Ilyenféle hegyi erődítéseket, melyeket a földmivelők magok építettek, *paraszt váraknak* neveznek, azokba menekültek a falu lakosai vész idejében, ide hordták fel legbecsesebb holmijaikat. Ama vészes időkből származik egy rakás súlyos kőgolyó, melyeket, hogy onnan az ellenségre dobhassák, a várba felhordtak; más versio szerint minden jegyes, testi erejének bizonyítványául köteleztetett ily golyót a várba felhengeríteni, különben nem eskették meg. A vár fensíkja elég csekély és a tanyázás sátor vagy fatető alatt elég kényelmetlen lehetett. Ezen szűk volta és csekélyebb kiterjedése keletről nyugatra magyarázza meg a fensík közepén álló templomká-

nak alakját * is, mely a szokottnál sokkal szélesebb, ellenben sokkal rövidebb is; mert egész ür-hossza csak két egységre terjedt, míg ezen egység a csak nagyobb templomoknál dívó

30 lábnál nagyobb mérvvel bír.

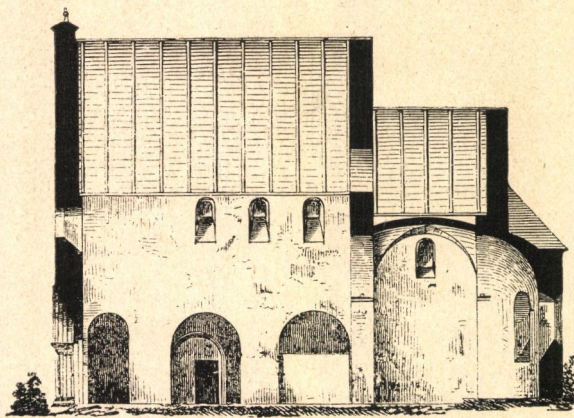

A kifejlettebb román stílus több részletei csak kevés helyen láthatók, de már ezen jelenkezések is az építést későbbi időre teszi, mint az 1223-ik évre melyben II. András Kis-Disznódot a nagy-szebeniektől, más birtokért elcserélte és Gozelinus, udvari káplánjának adományozta. Gozelin Kis-Disznódot ismét a

kerczi apátságra átiratta, honnan, a birtok 1477-ben, mely évben Mátyás király az apátságot feloszlatta, annak egyéb részletével ismét Nagy-

Szebenre szállott. Ma Kis-Disznód szabad község.

A templom belseje elégegy-szerű, sőt dur-

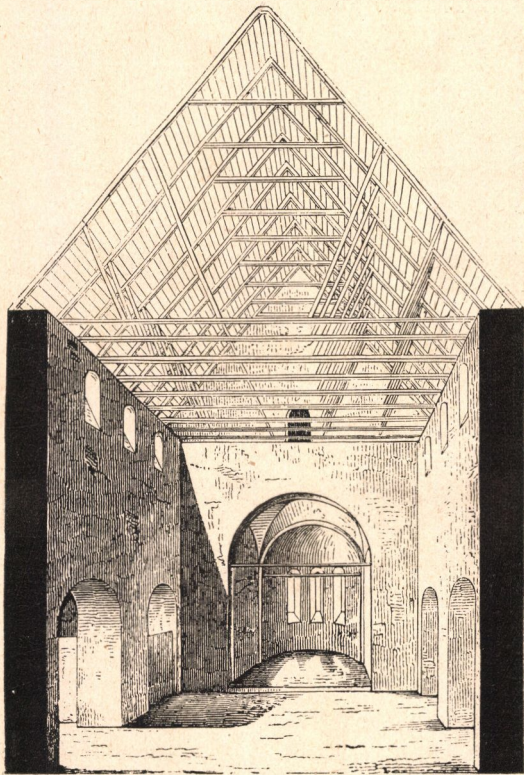

* E templom illusztrációkkal ellátott, Reissenberger Lajos által szerkesztett leírását l. a bécsi Mitth. d. k. k. C. C. II.

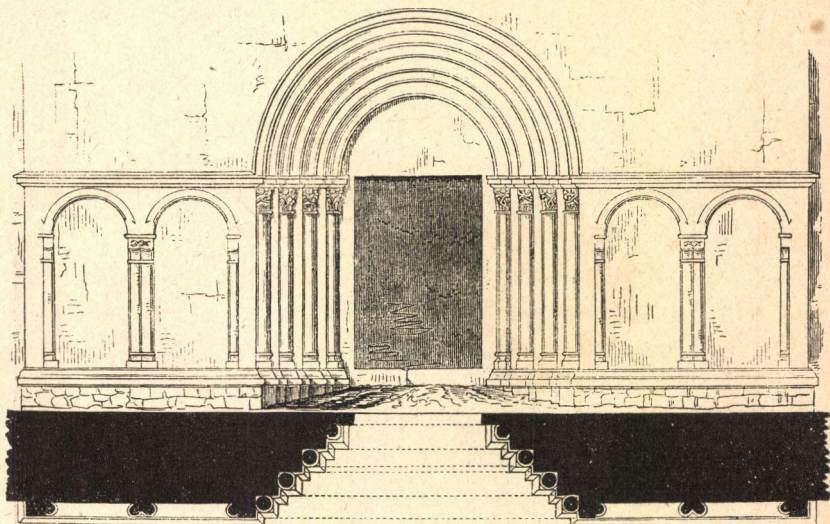
köt. (1857. évf.) 63. s. k. I. A bécsi bizottság előzékenységéből adhatjuk itt a következő négy ábrát. 1865-ben Nagy-Szebenben megjelent a kis-disznódi várnak és templomnak igen rövid (csak 16. l.) leírása köv. czím alatt «Michelsberger Burg, eine historische Skizze».

vának is mondható, a félkör hevedereket viselő pillérek durvánégyszögűek, a szintén félkörben zárt ablakok bélleteiket nélkülözik, csak a szentély bir boltozattal, a hajónak hihetőleg eredetileg is egyedül famennyezete volt. Az épületet régóta már nem is használják isteni szolgálatra, hanem itt őrzik a lakosok mezei termésöket és egyéb holmijukat.

Mindez az épület igen régi, mintegy ó-román kori keletkezésére mutatna; de ez ellen világosan szól az épület nyugati homlokzata, melynek elegans és díszes részét itt adom alaptervével együtt. A kapubéllet oszlopszatát dús gazdagnak mondhatjuk, a gömbszelvényes kapitælek elég finómak, úgy az attizáló oszlopláb is, melyen a sarklevél nyomai is megmaradtak. Kapunk némely tiszta körtagjai fölött mintás festést is láthatni ide s tova. Jobbra balra a kapuzattól a díszit öregbíti két-két köríves oszlopos vak arkád. Mint az alaprajz bizonyítja, az építész e homlokzat két sarkára ikertornyot tervezett; azonban annak kiépítése elmaradt. Különben is itt erődtornyra alig volt szükség: mert a vár meredek hegyen fekvé, falaival és faltornyaival magában is elég erős lehetett. Az északi és déli kapu bélletén is van csekély, ha-

nem jól bevégzett tagozás; az apsis és két absidiol teteje alatti koronapárkányzatot két pálczatag képezi. A diszitő részlet mindenütt faragott kőből van készítve, míg az épület falai csupa terméskőből állanak. A kis-disznódiak e templomkában minden esetre több ízlést tanúsítottak, mint a nagy-disznódiak a magokéban. Az előbbinek belsejében még falképek nyomai is fenmaradtak; azonban oly rongált állapotban, hogy az ábrák tárgyára többé rá nem ismerhetni.

Nagy-Szeben.

A nagy-szebeni *nagy templom*ot tárgyalták külön iratokban Mökesch Samu Nagy-Szebenben 1839. ily című könyvben «Die Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten» (8-ad rét, 134. l.). Itt kivált a síremlékek, mennyire azok M. korában ismereteseek voltak, dicséretre méltó pontossággal vannak tárgyalva. Leírta továbbá Neugeboren 1855-ben ily cím alatt «Die Hauptkirche stb. eine Festgabe stb.» mely leírásból rövid kivonat jelent meg a bécsi «Mitth. d. k. k. C. C.» I. köt. (1856. évf.) 158. l. Végre e templomra vonatkozó jegyzeteket adott Reissenberger Lajos az 1870-ben

N.-Szebenben megjelent népnaptárban (Siebenb. Volks-Kalender 55—60. l.) R. ezen nagy és nevezetes egyházzól illusztrált magányíratot is készített, de ez nyomtatásban eddig még nem jelenhetett meg.

Neugeboren az alapkö letételét 1431-re teszi, az építkezés befejezését pedig 1471-re. A befejezett épülethez a XV-dik század végén, valamely bőkezű püspök az u. n. új (nyugati) templomot csatolta s így az egyház mostani tekintetét csak a XVI. század elején nyerte. N. szerint a már 1337-ben okiratilag említett b. szűz kápolnáját megtartva a mostani templom szentélyévé tették.

Reissenberger három építkezési korszakot tesz fel: az elsőt a XIV. század második felére, melyben a jelenlegi régibb román stílus templomhoz tartozó tornyot mintegy 18'nyi magasságában megtartották; a másodikat a XV. század második felének kezdetére teszi, ekkor épült fel nézete szerint, a régi torony alljának erősítésére a nyugati, ferulának is nevezett új templom; ezen második korszak 1460 előtt végződött. A harmadik korszak nem sokára kezdődött, ebben építették a déli mellékhajó fölötti hosszkarzatot, a kapuk előcsarnokait és a nagy toronyba vezető lépcsőházat. E korszaknak vége 1520-ba teendő. R. helyesen megjegyzi, hogy a mostani szentély koránt sem lehet azonos a régi Mária-kápolnával.

Alig kételkedhetünk, ha a stílust tekintjük, Neugeboren határozottan kimondott két évszámában: az alapkö letételén 1431-ben, mely évszám a toronyba bevésve olvasható; de kételkednünk kell, hogy az egyetlen tömör erődszerű torony valamely régibb román stílus templomból fenmaradt; mert arra sem erős félkörű hevederívei, sem nyugati kapu-nyílásának félkörű zárása nem jogosítanak. Amazok szembetűnőleg azért vannak választva, hogy a torony nagy kiterjedéssel bírván, alsó emelete, mely előtt az átkarzat (Quer-, Orgelempore) fut, tul ne emelkedjék, mi okvetlenül beáll, ha hevederei és boltozata a csúcsíves vonalat követik. Erre mutat a torony második, szintén, még pedig tökéletes csúcsíves keresztbaltal ellátott emelete, melybe, mivel erre igen alkalmas, az

orgona fuvóit helyezték. De nem erősíti a torony alljának félkörű ajtónyílása sem; mert a félkör fölött kanyarív, sőt egész wimperg jelenik meg. Mondják ugyan, hogy a wimperget csak későbbben alkalmazták ide; de nem tudjuk ez mikor és mi célra történt volna. Mind ezek nyomán hihető, hogy a torony egykorulag volt tervezve a templommal, ám-bár meglehet, hogy annak építkezéséhez, mint ezt a védelmi szükség megkívánta, előbb s talán még a XIV-ik század végén fogtak — de román stílűt e toronyban nem tudok. Állhatott e helyen régibb román templom ugyan, azonban annak maradványai, ha vannak, a föld alatt keresendők.

A torony és lépcsőházának tovább építését és kivált a ferula bevezetését hihetőleg Mátyás király bőkezősége segítette, melylyel a feloszlott kerzsi apátság (Abbatia candellarum) birtokait a nagy-szebeni templomnak adományozta.

A különböző szerzők méretei nem egyeznek, így adja

	Neugeboren	Reissenberger	Mökesch	saját előleges mérésöm
az egységet	36,00'ra	29,00'		29,00'
a két mellékahajót	42,00'	41,00'		40,00'
az egész hosszahajó szélességét	78,00'*	70,00'	70,00'	69,00'
a szentély hosszát	58,00			nem mértem
a négyzet hosszát	25,00'			25,80'
a hosszahajót	75,00	egy-egy osztályát átlag 14,75' s ezt		73,75'
a toronyoldalát	36,00'	öttször véve a hosszahajó hosszát		35,12
a ferulaét	40,00'			nem mértem
a templom egész hosszát ...	234,00'***	228,00'	228,00'	nem mértem

Ha már most a ferulát mint későbbi csatolmányt nem tekintjük és a tornyot is, mi egyebütt is történt, elhagyjuk a hossz méretből, leend Neugeboren mérete szerint 234'—36 és 40' magának a templomnak ürhossza 158' mi meglehetősen megfelel a templom 5 és fél 29' egységének, az-az 159,5 lábnak, sőt az utóbbi még közelebb jár az előbbihez,

* Neugeboren hihetőleg a tövek egész szélességét is bevette a főhajó szélességének mérésébe és ezt kétszer számítván, nyolcz lábbal többet kapott Reissenberger és Mökesch mérvénél.

** Ugy teszik a hat láb többség onnan jön, hogy Neugeboren nem csak a templom ükrét, hanem a szentély és ferula falának vastagságát is beleszámította a templom összes hosszába.

ha a torony hosszát, saját méretem szerint csak 35,12'ra vesszük. * Az osztályok 14,75'nyi hossza közel jár a 14,50 lábnyi főlegységhez épen úgy a mellékhajók átlagos 20'nyi szélessége az egység 19,40'nyi két harmadához. Egyébiránt észre veendő, hogy a két mellékhajó szélessége különbözik egymástól. A kereszthajó szélességét Neugeboren 94'ra teszi, én 95-re mértem. Itt a későbbi pótlást kell megérintenem; mert míg az áthajó többi részét rendes keresztboltok fődik, az északi kis osztály fölött hálóboltozat van huzva; különben is e hajó nem egyaránt szökik ki a hosszhajó északi és déli végén; miért is ezen épületrészben szabálytalanság uralkodik.

Továbbá abban is szabálytalanság tűnik ki, hogy a déli mellékhajó az itt alkalmazott hosszkarzat miatt, a középhajó magasságáig fel van víve, a templom tehát ez oldalán csarnoktemplom, ellenben az északi mellékhajó magassága, Reissenberger szerint csak 19,5', a főhajó 48,5' irányában. Az előbbi mérv megfelel a mellékhajó átlagos szélességének, melyet fentebb az egység két harmadához (= 19,40') közel állónak találtunk; az utóbbi mérvnek pedig, úgy tetszik alapjául szolgált átlója oly köbnek, melynek oldala mérvét az egység képezi, azaz $29' \times \sqrt{3}$ vagyis 1,732-el = 50,228'; ezt pedig annál valóbbszínűnek kell találnunk, mivel ez a csúcsíves templom magasságának csak nem legcsekélyebb mérve.

Mökesch és Reissenberger állítják, hogy a torony, keresztje alatti gömbjéig épen oly magas azaz 228', mint a templom szerintök hosszú. Egyébiránt csodálkozunk azon, hogy ily nevezetes épületnek pontos mérése eddig nincsen közzé téve; e feltűnő hiányon hihetőleg Reissenberger célba vett publicatioja segitend.

A szentély három oldallal záródik, mire a hosszszen-

* Egyébiránt meglehet, hogy mérésemben csatlakoztam és hogy N. mérete pontosabb, mert 36'-a tökéletesen megfelel 3' 6"-nak = 36,01' és ez ismét tanuságául szolgálna annak, hogy a torony és templom egyidejűleg épült.

télynek két osztálya következik, amannak boltozata az ellentámasztott félszillag alakú, emennek a rendes kereszt. A főoltár egészen új, még pedig a soványságnak visszariasztó példánya, mintha czukornádból készült volna; mi annál sajnosabb, mert a régi szárnyoltárnak táblaképei még elég épek és csak némi tisztítást kívántak volna. E táblákon van ábrázolva Krisztus szenvedése Leydeni Lukács egyik rézbe metszett passiója után. A mester ismert túlzásán festészünk simítani akarván, a jellemet is nagy részt elvesztette; mind emellett e képeket még elég jóknak mondhatni; minden esetre régészeti bűn volt azokat a mostani oltárral felcserélni. E táblák a ferula karzatán, mintegy lomtárban vannak eltéve. Nagy szerencse, hogy hasonló sorsot — itt a meszelő ecsetet — eltávolítani sikerült egy a szentély első osztályára festett igen érdekes és értékes falképtől. Az óriási kép a keresztre feszítést igen számos alakokkal ábrázolja oldalán sz. István és sz. László álló képeivel; lenn Krisztus a sarkophagban állva (in monumento) jobbra-balra a kép donatora nejével. E képet az erdélyi Rozsnyónak szülöttje festette 1445-ben. Aláírása ez: «Hoc opus fecit magister Johannes de Rozenaw Ann. domini milesimo quadringentesimo XLV».

E kép fölött más kéz által későbbben festetett Krisztus égbeszállása, jobbra balra születése és keresztelése van. E fölött tompa fronton, melyben a nap héber felírással. Az utóbbi kép minden tekintetben gyöngébb az előbbinél, melynek Storno által aquarelleben készített mását a közönség látta a bécsi világ-, és a sz.-fehérvári országos kiállításon.

A szentély újabb faszékei kevésbé érdekesek, annál érdekesebb a brassai és segesvárihoz hasonló bronz keresztelő medencze. A segesvári az 1411., a n.-szebeni 1438., a brassai 1472. évi; a felírások goth minusculával vannak írva. Ketteje más templomból van áttéve, tehát a helyiségnek, melyben áll, korát nem határozza; de ezt alkalmasint teszi a n.-szebeni; mert készítése közel egykorú a szomszédságában levő falképnek évével. Egyébiránt a három

medencze hasonlatosságából ezen iparágnak hosszú mozdulatlanságára vonhatunk következtetést.

Az áthajóba átmenve feltűnő a négyzetnek (Vierung) észak-nyugati sarkán álló oszlop, holott szabad oszlop a templom más helyén nem fordul elő. E körülmény, némelyekkel ezen oszlopot a régi elenyészett román templomból származottnak tekintette, azonban az oszlop lába nem román, tehát itt sem lehet román templomra visszamenni. Ezen oszlop erejével céljának tökéletesen megfelel; mert átmérője nem csekélyebb 4,58'-nál.

A hosszhajó tövei a fejlettek közzé számítandók, kivált nálunk, hol a fejlett tövek elég ritkák. Az alapalak ugyan itt is, mint Brassóban és Segesvárott a nyolczoldal, azonban a templom hossztengely három oldala helyén itt három fél-oszlopot, vagy jobban három negyed testével kiszökő gerinczhordót látunk, melyből a rendes keresztbottot alkotó gerinczek felszöknek. Itt tehát sem kapitælek sem gyámkövek nem fordulnak elő; de vannak ilyenek a válkövek és a falak gerinczei alatt, még pedig igen csinosan faragva, miben előnyükre elütnek a brassai durva faragásoktól. Hasonló csinos bevégezést veszünk észre a fő- és mellékhajó zárkövein, hol a szokásos Krisztusfő, bárány és címerek mellett jelképes ábrák is láthatók. Csak a déli mellékhajó fölött van hosszkarzat; nyílásának helyét a főhajó északi falain roppant nagy címerek pótolják.

Az orgonakarzat valamivel alacsonyabb a déli hosszkarzatnál, három csúcsíves arkádon áll, alatta nincsen boltozat; hanem van fapadló; mert a boltozat a karzatot túl magasra emelte volna.

Az új templom, az u. n. ferula a régitől el van különítve; ez is három hajós, egy déli hosszkarzattal, melyet mintegy nemesebb lomtárul használnak; mert a papnak hangja és szava idáig nem ér. Itt őrzik a templom régi kő szónoki székét is, melyet a mostani javára eltávolítani szint oly régészeti bűn volt mint minőt a régi oltáron elkövettek. Ellenben a rendező dicséretére föl kell említenünk a templom-

ban szétszórt és a láb — tapodásnak kitett sírkövek elhelyezését a ferulába, melynek falába rendessorban vannak befalazva (positos ex ordine fratres). Régenten mindenki, ki pénzzel birta, a templomba temetkezhetett. 1554-ben azonban a tanács a templomban temetkezést csak a tanács és az egyház tagjainak engedte meg, 1706-ban pedig ezeket is kitiltotta. Innen következethetünk a síremlékek korára és minőségére. Mökesch legnagyobb érdeme, hogy ezen nagy-szebeni pantheonnak egyes emlékeit és feliratait nagy szorgalommal összegyűjtötte és magányiratában közzé tette. Ezek száma a százat meghaladja és összeírásuk annál fárasztóbb volt, mert az időben a kövek még elszórva voltak az egész templomban. Hozzá járul, hogy M. rendesen az elhunyt életének vázlatát is adta. De minden érdeme mellett nem hallgathatom el, hogy Mökesch a magyar Csukás nevét nem akarta olvasni. Csukás György a XV-ik század vége felé n.-szebeni polgármester s a kenyérmezei diadalnak részese volt; ki ugyanis a portyázó, visszavonuló török sereget a hegyszorosban megsemmisítve, számos keresztyén foglyot megszabadított, miért is a királytól arany vitéz «miles auratus» czímet nyert. Síremléke a Ferula gyűjteményének legrégibbje. Cs. meghalt 1496-ban. A többi fennmaradt kövek valamennyie csak is a XVI. századból való. Az emléken többi közt ez áll: Georg Hecht (alias?) «*Chwka*» és ott van czímerében három csuka és három rózsza. M. ellenben hamisan ezt írja (id. m. 39. l.): Grabstein des Georg Hecht. Bis auf folgende Randschrift ist alles(?) vom Steine verschwunden.

Sepult. circumsp. viri Georg. Hecht . . pie in Domino defuncti anno (?) die 21 Febr.

Das Leben Georg Hecht's ist uns unbekannt.

Fájt-e Mökeschnek, hogy Csukás nem szász, hanem magyar születésű volt?!

A szentélynek északi falában nyílik a régi vasalását és lakatját még megtartott, a példátlan nagy sekrestyébe vezető ajtó. E sekrestye közepén, a káptalan-házak módjára, ren-

geteg oszlop hordja a régi boltozatot s a sekrestye fölött van az incunabulumokban és irott codexekben bővelkedő káptalani könyvtár. A sekrestyében őriznek több rendbeli egyházi aranyozott ezüst szereket, de a néző főfigyelmét igénybe veszik a tökéletes épségű dűsgazdag miseruhák; a legkitünőbbek száma kilencz. Vannak itt elég csinos régi faszekrények és fényes keleti szőnyegek is.

A templom nagysága nevezetes, hossz-kiterjedése csak kívül ötlík szembe, mert itt elesik az új templomnak elválasztása a régitől; itt tűnik fel másrészt a toronynak roppant teste is. Az egyház déli oldalán nagy változékonyságot idéznek elő a toronynak kiszökő lépcsőháza, melynek a toronyba vezető felső nyílása mellett az 1553. évszámot olvassuk. Továbbá a déli bejárás előtti nyitott előcsarnok, továbbá kisebb ajtó, mely fölött Krisztus az olajfakertben igen tömött domborművű előadásban van ábrázolva, végre a hosszosztályok fölötti 7 orom, melyeknek hasonlóját hazánkban nem ismerem. A mintát erre, hihetőleg, a bécsi Sz.-István templomának ormai szolgáltatták, melyek egyet kivéve, a legujabb restauratioig, épen úgy mint a n.-szebeniek, nem birtak diszító mérművel.

Az egész egyháznak, s így a szentélynek támai is igen egyszerűek, nincsenek diszítve mint a brassaiak.

Északi homlokzaton találkozunk a nagy sekrestye és az e fölötti könyvtár kiszökésével; ennek bejárása az utcán van és a lépcsőháza melletti támon az 1471. évszám van kivésve, jeléül, hogy a két emelet akkor épült fel. Tovább haladva elérjük az északi kapu előtti, szintén nyitott előcsarnokot. Az északi homlokzat a délinél kevésbé impozans; mert itt a mellékhajó nem emelkedik a főhajó magasságáig és hibáznak az ormok is.

Nyugati homlokzaton a ferulát elég diszes kapu töri át, mely azonban a templom bejárásául nem szolgál; az ajtó fölött a szokásos wimperg emelkedik.

Eredetileg a torony nyugati fala szabadon állott, jelenleg a ferula allját eltakarja. E toronynak van hat emelete,

hetedikét képezi magas sisakja; minden emelet szomszédjától keskeny párkányszattal volt elkülönítve, mely alatt hosszú száru, tehát csúcsíves stílusú friesnek nyomai még észrevehetők. Az öt alsó emeletet csak lőrések törik keresztül, csak a hatodikban van nagy csúcsíves ablak. Ez világosan a toronynak védő rendeltetése mellett szól. Fénymázos cseréppel fődött sisakja új.

Vannak Nagy-Szebennek, főtemplomán kívül más régi épületei és épületrészei, de valamennyi a csúcsíves korba tartozik és leginkább a XV-ik századból származik; román vagy átmeneti stílusú emléket nem láttam. A főtemplom töszomszédságában volt hajdan, a már ma egészen modernizált parochia, melynek kapuja fölött egyedül egy igen csinosan faragott címert megtartottak. A templom déli oldalán áll csúcsíves kápolna, mely hajdan igen csinos lehetett, de ebből két emeletes iskolahelyiséget csináltak, s ezzel annyira kivetkőztették eredetiségéből, hogy arra csak kívülről ismerhetni, belül pedig a részlet egészen eltűnt. Nem messze a főtemplomtól áll a városház, mely eredetileg nem e rendeltetésre lévén építve szintén nagy változtatáson ment keresztül; egyébiránt itt még több csinos részlet maradt fenn. Régi külsejű az apácák temploma is, mely azokra más, férfi szerzettől szállott át. A Ferencziek régi templomának csak kis része maradt meg eredetiségében. Végre megemlítendő a vasúti indóház melletti kápolna, nem ugyan saját maga, hanem a benne felállított óriási feszület miatt, mely oly nagy, hogy déli keresztága a kápolnában helyet nem találván, annak falából kiszökik és végének része kívül látható. A feszület alatt áll Mária és János; a felírás értesít mikor készült e munka: «Im Jahre des Herrn 1417» és ki által: «Dieses Werk hat Peter Lantregen aus Oesterreich verfertigt». A kápolnát és a feszületet, és az utóbbinak viszontagságait leírja egy 1875. N.-Szebenben megjelent kis munkácska.

Henszlmán Imre.

János Zsigmond aranykeresztje.

A XVI-ik század második felében nagy feltűnést okozott ékszer volt az arany kereszt, az «aurea crux». Nemcsak csodálatos művét, hanem gyémántjait és köveit is bámulták, s minthogy szokatlan nagy értéket képviselt, bizonyos tekintetben szerepet is játszott Erdély történetében. Megemlítették az évkönyvirók, egész sorozat okmány készült róla, szóba jött az országgyűlésen s még törvényhozás tárgyát is képezte. Ezen felül Erdély egyik történetirója le is rajzolta, s minthogy ma hollétét nem tudjuk, ha képet akarunk magunknak róla formálni, Szamosközy kezdetleges rajzával kell beérnünk.

I.

Az arany kereszt első leírását Bánffi Gergelynek köszönjük 1566-ból, ki mint tudva van II. János király Szolimánhoz történt menetelének «rendjét és módját» hagyta ránk. A szultánt a történetirók «pompa kedvelő» névvel ruházták fel — nohát gyönyörködhetett a pompában, melyet fogadott fia a választott magyar király, midőn 1566. jun. 29-én sátrába lépett, kifejtett. Hosszú és bokrétás nyusztal bélelt süvegén magyar czímer s egy diónál nagyobb gyémánt. Ruhája csak úgy csillogott az aranytól s gyöngyöktől, melyet gazdag öv szorítottössze, s melyről arany tör lógott le; ujjait elboriták a gyűrűk s kezében arany pallos. De «mindezeknél csodálatosb volt» a nyakából lefüggő arany kereszt, kilencz «gyémánttal és négy öreg szépséges karbunkulusokkal, melyet az ötvösök régen százezer aranyra becsüllöttek vala».*

Ime e leírásból tudjuk meg, hogy ez csakugyan a Szamosközy által rajzolt arany kereszt volt, ki a rajz mellé következő szavakat írta:

* Bánffi naplója közölve van Erdélyország Történetei Tára I. kötetében. L. 42. l.

«Aurea crux Sigismundi principis, anno 1598.

Kilencz gyémánt gyűrű, ilyenformán csinálva az keresztbe, ita ut annuli subtus sint exemptiles; g.) litera adamantem denotat ubique.

Quatuor rubini seu carbunculi, gravis pyropi, hoc situ sunt locati, non politi ex arte sed rudes absque annulis.

Aestimatur hic thesaurus totus ad octuaginta millia thalerorum.»

S oldalvást Bethlen Farkas e szavakat írta:

«Kis János király hatta volt az országnak ezt az keresztet testamentumban, az ország adta Bátorj Sigmondnak.»

A rajz hátára egy más valaki ezt írta:

«Szebenbe ez Sigmondnak adatott keresztet Eötvös Pál cibiniensis, jó deák ember és jó ötvös nyolezvan ezer aranyra becsüllötte, azt mondja Heltai Gáspár kolozsvári * etc.».

Alább XVII-ik száza di kézel:

«Lajos királyról maradt volt azt írják.»

E leírás kapcsolatban a rajzzal, mégis nyújt némi képet az ékszeréről. A kereszt nagy aranyérem forma körből emelkedett ki; a kilencz gyűrű a keresztben volt elhelyezve, akkép hogy egy közepében s annak mindenik szárán kettőkettő volt s mindeniket ki lehetett venni. A négy csiszolatlan rubin a kereszt szárai közt volt elhelyezve. Volt-e zománcozva? arról egyik leíró sem szól — de valószínűleg volt. Egy 1571. jun. 4-én Szebenben kelt okiratból tudjuk, hogy a kereszt a négy rubinnal és 9 gyémánttal együtt két markát és három pizetumot nyomott: tehát aránylag elég súlyos volt.

II.

Hogyan került e kereszt a János Zs. birtokába? Szamosközy (I. k. 113—4) s az ő nyomán Bethlen Farkas a dolgot ekkép adják elő: a 45 ezer arany értékű kereszt Sigmond császár kincstárából a Mátyáséba jött át. Korvin János herceg Domonkos székesfehérvári prépostnak adta azért mert a király temetése alkalmával ez mondá a misét. Utóbb ismét

* Heltai Gáspár kolozsvári nyomdász: ugyanaz ki az 1600. okt. 6-iki vidombáki országgyűlési nyilatkozatot is aláírta.

a királyi kincstárba vándorolt, honnan Gritti, vagy ajándékozás vagy csel útján megszerezte magának, mignem megöletése után, ismét János királyra s ettől fiára szállt.

Hogy Korvin János csakugyan ajándékozott Domonkos fejevári prépostnak s utóbb váradi püspöknek, az atyja temetése alkalmával mondott miséért, egy 45 ezer arany értékű keresztet, azt Borfiniból is tudjuk (Dec. IV. l. VIII. kölni 1568-iki k. 675. l.); melyet ekkép ír le: «*crux solida gemmataque, ex obrisa affabre facta, quam quinque et quadraginta aureorum milibus venisse prædicabant*». Heltai krónikájában (kolozsvári 1585-iki kiadás: g. ij fol. 2. l.) ezt így olvassuk: «úgy jöve az Domonkos prépost ki, és a nagy oltár eleibe méne, és a requiemes misét monda. És az Hunyadi János herczeg offerálni méne az oltárhoz, és offerála először egy merő arany keresztet drága kövekkel rakottat, mely 45 ezer forint árú vala».

Szamosközy idejében, tehát a XVI-ik század végén, jelesül 1598-ban, midőn az arany kereszt ismét szerepelt és Szamosközy történetének azt a részét, melyben idézett szavai előfordúlnak, irta, úgy látszik elfogadott nézet volt, hogy ezen szereplő kereszt csakugyan a Korvin János-féle kereszt. Ezt a nézetet fogadta és reproducálta Bethlen Farkas is, s a dolognak csakugyan van bizonyos valószínűsége.

Azonban 1861-ben Seivert a korán elhalt szász tudós, a Bieltz által szerkesztett Transylvania II-ik kötetében (42. s köv. ll.) ez állítást a szász nemzeti egyetem levéltárában talált okiratok alapján egyenesen kétségbe vonta.

Sándor moldvai vajda — mint ezt oklevelekből tudjuk — a nagy-szebeni ötvösöknél egy nagy arany keresztet rendelt meg s 300 fnt készítési díjban meg is alkudott vele. Természetesen az anyagot, s ez volt a fő, ő szolgáltatta. Még mielőtt a kereszt elkészült volna, az embertelen és gyűlölt Sándor vajda ellen, Ferdinand segélyével egy kalandor Heraclides Jakab támadást intézett 1561 őszén, megverte csapatait és Sándor vajdát Konstantinápolyba szalasztá. Az ekkép Szebenben megrendelt arany kereszt ott maradt: de

Sándor vajda Konstantinápolyból tett lépéseket, hogy azt kezéhez vegye. Ehhez János Zsigmond engedélye kívánta-tott, mert régi gyakorlat szerint az elűzött vajdának Erdélybe szállított kincseit lefoglalták a fejedelmi tárház számára. János Zsigmond megadta az engedélyt a kereszt és Sándor többi kincsei kiszolgáltatására.

Ez épen azon idő volt, midőn Balassa János Zs. ellen egy messze elágazott összeesküvést hozott létre, melybe a székelyeket, néhány szászt s több magyar tanácsurat is bevont. Volt-e e dologban része Sándor vajdának? nem fondor-kodott-e ő Stambulban? a dolog nem látszik valószínűtlen-nek — mert János Zsigmond néhány órával azután, hogy a kereszt kiadására megadta az engedélyt, azt Kolozsmo-nostor 1562. jan. 24-én kelt parancsával, «ne dolus vir-tutis loco aestimaretur» visszavonta, s megrendelte a sze-beni tanácsnak, hogy kifizetvén az aranyművest, további rendeletig tartsák azt vissza, s Sándor követeit bocsássák szabadon azzal a válaszszal, hogy a háborús idők miatt a kereszt egy ideig nálok marad. A parancs jan. 28-án érke-zett Szebenbe, s csakugyan «das gulden Kreutz so Marcas sechs und nesség 21^{1/2} sampt den zween stücken goldt vnd ettliche klein perlen unter eins weigt, welches Kreutz der Alexander Wayda aus der Moldau hie hat lassen machen» — lefoglalták.

A fejedelem nem sokkal utóbb kiadta a rendeletet a szebenieknek, hogy küldjék az aranykeresztet, mely nagy-ságos Sándor moldvai vajda tulajdona volt, hozzá: s midőn 1562. márcz. 3-án Haller a királybíró s Hedvig a szebeni polgármester hozzávitték Kolozsmonostorra, a nyugtát a kereszt átvételéről ünnepélyesen kiállította.*

Seivertnek semmi kétsége sincs benne, hogy ez a kereszt ugyanaz, melyet 1566-ban János Zsigmond, midőn Szoli-mánnal szemben volt, a nyakában viselt, s ebből folyólag hogy az egész előadás a Zsigmond Korvin s Gritti-féle

* «Transylvania» szerk. Bieltz. II. k. 41. l.

tulajdonosságról mese. De Seifert nem ismerte Szamosközyt, s Bonfin előadása elkerülte figyelmét.

Mert az egész dologból annyi csakugyan igaz: hogy egy roppant, körülbelől 45 ezer arany értékű keresztet Korvin János adományozott Domonkos prépostnak. Ezt Bonfininak a szemtanúnak elhihetjük. Az azonban, hogy ezen Korvin-féle keresztet birta-e János Zsigmond, s hogy ezt vagy a moldvait viselte 1566-ban nyakán? más kérdés.

De mielőtt erre felelnénk, lássuk a kereszt történetét.

III.

János Zs. mindig gyöngé testalkatú, beteges ember volt. Egy évvel utóbb azonban, hogy Szolimán üdvözlétéről hazatért, 1567 nyarán a kór annyira veszélyes szint kezdett ölteni, hogy végrendeletét is megtette, s négy legbizalmasabb emberét kinevezte végrehajtókká. Az 1567 szept. 8-ki fehérvári országgyűlés örök hitetlenség büntetése alatt kötelezte magát, hogy a végrendeletet meg fogja tartani, s maga is nevezett ki a végrehajtók mellé, négy országos biztost.

E végrendelet még lappang, de tartalmából egyet-mást feljegyzett Forgács, * Szamosközy, Bethlen Farkas. Az első hallgat az aranykeresztről, de a két utóbbi írja, hogy János Zs. azt, melyet Szolimán előtt a nyakán viselt, az országnak hagyományozta. S ezeknek igazuk volt. A fejedelem harmadfél évvel utóbb bekövetkezett halála után az 1571-ki májusi országgyűlésen felbontatván a végrendelet, abból értesültek a rendek, hogy János Zsigmond «azt az aranykeresztet, melyben kilencz nagy becsű gyémánt és négy rubin van, s a kövekkel és arauynyal együtt 2 márkát és 3 pisetumot nyom» Erdélyország három nemzetének s az Erdélyhez tartozó magyarországi részeknek hagyományozta. A rendek hálával fogadták a megemlékezést s megbízták Orbán Miklóst és Kemény István küüllőmegyei főispánt,

* Forgács, Horányi kiadása 631. l.

hogy a testamentumos uraktól átvett keresztet, mint biztos helyre, a jól megerősített Szebenbe vigyék s ott a tanácsnak adják át. Úgy történt: az ünnepélyes átadás és átvétel 1571. jun. 4-én ment véghez Szebenben, s az elismervényt Miles Simon polgármester, Hedwig Augusztin királybíró és Csukás György Szebenszék bírása ez napról kiállíták.

Ettől fogva a század utolsó végeig a kereszt Szebenben hű kezekben volt elhelyezve. Midőn 1599-ben Báthori Zsigmond másodízben készült lemondani a fejedelemségről s unokatestvérét Báthory Endrét már be is hívta az országba, hogy székét neki adja át, máj. 21-ére Megyesre hirdetett országgyűlésen, a nagytemplomban, hol a rendek üléseiket tarták, egész szokatlanul megjelent s beszédet tartott a rendekhez. Beszéde végén, melyben a rendeket az adó és hadfölkelés megszavazására buzdítá, felpanaszlá, hogy a mult évi (nagyvárad) hadjárat neki 45 ezer forintjába került s felszólítá őket ez összeg megtérítésére. A rendek úgy találták, hogy a rendes adón kívül ők nem képesek még e célra is pótdót vetni ki, s elhatározzák, hogy ő fenségét azzal a gyémántokkal és drága kövekkel felékesített aranykeresztrel, melyet biztosabb megőrzés végett Nagy-Szebenben helyeztek el, fogják kárpótolni. A fejedelem elfogadta az ajánlatot. Az arany keresztet azonnal Megyesre hozatták, márczius 30-án átadták neki, s az országos elismervényt az átvételről a szebeniek számára még az nap kiállíták.

Zsigmond a kereszttel együtt elhagyta az országot — fájdalom ő nem végleg, de a kereszt úgy látszik végleg: mert arról többé seholy említés.

IV.

Ha az aranykereszt meg volna, ha annak nemcsak a bizony nagyon is primitív rajzát birnánk, melyet Szamosközy készített, talán megtudnánk felelni a kérdésre: a Sándor vajda által készített vagy a Bonfini által említett kereszt-e az, mely egy időben ily országos hírre emelkedett?

De a leírások is épen oly felületesek mint maga a rajz. Bánffitól tudjuk a 9 gyémántot és 4 karbunkulust. Ezeket Szamosközy is említi s még annyit tett hozzá, hogy a gyémántok gyűrűbe voltak foglalva, s a gyűrűk kijártak. Az 1571-iki okmány meghatározta súlyát: 2 márka 3 pisetum. Miles Mathias annyival mond többet: «Dieselbe Kleinod war aber ein *verdoppeltes* Kreutz sehr köstlig von klarem Golde und vielen Edelgestein ausgeziret, 50 über 80,000 fl. wurde geschätzt.»

A 80,000 szám leggyakoribb, hárman teszik az ékszer értéket ennyire: csakhogy Eötvös Pál aranyat, Bethlen talált, Miles forintot mond; mi egyébiránt nem nagy különbség. Bánffi százezer aranyra becsüli. Ha talán túlzott volna ez ár, hogy nagyon értékes volt, mutatja, hogy Zsigmond 45 ezer forintban elvette, ugyan annyiban, mennyire Bonfini teszi azáltal említett kereszt értékét.

Az érték e hasonlata azonban még sem teszi kétségtelenné a két kereszt azonosságát, mert ennyi bizonyíték egy magában még nem elég. De ha nem fogadjuk is el a két kereszt ugyanazonosságát, abból még nem következik, hogy a kérdésben Seifertnek van igaza, s a Sándor vajdától lefoglalt keresztet hagyta János Zsigmond az országnak. Mert a 3 napfényre hozott okmányból sem tudunk meg többet, mint annyit, hogy a kereszt nagyon szép és nagyon drága volt, maga a csinálás 300 frtba került, s egy csomó más ékszerrel együtt 6 márkánál többet nyomott — a jellemző 4 rubinról s 9 gyémánt gyűrűről szó sincs azokban. Mindamellett mind a kettőnek meg van a lehetősége. Mert épen oly valószínű az, hogy egy nagy ékszernek egy pár tizeddel első feltűnése után, midőn a megszerzés körülményeit elfeledték, családfát készítettek, mint az, hogy e geneológia nem volt csinált, hanem hagyomány alakjában fentartá magát.

Olyan bizonyíték pedig, mely a két föltevés közül megmutatná az igazit — nincs. Ha a kereszt Zsigmond korában készült, valószínűleg góth volna, ha Sándor csináltatta, bizonyynyal keleti stílus volt. De Szamosközy rajzából a stílt

nem lehet kivenni : mert ő nem tudott rajzolni, s rajzában mindent mi a *style*-re vonatkozott, elhagyott. Én ehhez hasonló keresztet, melybe gyűrűk járnának, kettős volna, hiában kerestem, sehol sem találtam, s még azt sem tudom, divatozott-e az ilyen modor, vagy valamely ötvös saját elmés találmánya volt?

Azonban szóljanak bár az okmányok krónikaírók 2—avagy 3 keresztről, előadásaik érdekes adalékot képeznek az erdélyi ötvösség történetéhez.

Szilágyi Sándor.

Kiadatlan magyar érmek az Anjou királyok korából.

Rupp Jakab ismert nagy érmészeti munkája I. részének «*Collectiones ac collectores numorum Hungariae prae-teriti et praesentis temporis*» rovat alatt, a XV-dik lapon találjuk feljegyezve Dr. Stur Lipót és Dr. Szabó János nevét. Az előbbiről azt jegyzi meg Rupp «*huius quoque collectio non levi industria comparata inter praecipuas numeranda est.*»

Mindkét gyűjtemény nevezetes volt s a gyűjtők halála után mindkettő szétzüllött. Dr. Szabó János gyűjteményét Egger és Promber vették meg 900 frtért és az még a hatvanas években a külföldre vándorolt. Dr. Stur Lipót gyűjteménye szétforgácsolódott s nagyobb része szintén külföldre ment; lehet azonban, hogy egy kis része még megvan özvegyénél Esztergomban.

Hogy mily nevezetes gyűjtemény volt mindkettő, kitűnik csak azon néhány darabból is, melyeket alább bocsátunk közre, s melyeknek rajzát még Dr. Érdy János szerzé meg kiadás végett az illetőktől.

Valóban kipótolhatatlan kár, hogy ily gyűjtemények szétmállását megengedjük s nem szerezzük meg azokat nemzeti intézetünk számára. *

* Így mállottak szét, a gr. Andrássyféle, a Milkovits, Somogyi, Edelsbacher, Zádor, Fleischman-féle gyűjtemények is. Hogy miért kerültek e gyűjtemé-

Robert Károly 1308—1342.

I. Elölapi képverete : Szemcsés körben háromágú lilomos korona, felette : *karuli alatta regis*. A korona mellett jobbról és balról egy-egy madár, felette két gömb.

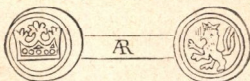

Hátlapi képverete : Szemcsés körben balra fordult jobbra tekintő oroszlán ülve, feje mellett egy kis gomb. Ezüst. Nsg. : 13 mm. Dr. Stur.

Sajátságos az érmen a minuscula írás, mely eddig nem fordult elő. Az előlapon látható, koronához hasonlók fordulnak elő Robert Károlynak, Rupp. XIII. Táb. 359., 361. valamint I. Lajosnak, Rupp XIV. Táb. 404. és 405-ik sz. alatt kiadott érmein. A madarak tudvalevőleg Robert Károlynak több pénzén láthatók. A hátlapon látható oroszlánhoz hasonlót találunk I. Lajosnak Rupp XV. Tábla 408. sz. alatt kiadott pénzén.

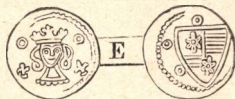
II. Elölapi képverete : Vonalkörben háromágú lilomos korona.

Hátlapi képverete : Vonalkörben jobbrafordult ágaskodó koronás oroszlán, kettős farkkal. Ezüst. Nsg. : 10 mm. Dr. Stur.

Ezen fillér verete hasonló az előbbi szám alatt leírt kis pénz veretéhez. A hátlapon látható oroszlánhoz hasonlót találunk Robert Károlynak, Rupp XIII. táb. 355. sz. alatt kiadott pénzén, csak hogy ott az oroszlán egyes farkkal fordul elő.

III. Elölapi képverete : Szemcsés körben a király koronás feje szemközt. Jobbról és balról nyaka mellett egy-egy lilom, a korona mellett két karika.

Hátlapi képverete : Szemcsés körben háromszögű négy osztályú czimer-pais, melynek első és negyedik

nyek kereskedők kezébe és nem a nemzeti muzeumba ? ennek főoka az, hogy amazoknak rendszerint van készpénzök, és rögtön fizetnek a mit a n.-muzeum dotatioja csekély volta miatt nem tehet.

Szerkesztőség.

terén liliom, a második és harmadikon csikolatok. * A pais felett egy, balról mellette két karika. Ezüst. Nsg. 12. mm. Dr. Szabó.

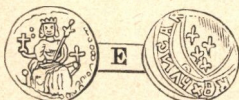
Hogy ezen érmet az Anjouk korába kell helyeznünk, kétségtelenné teszi mind annak verete, mind a bátlapon előforduló liliomos czímerpais. Ezen kifejezett meggyőződésünkben még inkább megerősítettünk, ha a fentebb leírt érem előlapját összehasonlítjuk Robert Károlynak Rupp XIII. Tábla 358., 369., 377. és 387. sz. alatti; valamint I. Lajosnak Rupp XIV. tábl. 405., 407., és 408. sz. alatti érmeivel.

Fenmarad még azon kérdés eldöntése, hogy a két Anjou király közül melyiknek kelljen ez érmet tulajdonítanunk. Az érem előlapján látható koronás főhöz hasonlók mind Károly, mind I. Lajos pénzein előfordulnak; a bátlapon látható négyelt pais pedig sem egyik sem másik király eddig ismert pénzein nem fordul elő.

Az érem műveretében is alig találhatunk támpontot e kérdés eldöntésére, mivel mindkét királynak érmei ugyanazon styl bélyegét hordják magukon.

Hogy az érmet mégis Róbert Károlynak, és nem I. Lajosnak tulajdonítjuk, annak indoka egyrészt az, hogy az előlapi koronás fő verete közelebb áll amannak érmein látható hasonló alakzatokhoz, mint I. Lajoséihoz, másrészt pedig mivel az előlapon látható liliomok, a koronás fő mellett tudtunkkal I. Lajos érmein még eddig nem találtattak, míg ellenben Robert Károlynak kétségtelen, névvel ellátott pénzein előfordulnak. (Rupp Táb. XII. sz. 348. Tábla XIV. sz. 387.)

IV. Előlapi képverete: A király trónon ülve szemközt, koronás fővel, baljában liliomos kormánypálca, jobbában keresztes gömb. A trón balkarján liliom.

Hátlapi körirata vékony vonalkörben:

• • • REX HUNGAR • • • képverete: Vonalkörben háromszögű czímer-pais, liliomokkal. Ezüst. Nsg. 12.5 mm. Dr. Szabó.

Hogy ezen érmet Robert Károlynak kell tulajdoníta-

* Ugy látszik az ország pólyai.

nunk kétségtelenné válik ha Robert Károlynak Rupp XII. T. 346., 347. 350. stb. sz. alatt kiadott érmeivel összehasonlítjuk. Ezeknek előlapján a leírthoz hasonló alak fordul elő.

I. Lajos. 1342—1382.

I. Előlap körirata: † MONA — REGIS. Képvete: Vékony vonalkörben hosszában kettéhasított háromszögű címer-pais, melyen jobbra pólák, balra három lilium látható.

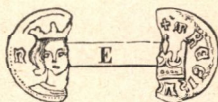

Hátlap körirata: L (közepett) ODOV—I a közepén levő nagy L mellett jobbról és balról egy-egy S betű. Ezüst. Nsg. 14 mm. Dr. Szabó.

A hátlapon látható S—S betűk jelentése valószínűleg Strigonium (Esztergom) és Stephanus, ki 1350-ben volt a budai és esztergami pénzkamara grófja. Tartózkodunk azonban ezuttal határozott véleményt nyilvánítani, máskor tartván fenn az erre vonatkozók bővebb kifejtést.

II. Előlap képverete: A király koronás feje szemközt; mellette balra: N.

Hátlap körirata: † REGISLO — — szemcsés körben. Képvete: háromágú liliumos korona. Ezüst. Nsg. 12 mm. Dr. Stur.

Hasonló érmet találunk Rupp XIV. táb. 405. sz. alatt, csak hogy ennek körirata: + MONA REGIS HUNGARIA s az előlapon a fej mellett L—R látható. Leír Rupp sp. XII. n. 2. egy másik példányt 12 jeggyel is. Schoenvisner Notitia hung. rei num., és leír 130. lapon és rajzban közöl táb. II. sz. 49. egy hasonló példányt G—R betűkkel a koronás fő mellett s azt Imre királynak (1196—1204) tulajdonítja. Hogy Rupp helyesen sorozta I. Lajos érmei közé, bizonyítja a fentebb leírt példány, mely hiányossága daczára világosan mutatja a király nevének két első betűjét. *Érdy Kálmán.*

Egy lovaspecsét a XIII. századból.

Rövid idő múlva, hogy szerencsés buvárunk Dr. Fraknói Vilmos akadémiai főtitkár a történelmi társulatnak 1877-dik évi július havi választmányi ülésén bemutatá, az általa az Erdődyek monyorókeréki levéltárában felfedezett 1222-ik évből való lovaspecsétet, mely Czobor Béla megfejtése szerint Benedictusé volt: lovaspecséteink számát Nagy Imre az «Archæologiai Értesítő»-nek ugyanazon évi 8-ik füzeté 256—57-ik lapján László mester 1236-dik évi lovaspecsétével ismét szaporította.

Jóllehet ugyan, az ez alkalommal általunk bemutatott ismeretlen magán lovaspecsét sem a felfedezés érdemére, sem pecsétteni becsére nézve nem közelítheti meg az előbb említett két lovas pecsétet, mert amazok ennek korát jóval megelőzik, s mint tatárjárás előttiek történelmi szempontból is érdekesebbek az itt megismertetendő lovas pecsétnél; mind a mellett a jelen közlemény is Árpád korszaki magán lovaspecséteink sorában, úgy a felfedezés, mint az évszám tekintetében mint a harmadik — figyelmet érdemel. Árpád korszaki lovaspecséteink gyér száma elegendő okot nyújtott nekünk arra, hogy hazai pecsét- s részben czímertanunk bővebb ismerete czéljából ismét egy magán lovas pecsétet mutassunk be a XIII. századból, mely hivatva van a magyar sphragistika adatait egy ujabbal szaporítani.

Fejér György codex dipl. tom Vol. 3. pag. 104; és Katona: Histor. crit. tom VI. pag. 852. közli Mátyás comes Roland bán fiának 1281-ik évből azon oklevelét, mely szerint Chapföldét a Tisza mentében, Unghvármegyében Sylvesternek Gymrewi Miklós fiának, 14 márkáért, mely összeggel neki egy ló vételárában tartozott, és Humky nevű földért cserébe adja. Ezen oklevélen ibolya s egy elfakúlt, színe hagyott, sodrott zsinóron függő, Mátyás comes, Roland bán fiának viaszba nyomott pecsége nyújt nekünk alkalmat ezt érdekességénél fogva leírni s a mellékelt rajzban bemu-

tatni. A soovári Soos-családnak — levéltára letéteményezése által a m. n. muzeumban — köszönjük az alkalmat, mely a harmadik Árpádkorszaki magán lovaspecsét felfedezésére vezetett.

A pecsét alakjára nézve gömbölyű, annak belső körében, egy jobbra száguldó lovas tűnik fel, fején csöbör sisakhoz (Kübel Helm) hasonló fejevéddel, de mely az arcz alsó részét szabadon hagyja. A lovas bal kezében, a hóna alatt elnyúló végű s hegyével előre kissé fölfelé irányult, kis lobo-góval ékesített lándzsát tart, melynek hegye a körirat betűi közé kinyúl. A száguldó paripa lábai és farka hosszának feleresze a pecsét belső körében belül el nem férvén, szintén a körirat betűi közé szorúlt. A ló hasa alatt, a Ratholdt-nemzetség czímeréből ismeretes s hegyével fölfelé irányuló hársfa levél látható, ugyanilyen levél van a paripa hátsó része felett, hegyével azon derékszögnek fordúlva, mely a ló hátvonala, és a lovas háta által képződik.

Körirata :

SIGILLVM M(ATHIE) ADMITI(S)

A lovas és ló testarányai úgy egymáshoz, mint az egyes testrészeké az egészhez, nem kis mérvben dicserik a pecsét-nyomó egykori készítőjének ügyességét, s a kivitel technikája minden tekintetben oly művet mutat fel, mely az akkori művészet fejlődési fokán, bizonyára nem állott az utolsó helyen.

Majláth Béla.

Régészeti irodalom.

Budapest története. Első rész. Budapest az ó-korban. A főváros megbizásából írta SALAMON FERENCZ. Budapest, 1878. 8-r. VIII. + 366. l.

Olyan hely történetének megírásánál, melyről az irott kútfőkben csak elszórt aprólékos, néhol egymásnak is ellentmondó adatokat találunk: tágas szerep jut a régészetnek.

Ez egészíti ki, néha teljesen is pótolja az írott kútfők fukarságát, mint Budapestnél a római uralom történetében, az őskort nem is említvén. Egyes helyek történetében az ősrégészetnek még kevés szerep jutott. Ismereteink még nagyon általánosak. Míg azt nem tudjuk, minő társadalmi viszonyokkal jártak az egyes korok, minő műipari fejlettséget jelelnek a mi kő, bronz és vaskorra osztásunk, helyi készítmények-e az őskori tárgyak, vagy kereskedelmi úton terjesztett külföldi gyártmányok, s ekkor honnét jöttek: addig olyan részletes kérdésre, minő szerepe volt Budapestnek az ős-korban nem lehet szó. Ilyen szempontból teljesen igazolt Salamon eljárása, hogy nem kerít nagy feneket, hanem rövid negyven sorban vázlatosan elmondja, mit e korról a tudomány máig felderített.

A római hódítást megelőző időben, midőn kelta népek lakták hazánkat, Salamon vezetője a nyelvészet. Ez mondja meg, hogy minden nevezetesebb római város kelta romokon emelkedett. Régészetileg keveset lehetne e mellett bizonyítani, miután a kelta város maradványai olyan nyomtalanul tűntek el a római építkezések közt, miként hiába keresné valaki a mai Pesten a középkori Pest épületeit. De ott van a név. A római nem adott új nevet városának, hanem megtartotta régi keltát, mint Aquincum, Bregetium, Mursa, Lugio. E kornak régészetileg egyedül biztos emlékei az úgynevezett barbar érmek. Általánosan két főcsoportra oszthatók. Egyik csoport Philippos és Nagy Sándor makedon tetradrachmáinak utánzata. Egyik oldalon egy felismerhetetlenségig eltorzított Zeusz-fővel, másikon meg egy ló, vagy lovas alakkal. Leggyakrabban a görög felírás is utánozva van, a Zeusz-főnek megfelelő gyarlósággal. Némileg magasabb fokú műveltségi állapotra mutatnak azon érmek, melyeken tisztán olvasható kelta nevek vannak, mint Noñnos, Brogimara stb. Mivel ez érmek alakja és súlya sokkal nagyobb a római denarokénál, s a makedon pénzláb súlyegységeivel egyezik: az érmek verését görög hatásnak tulajdoníthatjuk. Az a tömérdek Lysimachos és Koson

arany, melyet hazánk déli részén, de különösen Erdélyben találnak, történeti bizonyossággal kijelölik e görög hatás útját. Salamon azonban e kelta érmekeket ismételve római befolyás emlékeinek állítja.

A római hódítás korával szilárd, megbízható talajra lépünk. Az írók, — bárcsak elvetve, mégis adnak egy-két aprólékos vonást az ujonnan hódított tartományról. Ez adatokat azután Salamon, a feltalált régészeti emlékek, de különösen a feliratos kövek adatai után mesteri kézzel domborítja ki egy szép korrajzzá.

Munkája előszavában említi, hogy a római kiválóan mérnök nemzet volt. Ezért legtöbb történelmi kérdésének megfejtésére a föld- és helyrajz szolgáltatja a kulcsot. Munkájának öt első fejezetében oly fontosságúnak ismeri a geologia hatását a történelemre, hogy inkább historizáló geologusnak, mint geologizáló történésznek látszik. Csaknem ilyen mértékben alkalmazza a rómaiak korára a geographiát. Történetirókból tudjuk, hogy Pannonia meghódítását Augustus kezdte meg időszámításunk előtt 34-ben s befejezte időszámításunk után 9-ben. Mi volt e hódítás alapoka, s meddig terjedett a legiók által megszállt terület? Dio Cassius azt mondja, hogy a legiók unatkoztak, s Augustus foglalkoztatni akarta őket. Salamon ezt nem fogadja el indokul. Szerinte a hódítás célja volt egy útvonalat szerezni, mely az elszigetelten álló Balkán félsziget tartományait egy Siscián (Sziszek), Sabarián (Szombathely) s Carmentumon (Petronell) át vezető birodalmi úttal kapcsolta volna össze Galliával. Ez az útvonal lenne hazánk legrégebb római útja. Ilyen vonal szerzésére felesleges volt az egész Dunántúl meghódítása. Salamon nem is ismeri el, hogy a római hódítás egész a Duna vonaláig terjedett volna az első században, mint eddig általánosan hitték. Érvei negatívak: a történetirók hallgatása a dunamelléki helyekről, s a római feliratos emlékek hiánya e századból. Szerinte Alsó-Pannoniát, a Duna vonaláig, Trajanus szerezte meg, azon idő körül, midőn Daciát hódította meg. E kettős hódítás célja

volt megtörni a dákokat s természetes határt szerezni a birodalomnak. S ezáltal biztosítani olyan háborúktól, minő a Domitianus alatti markomann háború volt. Trajanus alatt jelent meg először a legiók sasa Aquincumban s ott tanyázott egész az ötödik századig. Védő szárnyai alatt gyorsan emelkedett a város. Már 138-ban Hadrian alatt municipium, nemsokára rá colonia lesz s 161-től kezdve oly fontos hely, hogy az utakon töle számítják a mértföldeket. Hatalmas útvonal köti össze e hadászatilag fontos pontot a tartomány belsejével. De merre vezettek ez utak? Salamon, ki a geographia fontosságát a történelemre tendenciájának vallja, különös súlyt fektetett ezek kijelölésére. Először Ptolemaeust igyekszik magyarázni, hogy néhány fontosabb helyet meghatározva Antoninus Itinerariumának adataihoz kulcsot nyerjen. Ptolemaeus könyve «írott térkép,» de ha adatait kirajzoljuk «nem kép, hanem képtelenség» jön ki. Salamon megkísérte mégis feloldani ezt a gordiusi csomót. De kísérlete csak annyiban elfogadható eredményü, mennyiben azt egyéb írók állításai s a feliratos kövek bizonyossá teszik. Mert Ptolemaeus nem az az író, kit hiteles forrásul használni lehetne. Az ő tévedéseinek közös kulcsa nincsen. Tetszése szerint majd hosszúsági, majd szélességi fokokban méri ki a távolságokat, miket nem mindig pontos adatokból merített. Sokkal megbízhatóbb és pontosabb Antoninus Itinerariuma. Ez elmondja az egymásután következő állomások neveit, s kiteszi egymástól való távolságukat római mértföldekben. De mily viszony van a római mértföldek és az egyenes légi távolság között, mivel mi az utak kanyarodását nem ismerjük? Másodszor meg merre vezettek az egyes utak? azt nem mondja meg. Különösen fontos az az út, mely Taurunumból (Zimony), Mursám (Eszék) keresztül vitt Aquincumnak.

A római mértföldek és az egyenes légi távolság között levő viszonyt Salamon a mértföld-kövek fekvéséből combinalta: a római mértföldek távolságát megkapjuk, ha az egész légi hosszúsághoz annak még tizedrészét hozzáadjuk.

Az Itinerarium számai megközelítőleg vágnak e combinatióhoz. Nem ilyen egyszerű a második kérdés. Az Itinerarium mértföldekkel jelelt állomásai közé egész csomó «in medio»-val jelelt név van közbeszúrva. A régészek — így Mommsen is — közbeeső állomásoknak vették ezeket, s az Itinerarium Taurunumból Aquincumba vezető útját a Dunaparra tették, hol a mértföldkövek jelelnek ki egy ilyen délvonal irányában futó utat. Az állomásokat is ide osztották be, bár Aquincumhoz közel már nem vágnak pontosan az Itinerarium számaival. Salamon az «in medio»-val jelelt állomásokat a főútból kiszakadó szárnyvonalak végpontjának veszi. Combinatióiban, mint maga mondja, nem engedte magát korlátoztatni a régészeti leletek által, melyek még rendkívül hiányosak és hézagosak.

Az ő vezetője a természeti viszonyok, «ezek a világ minden Mommsenjénél nagyobb tekintélyek, sőt az egyedüliek». Az általa kijelölt út a Dunaparttól pár mértföldre, avval párhuzamosan fut, s a baranyai hegységen, Sió mentén, s a Vértes bicskei völgyén át vezetett Szőnynek. Aquincumot egy szárnyvonal kapcsolta össze vele. Mennyi valóság e combinatióból, a jövő fogja eldönteni. A régészeti adatok szándékos figyelmen kívül hagyása mindenesetre nagy hiány, már csak azért is, mert e combinatio mindaddig pusztá combinatio marad, míg azt régészeti leletek való tényyné emelni nem fogják. A Dunaparton vezető út létezése, iránya tény. Nem az állomások kijelölésében volt-e a hiba? s ezek pusztá felülvizsgálata nem lett volna-e elég megszüntetni az ellentmondást, mely a végső állomások Aquincumtól való távolsága, s az Itinerarium számai közt létezik? Természetesen az állomások egészen más helyekre esnek, mint a Mommsen Corpusához és Römer Desjardins Acta-Novájához mellékelt térképeken kijelölve vannak. Az utóbbiak helyeit a régészeti leletek egész tömege bizonyos római telepítvényeknek mutatják, csupán a név jöhet kérdés alá. Az tagadhatatlan, hogy a rómaiak útjaik kijelölésében irányadóul a földrajzi viszonyokat ismerték el. Általánosságban

Salamon elve tökéletesen helyes. Mindazonáltal nincs kizárva olyan esetek lehetősége, hol bizonyos speciális célokért eltértek a vezérelvtől. A mint ma a vasút a Simmeringre kanyarog fel, hogy Magyarország határát kikerülje: ép úgy vezethették a rómaiak a fehér-tolna-baranyai dombhát helyett a Duna közvetlen partján az Itinerarium fontos nemzetközi útját. A Dunavonal erődeinek összekapcsolása eléggé elfogadható specialis cél. Viszont Salamon állítása mellett meg az bizonyít, hogy az V. századbéli Notitia Dignitatumban az Itinerarium állomásaiban lovasság állomásoz. A könnyen meglephető s ekkor védelemre képtelen lovasságot pedig parti erődökbe szállásolni olyan hadászati képtelenség — minőt a rómaiakról föltennünk sem lehet.

A második útvonalat, mely Aquincumtól Salva mansióig vezetett, sem helyezi a Duna közvetlen partjára, mint a fentebb említett két térképen van, hanem a budai hegység vörösvári völgyén vezeti Dorognak, Nyerges-Ujfalunak, Duna-Almáshoz — Salamon Salva mansiójához. Ez út nagy részét mértföld-kövek is jelölik. A többi utak kijelölésében lényegesen nem tér el az eddigi kijelölésektől.

A hadi viszonyokról szóló fejezetben felsorolja a Pannoniában tanyázott csapatok neveit, s egy igen érdekes kombinációt mond el e tartomány védelmi rendszeréről. Először mindjárt tagadja, mintha a dunaparti limes tisztán defensiv intézkedés lett volna, sőt a Duna bal partjára áttolt castrumokban offensiv intézkedést lát, mert az ily erőd tetemesen megkönnyítette a római haderő átkelését bármikor is a folyamon. A Dunavonalat háromszoros védelmi öv köríté a barbarok támadása ellen. Első volt a bal partra áttolt castrumok láncolata. A jobb parton e castrumoknak nagyobb erődítmények feleltek meg, s ezeket egy hatalmas katonai út kapcsolta össze egymással. Ez volt a második öv. Harmadik lett volna a Salamon által kijelölt Taurunumból Aquincumba vezető út, melynek állomásain lovasság tanyázott. Kisebb ellenséges csapat átkelését a két első öv képes volt megakadályozni. Ha egy nagyobb csapat kelt

át, ez vagy ostrom alá fogta a parti erődök egyikét, vagy egyenesen a tartomány belsejébe rontott. Az első pillanatban ellenállásra képtelen római haderő pedig a Dunával párhuzamos úton éjszakra és délre húzódott, hol egyesült a tartományi haderőből összevont csapatokkal, s rövid néhány nap alatt a fenyegetett pont védelmére sietett. Ha az ellenség valamelyik erődöt ostromlá, úgy éjszokról és délről a parti erők gyalogsága, nyugatról pedig az utak állomásaira osztott lovasság vette körül. Ha pedig a tartomány belsejébe nyomult, az összevont hadak visszavonulási útját vágta el.

Mindezen hadi intézkedésekben legfontosabb szerepe Aquincumnak jutott. Ez volt a főcsapatnak a Legio secunda adjutrix-nak állomása. A város hossza éjszak déli irányban, mértföldkövek által meghatározva, mintegy fél mértföld lehetett. Szélességének meghatározása jóval nehezebb, mert keleti részének nagy részén ma a Dunának két ága folyik, melyek egyike oly hatalmas, hogy gőzhajók járnak rajta. Befoglalta az egész hajógyári szigetet, a Margitszigetet, s a dunaszabályozáskor elkotort Fürdőszigetet, mely a Margit- és ujpesti szigetek közt feküdt. Ha a romok által kijelölt terület körvonalait kiegészítjük, «egy párhuzány áll elő, melynek éjszaknyugati sarka a Krempel malom melletti Csigadomb; északkeleti sarka ettől 700 ölnyire a Dunába esik; délkeleti sarka a Margitsziget felső részében van, délnyugoti pedig az ó-budai hegy aljában a téglagyárnál». Tesz e terület 583 holdat, lakosainak száma mintegy 40.000-re tehető. Nagysága olyan volt, mint ma a Teréz- és Lipótvárosrésznek együttvéve.

Épületeiből végtelenül keveset ismerünk a föld színe alatt. Földszín fölött csupán a vízvezeték oszlopai maradtak meg. Legnevezetesebb a flórianteri fűtőszervezet, melyet Schönwisner után fürdőház részletének tartanak. Salamon franciaországi analógiák után egy nagyobb épület légfűtési szerkezete alkatrészének állítja. A másik — s az egykori Aquincumnak valószínűleg legnagyobb épülete — az amphitheatrum. A város délnyugati részén volt, ma egy egész

kis városrész emelkedik hatalmas falainak alapjain. Alakja elyptis, hosszúsága 190 m., szélessége 130 méter lehetett. A város fürdői közül kettőt ismertet. Egyik a hajógyárszigeti, mely vizét a mai Császárfürdőből kaphatta, s egy kisebb a város északi falának közelében.

Egészen új nézete van a vízvezetésről, melynek oszlopai — a puszkaporos malomnál felbuzogó forrásból mintegy ezer ölnyi hosszúságban vezetnek a város felé. Eddig azt tartották, hogy a floriántéri fürdőt látta el vízzel. Utóbb meg azt hitték, hogy azon hatalmas földalatti csatornán, melynek maradványait még mintegy ötven ölnyre látni lehet a gyárszigeti fürdőbe vezették volna. Salamon e csatornát cloacának állítja, a vízvezetékét pedig malmok hajtására épültnek hiszi. Érvekkel bebizonyítja, hogy a rómaiak korában, midőn a hajómalmokat nem ismerték, s a házi szükségletek nagy részét kézi malmon őrölték — milyen nagy fontossága volt a patak által hajtott malmoknak.

Aquincum castrumaiból hármat jelöl ki. Egyik a Krimpel-malom táján feküdt. A másiknak falai lennének az a két párhuzamosan futó vastag fal, mely 157 ölnyi távolban épen keresztben fut a gyárszigetet elválasztó kis Dunaág fenekén. A harmadik a pesti oldalon, a Rákos torkolatánál fekvő vízfogói castrum. A rómaiak korában nem a bal par- ton volt ez, hanem egy szigeten, mert a Duna egy hatalmas ága azon az Uj-Pestig terülő ártéren hömpölygött végig.

Magánházak közül egyetlen egyet sem ismerünk. Azok nyomtalanul eltűntek.

Magára a város társadalmára a feliratos emlékek vetnek érdekes fényt. A kézműves osztály czéhei gazdagon vannak képviselve, ott van a földbirtokos decuriok osztálya, s a későbbi századokban anyagi jólétre vergődő katonáké. Utolsó fejezetében fejtegeti Salamon, hogy a provinciális szerkezet mikép bomlott föl két részre, az urakéra — s proletárookra. Az V. században elhallgatnak úgy a történelmi, mint a régészeti emlékek, mert a virágzó római tartományon végig süvölt a népvándorlás pusztító zivatar.

Mi csupán régészeti szempontból tárgyaltuk a munkát, mely a régészet népszerűsítésére mindenestre hatásosabban fog működni sok népszerűsítési törekvéseknél. Annyi bizonyos, hogy a főváros az orvosok s természetvizsgálók nagygyűlése tagjainak nem adhatott értékesebb s érdekesebb emléket e minden tekintetben kitünő munkánál.*

Cs. J. E.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalék. Mai tizkrajczárosaink próbaverete. A most forgalomban levő tíz- és húszkrajczáros magyar érmek feliratát és képveretét az 1868 ik évi VII-ik és 1869-ik évi XII-dik törvényczikkek határozták meg, melyek szabványa szerint az 1868 ik év júniusa óta Kőrmöczön vert érmek KB, az időközben megszűnt gyulafehérvári pénzverőben készültek pedig GYF. betűkkel lőnek jelölve. Merül fel nagy ritkán a tizkrajczárosok között 1867. évszámot és sigla gyanánt B betűt viselő is, tudomásunkat az ily példányok keletkezéséről nem árt e lapokra jegyeznünk, mielőtt az a mai nemzedékkel talán feledésbe süllyedne.

A Magyarország önállóságát folyton alámosó bécsi áramlat egy hulláma a magyar királyi kamarát a bécsi alá vetette. Ennek folyamánaképen 1766-ikban az is rendeltetett, hogy a magyarországi pénzverőhelyek addigi önálló sigláik helyet azokat vegyék használatba, melyek a monarchia összes pénzverőhelyeit egy sorba foglaló betűrendből reájok octroyáltattak, a mi egyébiránt teljesedésbe csak későbbben, már II. József uralkodása alatt ment, Kőrmöcz veretei azontul — az 1848-diki forradalom korának kivételével — B betűt viselvén érmeleési jegyül. Ebbeli gyakorlat megtartásával, mielőtt ezt az 1868-diki törvényhozás kiküszöbölte s ugyancsak 1868-dik év folyamán, de az 1867-iki államjogi kiegyezés és koronázás visszaelkeztett évszámával veretett Lónyay Menyhért akkori pénzügyminiszter Kőrmöczön ezer darab tizkrajczárost mutatványúl maga költségén s belőlök egy-egy példánnyal az országgyűlés két háza tagjainak kedveskedett, az ország önálló pénzverése újból megkezdésének emlékére. Sajnálhatni, hogy ezen próbavereten, valamint a

* A nagybecsű könyv szövegéhez térkép nincsen csatolva; azonban e hiányon a köveikező második kötetben lesz segítve.

A szerző.

forgalmi példányokon is a magyar korona tévesen hét lecsüngő lánzcocskával ábrázoltatik a kellő kilencz helyett. *Dobóczy Ignác.*

A Rajcsányi-féle pecsét- és czimer-gyűjteményről. Ez alkalommal a czimer- és pecséttaunnal foglalkozók figyelmét az *országos levéltár kincstári osztályában őrzött Rajcsányi-féle gyűjteményre* hívom fel. Nem valami gazdag, vagy tán fényes illusztrációkban bővelkedő gyűjtemény ez, csak a teljesség kedvéért szánunk rá néhány szót. Akármelyikünk érezte, ha valamely ismeretlen pecsét, vagy czimer került a kezébe, mily kevés a segédeszköz. Legelőbb utána jár Nagy Ivánnak, aztán előveszi Prayt, Wagnert, Jerneyt, az Arch. Értesítőt azutánacsak a szóbeli utasításokat veheti igénybe.

Rajcsányi Ádám felvidéki ősnemes család sarja, a XVIII. század elején születve, kora ifjúságában a genealogia tanulmányában lelte gyönyörűségét. Mint alapos jogászt 1738. okt. 21-én Mária-Terézia a kamara levéltárnokává nevezte ki. Ebbeli minőségében ő az első. 1743-ban kamarai tanácsossá. 1750-ben a hradeki és lykavai uradalmak igazgatójává lett. A levéltárban igen sok gyűjtemény rendezése vall az ő avatott kezére. Szempontunkból — röviden említve, hogy becses genealogiai feljegyzések is vannak ugyancsak tőle — csak a pecsét-collectióról emlékezünk. Ez négy részre oszlik:

I. *Királyi pecsétekre* a legrégibb időktől Rudolf királyig, a királyi és országos pecsét történeti változásait sokféleképp feltüntető, rajzokban. (A java ki van adva Pray művében: «De Sigillis», Binder metsző-műhelyéből.) Csak mint variánsok jöhetnek tekintetbe.

II. *Egyházi pecsétekre*, nagy változatban a káptalanok, s egyes püspökségek régi pecsétai. Káptalani pecsétek, sokkal bővebben és jobban, mint Jerneynél.

III. *Világi pecsétek* a XIII., XIV. XV. századból. A Drugeth, Bubek, Gara, Kanizsay, Rozgonyi, Dóczy, Pálóczy, Guthy-Ország stb. fő-családok különféle alakú s az eredetiekről lerajzolt pecsétai. Nehány az Értesítő újabb folyamaiban is megjelent.

IV. *Nemesek pecsétjei és czimerei.* Nemes családoknak táblázatosan összeállított czimerei. Nem igen sok, de megannyi az eredetiről van lerajzolva, s így összehasonlításoknál megbízható. *Thallóczy Lajos.*

Adalékok a céhek történetéhez. A magyar műipar kifejlésének nagy hátrányára szolgáltak az itteni céhek szűkkeblű nemzetiségi elkülönzései. E tekintetben leginkább németajkú polgáraink szerepeltek. E rendszerre ugyan már a XIV. századból példákkal birunk, de az leginkább a XV. s XVI. századokban terjedt el hazánkban.

Igy a többi közt a besztercebányai levéltárban találtató szabó-czéh 1481-diki szabadalmi levele e czéhbe felveendőktől megköveteli *das der genante deutscher Nation herkommens und geblüets sey* s annak felszabadítási okmánya *von einer Deutschen Zunft oder Zech* legyen. Igy nemkülönben 1570-ben Körmöcz, Selmecz és Besztercebánya egymás közt a kőművesek és kőfaragókra nézve elhatározták *das hirfuran khein Wallischer mehr sich Unter oder neben Uns frey hat in arbeit einzulassen, ohne Unser der Eltesten Maister selbst fürderung, und nimandt ohne Dautsch und Windisch Nation, dere wier in diesen Städte nicht entpern khönnen frey hat Zwischen Uns zu mästern* (1615. évi másolat a selmeczi levéltárban Fons XX. Caehalitica). Ezek czéhéből a magyarok teljesen száműzettek. Ugyan csak a selmeczi szabók 1551. évi czéhszabálya szerint *der alhie bey dieser Stadt, in der und Erbarn Zech Schneider Meister werden wil, sol in krafft dieser unser gegebenen freicheit und macht, Seinen Ehrlichen Deutscher geburt....sein.* Hasonlóan szól az 1570. pergamens czéhszabályzat. (Selmeczi levéltár).

Végtere felemlítjük még a selmeczi szabó-czéh 1560. évi szabályzatát (*Articuli Sartorum Sodalium*) mely szerint: *Zum dritten geben wir den Gesellen diese Freyheit, wenn ein Armer Schneidergesell käme gewandert, und nit Zehrung hätt, und wo ein Meister einen Windischen Schneider hätte, so soll der Meister den Winden lassen gehen, und den deutschen fürdern, und ein Unger in wierzehen Tagen und nicht länger.* Tehát a selmeczi német szabó czéh, ellenkezőleg a kőművesekével, valamivel jobban kedvezett a magyarnak mint a tótnak!

Szikinczey.

Hazai tudományos intézetek és leletek.

Dr. VINCZE GÁBOR.

1879. december 13. Szécsényben.

Olvasóink gyakran találkozhattak folyóiratunk hasábjain Dr. Vincze Gábor nevével. Az elhunyt az 1875-ben új alapokon szervezett országos levéltárnak volt fogalmazója. Szakdolgozatai a «Történelmi Tár»-ban, «Könyvszemlé»-ben, de leginkább lapunkban jelentek meg. Nem habozunk kimondani, hogy — hivatala mellett a hazai pecséttan és heraldika egyik legtehetségesebb munkását, s leghivatottabb művelőinek egyikét veszté el Vincze Gáborban. Az országos régészeti és embertani társulat, mely választmányának legelső halottját siratja benne.

— *A. nemzeti muzeum régiségtára f. é. nov. hóban következőleg gyarapodott:*

Hivatalos küldemény: A cs. és kir. közös hadügyminiszterium ide küldte a Boszniában Belagováczon lelt 12 drb. bronzérmet.

Ajándékok: Ifj. Storno Ferencz a Sopron melletti őskori temetőből 2 drb. cseréptöredéket; Dervarics Kálmán Alsó-Lendváról egy kőkalapács töredéket; Lovassy László a kilenczfontos gyorsüteg-parancsnokság pecsétnyomóját az 1848/49-iki hadjáratból; Tóttósy Béla Lätenyéről, az ott talált római téglákat és faldarabokat, edénytöredékeket, koponyákat és csontokat; gróf Zichy Edmund keleti fegyvereket, kardokat, töröket és paisokat, összesen 13 drbot; Zubrinszky Loránd 1 pecsétnyomót; gróf Eszterházy Miksa Pusztaszereségen talált 1 cserépbögrét és bronz apróságokat, összesen 4 drbot; ifj. Bölönyi Sándor ősmagyar boglárt; Ipolyi Arnold Besztercebányán a bars megyei tolmágyi egykori örmény egyházközség Garam-Lökön talált pecsétnyomóját a XIV—XV. századból; Kuthy Dezső vassarlót Locsodról és 2 drb. csont- és 1 drb. cseréptöredéket Pelezelről; Sötér Ferencz Tornocsról az udvari kalvária építése alkalmával lelt tárgyakat, u. m.: ujjabkori vasbárdot taréjos sarkantyúkkal, római korbelinek látszó 2 bronz fogantyút és 2 bronz tekercset, agyaggyöngyöket és kőgolyót, mozaik darabokat az Árpád korából, 3 ezüst hajtút és gyűrűt a XV. századból, továbbá 115 drb. Tornoczon, Udvardon és Nemes-Pannon lelt arany, ezüst és bronzérmet (magyar, lengyel, római) és 1 pecsétnyomót; Sajgó József 2 ezüst és 1 réz ujjabbi érmet; Steiner János 1 római bronz érmet; Polyák Béla 3 római bronzérmet, melyek Sopron megyei Százavamon sarcophagban találtattak; Schulhof György I. Lipót ezüst egy krajezárosát; Rosenstein Vilmos 4 drb. török, német, amerikai és orosz bronzérmet; Lovassy László 13 drb. közép- és újkori magyar, osztrák, 5 egyéb német és keleti ezüst érmet; Majláth Béla 1 pár aranyozott ezüst fülbevalót ajándékoztak.

Ásatás után szereztetett: Az országos régészeti és embertani társulat által Nagy-Körösön és vidékén rendezett ásatások eredménye: őskori koponyák és cserépedények.

Csere után szereztetett: A füzeggyarmathi bronzműhely maradványai láncz, karpereczek, sarló, tör, fűrész, lósallang és gombostű töredékek és rud idomú bronz darabok, összesen 28.

Vétel után szereztetett: A nyitrazásmbokrétí éremleletből 4 tallér és 2 kisebb ezüst érem: a nyitramegyei Maduczínon lelt Arcadius római császár arany érme; III. Ferdinánd 1651. nagy ezüst tallérja; a turóczmegyei szentgyörgyi leletből 126 ezüst érem (magyar, osztrák, lengyel, svéd, sziléziai, brandenburgi), nyitra-megyei semptei leletből 70 ezüst érem; az abaujmegyei hécei leletből egy arany és 3 ezüst érem; Arad városának 1845. a tűzvészben segítők részére vert zománczos ezüst emlékérem; az újbányai leletből 7 ezüst érem; hunyadmegyei gredistyei leletből 315 drb. római job-

bára contramarkirozott ezüst érem. a szilágy-nagyalusi 44 arany érem; a biharmegyei siadi leletből 1 magyar obulus és 5 lengyel garas; a szilágymegyei brédi leletből 14 ezüst gomb és 11 ezüst érem.

— *A magyar nemzeti muzeum* régiségtárát f. é. november havában 3024 személy látogatta.

— *Ebenhöck Ferencz* győri kanonok a napokban a n. muzeumnak egy Horváth Endre emlékére vert britania érmet, a győri önk. tűzoltó egyesület 1878-iki zászló-szentelési bárczáját; továbbá a pannonhalmi és bakonybéli templomok felszentelési emlék érmeit ajándékozta. Kijelentvén egyszersmind, hogy miután a nevezett érmeiből még feles példányokkal rendelkezik — *mindazon vidéki muzeumoknak és régészeti egyesületeknek, — a melyek őt erre nézve levélileg megkeresik, szívesen fog egy-egy példányt ajándékozni.*

— *Thaly Kálmán* országos képviselő, s lapunknak munkatársa a magyarorsz. műemlékek id. bizottságának beltagjává neveztetett ki.

— *A horvát régészeti egyesület* múlt november hó 30-kán délelőtti 10 órakor tartotta meg a zágrábi archaeologiai muzeumban évi ülését. *Kukuljevič Iván* megnyitó elnöki beszédében a régészetre, mint a történelem egyik leglényegesebb segédtudományára hívta fel a közönség figyelmét, s erőteljes vonásokkal tüntette ki a régészet egyes ágainak fontosságát, melyeknek műveltetése nélkül a horvát — történelem egyoldalú marad, mely oknál fogva az *archaeologiai egyesület* pártolását a horvát hazafiak szívére köti. Az eljenekkel fogadott elnöki beszéd után az egyesületi titkár, a magyar régészeti irodalomban is ismeretes *Bojničič Iván*, az egyesület folyó évi tevékenységéről tett jelentést. A jelentés szerint az egyesület jelenleg 29 alapító 282 rendes, s tehát összesen 311 tagból áll. Oly rövid időre örvendetes eredmény. A bőven befolyó ajándékok az egyesület napról-napra szemlátomást gyarapítják; legközelebb br. Filipovich táborszernagy 100 forint adománynyal járult az egyesület támogatásához. Az egyesület „*Viestnik*“ című folyóirata által 40 tudományos egyesület áll irodalmi csere-viszonyban. A pénztárnok, dr. Lobmayer jelentéséből kitűnik, hogy az egyesület vagyona 6075 forintba rúg. Az új választások elővételén, megválasztottak: elnökké *Kukuljevič Iván*, alelnökké: *Ljubič Simon*, titkárrá s könyvtárnokká: *Bojničič Iván*, pénztárnokká: *Lobmayer*, s választmányi tagokul: *Geitler*, *Smičiklos T.*, *Lopaišič Radoslav*, *Kišpatic és Deželič G.*

— *Ózv. Cserey Jánosné* szül. Zathureczky Emilia urhölgynek, ki gyűjteményeit «Székely nemzeti muzeum» gyanánt ingyen adta át a székelységnek, Pulszky Ferencz, mint a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, elismerő és köszönő levelet irt.

Eléggé sajnos — ugymond Pulszky — hogy e gyűjteményt a Székely földön illően megbecsülni nem tudják. Benne a könyvtár becses s legszebb gyöngyei azok a codexek, melyeket az akadémia megbízásából most Szilády Aron tanulmányoz. Az őstörténelmi gyűjtemény nem nagy, de vannak oly ritka és érdekes tárgyai, melyek közül néhányat a nemzeti muzeum is lerajzoltatott. A középkorból s az erdélyi fejedelmek idejéből is sok szép emlék van, s nevezetesen a honi agyagipar termékei s a gazdag régi himzések. Szóval az ajándékban megvan a mag, melyből a tudományosság színvonalának megfelelő muzeum keletkezhetik. Pulszky azonban fél, hogy a tudományosság iránt nálunk sok helyen uralkodó közöny utját állja a fejlődésnek. Az őrztisztességes fizetéssel kellene ellátni, hogy a muzeumot mellékfoglalkozásnak ne tekintse. Egyébiránt Pulszky helyesli, hogy az adományozó hölgy Vasady Gyula örnek megtartását kiköté, mert ő ez állomást megérdemli. A törvényhatóságoktól Pulszky nem sokat vár e muzeum érdekében, hanem muzeum-egyletet két-öt forint tagdíjjal alakítván, ez és a székely egylet életet adhatna ez intézetnek.

— *Hunyad-vármegyei történelmi és régészeti társulat* van keletkezében — s ennek alapítása végett egy bizottság alakult, melynek elnöke: Dr. Sólyom Fekete Ferencz választatott meg.

— *Czímertan magyar nyelven.* A M. T. Akadémia történelmi bizottsága b. Nyáry Albertet czímertan megírásával bizta meg. A körülbelül 40—45 ivre terjedő mű két részből fog állani. Az első rész a jövő 1880-dik évben, a második a következő évben jelenik meg. Amaz a heraldika történelmi, irodalmi, elméleti részét, a címerek belső alkatrészeit és a címerek külső járulékait; a második rész az összetett és tört címereket, s a címerek sphragistikai, momumentalis és műfestészeti gyakorlati alkalmazását tárgyalandja. Több százra menő metszetek, táblák, chromolithographiai képek fogják ékesíteni e művet, mely a legelső nyomtatásban megjelent magyar nyelven írt heraldika lesz.

— *Nagy-Biszterecz lelet.* Ifj. Kubinyi Miklós, buzgó régészünk, a múlt nyáron többi közt az Alsó-Kubin tőszomszédságában fekvő Nagy-Biszterecz határában az alig egy nyolczad mértföldre az említett helységtől nyugatiirányban emelkedő úgynevezett *Tonyini* csonka kupalakú hegyen tartott régészeti ásatást. Junius hó 23-dikán három munkással kezdte meg az ásatásokat. Kezdetben csak összefüggés nélküli cserép-töredékek kerül-

tek felszínre, kis vártatva azonban munkásai egyike egy ólom színű krnyi nagyságú barbár ezüstpénz darabot ásott ki, alig három hüvelyknyi mélységben. Követve a nyomot az alig másfél négyszög méternyi területen, 46 centiméternyi mélységben, apró cserép-töredékekkel vegyesen 14 darab az elsőhöz hasonló ezüst és 6 darab arany barbár-kori érmet ástak ki. A gödör 0·18 méternyire kiásatván, abban egy közepén át fúrt 0·39 méter átmérőjű, s 0·14 méter vastagságú malomköre, ezután egy 8 gramm súlyú kis arany-koszorúra bukkantak. Fájdalom, hogy Kubinyinak más oldalról igénybe vett sürgős teendői miatt az ásatást fel kellett függesztenie. A falu lakossága megtudván a kecségtető eredményeket, más nap reggel seregestől kitódult az említett hely feltűrására. A kincskeresők rendszeretlen fáradtságát, mint gondolható, aránylag csekély siker koronázta. Találtak két arany és ugyanannyi ezüstermet, egy vaslemez félét, egy kis veresrézből készült rovátkos ékítményt és egy kis baltához hasonló vas, s két edénytöredéket.

Az aranyérmek, formájukat tekintve két, a rajtok látható alakzatok szerint három osztályba sorozhatók. Valamennyi egyfelől homorú, más felől domború; súlyok, csekély különbözettel 5 gramm. Az ezüstermek, egy kivételével, a nagyságot és alakzataikat tekintve, úgy szólván egymáshoz teljesen hasonlóak. Súlyuk 10 gramm. Kissé homorú felső lapjukon egy pontokkal környezett lóhoz hasonló állat, a domború hátlap egyik oldalán dudorodás látható. A kisebb érem súlya 2 gramm. Mind ez érdekes darabok Kubinyi nagybecsű régiséggyűjteményében láthatók.

Külföld.

— *V. Károly francia király ingóságai.* A műveltség-történelmi irodalom nálunk is egyre gyarapodik. Az ugynevezett drágaságok inventariumai bőviben látnak napvilágot: a feldolgozó alig kíséreti figyelemmel a bő termelést. Akadt is feldolgozójuk b. Radvánszky Bélában, kinek művéből az első kötetet várva-várják az érdeklődők. Ez alkalommal egy külföldi ugyancsak ilyenszerű tárgyat felölelő inventariumra hívjuk fel a kutatók, de legesleginkább a feldolgozók figyelmét.

A francia közoktatásügyminiszterium évente bizonyos számú munkát szokott a történelmi és archaeologiai tudományok sorozatából kiadni, a lehető legfényesebb és legpontosabb kiadásban. «Inventaire du mobilier de Charles V. Roi de France» cím alatt Labarde

Gyula — az Arch. sorozatban — közli V. Károly arany és ezüst holmijának, ékszereinek, butorainak, fegyvereinek, könyveinek s mindennemű czók-mókjának jegyzékét. Ezt a jegyzéket Savoisy Fülöp, V. Károlynak kincstartója állítá egybe 1379-ben. A munkálat nyelve franczia, a leírt tárgyak sorszáma 3906, mintegy 423 nagy finom hollandi quart-lapon. Több tábla disziti a kiadványt; az élen egy min'ature-on az a jelenet van ábrázolva, mikor Vandetar János V. Károlynak a bibliának egy kéziratát ajánlja fel. Két táblán V. Károly photolithographirozott pecsétjeit láthatjuk.

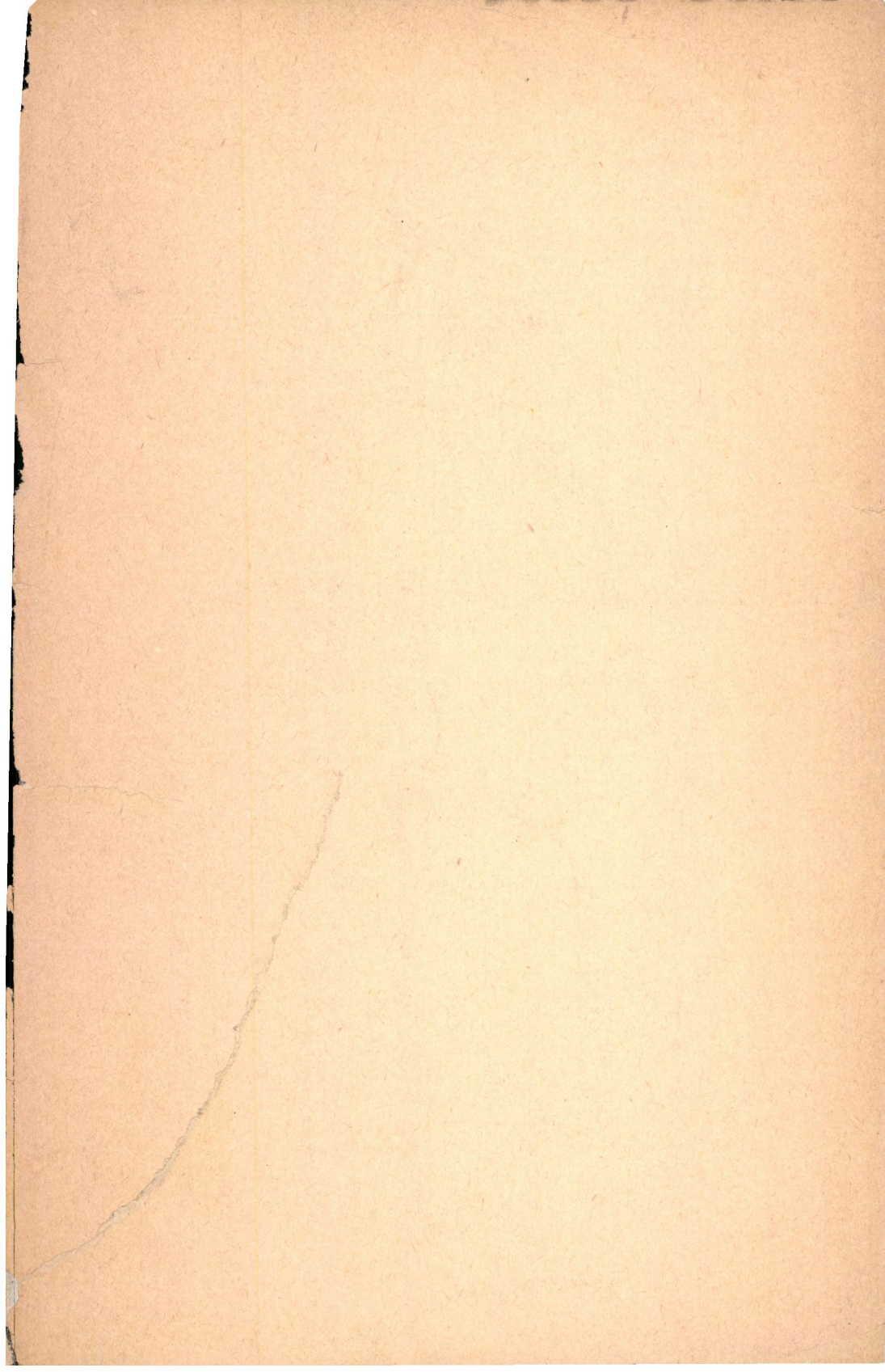
Meg vagyunk győződve, hogy e mű alapos tanulmányozásából a hazai műtörténet is hasznát látja. A tanulmányozni óhajtókat figyelmeztetjük, hogy a munka a fővárosi egyetemi könyvtárban fog elhelyeztetni.

— *Pergamosi ásatások.* Conze, a berlini muzeum igazgatója L. Ampelius római író nyomán a *pergamosi* romok átkutatásával *Humann* mérnököt megbizta. A kutatások fényes eredményre vezettek. Egy mintegy 40 láb magas oltár födöttetett föl, melynek hosszú homlokzatán az Istenek, Gigansok és Titanok harczi ábrázolva. Jólehet e domborműveken a decoratív irány igen kitűnik, mindamellett is tekintve az illető faragványok erőteljes compositiójá, azok készítőjét az elsőrangú művészek közé sorozhatjuk. A porosz kormány a zultántól fermánt eszközölt ki, mely által az említett műkincsek Németországba szállítása megengedett. Azok már rendeltetési helyökre, a berlini muzeumba szerencsésen megérkeztek, s jelenleg azok ottani fölállításával foglalkoznak.

— *A bécsi érmészeti társulat* folyó hó 7-kén a cs. kir. Tudományos Akadémia úgynevezett zöldtermében tartotta ülését. Dr. *Kenner*, a cs. kir. éremgyűjtemény őre, a múlt évben Zimonyban talált *N. Constantin*-féle arany medaillont ismertette. Ezután Trau F. a schwechati éremleletről tett jelentést. Végére Ernst igazgató az érmészeti tanulmányozásokra alkalmazandó legújabb eredetű üvegből készült éremmintázást, néhány antik érem sikerült utánzott példányában mutatta be.

— *Olympiai ásatások.* Ujabbi hír szerint, az *Echo-csarnok* megett tizenöt méter távolságra, a *Stadion* keleti részén, *Paionios* Nike szobrának feje megtaláltatott. Hajzata háromszorosan van körülkötte, ábrázata azonban, fájdalom már nagyon szétmáldozott.

Uti jegyzetek a királyföldről. *Henszlmann Imrétől.* — János Zsigmond aranykeresztje. *Szilágyi Sándortól.* — Kiadatlan magyar érmek az Anjou királyok korából. *Érdy Kálmántól.* — Egy lovaspecsét a XIII. századból. *Majláth Bélától.* — Régészeti irodalom. *Cs. J. E.-től.* — Tárca: Érmészeti adalék. Mai tizkrajczárosaink próbaverete. *Dobóczy Ignácztól.* — A Rajcsányi-féle pecsét- és czimer-gyűjteményről. *Thallóczy Lajostól.* — Hazai tud. intézetek és leletek. — Külföld.

ÁRLESZÁLLÍTÁSA

azon

ARCHÆOLOGIAI MUNKÁKNAK

melyek a

M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Budapest, Akadémia-épület)

kaphatók :

Archæologiai közlemények. A hazai műemlékek ismertetésének előmozdítására kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archæologiai Bizottsága. I—XIII. köt. 1 füzet. Egy a II-ik kötethez tartozó 4-rétű kép-atlaszszal. 1859—1876. Ára a XI kötetnek együttvéve 50 frt helyett 25 frt.

Magyarországi Régészeti Emlékek. (*Monumenta Hungariæ Archæologica.*) Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archæologiai Bizottsága. I. kötet 1. és 2. rész. II. kötet 1. és 2. rész. III. kötet 1. és 2. rész. 1869—1879. 4-rét. Ára a 3 kötet 6 részének együttvéve 40 frt helyett... .. 24 frt.

I. kötet. 1. rész. Pécsnek középkori régiségei. I. rész : A pécsi székesegyháznak építészete. Irta HENSZLMANN IMRE. 1869. 97 lap 6 képtáblával és számos fametszettel... .. 2 frt.

2. rész. Pécsnek középkori régiségei. II. rész. A pécsi székesegyháznak domborművei. Irta HENSZLMANN IMRE. 1870. 372 lap 2 képtáblával és számos fametszettel... .. 2 frt.

II. kötet. 1. rész. Pécsnek régiségei III. rész. Első és második függelék a pécsi székesegyház magániratóhoz és a pécsi ó-keresztény sírkamara. Irta HENSZLMANN IMRE. 1873. 165 lap. 4 képtáblával és számos fametszettel... .. 2 frt.

2. rész. A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Irta HENSZLMANN IMRE. 1875—1876. 10 táblával és 277 fametszettel. 336 lap 8 frt.

III. kötet. 1. rész. Régi falképek Magyarországon. Irta Dr. RÓMER FLÓRIS FERENCZ. 1875. 170 lap. 13 többnyire színezett képtáblával és számos fametszettel 8 frt.

2. rész. Lőcsének régiségei. Irta HENSZLMANN IMRE. 1878. 14 táblával és 88 fametszettel. XVI és 163 lap 6 frt.

Műrégészeti Kalauz. Különös tekintettel Magyarországra. Írták Dr. RÓMER FLÓRIS és HENSZLMANN IMRE. Kiadta a M. T. Akadémia Archæologiai Bizottsága. *Gr. Andrassy Manó, Gr. Sándor Móricz, Bárá Wenckheim Béla és Bárá Podmaniczky Frigyes* rak költségén. 2 részben 2 frt 50 kr.

Archæologiai Értesítő. A M. T. Akadémia Archæologiai Bizottságának közlönye. Számos illusztrációval. 1869—1879. II—XIII. folyam együtt megrendelve 36 frt helyett 20 frt. — Egyes kötetek 3 frton kaphatók.

Henszlmann Imre. A székesfehérvári ásatások eredménye. 9 rajztáblával. Nagy ivrét 5 frt helyett 2